

n. spătaru milescu

156

n. spătaru milescu
descrierea chinei

«Ținând seama de epocă, Descrierea Chinei poate fi socotită o monografie exemplară, în care datele istorice, geografice și statistico-administrative au fost îmbinate cu expunerea elementelor de cultură materială și apoi legate strins de aspectul economic, în așa fel încât, în mod firesc, să se vorbească de instituțiile sociale, de ideologia, arta populară, tradițiile, obiceiurile, legendele, firea și ocupațiile poporului chinez.»

CORNELIU BĂRBULESCU

n. spătaru milescu

Lei 5

editura minerva

Ilustrația copertei: *Simona Runcan*

nicolae spătaru milesco

descrierea chinei

TRADUCERE, PREFĂȚĂ,
TABEL CRONOLOGIC ȘI NOTE DE
CORNELIU BĂRBULESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1975
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Pentru versiunea românească
toate drepturile rezervate
Editurii Minerva

PREFAȚĂ

Pentru Nicolae Spătaru Milescu, întoarcerea din China a fost plină de neplăceri și greutate, determinate de schimbările produse în conducerea statului rus după moartea neașteptată¹ a țarului Alexei Mihailovici în timpul căruia spătarul se afla încă la Nann, în drum către Pekin. Vestea schimbărilor de la Moscova însă l-a întâmpinat abia la întoarcerea din misiune, la Selenginsk, în noiembrie 1676, și se poate ca, profitând de faptul că venise iarna, ambasadorul să-și fi prelungit anume șederea aici ca să vadă cum se va desfășura situația politică la Moscova și în același timp să-și pună ordine în însemnări și să-și scrie rapoartele de serviciu asupra misiunii sale, de care trebuia să dea seamă în fața demnitarilor noului țar. Totuși se poate ca vestea morții țarului Alexei ca și a demiterii lui Matveev să nu fi ajuns plină acolo, tocmai din pricina impracticabilității drumurilor și abia la Eniseisk, în 7 iunie 1677, Milescu să fi aflat realitatea.² Sigur este însă că ambasadorul, având îndelungată experiența politică, și-a dat seama îndată că situația lui la Posolski Prikaz³ s-a subrezit și că va trebui să dea o luptă susținută pentru a și-o reface. La 9 iulie 1677 Milescu pleacă din Eniseisk și la

¹ 29 ianuarie 1676.

² V. *Jurnal de călătorie în China*, ed. a II-a, E.S.P.L.A., 1958, p. 319. Discuția noastră de aici se sprijină pe datele comunicate în studiul introductiv la *Jurnal...* (v. și Ediția din „Biblioteca pentru toți”, nr. 456, 1962).

³ Cancelaria Solilor, adică Departamentul Externelor la Moscova în acea vreme.

20 iulie¹ începe etapa a doua a călătoriei de întoarcere, cu doșcianicurile pe apă, de la fortul Makovsk pînă la Tobolsk.

După plecarea spătarului, voievodul din Eniseisk, potrivit unui ordin sosit de la Moscova din partea celor care voiau să izbească și în Milescu, protejatul fostului consilier al țarului Alexei, pornește o anchetă asupra comportării acestuia în China. Cercetarea era menită să-i informeze pe conducătorii de la Posolski Prikaz, înainte de înapoierea ambasadorului, de felul cum și-a îndeplinit misiunea. Desigur că printre cei întrebați a fost și Milovanov² care³, poate din invidie, poate din oportunism, a declarat în scris, la 9 august 1677, că Spătaru a comis multe abuzuri de putere în calitatea lui de conducător al ambasadei⁴ și că nesocotise protocolul și ordinele primite.

Această situație Milescu nu avea s-o afle decît la Tobolsk, unde ajunge cam prin 25 septembrie și unde este reținut cam pînă la 1 decembrie, după care dată primește permisiunea să se întoarcă la Moscova, sosind acolo la 5 ianuarie 1678.⁵

Deși învinuirile lui Milovanov n-au cîntărit prea mult, căci Milescu a primit îngăduința să se întoarcă în capitală și nu i s-a fixat reședința la Tobolsk așa cum pășise cîndva Jurii Križanič⁶, spătarul a fost primit cu multă reținere de noii conducători ai cancelariei, unde, potrivit

¹ V. *Jurnal...*, p. 319.

² Un cazac mai răsărit pe care l-a trimis Danilo Arșinski, voievodul Nercinskului, în 1670, cu o scrisoare la împăratul Kang-hi, la Pekin, și care fusese atașat și grupului lui N. Milescu, în 1676, ca fiind cunosător al drumului spre China (J.F. Baddeley, *Rusia, Mongolia, China*, Londra, 1919, vol. II, 9. 195).

³ V. *Jurnal...*, p. XIX.

⁴ J.F. Baddeley, *op. cit.*, vol. II, p. 442.

⁵ Deducem toate acestea din datele cunoscute din *Jurnal...* și din compararea cu durata călătoriei spre China, călătorie făcută în aceeași perioadă a anului vară, pe aceeași rută, și cu aceleași mijloace. În 1675 lui Milescu i-au trebuit 27 de zile ca să ajungă de la Moscova la Tobolsk și 65 de zile de la Tobolsk la Makovsk. La întoarcere a făcut drumul de la Makovsk la Moscova în 166 de zile. Scăzînd deci cca. 98 de zile, cit a durat călătoria propriu-zisă între cele două puncte cînd mergea spre China, la întoarcere rămîn 60 de zile de oprire în primul oraș mare, cu organe executive de stat, pe ruta Makovsk-Moscova, adică orașul Tobolsk.

⁶ V. *Jurnal...*, p. XXXIII.

obligărilor de serviciu, îndată ce a sosit, s-a dus să predea *Stateinei Spisok*¹ și probabil *Descrierea călătoriei prin Siberia de la Tobolsk pînă la granița Chinei*². Presupunem că *Descrierea Chinei* nu a fost predată în același timp, deși putea fi gata, într-o formă necompletă, înainte de sosirea la Moscova, căci poartă la sfîrșit data de 13 noiembrie 7186³, cînd Milescu încă mai aștepta la Tobolsk aprobarea țarului să pornească spre Capitală. Credem că spătarul a refăcut lucrarea, amplificînd-o, cu gîndul că îi va ajuta la spargerea zidului de indiferență cu care-l înconjuraseră de la întoarcerea sa vechii cunoscuți moscoviți. La această presupunere ne duce chiar lectura *Descrierii* și unele menționări de date, pe care le vom discuta mai departe. De bună seamă că așteptînd la Tobolsk hotărîrea cancelariei din Moscova, spătarul s-a reîntîlnit cu vechii săi prieteni de aici, mai buni și mai consecvenți decît cei de la Eniseisk⁴, cu care s-a sfătuit, care l-au înconjurat cu simpatie și poate i-au și completat unele informații cu privire la China, despre care putea afla multe de la negustorii chinezi, tătari și buharani, ce veneau aici la vestitele iarmaroace din fiecare an, căci Tobolskul era cel mai important punct neguțătoresc al Siberiei.⁵

¹ Documentul de stat, raport zilnic și obligatoriu pentru toți diplomații ruși, în care se arăta tot ce s-a petrecut și s-a discutat în timpul misiunii, din momentul trecerii graniței rusești. Publicat de J. Arseniev, în 1906, la St. Petersburg.

² Publicată de J. Arseniev: *Călătorie prin Siberia de la Tobolsk la Nercinsk și granița Chinei, a solului rus N. Spafari în anul 1675, St. Petersburg, 1882* și în continuare: *Jurnal de călătorie de la fortul Nercinsk la Pekin, al solului rus Nicolaie Gavrilovici Spafari în anul 1676, Orenburg, 1896.*

³ 1677 după calendarul actual.

⁴ E vorba de fostul stolnic Mihail Vasilievici Priklonskoi, care ajunsese sub noua ocîrmuire voievod al Nercinskului și care la prima sosire a lui Milescu în oraș, după recomandările lui Matveev, îi face ambasadorului o primire foarte bună, pentru ca, după căderea Narișkinilor, la întoarcerea lui Milescu, să-i facă acestuia o primire excesiv de umilitoare prin zelul cu care l-a percheziționat, i-a confiscat bunurile personale și i-a înregistrat toate documentele (v. *Jurnal...*, p. 34 în comparație cu p. 319).

⁵ A.A. Novoselsko, I.V. Ustiugov, *Studii asupra istoriei U.R.S.S.; seacul al XVII-lea, Moscova, 1953*, p. 548.

Trimiterea lui Nicolae Mănescu în China nu a fost o acțiune izolată și determinată doar de considerente de ordin diplomatic sau pricinuită de neînțelegerile dintre locuitorii de la hotarul din răsăritul îndepărtat. De asemenea nici fuga lui Gantimur, căpetenia tungusă, cu întreaga lui familie, la Nercinsk¹, unde s-a adăpostit de chinezi, care îi cereau cu insistență extrădarea, căci se simțeau lezați în prestigiul lor față de tributarii din Mongolia; și nici creșterea puterii militare a statului chinez sub noua dinastie Tai-ting, care pornise pe calea unei politici agresive în Mongolia de nord față de tributarii rușilor, nu putea constitui un motiv pentru trimiterea unei ambasade de însemnătate celci condusă de Nicolae Mănescu. Toate pot fi socotite oarecum pretexte ce motivau diplomatic și formal această întreprindere determinată istoric de stadiul de dezvoltare internă a statului rus feudal, care, la începutul veacului al XVII-lea, trecuse prin serioase frământări politice și economice, ale căror urmări s-au resimțit de-a lungul întregului secol. Misiunea din 1675 a lui N. Mănescu făcea parte, așadar, dintr-un șir de acțiuni anterioare, asemănătoare, însă de amploare mult mai mică, menite să asigure în primul rînd o bună desfășurare a schimburilor comerciale cu alte țări, schimburi mult stinjenite de blocurile politico-economice din Baltica și din Marea Neagră.² De altfel în același an a fost trimisă și o altă ambasadă condusă de M. Kosimov către marelui mogul Aurangzebu pentru stabilirea unor legături comerciale cu Persia și India.³

Aceste acțiuni aveau rolul de a stabili relații juridice, economice și politice normale cu țările din Asia⁴, căci față de apus singura legă-

¹ Incidentul este foarte dezbătut în *Jurnalul de călătorie* și chinezii îl socoteau unul din punctele esențiale de rezolvat în discuțiile purtate cu Spătaru.

² V. și *Jurnal...*, pp. XV și XVII.

³ A.A. Novoselsko, *op. cit.*, p. 543.

⁴ În *Persia*: 1600, Hohlov, Zasekin, Saropov; 1613, Tihonov și Buharov; 1614, Brehov și Afanasiev; 1615, Sahmatov; 1618, Bariatinski; 1623, Kotov; 1646, Kozlovski; 1653, Lobanov, Rostovski. În *Caucaz*: 1604, Tatischev; 1614, Brehov; 1615, Sahmatov; 1618, Bariatinski și Cicerin; 1623, Kotov; 1637, Volkovski; 1639, Elein; 1644, Mișetki; 1650, Tolceanov. În *Siberia de răsărit și la popoarele calmuce, mongole etc.*: 1614, Kurocikin; 1627, Perfiliev; 1628, Buhor; 1630, Penda; 1633, Rebrov, Perfiliev; 1636, Rebrov; 1639, Buza, Iva-

tură economică mai era întreținută doar prin portul Arhanghelsk. În iarmaroacele de acolo se făceau cam trei sferturi din schimburile comerciale ale Rusiei, însă debușul era insuficient, cu toate că numărul corăbiilor ce veneau aici creștea în fiecare an.¹ Deși veniturile anuale ale statului creșteau și ele în raport cu creșterea activității comerciale, cheltuielile pe care le impunea dezvoltarea din ce în ce mai rapidă economico-politică a Rusiei ca și a cerințelor social-culturale impuneau eforturi în stabilirea unor cât mai întinse schimburi economice, mai ales că și concurența negustorilor persani și turci în Asia mijlocie și în Caucaz era foarte puternică.

Dacă analizăm misiunea lui Nicolae Spătaru, așa cum reiese din instrucțiunile primite la plecare², se desprind trei aspecte, izvorite din momentul politico-economic în care se afla Rusia:

1. Necesitatea cercetării complexe a teritoriului rusesc de dincolo de Urali, Siberia, despre care se spuneau tot felul de lucruri mai mult închipuite.

2. Încercarea de a se stabili o cale de schimburi comerciale cu Răsăritul, precum și legături diplomatice, nestinjenite de blocadele din Baltica și Marea Neagră.

3. Dorința de a se cunoaște realitatea asupra statului chinez, din punct de vedere economic, politic, administrativ, cultural și militar.

Din *Jurnalul de călătorie în China*, itinerariul siberian satisfăcea primul punct, adică expunerea amănunțită a datelor geografice, economice și etnografice cu privire la Siberia, iar *Documentul de stat*, care era raportul oficial al misiunii diplomatice a lui Milescu, satisfăcea al doilea punct.

Descrierea Chinei este răspunsul tocmai la cel de al treilea punct, la misiunea specială a ambasadorului, aceea de a se informa cât mai complet, exact și divers asupra împărăției și poporului chinez, despre

nov; 1642, frații Erastov; 1644 și 1647, Staduhin; 1645, Belian; 1649, Moskvitin; 1648, Alexeiev; 1643, Poiarkov; 1647, Habarov; 1652, Neghilia. În *China*: 1618, Petlin; 1654, Baikov. După D.M. Lebedev, *Geografia în Rusia seacului al XVII-lea*, Moscova, 1949.

¹ De la 20—30 în 1618, la 80—100 în 1670. A.A. Novoselsko, *op. cit.*, p. 429 și urm.

² V. *Jurnal...*, pp. 4—5.

care ajungeau în Europa tot felul de legende fantastice, și despre care se știau foarte puține lucruri. În China se pătrundea cu mare greutate în secolul al XVII-lea, după cum reiese din *Jurnalul* lui N. Spătaru, iar străinii erau supravegheați și împiedicați să circule în libertate. Este adevărat că în cărțile misionarilor iezuiți se găseau multe date interesante despre această țară îndepărtată, însă ei puneau mai mult accent pe problemele religioase ale ordinului lor și seriau lucruri cu caracter mai general¹, pentru a nu atinge susceptibilitatea autorităților statului chinez și a nu ridica piedici în desfășurarea activității lor.² De aceea, reușita misiunii lui Nicolae Milescu, om cu orizont larg și cu mare cultură pentru vremurile acelea, care putea înțelege mai bine cele văzute și auzite, era de cea mai mare însemnătate.

Din lectura *Jurnalului* și din împrejurările în care s-a desfășurat misiunea diplomatică a moldoveanului în China, s-ar părea că ambasada n-a avut succes, deoarece nu s-a ajuns la nici un fel de înțelegere cu chinezii din pricina unei probleme formale, de protocol. După cunoașterea *Descrierii Chinei*, însă, înțelegem că tergiversarea tratativelor și toate întârzierile ce au survenit în desfășurarea misiunii oficiale a lui N. Milescu de la intrarea pe teritoriul Chinei au fost, de fapt, dorite și de el, mai ales după sosirea în Pekin, spre a-și prelungi cât mai mult șederea în China. Acum devine de înțeles enervarea demnitarului chinez, *askaniama* Ma La, care la un moment dat izbucnește în fața ambasadorului rus: „Cred că țarul te-a ales anume pe domnia ta să vorbești cu noi, oameni nedibaci, neobișnuiți și fără pricepere să răspundem altfel decât de-a dreptul”³, precum și precipitarea expedierii din Pekin a ambasadorului țarului Rusiei și a însoțitorilor săi și refuzul oricărei

¹ Nic. Trigauti, *De Regni Chinensis Descriptio*, Lugudni, 1635; Alvarez Semedo, *Histoire universelle de la Chine*, Lyon, 1667; Ath. Kircher, *China Monumentis... Illustrata*, Amstelodami, 1667; Martinius Martini, *De Bello Tartarico*, Antverp., 1654.

² La un moment dat Verbiest ..., „îl puse pe ambasador să jure în fața icoanelor că nu va spune nimănui ce auzise. «Și nici nu vei scrie nimic pînă ce nu vei părăsi China», deoarece ei (iezuiții) ca străini, au îndurât multe suferințe pentru Christos și chiar acum sint bănuți”... (*Jurnal...*, p. 169).

³ *Jurnal...*, p. 181. *Askaniama*, rang în demnitatea diplomatică de stat a Chinei de atunci.

aminări a plecării. Acestea se petreceau însă după ce timp de trei luni și jumătate Spătaru își cucerise cu abilitate prelungirea șederii în Pekin, pentru a putea împlini instrucțiunile primite. Tergiversarea îi făcuse însă bătătorii pe curtenii chinezi, căci la 29 august 1676, când Milescu s-a întâlnit cu Verbiest în curtea palatului împărațesc unde se înfățișase ca să-și primească darurile de plecare, iezuitul i-a șoptit că nu mai îndrăznește să stea de vorbă cu el „deoarece unii dintre ai lor îl pîrșiseră lui *alihamba* și lui *askaniama* că îi trădează solului toate tainele țării”¹.

Faptul se confirmă când în ziua de 1 septembrie Spătaru scrie: „Văzînd atunci că dacă nu mă pregătesc de drum erau în stare să folosească sila spre a mă goni, i-am spus (lui askaniama) să trimită carele de îndată și eu voi face tot ce era cu putință; oricît ar fi fost de greu, voi pleca”².

Descrierea Chinei este rezultatul pozitiv al misiunii pe care Nicolae Spătaru și-a îndeplinit-o cu pricepere și devotament pentru „propășirea în totul și pentru slava întregii împărății rusești”³.

În literatura rusă lucrarea lui Nicolae Milescu este cea dintîi⁴ care vorbește pe larg despre China — atît de puțin cunoscută în vremea aceea — și, comparată cu celelalte lucrări contemporane care tratau același subiect în literatura universală, este mult mai completă.⁵ Ea cuprinde și un bogat material etnografic, rînduit după un plan care arată maturitatea de gîndire a moldoveanului și concepția sa înaintată asupra problemelor istoriei, pe care, de altfel, a exprimat-o cu puțin timp după ce a scris *Descrierea*, în *Introducere la cartea istoriei împăraților ruși*⁶.

Ținînd seama de epocă, *Descrierea Chinei* poate fi socotită o monografie exemplară, în care datele istorice, geografice și statistico-administrative au fost imbinat cu expunerea elementelor de cultură materială și apoi legate strîns de aspectul economic, în așa fel încît, în mod

¹ Ibid., p. 291. *Alihamba*, rang demnitar în administrația de stat.

² Ibid., p. 304.

³ Încheiere la *Descrierea Chinei*. (V. și *Jurnal...*, p. XXVII).

⁴ *Marea enciclopedie sovietică*, ed. a II-a, tom. 49, p. 253.

⁵ J.F. Baddeley, *op. cit.*, p. 211, spune că N. Spătaru dă unele informații de importanță excepțională.

⁶ V. și *Jurnal...*, p. XXIII.

firesc, să se vorbească de instituțiile sociale, de ideologia, arta populară, tradițiile, obiceiurile, legendele, firea și ocupațiile poporului chinez.

Lucrarea are 58 de capitole și se împarte în două părți bine echilibrate, deși inegale ca întindere.

Prima parte vorbește despre „treburile obștești ale chinezilor, împărăția și obiceiurile lor, precum și de alte lucruri care sînt de trezuită unor descrieri generale și publice”, cum spune chiar N. Spătaru la sfîrșitul capitolului al XX-lea și cuprinde 20 de capitole, care prezintă problemele în felul următor: istoric (capitolele I, II, III); geografic și economic (capitolele IV, V, VII, XVI); administrativ și politic (VI, IX, X, XVIII); militar (XX); etnografie (VIII, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVII și XIX).

Partea a doua cuprinde cîte „o descriere deosebită a tuturor celor 15 provincii chineze [...], care le sînt orașele de capitală și cele mai mici decît acestea, ce riuri și munți se găsesc în ele, ce sălbăticiuni se află acolo, ce fel de roade le dă pămîntul”. Ea este împărțită în 38 de capitole, din care ultimele două vorbesc despre Coreea și Japonia. Toate aceste mici descrieri urmează la rîndu-le în linii mari planul părții întii a lucrării, încît putem spune că *fiecare provincie își are o monografie a sa, în care se localizează elementele folosite în primele douăzeci de capitole.*

Titlul lucrării este de o accentuată sobrietate și din ea se desprinde o adîncă admirație, pe care Miclescu a căpătat-o pentru poporul chinez, atît din observațiile sale personale și din citirea diverselor lucrări contemporane despre China în timpul îndelungatelor staționări de pe malul rîului Naun și de la Pekiî, cît și din spusele celor cu care a vorbit. De aici gîndirea sa a desprins cu obiectivitate calitățile chinezilor, hărnicia, îndemînarea, modestia, cinstea și mai ales marea lor prețuire pentru cultură, pe care le subliniază cu discreție în toată lucrarea. Și Miclescu este atît de pătruns de temeiul acestei admirații, încît chiar atunci cînd, influențat de povestirile și părerile războinicilor cazaci de la granița de răsărit a Siberiei, ce aveau adesea de-a face cu triburile independente de mongoli nomazi, îndrăzneți, viteji și pricepuți în lupte, își îngăduie uneori să ironizeze lipsa de ordine și de convingere în bătălie a oștenilor hanului chinez, spunînd că luptătorii sînt viteji ca niște femei și speriogi ca iepurii, el lasă totuși să se întrevadă că acestea sînt

doar aparențe provenite din însăși firea lor iubitoare de pace, care „nu este plecată spre fapte războinice și ei sînt mai ales plecați către lucrarea pămîntului, către negoț și alte îndeletniciri”. De aceea, deși au armament bun „iar cu acurile trag strașnic“, și cu toate că „au tunuri de fier născocite de ei din vechime“, nu cunosc arta militară, „deoarece chinezii trăiesc întotdeauna în pace, iar treburile militare nu le iubesc și nu se îndeletnicesc cu ele pentru că la ei este (socotită) mare necinste pentru un om să învețe meșteșugul războiului“, iar „purtarea armelor și războiului sînt fapte filhărești și nu omenеști, căci omului se cade să trăiască cu ai lui în înțelegere și modestie, iar cearta și războiul sînt apucături de fiară“.

Bineînțeles însă că Milescu, fiind în contact mai strîns doar cu o anumită categorie de oameni, care aveau acces în curtea ambasadei de la Pekin, face și unele greșeli în aprecieri. El generalizează uneori observații ce-l privesc doar pe slujitorii împăratului, pe cei cîțiva mandarini pe care i-a cunoscut, pe servitorii acestora și pe negustorii interpuși ai lor, care căutau să-i înșele pe ruși și să le cumpere mărfurile pe prețuri de nimic. De aici epitetele de înșelători, prefăcuți, șireți, vicleni și nestatornici. Faptul se explică ușor dacă ținem seamă și de cele scrise în *Jurnal...* despre tratativele diplomatice de la Pekin. Cînd vorbește însă despre aspecte ce privesc întregul popor chinez, atunci admirația lui se conturează în aprecieri ca acestea: (chinezii) „au darul de a trudi și muncesc fără încetare [...]; la trup sînt sprinteni, umblă mult pe jos și poartă pe ei multe veșminte; vara umblă goi pînă la briu și stau la soare fără pălărie, în arșiță. Pe ogoare, pe cîmpii și în orașe muncesc atît de mult, încît nici nu se poate spune. Oameni sănătoși din fire, sînt obișnuiți cu munca încă din anii tinereții, așa încît la ei vei vedea foarte puțini oameni bolnavi, slăbănogi și cerșetori.“

Ogoarele... „sînt lucrată peste tot, încît nu poți afla o altă țară în care cîmpiile să fie așa de întinse și rînduite ca cele îngrijite de mîiestria chinezească... și se poate spune că pe pămînt China este ca o piatră nestemată într-un inel“... căci... „unde sînt nisipuri neroditoare, acolo chinezii le fac fertile prin mîiestria lor“.

Valoarea lucrării lui Nicolae Spătaru constă în marea varietate de cunoștințe despre China, pe care ni le comunică și, dacă unele, în cea mai mare parte, sînt cu mult depășite, păstrîndu-și doar valoarea isto-

rică, altele pot fi folosite și astăzi. Astfel, om de cultură, pe Nicolae Spătaru l-a impresionat că în China din secolul al XVII-lea învățătura și știința de carte erau atât de prețuite, încât „nu se găsește nici un singur om care să nu știe să citească și să scrie. Pe cel ignorant și pe cel simplu ei nu-l primesc nici în cea mai mică slujbă și cu cât cineva este mai învățat, cu atât primește mai mare cinste; la ei, de la învățătură pornește orice mărire. Chiar dintre oamenii simpli nu vei putea găsi vreunul care să nu fi învățat să citească până la vîrsta de 15 ani și să nu știe să scrie. Astfel în China nu se ia în seamă noblețea (neamului) și nu se ține socoteală de cine din cine s-a născut, în afară de neamul împăratesc; la ei cel mai nobil este acela care este cel mai învățat; și cel care știe mai multă carte, chiar dacă s-a născut din oameni simpli, primește cea mai mare parte...”

Este evidentă poziția militantă a lui Spătaru Milescu, mai ales știind că, la cîțiva ani după ce scrie aceste rînduri, va deveni un personaj principal în munca de înființare de școli și tipărire de manuale din primii ani ai domniei lui Petru cel Mare.

Dar informațiile sînt și de altă natură, demonstrînd interesul arătat de N. Spătaru Milescu față de mijloacele tehnice ale chinezilor.

N. Spătaru reține modul cum chinezii sapă puțuri cu „un fel de mină de fier făcută cu atîta măiestrie că, atunci cînd o slobozesc în adîncime, ea singură adună pămîntul sau apa și le scoate afară”. De asemenea, face descrieri admirabile ale diferitelor corăbii și ambarcațiuni chinezești, și, vorbind despre chibzuiala cu care chinezii au săpat căi de apă prin toată China, spune despre un rîu amenajat pentru navigație că „pe el sînt făcute mai mult de 20 de stăvilare din piatră tare, cioplită, la care sînt lăsate porți pentru ca să-i fie cu puțință corăbiei să treacă. Porțile acestea sînt susținute prin grinzi groase și cînd sosește corabia se deschid și-i dau drumul să treacă împreună cu apa pînă la pragul următor; și astfel se trec toate stăvilarele”. Mai vorbește de felul cum se face porțelanul, descrie un vehicul cîndat cu o singură roată: roaba; arată cum sînt canalizate orașele și cum se aduce apa din munte pe țevi de bambus pînă în curțile caselor. Vorbește de asemeni despre

arhitectura chineză, descrie monumente și nu uită să dea detalii de construcție a podurilor. Alte informații vorbesc despre bogățiile naturale ale Chinei, vegetale, animale și minerale, arătând totodată și folosul economic ce-l aduc. Înregistrează și unele ciudățenii pentru vremea aceea, cum ar fi emanațiile de gaze naturale — puțuri de foc, cum le spune el, sau zăcămintele de cărbune — piatra neagră ce arde ca lemnul. De asemenea face aprecieri asupra științei medicale a chinezilor, asupra alimentației ori asupra modurilor de vânătoare, pe care le și descrie. Vorbește despre tehnica militară, despre arme, despre construcțiile strategice și civile, despre ciudățeniile de relief, ori despre peisajele incintătoare. Toate acestea le împletește cu povestiri ori comentarii personale, în care tradiția orală îl ajută să facă să devină plăcute și datele statistice la care adaugă o mulțime de legende ce ilustrează textul, improspătînd atenția cititorului și menținînd interesul pentru lectură. Unele povestiri sînt de o rară gingășie și emoționează prin simplitate: „În oraș (ul Hingtu) se găsește o păsărică foarte frumoasă și foarte ciudată, care nu se prăsește ca toate celelalte păsări, ci crește dintr-o floare minunată ce se numește tunhoa, iar pasărea tunhoafung; ciocul îi este roșu ca miniul de plumb, corpul ei este admirabil înflorat în toate culorile. Pasărea trăiește tot atît de mult cît rămîne floarea ei pe pom și cînd zboară și se pare că nu păsărica, ci că floarea și-a luat zborul. Și pasărea se aseamănă cu floarea de pom atît prin frumusețe, cît și prin scurtimea vieții.“ În altă parte ne povestește că un străin venit în China „a cumpărat un papagal și a vrut să-l ducă în țara lui, dar cînd a văzut papagalul că pleacă afară din China, i-a vorbit astfel acestuia: eu sînt pasăre chinezească, nu-mi place și nu-i frumos să merg la străini, și după aceea îndată a murit“, apoi comentează „și acest fapt nu este neînsemnat, căci nu numai chinezii își iubesc așa de mult patria lor și obiceiurile, ci și păsările nu doresc să plece în altă împărăție“.

Descrierea Chinei este plină cu date geografice de cea mai mare importanță și chiar Milescu își dă seama că aduce o contribuție cu totul inedită în legătură cu ținuturile de la nord de zidul chinezesc pînă la granița Siberiei. De asemenea materialul etnografic și cel folcloric este deosebit de variat și de bogat.

Astfel Nicolae Spătaru face din lucrarea sa, o admirabilă frescă a civilizației milenare a Chinei. Ea este izvorită din armonioasa îmbinare a concepțiilor sale pozitive, științifice, înaintate față de epocă, cu o sensibilitate artistică ce relevă cu multă adresă pitorescul.

Descrierea Chinei a lui Nicolae Spătaru nu s-a păstrat pînă astăzi în manuscris original. De-a lungul timpului, însă, cercetătorii au descoperit 12 copii manuscrise în limba slavonă¹ și 3 copii manuscrise în limba greacă² ale unei traduceri făcute în 1695 cu grija lui Hrisant Nottara — trimisul patriarhului Dosoftei al Ierusalimului la Moscova. De bună seamă că aceste copii prezintă unele deosebiri între ele datorită izvoarelor diferite folosite de copişti — originalul sau copii intermediare — din care cauză unele greșeli s-au perpetuat, altele au fost îndreptate, unele fragmente au fost sărite ori s-au adăugat cuvinte și altele s-au interpretat potrivit gradului de cultură și conștiințiozitate profesională a fiecăruia din cei ce le-au scris, așa cum s-a întîmplat în general cu toate scrierile transmise prin copii-manuscrise. Totuși, din confruntările făcute de specialiști reiese că deosebirile dintre copiile existente nu alterează conținutul descrierii, oricît de îndepărtată sau apropiată ar fi copia de versiunea originală a lucrării învățatului moldovean.

Dintre toate copiile-manuscrise în limba slavonă, doar trei sînt scrise în vechia scriere slavonă bisericească³ și anume:

Manuscrisul cu cota T.F. nr. 141 din Biblioteca de stat din Leningrad, presupus a fi scris⁴ chiar în 1677.

¹ Într-o notă apărută în revista *Studii*, București, 1957, nr. 7, Gh. Constantin relatează că cercetătorul sovietic N.I. Timmer a găsit 26 copii manuscrise ale *Descrierii Chinei* și pregătește o ediție critică a lucrării.

² După C.C. Giurescu, *Nicolaie Milescu spătarul. Contribuții la opera sa literară*, Academia Română, Mem. secț. ist., seria a III-a, tom VII, Mem. 7 (1927), pp. 241—247.

³ Celelalte manuscrise, fie de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, fie din al XVIII-lea, sînt scrise cu scriere cursivă de mînă.

⁴ Data copiei fixată în *Catalogul manuscriselor în slavona bisericească* și în l. rusă.

Manuscrisul cu cota nr. 35 din Biblioteca Națională din Paris, fondul slav, scris în 1695.¹

Manuscrisul nr. 86 din biblioteca profesorului slavist F.T. Vasiliev de la Universitatea din Kazan, care stă la baza ediției din 1910, tipărită în Kazan², și, respectiv, la baza lucrării de față.

Manuscrisul acesta nu are însemnate nici numele copistului, nici data copierii, însă din analiza grafică făcută de profesorul slavist A.I. Alexandrov de la Universitatea din Kazan, reiese că a fost scris către sfârșitul veacului al XVIII-lea. Manuscrisul cuprinde 210 pagini scrise — 3 pagini prefața și 207 pagini textul. Acesta este împărțit în 58 de capitole, însă două din ele sînt numerotate succesiv cu același ordinal, al 37-lea, deci în realitate manuscrisul are 59 de capitole. Dacă socotim ca făcînd parte tot din această lucrare și *Descrierea fluviului Amur*, care însă lipsește în acest manuscris, atunci *Descrierea Chinei* ar avea în total 60 de capitole.

Data cînd Nicolae Spătaru și-a încheiat *Descrierea...* a fost recunoscută de toți cercetătorii ca fiind 13 noiembrie 7186³, adică data însemnată de el însuși la sfârșitul lucrării.

Totuși, chiar în capitolul întîi, vorbind despre vechimea împărăției chineze, Milescu scrie cu multă precizie: „astfel în cărțile lor vechi e scris că împărăția lor s-a întemeiat în anul 2642 de la zidirea lumii, de atunci pînă astăzi fiind 4545 de ani — adică cu 2867 ani înainte de întruparea Mîntuitorului Christos”⁴.

¹ Manuscrisul a fost al lui G. Sparwenfeldt și poartă mențiunea locului și data scrierii.

² Vezi nota asupra ediției de față.

³ 1677 și nu 1678, cum trece A. Alexandrov în *op. cit.*, p. XVII, căci fiind luna noiembrie, din 7186 se scad 5509 ani „de la facerea lumii”.

⁴ *Op. cit.*, p. 3. Pasajul l-am putut confrunta numai cu corespondentul său din ms. grecesc cu cota 154 din Biblioteca Academiei R.S.R. și l-am constatat asemănarea în cele două copii. Manuscrisul grecesc al lui D. Russo nu mai este în posesia familiei și nu l-am putut găsi nici la biblioteca N. Băleescu din București, unde mi s-a indicat că a fost predat. Această identitate de calcul pe două copii îndepărtate și de filiație diferită ne confirmă că însuși N. Spătaru, cu bună-știință, a făcut socoteala anilor.

Făcînd calculul¹, rezultă că Nicolae Miclescu a scris aceste rînduri după 1 septembrie 1678. Lipsa de concordanță cu data însemnată la sfîrșitul manuscrisului dă naștere mai multor ipoteze:

a. Data de la sfîrșitul manuscrisului este greșită, așa cum se poate greși la trecerea dintr-un an calendaristic la alt an.

b. N. Spătaru și-a antedatat lucrarea din oportunitate, ținînd seama de împrejurările întoarcerii sale din China, spre a o face să corespundă cu datele cînd se afla încă pe drum, venind de la Pekin.

c. *Descrierea Chinei* a fost scrisă de Spătaru în două exemplare, cel dintîi terminat la 13 noiembrie 7186², iar cel de al doilea început după 1 septembrie 7187, în forma definitivă care a fost predată la Posolski Prikaz, după aproape un an de la întoarcerea sa la Moscova³, avînd însă la sfîrșit data reală a terminării primei redactări.

Această ultimă ipoteză pare să fie cea adevărată, căci, după întoarcerea sa din China, îl regăsim pe Nicolae Spătaru la Posolski Prikaz abia în septembrie 1679, cînd este numit din nou traducător, plătit doar cu jumătate din drepturi.⁴

Paternitatea *Descrierii Chinei* a fost adusă în discuție de J.F. Baddeley în lucrarea sa *Rusia, Mongolia, China*⁵, în care, făcînd o comparație între textul ediției din Kazan⁶ a *Descrierii...* și *Atlas Sinensis* al misionarului iezuit Martinius Martini⁷, care trăise multă vreme în China, afirmă că Nicolae Spătaru a făcut „o traducere, în general cuvînt cu cuvînt, după textul renumitului *Atlas al Chinei* al iezuitului

¹ 2642 + 4545 = 7187, anul în care a fost scris capitolul I.

² 2642 + 2867 = 5509 pînă la nașterea lui Christos, deci capitolul a fost scris după 1 septembrie.

7187 — 5509 = 1678 față de 1677 (7186), anul scris la sfîrșitul ms.

³ Pe cînd era încă la Tobolsk; v. anterior p. XVI

⁴ 5 ianuarie 1678 (7186).

⁵ Iașimirski, *ibid.*, p. XIII.

⁶ London, 1919, vol. II, pp. 205—214.

⁷ Despre această ediție J.F. Baddeley, în *op. cit.*, II, p. 209, spune că poate rivaliza în frumusețe cu textul grecesc al cardinalului Ximenes, *Complutensian Polyglot*.

⁸ Născut în anul 1614, sosește în China în anul 1643, ca misionar iezuit. A fost elevul lui Ath. Kircher, autorul lucrării *China... Illustrata...*; în anul 1651 pleacă la Amsterdam, spre a tipări *Atlas Sinensis*, după cum spune el însuși în *De Bello Tartarico*. Moare în anul 1661 la Hang-ho.

Martini, tipărit prima oară în latinește în 1655 la Amsterdam“. Pornind și de la premisa că tot timpul cât a stat în China, Milescu a fost ca și prizonier la Pekin, învățatul englez trage concluzia că N. Spătaru nu putea culege informații atât de variate și prețioase decât din opera lui Martini, pe care a folosit-o însă fără să spună, și lasă să se înțeleagă că acesta ar fi căutat să ascundă sursa informațiilor sale cu privire la *Descrierea Chinei*. În sprijinul afirmației sale, păstrând totuși o oarecare rezervă, J.F. Baddeley spune că a făcut o analiză completă a publicației de la Kazan, confruntând-o cu *Atlas Sinensis*¹, și că și-a însemnat tot ceea ce este luat din Martini și tot ce aparține moldoveanului. Rezultatul comparării textelor îl face să afirme că, în toată *Descrierea Chinei*, contribuția originală a lui Nicolae Spătaru se manifestă doar prin: începutul capitoului III, capitolele IV și V, descrierea rangurilor oficialităților chinezești în capitolul X, descrierea armatei și armamentului chinezilor și mongolilor din capitolul XX. În continuare, învățatul englez enumeră unele omisiuni pe care le-a făcut moldoveanul față de lucrarea lui Martini, „grave pentru că intenția de a ascunde originea ieșită a operei este evidentă“². Totuși, deoarece nu s-a găsit manuscrisul original al lucrării lui Nicolae Spătaru, ci doar copii-manuscrise, chiar istoricul englez nu este sigur că omisiunile au fost făcute de Spătaru ori de copiiști. Însă autoritatea științifică a lui J.F. Baddeley a făcut să circule ca definitivă părerea lui că *Descrierea Chinei* nu este o lucrare originală a lui Nicolae Spătaru Milescu, ci o traducere a lucrării lui Martinus Martini. Părerea a fost adoptată fără rezerve și de cercetătorii români³ până în 1927, când problema a fost reluată⁴ și, după o

¹ *Op. cit.*, vol. II, p. 210. Mulțumindu-se doar cu atita, n-a mai făcut nici o altă investigație și a tras concluzia cunoscută.

² *Ibid.* Nu amintește nimic însă despre informația dată de G. Pauthier în *Chine ou description historique...*, Paris, I, 1837, p. 441, după M. Freret că *Atlas Sinensis* este o traducere și o rezumare a geografiei chinezești din vremea dinastiei Ming.

³ P.P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu (1636—1708) in Melange de l'école roumaine en France*, Paris, 1925, I, p. 115 și N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, Buc., 1925, I, p. 368.

⁴ C.C. Giurescu, *op. cit.*

secură, serioasă și documentată discuție științifică¹, a rămas stabilit că Nicolae Spătaru Milescu este „autor al *Descrierii Chinei*, întrucât această lucrare nu e o traducere literală, cum spune într-un loc Baddeley, ci o prelucrare a operei lui Martini, cuprinzând un număr de capitole noi, unele adăuse și numeroase omisiuni, prelucrare avînd chiar în titlu indicația folosirii altor cărți și relații”².

Într-adevăr, Baddeley a făcut abstracție de un factor care l-a dus pe Spătaru la alcătuirea *Descrierii...*, factor subliniat în discuția amintită și care stă la baza concluziei de mai sus: în instrucțiunile pe care le-a primit Spătaru la plecarea din Moscova, i se cerea, între altele, și o descriere a întregului imperiu chinez, pe baza propriilor lui cercetări, „folosind orice mijloace pe lângă cei ce au vreo cunoștință despre cele arătate și să aștepte adevărul adevărat”³. Deci Spătaru, „spre a satisface dorința guvernului rus”, a fost obligat „să se adreseze unui izvor care cuprindea descrierea Chinei; în acest scop a folosit textul *Atlasului chinezesc* al iezuitului Martini. Completînd descrierea acestuia cu informațiile sale luate în timpul călătoriei și a șederii în Pekin, Milescu a alcătuit acea *Descriere a Chinei*, care este un raport oficial, cerut de guvernul rus, și nu o carte scrisă din proprie inițiativă”⁴ „...trebuia să rămînă secret”⁵, după cum afirmă chiar Spătaru într-o scrisoare către patriarhul Dosoftei, care-l rugase să-i trimită o copie după lucrarea sa.

De asemenea, J.F. Baddeley nu ține seama că în capitolul V „însuși Milescu recunoaște că a folosit o scriere a iezuiților privitoare la drumul ce duce din India în China...”⁶ și socotește insuficient de convingător faptul că în titlul manuscrisului Petrovski se spune că lucrarea a fost făcută „în parte din alte cărți și relații”⁷. În plus, istoricul englez n-a cunoscut manuscrisul nr. 35 din Biblioteca Națională din Paris⁸, în al

¹ Deschisă de C.C. Giurescu prin lucrarea citată mai sus, la care a răspuns P.P. Panaitescu în *Dacoromania*, V, 1927—1928, pp. 674—677.

² C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 10.

³ V. *Jurnal...*, *ed. cit.*, p. 4.

⁴ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 5.

⁵ *Ibid.*, p. 6.

⁶ *Ibid.*, p. 7.

⁷ V. nota A: J.F. Baddeley, *op. cit.*, p. 211, și C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 7.

⁸ V. nota A: C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 7.

cărui titlu este scris că *Descrierea Chinei* a fost alcătuită „parte din propriile sale cunoștințe... parte din unele cărți și povestiri”¹.

Fără de cele arătate mai sus, situându-ne pe altă poziție și folosind altă metodă de cercetare, în urma lecturii *Descrierii Chinei* și ținând seama de cele spuse și de Nicolae Spătaru în *Jurnal...*, ca și de diversele referințe asupra împrejurărilor și felului în care ambasadorul și-a îndeplinit misiunea, încercăm să aducem câteva date noi în legătură cu izvoarele sale de informare în ce privește *Descrierea Chinei*, date care schimbă și cele ce s-au spus pînă acum asupra paternității ei.

Pornind chiar de la textul lucrării, găsim în repetate rînduri indicații prin care Spătaru arată sursa cunoștințelor sale despre China, bineînțeles nu cu trimiteri riguros științifice, cum se fac astăzi, ci potrivit concepțiilor sferelor culturale ale Orientului european din secolul al XVII-lea.

Astfel, la sfîrșitul „introducerii” scrie: „pentru o mai bună înțelegere a vechinii împărăției lor, vom scrie pe scurt din condicta lor letopisețul dinastiei împăraților chinezi”. În capitolul al II-lea spune: „de aceea, noi astăzi mărturisim ca cel mai bun martor, care am văzut cu ochii”. În altă parte înțelegem că Spătaru a consultat hărți făcute și de chinezi, și de iezuiți: „chinezii își zugrăvesc împărăția lor pe hărți în chip de pătrat, dar iezuiții o înfățișează mai bine, ca o lună nu tocmai plină”². Mai întîlnim de asemenea: „și cine dorește să vadă chipurile adevărate ale idolilor lor poate să cerceteze în cărțile iezuiților în care scrie despre China și (în) cartea soliei olandezilor în China, căci acolo sînt zugrăviți limpede după adevăr”³. Vorbind despre mongoli Spătaru scrie: „eu însumi m-am încredințat despre aceasta acum, cînd mi-au povestit cazacii care au luptat cu ei mai înainte pe Amur”.

¹ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 9.

² V. și *Jurnal...*, *ed. cit.*, p. 183; J.F. Baddeley, *op. cit.*, p. 345, unde se spune: „Iezuițul, prefăcîndu-se că citește pe hartă, îi spune solu-lui...”

³ Între acestea este și lucrarea lui Ath. Kircher, *China Monumetis... illustrata*, Amstelodami, 1667 (Paris II), *De Idolatria*, pp. 429—463), care conține numeroase ilustrații.

În legătură cu datele statistice, care sînt numeroase în capitolele XXI—LV, N. Spătaru se referă mereu la *Cartea chineză de recensămînt*¹. Cînd descrie zidul chinezesc spune: „ei povestesc că pe aceste ziduri pot să alerge fără nici o piedică 12 călăreți“. La fel, Spătaru aude că se spun basme și legende, că se vorbește despre diferite întîmplări cu privire la oameni sălbatici și multe altele. În alt loc ia mărturie „...spusele iezuiților care au fost la fața locului“, se referă la „cartea lui Marcu Pavel Venețianul“² și la lucruri „... despre care ne-a povestit nouă boierul askaniama“.

Așadar, Milescu însuși ne arată, atît în *Descrierea Chinei*, cît și în *Jurnal...* sursele informațiilor sale: orale, scrise, ori din observație directă, personală, la care mai adăugăm și următoarele:

1. Rapoartele oficiale din arhiva Posolski Prikaz³, făcute de diferiți soli și trimiși co-l precedaseră pe spătar.

2. Două caiete-manuscrise ale lui Juri Krijanici⁴, pe care Milescu îl întîlnise la Tobolsk. În aceste caiete se afla o descriere a orașelor chineze.

3. Cartea lui N. Trigauti, *De Christiana Expeditione apud Sinas*⁵, în care se vorbește și de călătoria lui de Goez, amintită în *Descriere...*⁶

4. *Cartea despre Ambasada companiei orientale a Provinciilor unite către împăratul Chinei sau marele han al Tartariei, făcută de domnii Pierre de Goyer și Iacob de Kaiser din iulie 1656 pînă în martie 1657 și*

¹ Este de remarcă că cifrele date de Milescu nu corespund decît în parte cu cele date de Martini în *Atlas Sinensis*, deci este evidentă și o altă sursă de informații. De altfel, referirea la recensămîntele chinezești se găsește mereu în lucrarea lui J. Nieuhoff.

² N. Spătaru folosește peste tot traducerea slavonă a numirii latinești Marco Paulo Veneto.

³ *Jurnal...*, p. XXXII și D.M. Lebedev, *op. cit.*, p. 130.

⁴ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 86, după: K. Bielorukov, *Despre viața spirituală a societății din Moscova în secolul al XVII-lea, Moscova, 1902*, pp. 226—232.

⁵ Augsburg, 1615, și Lyon, 1616; V. și P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 84, nota 4.

⁶ V. și C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 7.

tipărită în 1665 de J. Nieuhoff¹. Această lucrare a fost trecută cu vederea de către cercetătorii de până acum, deși ea l-a însoțit pe ambasador în timpul călătoriei sale și din *Jurnal* aflăm că la Pekin „el avea cartea soliei olandeze în care se arăta limpede cum fuseseră ei primiți”², iar la 16 iulie 1676, un demnitar chinez ce-l vizitase pe spătar îl rugă „să-i fie împrumutată cartea olandeză cu gravuri în care se afla însemnată solia în China”³, pentru a i-o arăta și împăratului. Că lucrarea i-a folosit lui Mălescu drept izvor de informare am văzut ușor, confruntând-o cu *Descrierea Chinei*, în care acesta comunică cifre care nu corespund cu cele arătate de Martini⁴.

Cele arătate sînt deosebit de însemnate, căci dovedesc că opera lui N. Spătaru nu este „o traducere în general cuvînt cu cuvînt” și nici o prelucrare a *Atlasului* lui M. Martini; de asemenea îndepărtează și ideea folosirii unui singur izvor de informație. În ce privește învinuirea că Spătaru ar fi ascuns cu bună-știință numele lui Martini pentru a nu se bănuî originea iezuită a izvoarelor sale⁵, aceasta este nedreaptă, căci dacă pornim doar de la cartea lui Marco Polo la lucrările despre China ale lui Mendoza, N. Trigauti, A. Semedo, M. Martini, J. Nieuhoff, Ath. Kircher și alții, pînă la N. Spătaru Mălescu, fiecare din acestea cuprinde, fără a cita întotdeauna sursa, date și fragmente din lucrările anterioare, completate și amplificate pe măsura lărgirii cunoașterii

¹ Lucrarea este indicată în raportul pe care îl face Matveev la plecarea lui Mălescu în călătoria spre China (*Jurnalul...*, pp. XXXII și 485). În P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 84, nota 2, sînt indicate o ediție olandeză din 1665 și una latinească din 1688 (deci apărută după misiunea lui Mălescu). J.F. Baddeley, *op. cit.*, I, p. CCLV, indică doar ediția franceză din 1665, pe care bănuim că ar fi avut-o Mălescu cu el, ediție pe care am cercetat-o pentru lucrarea de față. În 1669 a apărut și o ediție engleză.

² *Jurnalul*, p. 211; și J.F. Baddeley, *op. cit.*, II, p. 361.

³ *Jurnalul*, p. 248; și J.F. Baddeley, *op. cit.*, II, p. 381.

⁴ Identificarea unora, în măsura în care am simțit nevoia, e făcută chiar la text, în notele din josul paginii. Acestea sînt ilustrative, nu atît prin nepotrivirea cifrelor — căci s-ar putea să fie și greșeli ale copiştilor sau chiar licențe ale autorului — ci sînt importante în măsura în care ilustrează elemente ce nu se găsesc la Martini și sînt menționate doar de Nieuhoff.

⁵ J.F. Baddeley, *op. cit.*, II, p. 210.

odată cu trecerea timpului. J. Nieuhoff, deși folosește scrierile lui M. Polo, Mendoza, A. Semedo și M. Martini, le amintește doar în treacăt numele și nu le citează deloc lucrările, cu toate că le-a folosit în mod evident atunci când și-a scris cartea, pe lângă observațiile personale adunate în timpul călătoriei ambasadei olandeze. Și problema omisiunilor pretins făcute de Spătaru din textul lui Martini se lămurește tot prin compararea cărții despre *Ambasada olandeză* cu *Descrierea* și cu cele citeva citate din *Atlas* pe care le reproduce și Ath. Kircher. Rezultatul este că, generalizînd, putem spune că aceleași omisiuni, mai bine zis rezumări, se află și la Nieuhoff, și la Spătaru, care însă le completează cu comentarii personale și poate cu unele informații din:

5. *Cartea latinească* pe care i-a trimis-o Verbiest lui Milescu, în ziua de 20 mai 1676, și în care „avea să găsească ce scrisese el despre chinezi și despre felul în care obișnuiau să primească solii”. Indicația este interesantă, căci cercetînd bibliografia principalelor lucrări referitoare la China² nu am găsit nici-o „carte” cu acest conținut, tipărită de Verbiest pînă la 1676. Se prea poate să fi fost un manuscris în formă de carte, deoarece iezuitul afirmă că o scrisese el. În schimb, aflăm că ajutorul lui Verbiest, despre care vorbește N. Spătaru, Gabriel de Magalhaens, a scris în 1668 o *Nouă descriere a Chinei conținînd descrierea particularităților celor mai însemnate ale acestui mare imperiu*, pe care o avea însă în manuscris cînd a fost Milescu la Pekin, căci abia în 1688 a fost tipărită la Paris.³

Tot în *Jurnal...* mai putem afla că, deși reținut în curtea ambasadei la Pekin, Nicolae Spătaru n-a fost chiar așa de izolat, căci, cu toată opreliștea, era mereu vizitat de askaniama, de negustori buharani,

¹ *Jurnal...*, p. 180 și J.F. Baddeley, *op. cit.*, II, p. 337.

² M. G. Pauthier și A. Bazin, *Chine moderne*, Paris, 1853, pp. 657—672; H. Cordier, *Essai d'une bibliographie des ouvrages publiés en Chine par les européens au XVII și XVIII siècle*, în *Mélanges orientaux*, Paris, 1883, pp. 495—546.

³ Lucrarea este tradusă în l. franceză de Bernout; titlul original este *Doze excellencias da China*. Magalhaens a murit în 1677, după plecarea lui Milescu din Pekin. Traducătorul spune în nota H de la p. 35 că J. Nieuhoff a copiat în totul informațiile despre China după Martini.

de tâlmaci, de rușii stabiliți la Pekin și mai ales de misionarii iezuiți, care puteau să-l cante „oricînd și nestingheriți, fără nici o teamă”¹, și cu care sta de vorbă timp îndelungat despre multe lucruri.²

Din cele arătate se poate vedea că Spătaru a avut mai multe izvoare de informare, pe care el însuși nu le ascunde, ba chiar una din cărțile iezuitului Martini, *De Bello Tartarico*, pe care a și tradus-o, este amintită de mai multe ori. În mod firesc se pune însă întrebarea: de ce atunci N. Spătaru nu spune nimic și nu face nici măcar o aluzie la *Atlas Sinensis*? Înelinăm să credem că moldoveanul n-a cunoscut conținutul integral al lucrării în forma sa tipărită, ci doar fragmente prin mijlocirea manuscriselor primite de la Krijanici și de la Verbiest (manuscrise în care nu fusese trecut izvorul însemnărilor, așa cum, de altfel, adeseori se întâmpla în secolul al XVII-lea chiar în Europa, unde, din pricina numărului mic de exemplare tipărite, multe lucrări circulau în copii-manuscrise), ca și, mai ales, prin intermediul lucrării lui J. Nieuhoff în care *Atlasul* nu este citat.

La lectura *Descrierii Chinei* a lui Nicolae Spătaru Mălescu se poate deosebi ceea ce este provenit din sursă scrisă adică informațiile de geografie fizică și economică, cele de natură administrativă și unele date statistice și istorice, care sînt enumerative și mai aride, de ceea ce este adunat din sursă orală sau din observație personală și îmbinat armonios cu datele culese din izvoare scrise. Toate aceste izvoare Mălescu le-a folosit cu grijă și cu discernămint, lăsînd la o parte ceea ce ar fi putut să îngreuneze expunerea, le-a interpretat și le-a înfățișat într-o lucrare care nu este nici traducerea, nici prelucrarea altor lucrări, ci o comunicare într-o formă personală a cunoștințelor dobîndite.

Pentru sfîrșitul veacului al XVII-lea, cînd limba rusă își căuta încă matca literară, Nicolae Spătaru, cu ajutorul unui vocabular destul de restrîns³, cunoscînd însă bine slavona folosită în cancelariile Principatelor românești și scriînd într-o topică ce ne îndreptățește să credem că lucrarea a fost gîndită în românește, a realizat o operă literară plină

¹ *Jurnal...*, p. 198.

² *Jurnal...*, p. 219; v. și J.F. Baddeley, *op. cit.*, II, p. 366.

³ Cînd Spătaru lucra la *Descrierea Chinei*, încă nu cunoștea limba rusă, căci în iulie 1675 el scrie din Eniseisk, într-o scrisoare către Matveev: „Nu te supăra că scriu în rusește chiar cu mina mea, dar vreau să învăț atît limba cit și scrierea” (*Jurnal...*, p. 36).

de imagini sugestive, care captivează atenția și face lectura plăcută și interesantă astăzi, după aproape 300 de ani de la scrierea ei.

Strădania de a lălmăci și a face cunoscută și la noi în țară această operă a spătarului este un modest omagiu adus lui Nicolae Spătaru Milescu, învățatul care, pornind de pe meleagurile Moldovei, a pășit alături cu atîția învățați care, în secolul al XVII-lea, au mai adăugat o pagină la istoria culturii omenirii.

CORNELIU BĂRBULESCU

TABEL CRONOLOGIC

- 1636** Anul nașterii lui Nicolae Spătaru Milescu. Era fiul lui Gavril din Zlătărești, Vaslui, care cumpăraseră în anul 1630 niște pământuri în apropiere de satul Milești. În urma cercetărilor am ajuns la concluzia că Gavril era aromân, refugiat din Peloponez — unde se născuse —, în Moldova, unde se căsătorise cu o localnică dintr-o familie de mici boieri de țară.
- 1642--1644** Elev la Școala Domnească de la Trei Ierarhi din Iași, înființată de Vasile Lupu, Domnul Moldovei. Nicolae l-a avut profesor pe Gabriel Vlasios — aromân și el — care l-a convins pe Gavril să-i încredințeze feciorul spre a-l duce la învățătură la Școala Mare de pe lângă Patriarhia greco-ortodoxă din Constantinopol.
- 1645--1653** Elev la Școala Mare din Constantinopol. Nicolae i-a cunoscut pe Ștefăniță, feciorul lui Vasile Lupu, pe Dositei, viitorul patriarh al Ierusalimului și pe Grigore Ghica, viitor domn al Moldovei, tot aromâni și aceștia, cu care s-a reîntilnit mai târziu ca prieten în diferite împrejurări de viață.
- 1653** Întors în Moldova, Nicolae a fost numit grămatic de domnul Moldovei, Gheorghe Ștefan.

- 1655** Găsind niște hrisoave vechi la mănăstirea Neamtu și folosind și legenda despre o icoană a Fecioarei Maria, Nicolae spune cum în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, în Moldova a venit în vizită Ion Paleologul, fiul împăratului Bizanțului, și care ar fi mărturisit că „niciodată nu a văzut, nici nu a auzit vorbindu-se de ținuturi alit de pline de toate darurile și roadele pământului, obiceiuri bune și dragoste de patrie“, și că Alexandru cel Bun i-ar fi spus că el este domn liber și neatârnat și singurul stăpin al țării pe care o apără cu armele împotriva oricărui vrăjmaș.
- 1658** Nicolae a devenit unul din oamenii de încredere ai lui Gheorghe Ghica, ajuns domn al Moldovei după mazi-lirea lui Gheorghe Ștefan.
- 1659—1660** Gheorghe Ghica a fost mutat domn în Muntenia și Nicolae l-a însoțit. Domnitorul l-a răsplătit cu rangul boieresc de mare spătar.
- 1660** După mazilirea lui Gheorghe Ghica, în luna septem-brie, Nicolae s-a întors în Moldova unde era domn Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu. Fostul coleg de școală l-a primit pe Nicolae cu multă bucurie printre curtenii săi, și i-a dat onoruri și o stare materială strălucitoare. A tradus din grecește în românește Cartea cu multe întrebări foarte de folos...¹
- 1661** După moartea prematură a lui Ștefăniță, Nicolae a plecat din nou în Muntenia, unde devenise domn fecio-
rului lui Gheorghe Ghica și fostul său coleg de școală,
Grigore Ghica. Acesta i-a încredințat lui Nicolae func-

¹ Aici găsește prilejul să spună că în „limba noastră proastă rumă-nească“... cuvîntul Deus „iaste luat de la letinie, în ce chip și jumătate de limbă românească este luat de la letini“.

ția de capuchehaie a sa la Poarta otomană, la Constantinopol, adică reprezentant diplomatic. Cît a stat la Constantinopol, Nicolae a tradus din grecește în românește textul integral al *Bibliei* și probabil a căutat să-și limpezească datele despre familia și rudele din Peloponez. Totodată și-a lărgit și consolidat relațiile, între alții și cu Șerban Cantacuzino, viitorul domn în Muntenia.

1664 În urma înfringerii la Lewenz a austrieșilor de către turci, Grigore Ghica este mazilit din Scaunul Munteniei fiindcă se arătase trădător față de Poartă și se refugiază la Curtea regelui Poloniei. Nicolae, capuchehaia, el însuși amestecat în păienjenisul de intrigi care au dus la dizgrațierea domnului pe care îl reprezenta, a fost nevoit să fugă din Constantinopol pentru a-și pune viața la adăpost. Înainte de a pleca însă în pribegie, i-a încredințat lui Șerban Cantacuzino manuscrisul cu traducerea *Bibliei*, text care a stat la baza traducerii românești a *Bibliei* de la București, *Biblia lui Șerban*, tipărită în 1688. Ținta călătoriei sale a fost Berlinul, la Curtea lui Frederick Wilhelm, electorul de Brandenburg.

1666 Nicolae ajunge la Stettin în Pomerania unde se refugiase fostul domn Gheorghe Ștefan, care îl primește bine pe vechiul său grămatie și-l trimite în Suedia cu o scrisoare la protectorul său, regele Suediei, și cu o scrisoare la ambasadorul Franței la Stockholm, Arnould de Pomponne. Moldoveanul a stat mai multe luni la Stockholm și s-a împrietenit cu diplomatul francez care îi admira sincer erudiția în limbile clasice ca și vasta cultură umanistică. La sugestia lui Arnould de Pomponne, cărturarul moldovean a scris lucrarea *Enchiridion...*, pe care a semnat-o cu numele său întreg,

Nicolae Spătaru¹, lucrare care s-a tipărit la Paris cu 75 de ani înaintea ediției franceze a *Istoriei Imperiului Otoman* a lui Dimitrie Cantemir. Cu același nume semnează și traducerea în românește a unei rugăciuni pe care să o rostească Gheorghe Ștefan „cea după cină rugă“, sub al cărei text scrie: „aice este slova lui Neculai Spătaru“

1667 Nicolae Spătaru a ajuns în Franța, trimis de Gheorghe Ștefan cu o scrisoare la Ludovic al XIV-lea, prin care îi cerea sprijinul pe lângă Poartă spre a-și recăpăta Scaunul domnesc în Moldova. În scrisoarea de răspuns, Regele Soare spune că l-a primit pe „baronul Spetarius“. De altfel și Arnould de Pomponne folosește tot aceeași titulatură „baron Spatari“ în scrisoarea de recomandatie pentru Spătaru către jansenistii de la Port Royal, care au tipărit *Enchiridion*.

1668 În luna ianuarie, în ziua de 28, Gheorghe Ștefan, care era foarte bolnav, a murit la Stettin, iar Nicolae Spătaru a plecat spre Moldova, unde domnea Iliș Alexandru. În luna octombrie, Iliș fiind mazilit, a trebuit să plece din Moldova la Constantinopol. Înainte de a pleca însă, a pus călăul și a crestat cartilagiul nasului lui Nicolae Spătaru care, după părerea fostului domn, îi uzurpase domnia spre a-i lua locul. Era pedeapsa ce se dădea celor ce complotau împotriva domniei cu gândul de a se urca pe scaun, pedeapsă pe care a suferit-o și Șerban Cantacuzino în 1663 din partea lui Grigore Ghica. De fapt, Nicolae Spătaru, care în cei aproape

¹ Biografiile lui Nicolae Spătaru au făcut o confuzie între patronimic și funcția de spătar, confuzie pornită de la Neculce, care folosește și patronimicul Milesescu, pe care Nicolae nu l-a folosit niciodată, și nici Miron Costin, care-i era contemporan. Confuzia s-a accentuat și din faptul că Nicolae avea un frate, Postolache Spătaru, care era însă și spătar mare în Moldova.

trei ani cît a stat la Constantinopol a putut găsi filiera familiei din ramura laconică a tatălui său și a putut fi convins că este din viața princiară a familiei Buia-Spată, apărută pentru prima dată în documente în 1304, și-a spus *Moldavo-Lacone barone-adică nobil* (baron) moldovean din Laconia (în loc de aromân, noțiune ce nu exista atunci)-*ac olim generali Vallachiae*- și fost general al Valahiei. Astfel apare pe coperta lucrării *Enchiridion*.

1671 Nicolae Spătaru este iarăși la Constantinopol, Grigore Ghica obținuse iertarea din partea turcilor, deci și reprezentantul său fusese absolvit. Patriarhul Dositei al Ierusalimului, care locuia mai mult la Constantinopol, și pe care Nicolae Spătaru îl regăsise ca vechi prieten, la cererea țarului Alexei Mihailovici al Rusiei a scris o scrisoare de recomandatie pentru Nicolae Spătaru și l-a trimis la Moscova pe acesta, ca să-l slujească pe țar, dar să fie în același timp și omul său de încredere în treburile religioase și în legăturile celor două biserici ortodoxe, greacă și rusă. La sfîrșitul lui ianuarie, Nicolae Spătaru a pornit spre Moscova. La 5 februarie a plecat din Adrianopole spre Belgrad. În aprilie a ajuns la Curtea craiului polon, după ce a trecut prin Ungaria, unde s-a întîlnit cu Ferenc Racoczi.

La 23 mai, Nicolae Spătaru a trecut granița rusească pe la Smolensk, în drum spre capitala Rusiei. La 14 decembrie, Nicolae Spătaru a fost primit în rîndul curtenilor moscoviți, ca traducător pentru limbile greacă, latină și română la Posolski Prikaz, cancelaria care se ocupa cu treburile diplomatice.

1672 A redactat în limba slavonă *Aritmologhion* (*Cartea numerelor*), o compilație de fapte, așezate în ordine numerică, în scop didactic.

1673 În 25 ianuarie a terminat de scris *Hresmologhion*, în limba slavonă. Cartea a dedicat-o țarului.

În același an a primit o scrisoare de la Domnul Moldovei, Ștefan Petriceicu, prin care îi cerea să intervină la țar în favoarea lui.

A mai scris *Vasilologhion*, *Povestea asupra construcției bisericii Sf. Sofia*, *Cartea hieroglifelor*, *Cele șapte minuni ale lumii*, un *Dicționar slavo-grec-latin*, iar împreună cu Petru Dolgov a scris *Alegerea ca țar a țarului Mihail Feodorovici și Arborele genealogic al țarilor ruși*.

1675 În ziua de 3 martie a pornit din Moscova ambasada condusă de Nicolae Spătaru spre banul Chinei. La 30 martie călătorii au ajuns la Tobolsk, la granița Siberiei. În ziua de 3 mai, fiind toate pregătirile terminate, ambasada a pornit spre Pekin cu băreile pe apa râului Irțiș. În ziua de 30 decembrie ajunseseră pe malul râului Argun, după ce străbătuseră întreaga Siberie.

1676 În ziua de 17 aprilie s-a terminat staționarea în satul Pacigorsk de pe malul râului Naun și ambasada a pornit către Pekin cu caravana pe uscat. La 20 mai ambasada a ajuns în orașul Pekin și a fost găzduită într-o clădire mare, cu curțile înconjurate cu ziduri asemenea unei închisori.

La 1 septembrie solia a pornit din Pekin înapoi spre Moscova. La 8 octombrie, ambasada a ajuns la riul Naun.

1677 În ziua de 18 mai ambasada a plecat din Nercinsk, iar la 7 iunie a ajuns la Eniseisk, unde din porunca țarului vameșii i-au scotocit cu de-amănuntul și i-au confiscat toate bunurile.

1678 În ziua de 5 ianuarie ambasada condusă de Nicolae Spătaru s-a întors la Moscova.

- 1679** Gheorghe Duca, ajuns iarăși domnul Moldovei, i-a scris lui Nicolae Spătaru ca „vechiul său prieten“ (din vremea cind complotaseră împreună împotriva lui Iliaș Alexandru și Nicolae se alesese cu nasul tăiat), pentru a-l ruga să-l îndrumeze pe solul trimis de el către țar și să îi înlesnească în același timp obținerea unor bunuri pe care le comandase spre cumpărare în Rusia.
Spătaru a scris din porunca țarului Teodor *Introducerea la Cartea istoriei*.
- 1680** Pentru mitropolitul Dosoftei al Moldovei a obținut drept cadou din partea patriarhului Rusiei, o tipografie completă cu litere cirilice.
- 1681** Este solicitat de țarul Teodor să-l ajute la lămurirea polemicilor și neînțelegerilor religioase iscate între teologii greco-ortodocși și cei catolici.
- 1684** A sosit la Moscova savantul suedez J.G. Sparwenfeldt, care l-a cunoscut indeaproape pe Spătaru, și de la care a primit în 1685 o copie manuscrisă a *Descrierii Chinei*.
- 1689** Foy de la Neuville sosește la Moscova, face cunoștința lui Nicolae Spătaru și ia parte la tulburările iscate de încercarea de atentat pusă la cale de regenta Sofia împotriva țarului Petru I.
- 1695—1696** Nicolae Spătaru a participat ca traducător din limbile turcă și tătară pe lângă Petru I la cele două expediții împotriva Azovului.
- 1698** A tradus din latinește în grecește lucrarea lui Pierre Gilles: *Despre topografia și anticitățiile Constantinopolului*. A tălmăcit din grecește în rusește cartea *Despre erezii* a lui Simion de Tesalonie, tipărită la Iași în 1683.

- 1699** Witzen, primarul oraşului Amsterdam, care făcuse o vizită la Moscova, îi scria lui Leibniz: „Domnul Spatarius se află încă în viaţă, este un om foarte inteligent...”
- 1703** A colaborat la reforma şcoalei superioare din Moscova, unde în procesul de învăţământ s-au introdus limba latină şi ştiinţele, deşi patriarhul Dosoftei al Ierusalimului — prietenul şi susţinătorul lui — se opusese la această schimbare.
- 1708** Anul morţii lui Nicolae Spătaru, la Moscova. Serierile ruseşti al căror autor nu a fost însemnat, şi care i-au fost atribuite lui Nicolae Milescu fără o certă indicaţie documentară sînt: *Povestirea despre sibile*, *Despre cele şapte arte liberale*, *Despre cele şapte minuni ale lumii*, *Predoslovie către cneazul P.M. Cerkaski*, *Cartea despre animalele lumii*, *Docadă pe scurt cum că învăţarea limbii eline este mai folositoare decît a limbii latine*. Cele mai importante lucrări ale lui Nicolae Spătaru, rezultate din călătoria pe care a făcut-o în China, sînt *Jurnalul de călătorie prin Siberia*, *Documentul de stat al soliei în China* şi *Descrierea Chinei*. Aceste trei ultime lucrări îl aşază pe Nicolae Spătaru între marii etnografi ai lumii şi între pionierii sinologiei.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față cuprinde cea dintâi versiune completă românească¹ tipărită la noi în țară, a lucrării lui Nicolae Milescu, *Descrierea Chinei*.

Textul de bază este cel editat la Kazan în 1910², sub îngrijirea savanților slavoniști ruși A.I. Iașimirski³, A.N. Alexandrov⁴ și N.F. Katanov⁵ într-un volum ce poartă titlul: *Descrierea celei dintâi părți a întregii lumi numită Asia în care se află și împărăția chineză cu orașele și provinciile ei*. Această lucrare cuprinde:

— o parte introductivă în care sint expuse considerațiile editorilor asupra vieții și personalității lui N. Spătaru și asupra operei editate pp. I-LVII;

— reproducerea cuvânt cu cuvânt în cechea scriere slavonă bisericească a textului *Descrierii...* după manuscrisul cu cota nr. 86, aflat în biblioteca profesorului F.T. Vasiliev din Kazan, pp. 1—202;

— un indice de cuvinte, pp. 204—247.

Pornind cu gândul de a reda cât mai fidel nu numai conținutul, ci și forma lucrării lui N. Milescu, ne-am străduit ca în versiunea românească să nu ne lăsăm furăți de frumusețea textului și să facem o

¹ C.C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 26—44, dă traducerea prefetei, a cap. IV și cap. V după un manuscris grecesc, fost al lui D. Russo.

² Am folosit o fotocopie a microfilmului primit din U.R.S.S. la Biblioteca Academiei R.S.R., în 1957.

³ A scris biografia lui N. Milescu.

⁴ A făcut expertiza grafică și analiza manuscrisului de bază, stabilind și data scrierii lui.

⁵ A scris introducerea, prezentarea lucrării și indicele.

transpunere literară, ci să redăm textul slavon, într-o exprimare corectă, în care să se oglindească însă și topica originalului, care ni s-a părut interesantă. În acest sens subliniem că versiunea noastră urmează chiar în amănunte textul publicat în ediția de la Kazan.¹

Pentru o tălmăcire cât mai exactă, acolo unde am simțit nevoia, am consultat și alte versiuni ce ne-au stat la îndemână², precum și *Jurnalul de călătorie* și câteva lucrări contemporane similare sau anterioare lui N. Spătaru³.

Toponimia, onomastica și terminologia specială din cuprinsul lucrării au fost transcrise exact după textul original, deoarece pot constitui un element interesant în cercetarea izvoarelor de informație ale spătarului⁴. Am transcris însă în ortografia curentă denumirile Kitai (China), Pejin (Pekin), galanți (olandezi), ispanți (spanioli), iaponți (japonezi) etc. și în general toate numirile din afara împărăției chineze, pentru a face lectura mai ușor de urmărit.

¹ Verificarea traducerii cu textul original și referatul de control științific au fost făcute de prof. dr. doc. Pandele Olteanu, de la catedra de slavistică a Universității din București.

² C.C. Giurescu, *op. cit.*; J.F. Baddeley, *op. cit.*, vol. II, pp. 208—214, 223—229; V. Soloviov și A. Kidel, *Siberia și China*, Chișinău, 1956, pp. 185—389.

³ N. Trigauti, *De Regni Chinensis Descriptio*, Lugudni, 1635; Martinius Martini, *De Bello Tartarico Historia*, Antverp. 1654; J. Nieuhoff, *L'Ambassade de la compagnie orientale des Provinces unies vers l'empereur de la Chine, ou grand Cham... de Tartarie*, Leyda, 1665; Alvarez Semedo, *Histoire universelle de la Chine*, Lyon, 1667; Ath. Kircher, *China Monumentis... Illustrata*, Amstelodami, 1667; Gabriel de Magaillans (Magalhaens), *Nouvelle description de la Chine*, Paris, 1688.

⁴ Numirile provinciilor din sudul Chinei, pe care spătarul nu le putea cunoaște, poartă în text aceleași numiri ca la M. Martini, A. Semedo, I. Biciurin și E. Faber, în pronunția sudică chineză; pe când numirile provinciilor de nord ale Chinei, Mongoliei și Manciuriei, spătarul le redă în pronunția dialectului chinez de nord (v. N.F. Katanov, *op. cit.*, p. 210.)

Verificarea, identificarea și transpunerea în grafie corectă a denumirilor chinezești, ca și unele explicații de strictă specialitate, au fost făcute de prof. B. Wechsler, sinolog, dr. în științe filologice, de la catedra de limba și literatura chineză a Universității din București.

Unde a fost necesar să adăugăm, pentru mai buna înțelegere a sensului, unul sau mai multe cuvinte inexistente în textul de bază, le-am închis între paranteze drepte: [...]. Parantezele aflate în textul lucrării din Kazan s-au păstrat și în ediția noastră în forma: (...). În notele din josul paginii am redat unele denumiri chinezești după indicele de cuvinte aflat în ediția de la Kazan.

În *Addenda* cuprindem *Descrierea fluviului Amur*, care, deși nu este inclusă în textul ediției folosite de noi, face totuși parte din *Descrierea Chinei*.

C. B.

**DESCRIEREA CELEI DINTII PĂRȚI A PĂMÎNTULUI, NUMITĂ
ASIA, ÎN CARE SE AFLĂ ȘI ÎMPĂRĂȚIA CHINEI CU ORAȘELE
ȘI PROVINCILE SALE**

În vremea noastră, toată fața pământului este împărțită de către învățați în patru părți: cea dintâi parte, și cea mai mare, se numește Asia; a doua Europa; a treia Libia; a patra America sau Lumea Nouă, pentru că nu e prea multă vreme de cînd a fost descoperită de spanioli. Despre cele din urmă trei părți ale lumii nu este nevoie să vorbim acum; aici însă vom scrie despre Asia, în care se află și împărăția Chinei.

Asia se numește cea dintâi parte a întregii lumi, care este mai însemnată decît toate celelalte părți, și de la început a fost mai aleasă. Numele Asia l-a primit în vechime de la greci, geografii spunîndu-i astfel după numele unei femei din Grecia antică. Asia este despărțită în felul următor de celelalte trei părți ale lumii, despre care am vorbit mai sus: spre răsărit se mărginește cu Marea Oceanului de Răsărit, spre asfințit cu Marea Egee¹ care se întinde pînă la Țarigrad, și după aceea cu strîmtorile Mării Negre, cu însăși Marea Neagră pînă la Azov, și de la Azov cu riul Don, în sus. De la izvoarele Donului, hotarul merge de-a dreptul pînă la riul Obi, la malul din Siberia al acestuia și tot așa pe Obi, în avalul riului² pînă la gurile lui, acolo unde se varsă în Marea Oceanului de Miază-noapte, unde Asia se mărginește doar cu Marea Oceanului Înghețat. Spre miazăzi Asia se mărginește cu Marea Indică și

¹ În original: Marea Albă.

² În original: *pe Obi în sus*, greșit, căci astfel s-ar fi ajuns la izvoare.

cu cea Roșie și în felul acesta, pornind de la gurile lui Obi, în sus, pe malul lui, pînă la izvoarele Donului și pînă la Azov și Targrad, tot ce se află la dreapta se numește Europa, iar tot ce se află la stînga se numește Asia. De aceea orașul împărațesc Moscova este mai degrabă în partea Asiei, decît în Europa. Iar Asia este mai mare decît celelalte părți ale pămîntului nu numai prin întindere, ci și prin îmbelșugare în tot ce este de trebuință omului: ea le întrece pe toate celelalte mai ales prin vechime, pentru că în Asia a făcut Dumnezeu raiul și tot aici au fost creați și primii oameni, strămoșii noștri Adam și Eva, unde neamul lor a viețuit pînă la potop. Așijderea, după potop, tot din Asia s-au răspîndit în celelalte părți ale lumii toate limbile și neamurile. În Asia își află începutul religia, obiceiurile cetățenești, ridicarea orașelor; scrisul și învățătura tot de aici au pornit. În Asia a binevoit Mintuitorul omenirii să se întrupeze, să trăiască și să moară pentru neamul omenesc, și de acolo s-a început și mîntuirea noastră creștinească. De aceea, pe bună dreptate, dintre toate părțile pămîntului, Asia este cea mai nobilă și, cu toate că, datorită mării sale întinderi — căci are o lungime de 6.800 de verste, iar în lățime are 6 100 — Asia cuprinde multe și mari împărății, totuși, dintre toate acestea nici una nu se poate asemui cu împărăția Chinei, pentru că ea este cea mai veche dintre toate: și ceea ce la alte împărății lipsea, chinezii cunoșteau, căci ei aveau și obiceiuri cetățenești și stăpîneau și învățătura artelor¹. Apoi istoria și cărțile lor își au începutul cu vreo 3 000 de ani înaintea întrupării Mintuitorului — iar de atunci pînă astăzi sînt patru mii cinci sute patruzeci și patru de ani — și încă de pe atunci ei cunoșteau și știința, și astrologia, și unele instrumente vechi, și încă din vremea aceea aveau cărți minunate și chiar pravile obștești. Și încă de pe atunci stă scris totul limpede pînă astăzi, în cărțile lor vechi — într-un cuvînt, despre vechimea și noblețea lor vorbesc faptele însele și cursul vremii. Chinezii sînt vestiți înaintea de toate pentru lucrarea mătăsii, căci în cărțile

¹ Spătaru vrea să demonstreze vechimea culturii chineze față de celelalte culturi.

lor cele mai vechi stă scris că la ei mătasea a început să se lucreze cu 2 800 de ani înainte de întruparea Mântuitorului adică la 2 648 de ani de la facerea lumii.

De la chinezi au învățat toate neamurile de pe pământ cum se lucrează mătasea și nu numai atit; de la ei au deprins și arta de a naviga cu busola ori de a turna tunurile cele mari și flintele, precum și [meșteșugul] de a tipări cărți, [meșteșug] despre care vom vorbi pe larg mai la vale. Dar pentru o mai bună înțelegere a vechimii împărăției lor, vom scrie pe scurt, din condica lor letopisețul dinastiei împăraților chinezi.

CAPITOLUL ÎNTÎI

De cînd se începe împărăția Chinei, cîte dinastii au fost și cînd au început ei să scrie cărți și letopisețe, și despre ce

Pe lume nu se află nici o altă împărăție în care să fie atit de prețuite scrierea și învățătura ca în împărăția chineză. De aceea ei au scrieri străvechi, în care cu temei de adevăr se arată nu numai cum s-a întemeiat statul și împărăția lor, dar se înfățișează în chip lămurit chiar întimplările și așezările sociale. Astfel, în cărțile lor vechi stă scris că împărăția lor s-a întemeiat în anul 2642 de la zidirea lumii, de atunci pînă astăzi fiind 4545 de ani¹ — adică cu 2867 de ani înainte de întruparea Mântuitorului Christos. Și cu toate că împărăția lor dăinuia încă dinainte de această vreme, totuși chinezii înșiși spun că adevărata scriere se cunoștea la ei dinainte de [întemeierea] împărăției. Din vremea aceea au început [la ei] și domniile

¹ Această mențiune ajută la stabilirea datei cînd a fost scris manuscrisul ce stă la baza ediției din Kazan 7187 (1678), dată care nu corespunde cu data 7186 (1677), scrisă de N. Spătaru la sfîrșitul lucrării. Faptul ne face să presupunem că este vorba de o a doua redactare a lucrării.

și scrierea cărților, iar în cele dintii cărți se arată că la început au avut șapte împărați, care au domnit unul după altul, pe rînd, totemai 660 de ani, pînă la anul 2207 înaintea Mintuitorului, și care au fost liber aleși din rîndurile întregului popor. Iar după acest chip de a domni după alegere, împărații au urmat prin moștenirea [tronului]. Și primul lor împărat ales, care și-a întemeiat o dinastie pe care a numit-o Ghida¹, purta numele de Iva². Urmașii lui au domnit 439 de ani, de la anul 2207 înaintea Mintuitorului pînă la anul 1767, cînd această dinastie s-a stins și a început alta, aceea a împăratului Xang³. Aceștia au domnit 644 de ani, pînă la anul 1122 înaintea venirii lui Christos, și după aceea domnia a luat-o un alt împărat pe nume Heva⁴, care a nimicit dinastia arătată mai sus și a întemeiat-o pe a lui, pe care a numit-o tot Heva, după numele său. Dinastia aceasta a stăpînit mai mult decît toate, pentru că a împărătit 856 de ani, de la anul 1122 pînă la anul 266 înaintea Mintuitorului. Iar după stingerea acestei dinastii a început alta cu numele de Cina⁵, care a domnit numai 40 de ani. După aceasta a fost întemeiată o altă dinastie numită Hana⁶, care a domnit 530 de ani, adică vreme de 264 de ani după venirea lui Christos. Și după aceasta a venit dinastia Kin⁷, care a stăpînit 155 de ani, adică pînă la anul 419 după Mintuitorul. Și atunci s-au sculat deodată cinci împărați, care au pornit lupte grele între ei, pînă cînd unul i-a biruit pe toți ceilalți și a întemeiat o dinastie nouă, numită Tanga⁸, ce a stăpînit 195 de ani, pînă la anul 618 după Mintuitorul. Apoi împărăția a fost fărîmîțată în mai multe părți de către răzvrătiți, pînă cînd unul dintre ei i-a biruit pe toți,

¹ Dinastia *Sia* (2207—1767 î.e.n.).

² Împăratul *Ū*, fondatorul primei dinastii chineze.

³ Dinastia *Sang* (1767—1122 î.e.n.).

⁴ Dinastia *Djou* (1122—247 î.e.n.).

⁵ Dinastia *Tin* (246—207 î.e.n.).

⁶ *Han* (206 î.e.n.—220 e.n.).

⁷ *Dzin* (265—420 e.n.).

⁸ *Tang* (618—907 e.n.).

intemeind dinastia numită Sunga¹, care a stăpinit 660 de ani, până în anul 1278 după Mintuitorul. În vremea aceea dinastia a ajuns la mare bogăție și putere, dar prin îngăduința dumnezeiască s-au ridicat calmucii, mongolii și tătarii, și cu aceștia vestitul Gingis-han, din neamul căruia se trag Ciurtin-han, Aiuka-taișă² și alții. Și aceștia, adunindu-se și venind cu oaste mare, au cotorpit întreaga împărăție chineză și au nimicit dinastia Sunga, întemeind alta nouă, a lor, numită Iuvenu³. Dar calmucii au domnit doar 90 de ani, până în anul 1386 după Mintuitorul. Atunci, pentru întâia oară, chinezii au început să poarte războaie și să fie stăpiniți de străini. Cu oștile acelea de calmuci a sosit în China venețianul Marco Pavel⁴ care a venit de la Țarigrad în Persida⁵ cu corăbiile, și din Persida a mers pe drum de uscat în China, despre care el a scris pentru prima oară o carte. Până la el, în Europa nu se știa dacă pe lume se află ori nu o împărăție chineză; și mulți spuneau că acel Pavel a scris minciuni. Chinezii, văzind după aceea că și-au uitat calmucii faptele vitejești, s-au adunat din nou și i-au izgonit pe toți din China, și-au ales un împărat al lor, și au întemeiat dinastia Taiming. Această dinastie a domnit 277 de ani, până în anul 1644 de la venirea lui Christos, [adică] până acum vreo 30 de ani și în vremea noastră. Văzind multe trădări din împărăția chineză și că aceasta este sărăcită și sărăcită pe rînd de tătarii și de jucii⁶ mongoli, din răsarit s-a ridicat un popor de pescari, mic și fără faimă, care nu aveau nici hani, și care trăiau dincolo de marele zid, spunându-și giurgi⁷ — ai noștri îi numesc juceri — și care, în timpul iernii, au trecut în chip tilhăresc [pe sub] zidul [cel mare] pe albia înghețată a riului, conduși de bunicul hanului de

¹ Dinastia *Sung* (960—1279 e.n.).

² Vezi și *Jurnalul de călătorie*, ed. cit.

³ Dinastia mongolă *Yuen* (1280—1367).

⁴ *Marco Polo* (1254—1323); a străbătut ținuturile îndepărtate din Orient: Persia, Mongolia, China, unde a stat peste șaptesprezece ani.

⁵ Persia.

⁶ *Juci* — nomazi hoți.

⁷ *Giurgi*, *guceri*.

astăzi, și după multe lupte cu chinezii au cucerit aproape toată împărăția pe care și azi o stăpînesc. Noi, mongolii, calmucii și buharanii îi numim bogdoîți, dar nici ei nu știu de unde le-a venit numele acesta și [chiar] în împărăția lor, ei ne întreabă pe noi de ce îi spunem împăratului lor bogdihan, cînd cel dintîi han al Chinei, din neamul lor, a fost părintele bogdihanului de astăzi și s-a numit Hunghi¹. Dîndu-i numele Tai-tiunga², acesta a întemeiat potrivit obiceiului chinezesc noua dinastie, care domnește în China pînă în ziua de azi. Dar din care pricină anume a început el războiul cu chinezii, ce bătălii s-au dat și cum a fost cucerită China, despre toate [acestea] se scrie pe larg într-o cărtică deosebită, *Despre războiul tătarilor*³. Acum să ne întoarcem la descrierea împărăției chinezilor, însă mai întîi se cade să arătăm de unde s-a luat numele China; despre asta se vorbește în capitoul următor:

CAPITOLUL AL DOILEA

De unde se trage numele împărăției chinezilor și cum se numesc ei înșiși

Din vechime și pînă astăzi împărăția chinezilor a primit multe și diferite nume; astfel, întîiul și cel mai vechi geograf grec, Ptolomeu⁴, îi numește pe chinezi copiii Hetei, iar [țării îi zice] Serica, adică țara mătăsii. Arabii, turcii, chizilbașii și indienii îi spun Chinei Hatai-huti, de asemenea și China-macin,

¹ Împăratul Șundji (1644—1661), tatăl împăratului Kangsi, care se afla pe tron în vremea lui Spătaru.

² În chineză Tai țing, Măreța dinastie Țing. Întemeiată în 1644 în urma invaziei manciuriene; este răsturnată în cursul revoluției burghezo-democratice din 1911, cînd s-a pus capăt regimului monarhic în China.

³ Martinius Martini, *De Bello Tartarico*, Antverp, 1654.

⁴ Astronom și geograf grec, secolul al II-lea e.n., autorul unei geografii celebre.

iar calmucii, buharanii și tătarii, mongolii și noi rușii ti spunem Kitai; nemții, olandezii, portughezii, spaniolii și întreaga Europă o numesc cu numele său latinesc, China. Și ceea ce este foarte ciudat e că chinezii nu cunosc și nu se numesc cu nici unul din numele acestea, pe care le-am scris mai sus. Iar învățații din veacul nostru îi spun Chinei Asia cea îndepărtată, nu pentru că dincoace de China și pînă la fluviul Ob nu ar fi [tot] Asia, ci pentru că din China s-au început în Asia forma de stat, orașele și rînduielile obștești, și pentru că, deși împărăția Siberiei este tot în Asia, cu toate acestea de puțină vreme au început a se așeza aici locuitori în orașe, în fortărețe și în sate. Odinioară, băștinașii¹ trăiau aici asemenea fiarelor sălbatice, unii prin păduri și prin munți, alții rătăceau nomazi prin stepe și nu aveau adăposturi statornice pentru locuit. Tătarii, bogdoiții de azi care stăpinesc acum China, îi numesc ca și altădată pe chinezi barbari și nican, ceea ce înseamnă șerbi, oameni săraci, și amîndouă porecelele sînt vorbe de ocară pentru chinezi, care odinioară se numeau bogdoieni. Din această pricină, înșiși chinezii, care înțeleg că cele două porecle le sînt date în batjocură, le rabdă fiindcă alte nume nu cunosc de nicăieri; iar ceea ce spun ai noștri, că s-ar afla o altă împărăție nicană dincolo de cea chineză, este minciună, pentru că și împărăția chineză tot împărăție nicană este. Bogdoiții îi batjocoresc pe chinezi tocmai pentru că multe provincii de ale lor de la miazăzi, care încă de la început s-au sculat împotriva bogdoiților, nu vor să li se supună și se luptă pînă astăzi. De aceea bogdoiții îi ocărăsc pe chinezi cu porecla de nicanți, ceea ce înseamnă șerbi zdrențăroși. La rîndul lor, și chinezii le răspund bogdoiților poreclindu-i barbari, mîncători de carne crudă și tîlhari. Iar între amîndouă popoarele este o mare dușmănie, căci așa cum altădată poporul cel slab al turcilor a luat pe neașteptate în stăpînire împărăția grecilor, tot așa acum micul popor al bogdoi-

¹ În original: *inozemkie liudi* (oamenii străini, care nu sînt ruși; băștinașii).

ților a luat în stăpînire pe nedrept atît de bogata împărăție chineză. Chinezii își numesc ei înșiși țara Hunhua¹, adică grădina de mijloc, sau floarea de mijloc. De asemenea o mai numesc și Hunhve², ceea ce înseamnă împărăția de mijloc pentru că, așa cum socotesc ei, împărăția lor se află în mijlocul lumii; celelalte împărății ale pămîntului sînt socotite de nimic, și ei spun că toți oamenii din celelalte țări sînt barbari și văd cu un singur ochi, numai ei văd cu amîndoi³. Pe împăratul lor chinezii îl numesc Huangti, ceea ce înseamnă stăpînitorul lumii și Dumnezeu pămîntesc, pentru că ei nu recunosc nici un alt împărat pe lume în afara împăratului lor. Și aceste două nume arătate aici sînt vechi și obișnuite la chinezi. Cu toate acestea însă, ei își schimbă numele țării după împrejurări, ținînd seamă de dinastia domnitoare. Așa astăzi, împărăția lor se numește, încă din vremea stăpînirii manciurienilor, Taițing, dar înainte se numea Taiming; iar cu aproape 18 ani în urmă se numea Taiveng, adică împărăția hipofagilor sau a mîncătorilor de carne de cal, pentru că aceasta le place foarte mult chinezilor. Numele de China, însă, cum o numesc nemții⁴ și alți străini, s-a luat ori de la o dinastie de rang împărătesc, ori de acolo că în limba veche ebraică Hina înseamnă pămînt foarte roditor și foarte îmbelșugat. Mai tîrziu este însă să credem că numele țării s-a luat de la numele orașului chinezesc Henhei⁵, de unde chinezii pornesc cu negoțul și umblă în India și în alte țări unde fac negoț cu nemții și cu portughezii. De la acest oraș Henhei i-au dat ei numele împărăției China, iar geografil fac o mare greșală și pînă astăzi se amăgesc cînd își închipuie și desenează în hărțile lor o împărăție

¹ În chinezește Djung-hua, înfloritoarea țară de mijloc.

² Chinezește Djung-guo, Imperiul de mijloc.

³ Remarca se face și în *Jurnal*.

⁴ Este clar că aici prin nemți s'întare în vizează pe olandezi, deși în altă parte acestora le spune *golanți* și folosește în mod corect denumirea de nemți.

⁵ Șanghai.

Kitai sau Hatai și altă împărăție Hina ori Hima, care s-ar mărgini cu Kitai prin marele zid, ca și atunci cînd scriu că dincolo de zid, unde se află marile fluvii Amur și Șingal și împărăția Siberiei, s-ar afla o mare țară a kitailor, ale cărei orașe sînt în China. Tot ei scriu că acolo în Siberia se află *kambalikkvinzoe*¹ și celelalte, și mai scriu că peste chinezi domnește aici un mare han tătar și — din necunoaștere — că împărăția Siberiei se întinde de la riul Obi și pînă la marele zid chinezesc, toate fiind sub stăpînirea aceluiași han. Toate acestea sînt neadevărate, pentru că dincolo de marele zid al Chinei nu se găsește nici o împărăție, și nu se află nici un fel de oraș; acolo nu sînt decît mongoli, care cutreieră stepele după obiceiul lor, și dintre care unii sînt supuși bogdihanului, iar alții nu se află sub ascultarea lui; nu există nici o așezare a altor oameni. Aceasta văzînd, am întrebât și mai înainte, dar mai ales acum, venind încoace dinspre zid, pentru că nici un rus nu a călătorit în China pe alte drumuri și pe alte porți; de aceea noi astăzi mărturisim ca cel mai bun martor, care am văzut cu ochii noștri. Iar pentru o mai bună înțelegere nu numai că am scris în carte ce fel de oameni trăiesc în jurul Chinei și în jurul marelui zid, dar am și însemnat pe hărți² ce fel de oameni trăiesc încoace de China, ce riuri și ce fel de locuri sînt, dîndu-le toate în scris, după nume și adevăr, așa cum se va arăta pe plan. Acesta este un lucru nou, deoarece harta împărăției chineze e cunoscută îndeaproape în toată Europa, o cunosc și ieziuiții, dar cele ce se află pînă a ajunge la China, spre Siberia și spre Mongolia, nu le-a știut nimeni pînă în vremea noastră, lucru despre care s-au minunat chiar și ieziuiții cu care am stat de vorbă cînd m-am aflat în împărăția aceea³.

¹ Oraș de scaun, capitala Chinei — Pekin.

² Informație extrem de importantă, care ne confirmă faptul că Spătaru a făcut mai multe hărți în călătoria sa.

³ Este de remarcant că Spătaru însuși aprecia însemnătatea observațiilor sale, pe care J.F. Baddeley, *op. cit.*, II, p. 210, le socotește „de o extremă importanță“.

CAPITOLUL AL TREILEA

**Despre împărăția chineză, cu cine se mărginește,
ce fel de hotar are și cât este de mare**

Spre răsărit împărăția chineză se mărginește cu oceanul și de aceea marea aceasta este numită de chinezi Hang tung, adică Marea de Răsărit. De asemenea și soimului, pe care îl vinează lângă gurile fluviului Amur și pe care îl socotese un vultur mai mic, ei îi spun *hantunfing*, adică pasărea Mării de Răsărit. Oceanul acesta inconjoară aproape toată împărăția chineză, de la miazănoapte spre răsărit, de la răsărit spre miazăzi și de la miazăzi spre apus. Spre miazănoapte mărețul și preaslăvitul zid desparte China de bogdoiti și de alte popoare mongolice, care trăiesc lângă marele zid și lângă fluviile Amur și Șingal, acolo unde Siberia își apropie hotarul de împărăția chineză prin cetățile Nerciusk și Albazin din Dauria. Zidul acesta uriaș, despre care mulți au scris și l-au lăudat, începe de la mare, din țara Leaotung¹, nu prea departe de fluviul Șingal; aici, în mare, asemănătoare unor balene, se află niște stinci mari, cenușii, cu care se sfârșește marea peninsula Coreea, care pe chinezește este numită Haosien² și este un stat supus chinezilor. De aici a început construirea zidului, care trece fără nici o întrerupere peste munții cei înalți de piatră și se întinde către apus pe cel puțin 1500 de verste pînă la malul marelui Fluviu Galben, apoi cotește către miazănoapte unde se sfârșește. Despre acest zid vom scrie cu deamănuntul mai încolo. După [ce se sfârșește] marele zid, China se desparte de mongoli și de calmuci prin întinse locuri pustii și nisipoase, lipsite de apă, cu nisipuri fără iarbă, ce se întind uneori pînă la zece zile de drum. Despre mongoli și calmuci s-a scris mai cu de-amănun-

¹ Peninsula Liotung.

² Ciao-sien.

tul în cârticica tătarească. Către miazăzi, China se desparte de împărăția Sifan¹ și de altele acolo unde hotarul se apropie de împărăția indiană. Așadar, după arătarea geografilor, întreaga împărăție chineză ar avea 30 de grade în lungime și fiecare grad ar fi de 80 de verste, așa că lungimea împărăției chineze ar fi de 2400 de verste de la peninsula Ninkva și pînă la munții Amasiisk. În lățime, China ar avea 20 de grade, adică 1600 de verste. Socotim însă numai ceea ce este înconjurat de marele zid, căci dincolo de acesta se află un ținut întins pe care îl stăpinesc mongolii. Dar împărăția chineză nu e atît de mare pe cît este de plină de tîrguri și înțesată cu oameni, încît în această privință nu are seamăn pe lume. Chinezii își zăgrăvesc împărăția lor pe hărți în chip de pătrat². Dar ieziuiții o înfățișează mai bine, ca pe o lună nu tocmai plină. Cine stă să privească locul de așezare al acestei împărății poate spune că pare o lume [deosebită], despărțită de restul pămîntului, căci din toate părțile drumurile celorlalte împărății către ea sînt împiedecate pareă de un zăgaz natural. Dinspre mare, malul stă înainte, plin cu numeroase stînci ascunse [sub apă]. Tot așa, pe ape se stîrnesc furtuni aspre și vîrtejuri uriașe, din care pricină corăbiile mari sau mici nu pot ajunge la mal fără pilot, și, chiar dacă acostează, nu pot afla porturi. Către partea de miazănoapte de asemenea sînt pustiuri, munți și păduri, iar peste munți trece marele zid care înconjoară toată China. Spre apus se află deșerturi de nisip și munții cei înalți Amasiisk, care îi sînt hotar pînă la malul oceanului. Tocmai prin aceasta împărăția chineză este despărțită și izolată de toate celelalte împărății.

¹ Statul tangut.

² Deși era păzît cu mare strășnicie, Spătaru a găsit totuși prilejul, pe care de altfel îl arată și în *Jurnalul de călătorie*, ca în timpul sederii la Pekin să consulte prin intermediul lui Verbiest atît hărți făcute de ieziuiți, cît și hărți chinezești.

CAPITOLUL AL PATRULEA

Mulțimea căilor maritime spre împărăția chineză și cum se ajunge în China pe mare cu corăbiile.

Deși anevoioase, drumurile spre această împărăție chineză sînt totuși multe și niciodată nu au fost așa de cunoscute ca acum. Cea dintîi cale pe mare au aflat-o portughezii cînd au descoperit Indiile de răsărit¹ și au cucerit țările de pe coastă, navigînd apoi din India către China, spre ținuturile de la tărîmul mării și spre orașul Kvanton², cu peste 150 de ani în urmă. Atuncea s-au iscat multe certuri și lupte pe mare între portughezi și chinezi, și mulți portughezi au fost omoriți; chinezii le-au luat șase corăbii mari și o dată cu ele [au prins pe] solul portughez, pe care l-au ținut în temniță la Pekin pînă cînd a murit: oamenii [chinezi] îl învinuiau că ar fi venit în împărăția lor ca iscoadă. Și după ce au pornit portughezii spre China, aflîndu-se în largul mării, i-a ajuns un vînt puternic, care i-a purtat spre marea insulă și împărăție a japonezilor; iar înainte de aceasta nimeni pe lume nu auzise de insula japonezilor, despre care vom scrie deosebit. Portughezii au venit pentru a doua oară în provincia chineză Kwantung și s-au împăcat cu chinezii, începînd a face în țara lor negoț. După aceea, văzînd chinezii că trag folos din negoțul acesta, le-au îngăduit portughezilor să-și elădească în ținutul acela, pe o insulă din mare, o cetate, și aceia au și ridicat o cetate mare, ce se numește Macao, care astăzi, datorită portughezilor, a ajuns un mare oraș unde locuiesc mulți oșteni; acolo se află și scaun episcopal, multe mănăstiri catolice și foarte numeroși iezuiți, care pornind de acolo călătoresc în toate părțile, în împărăția chineză, spre ostrovul japonez și spre alte insule. Din acea vreme au început chinezii să facă negoț pe mare și pe uscat, trăind în bună pace unii cu alții pînă în vremea noastră; doar țara

¹ Piedro Covillan în 1486 și Vasco și Pavel Gama în 1497.

² Guangdong, Canton.

aceea Hanian s-a răzvrătit împotriva bogdoîților. De aici se aduc prin Persia și India la Tarigrad farforul¹ și alte mărfuri chinezești. Acum aproape 30 de ani, văzînd olandezii cîștigul portughezilor, și-au trimis și ei solii de trei ori pe mare, la Pekin, în împărăția chineză, ca să facă început negoțului între ei². Însă portughezii din Makao, împreună cu iezuiții din Pekin, s-au împotrivit, iar chinezii n-au primit negoțul cu olandezii, zicîndu-le că bine au făcut că au venit, dar și mai bine ar fi fost dacă nu ar fi venit deloc. Olandezii, văzînd că solii le sînt disprețuiți și propunerile lor de neguțătorie respinse, au încetat să mai trimită soli, iar portughezii spuneau despre olandezi că sînt pirăți și că nu se poate aștepta nimic bun de la ei. Singure aceste două împărății creștine au avut legături cu chinezii pe mare, și această cale maritimă este cea dintii [găsită] către China. Din țara olandeză și din cea portugheză se plutește pe Marea Oceanului pînă în China un an, poate și mai puțin dacă vremea este prielnică. Însă pe mare se întîmpină necazuri din pricina vremii și a virteturilor de apă, ori din alte pricini care fac să moară mulți călători pe drum. Totuși, de-a lungul drumului se află, pe țărmul mării, multe orașe chinezești și cetăți cu porturi, de unde chinezii pornesc cu negoț către India; chiar indienii vin în China tot pe mare. Și în apropierea acelor ținuturi, olandezii stăpînesc în mare o insulă care se numește Formoza, de unde vin în orașele marginase și fac în taină negoț cu voievozii chinezi. Acest drum pe mare către China este socotit cel dintii spre diferitele orașe și porturi și pe ele se poate ajunge chiar pînă la orașul de scaun, [mai întii] pe calea mării, și apoi patru zile în susul marelui fluviu chiar pînă în Pekin.

¹ Porțelanul.

² Este vorba de soliile olandezilor descrise în două cărți, de Nieuhoff și de Dapper, dintre care prima descriere, publicată în 1665 la Leyda, a fost în posesia lui Spătaru în timpul călătoriei sale în China, servindu-i și ca izvor de informații. În *Jurnal...*, p. 248, se spune că și împăratul Chinei a văzut această carte.

Deși încă necunoscută, există totuși în adevăr încă o cale pe mare spre China: de la gura fluviului Amur, de acolo de unde acesta se varsă în Oceanul de Răsărit și unde cresc păduri mari, de tot felul [de copaci], din care se pot construi orice fel de corăbii, se poate ajunge pe mare pînă în China, și nu este departe din locul acela. O singură greutate este, și anume aceea că, pentru a ajunge în ținutul Leoatung și apoi în orașul Tienjin, portul cel mai mare dintre toate porturile Chinei, trebuie ocolită peninsula mării împărăției a Coreei. Dar mergînd de la orașul acesta pe riu, sînt numai 200 de verste pînă la Pekin. Și din toată împărăția chineză se poate ajunge la Pekin pe mare și pe fluviu prin orașul Tienjin¹. De la gura fluviului Amur spre partea stîngă marea este înghețată, iar către partea dreaptă este înghețată numai lîngă mal, însă în larg nu îngheață, așa că orice [vas] poate naviga spre China, pe orice vreme, dar nimeni nu a mers încă pe drumul acesta. Cazacii noștri, care s-au războit acum 20 de ani cu chinezii pe Amur, povestesc că, navigînd două zile în sus de la gura Amurului, se află un loc săpat anume în stîncă și că acolo au găsit atîrnat un clopot chinezesc, mai greu de 21 de puduri și că tot acolo au găsit în trei locuri deosebite scriere chinezăască săpată în stîncă, iar băștinașii² le-au povestit cazacilor noștri că, în vechime, un împărat chinez a pornit din China pe mare pînă la Amur, că drept semn și aducere-aminte a lăsat scrierea aceea și clopotul, și că pe același drum de mare se poate călători nu numai în China, ci și către marele ostrov al Japoniei, unde se sapă minereu de argint în mai mult de o sută de mine. De la gura Amurului, de pe o stîncă înaltă, se vede în depărtare peste mare un ostrov întins, de unde băștinașii au adus cazacilor noștri niște pălării asemănătoare cu cele nemțești, pe care le poartă locuitorii japonezi. Acolo locuiesc mulți portughezi și ieziuiți. Tot în apropiere de gura Amurului, cazacii noștri

¹ Tiendzin.

² *Despre drumurile vechi către China*, v. p. 47 - 22

au găsit o corabie nemțească sfărîmată, asemănătoare cu cele care vin în orașul Arhanghelsk, iar acesta este semn că nici China nici Japonia nu sînt departe, pentru că portughezii umblă fără intrerupere cu negoțul în Japonia. Cînd au fost cazacii la gura Amurului, ghiliații, un popor care trăiește pe malul mării, le-au povestit acestora că de la gura fluviului se poate merge pe țarm în șapte zile pînă la un oraș chinezesc de piatră, unde se găsește argint. Cazacii însă nu au cutezat să se ducă acolo, pentru că erau prea puțini. Ghiliații le-au mai spus că pe acolo sînt riuri mari ce se varsă în mare, dar despre aceasta vom serie în descrierea fluviului Amur¹.

În afară de drumurile acestea nu există altă cale pe mare spre China: și englezii și olandezii s-au străduit nu numai o dată să ajungă în orașul Arhanghelsk pînă în China pe Oceanul Înghețat de Miazănoapte, dincolo de gura lui Obi, a lui Ienisei și a altor riuri siberiene, căci acel drum ar fi cu mult mai scurt și mai rodnic pentru a se merge cu negoțul în China și în India, dar nu s-a putut trece pe acolo în nici un chip, deoarece vara plutesc pe mare ghețari foarte mari, iar în vreme de iarnă apa îngheață pînă în adînc; de asemenea, întunerecul domnește peste marea aceea, din care pricină multe corăbii se sfărîmă, iar altele se întorc înapoi; totuși ei se străduiesc și acum să găsească acel drum. A rînduit Dumnezeu ca la miazănoapte să fie ger puternic și întuneric de care doar să se minuneze omul, dar de văzut să nu vadă; și despre aceasta înțelepții scriu că sub steaua polară este o adîncime nesfîrșită de ape. Altă cale maritimă către China nu mai este, și nu numai pe mare, dar nici pe riuri nu se va găsi puțința de a călători în China, pentru că cele două riuri mari care străbat China mai jos de Pekin curg din

¹ Reiese de aici că Spătaru încă nu scrisese acest capitol, care de altfel este scotit al 59-lea din *Descrierea Chinei*, deși informațiile sînt luate încă dinainte de sosirea la Pekin.

pustiurile unde trăiesc mongolii și calmuții și unde nu sînt nici păduri, nici orașe. În afară de aceasta, toată împărăția Chinei, de la gura fluviului Amur și pînă la desertul nisipos al lui Gobi, este mărginită de munți mari pietroși și de marele zid; iar rîurile care curg din aceste stînci și izvorăsc dincolo de munți trec de-a dreptul în China și de aici în mare; iar acelea care izvorăsc din partea de dincoace a munților se varsă ori în Amur, ori în Naun, ori în Șingal, ori în Dalai, și nici unul dintre rîuri nu străbate munții spre China.¹ Însă pornind noi în vremea noastră de la Naun, la jumătatea drumului către China, la rîul Șaramuri, am ajuns la amiază iar către seară am ajuns la malul altui riu, Lohan, care rîuri se unesc amîndouă și alcătuiesc un riu mare ce răzbate prin munți și prin zidul cel mare. Pe rîul acesta au trecut, pe ghiață, bogdoiții și au cucerit nu de multă vreme China. De-a lungul rîului cresc păduri de tot felul și se află mulți locuitori. Acolo se pot construi corăbii și se poate merge în China în țara Leaotung. Despre acestea ne-a povestit askaniama² și alții și ne-au spus că în apropiere sînt lăculețe în care se află scoici, iar în scoici sînt mărgăritare, așa cum am găsit și noi. În afară de aceste drumuri, altă cale de apă nu se mai află decît poate mai jos de rîul Șingal, dacă s-ar vărsa în Amur vreun riu dinspre China, sau dacă de la gura Amurului s-ar vărsa vreun riu spre dreapta în mare ori în marele lac Dalai, ori dacă din Dalai ar curge vreo apă către China; locurile acelea însă le-am lăsat să fie cercetate în viitor; și scriind îndeajuns despre aceste locuri și căi [de apă], să vorbim acum despre drumurile de uscat.

¹ Din această indicație reiese că Spătaru a scris capitoul după ce ajunsese dincolo de munții Hingan, adică după noiembrie 1676 (1677, cal. vechi) la Selenghinsk, unde a stat șase luni, sau poate chiar la Moscova, după înapoierea sa.

² Este vorba de Ma-La, demnitarul chinez care l-a însoțit pe Spătaru. V. *Jurnal...*, p. 127.

CAPITOLUL AL CINCILEA

**Care sînt drumurile de uscat spre China și pe unde
călătorese diferitele popoare din Siberia și din
alte împărății și care drum este mai bun și mai
sigur decît toate**

Cu toate că și altădată erau multe drumuri pe care diferite popoare călătoreau spre China, totuși acum s-au descoperit altele mai bune decît cele dinainte și mai multe, dinspre India și Persia de către iezuiți, iar de la nord, din Siberia, de către oamenii noștri ruși. Cel dintîi drum de uscat dinspre India este acela pe care au sosit în China iezuiții ca să-i isco-dească [pe chinezi] din partea marelui împărat indian cu numele Mogol; și au călătorit ei cu o caravană mare de cinci sute de oameni și au mers mai mult de un an. Drumul acesta este anevoios și primejdios din pricina tilharilor, iar [călătorul] trebuie să străbată pustiul și munții, după cum au scris ei cu de-amănuntul¹. Drumul acesta este cel dintîi și merge numai pe uscat pentru că, începînd de lingă ocean, China se desparte de ținuturile Indiei doar prin uscat. Al doilea drum este cel prin care se călătorește din Persia și pe care se poate veni și de la Astrahan, așa cum au călătorit iezuiții, iar buharanii călătorese mereu prin orașele Samarhan, Turufan, Kabul și prin alte orașe buharane, precum și prin Balantol², unde trăiește Dalai-Lama. Drumul acesta este foarte anevoios din pricina lipsei de apă și a nisipurilor, iar apa se cară în provizii pe mai multe zile și din lipsa acestora multe animale pier. De asemenea este primejdie mare din

¹ Amănunte în legătură cu această călătorie din 1633 a lui Benoit Goez se găsesc în lucrarea lui P. Alvarez Semedo, *Histoire universelle de la Chine*, Lyon, 1667, p. 25; ed. spaniolă 1642, ed. italiană 1643, ed. engleză 1655, ed. franceză 1667. De fapt Spătaru a avut cu el cartea. N. Trigault, *De Christiana expeditione apud Sinos*, Auxburg, 1615, J.F. Baddeley, *op. cit.*, vol. II, p. 226, omite ultima propozițiune, care este indicația bibliografică a lui Milescu.

² În limba mongolă: „ținutul de sud-vest“, în Tibet.

partea calmucilor nomazi care jefuiesc marile caravane, așa cum s-a întâmplat în anii trecuți. Pe drumul acesta se ajunge în orașul chinezesc de hotar, Succu, unde crește rădăcina revent¹; pe această cale au călătorit cu buharanii pentru revent și cei din Tobolsk, căci acolo crește revent și [de acolo] se vinde în toată Europa. Iar de la orașul Succu pînă la Pekin, [adică] pînă la scaunul împărăției chineze, se merge mai bine de o lună pe lîngă marele zid. Al treilea drum este cel obișnuit, acela al lui Baikov, pe care buharanii și calmucii, oamenii noștri ruși și alții au mers de multe ori cu doșcianicurile² pe Irțiș, de la Tobolsk pînă la lacurile sărate, iar de aici pe drumuri de uscat prin țara calmucilor și a mongolilor pînă la frumosul oraș chinezesc Koku tan³, care este construit în stepă, dincolo de marele zid de apărare împotriva calmucilor, și de unde se ajunge în două săptămîni la Pekin. Drumul acesta este foarte anevoios din pricina ținuturilor fără apă și primejdios din pricina calmucilor, deoarece adesea izbucnesc între ei războaie și deoarece aceia pradă caravanele, [așa cum s-a întâmplat] și mai anii trecuți, cînd mai bișe de o mie de oameni au fost omoriți și jefuiți. Și aceste două drumuri descrise mai sus pot fi cunoscute mai bine de la taișa⁴ Aiuka, de unde drumul este mai scurt și mai neprimejdios, deși și acesta face parte tot din neamul calmucilor de stepă. Cele două drumuri se deosebesc pentru că au intrări prin porți deosebite din marele zid; iar pe altundeva nu se poate pătrunde în China, în afară de locurile unde sînt așezate porțile în zidul cel mare. Între drumurile acelea

¹ Pretextînd căutarea acestei plante, Milescu, pentru a afla o nouă cale de comerț spre Astrahan, a vrut să trimită un pîlc de cazaci pe alt drum decît cel indicat, dar din *Jurnal...* (p. 247) reiese că a fost împiedicat de chinezi. Reventul este „rheum officinale” sau „rheum palmatum”, a cărui rădăcină se folosea ca medicament împotriva indigestiilor.

² Ambarcații cu fundul lat pentru riuri puțin adînci, cf. D. Ușakov, *Dicționarul explicativ al limbii ruse*, Moscova, 1935.

³ În mongolă Kuku-hoto, în chineză Guihuatșan.

⁴ Taișa — principe mongol.

Însă se află și altele mai mici, pe care călătorește în China supușii lor, mongolii și calmucii de lângă hotar, căci în marele zid sînt construite multe porți, dar drumurile însemnate sînt numai acelea pe care obișnuiesc să călătorească marile caravane. Al patrulea drum este nou, descoperit acum: el trece prin stepă, de la cetatea Selenghinsk printr-un ținut mongol unde stăpînesc Oceroi Sain-han și Kutuhta-lama. Călătoria cu poveri, așa cum au făcut-o neguțătorii și oștenii din anii trecuți¹, ține opt săptămîni. Pe drumul acesta piedicile nu sînt așa de mari, pentru că sînt puține locurile unde trebuie cărată provizie de apă și unde nu se găsesc lemne de foc, [totuși] călătoria este primejdioasă mai ales din pricina jafurilor, căci mongolii fură în timpul nopții caii și cămilele, care trebuie păzite cu mare strășnicie. Altă teamă ori primejdie de tîlhari nu este și, dacă se fac daruri lui Oceroi-han și lui Kutuhta, ei înșiși trimit călăuze, chiar pînă în China. Și aici, la marginea țării, se unesc drumurile dinspre Tobolsk și Selenghinsk și duc împreună pînă la împărăție prin aceleași locuri. Al cincilea drum spre China este cel care duce prin cetatea Nercinsk, spre Dauria, pe riul Naun și de acolo spre împărăție, drum pe care l-am urmat și noi acum. Drumul acesta este mai scurt decît toate celelalte de la hotarul împărăției rusești, pe care le-am descris mai înainte, căci de la Nercinsk și pînă la riul Naun, unde își au așezările chinezii și daurii, se poate ajunge în trei săptămîni cu poveri și cu vite proprii [de poară]. Voievozii de aici dau [cu chirie] care cu animale și cu nutreț tocmai pînă la împărăție. De la Nercinsk pînă la Naun este aceeași depărtare ca de la Naun la Pekin și se poate călători fără nici o teamă din partea băștinașilor, pentru că pînă la riul Argun locuiesc supuși ai împărăției, iar de la Argun înainte locuiesc numai cîțiva mongoli pașnici, care se tem mult de ruși. Așadar drumul acesta este cel mai bun, pentru că

¹ Se referă la călătoria lui Porșenikov, însoțit și de Gavril Romanov, cunoscut al lui Milescu, de la care spătarul a primit unele informații despre drumul armat de el spre China prin Mongolia. V. *Jurnal...*, p. 31.

de la Nercinsk și pînă la împărăție se află pretutindeni izvoare și riuri, precum și lemne [de foc], iar primejdii și jafuri nu se întîmplă, nici daruri nu trebuiesc date vreunui taișa; cîștigul din negotul cu chinezii rămîne rușilor și nu străinilor. Acum drumul peste Marea Baikal la Selenga este mai ușor decît era altădată drumul prin Barguzin: noi am găsit acum de la Selenga și pînă la fortărețele din Dauria, un drum nou, neted, pe riul Uda, și astăzi merg pe aici din Siberia în Dauria toți oștenii, slujitorii statului și neguțătorii, pentru că prin Barguzin Marea Baikal este sălbatecă și munții sînt înalți. Este și un al șaselea drum, cel din urmă dintre drumurile de uscat. Este cel din urmă și totuși cel mai apropiat de împărăția rusească, și dintre toate drumurile cel mai puțin primejdios, iar de la fortul Albazin și de la fluviul Amur pînă la același riu Naun și pînă la reședință se poate merge, cu poveri, în zece zile. Aici între împărăția Siberiei și cea a chinezilor, nu locuiesc nici un fel de băștinași și nu umblă nimeni în afară de rușii și chinezii care fac între ei neguțătorie și în vreme de iarnă vinează împreună soboli¹ pe fluviul Amur, și nu este nici un fel de primejdie. De la fortăreața Nercinsk pînă la Albazin se merge, plutind pe riul Amur în jos, cinci zile și cinci nopți, iar pe drum de uscat două săptămîni. Mai jos de Albazin drumul de apă ține o săptămînă. Pe Amur în jos, pînă la riul Zia, se plutește tot o săptămînă și acolo au hotărit acum cazacii din Albazin să dureze o cetate. De la riul Zia în jos, pînă la Șingal, se plutește iarăși o săptămînă, și pe malul riului crește viță de vie, grîne și tot felul de poame și legume, la fel ca pe riul Naun și pe Șingal. Pe malul riului Șingal trăiesc mulți supuși chinezi, iar riului i se spune pe chinezește Șun goa. La gura lui se poate ridica o cetate și atunci chinezii n-ar mai putea călători pe Amur cu vasele lor. Poate că se vor descoperi și unele riuri care curg dinspre China în Șingal, iar askaniama, mandarinul chinez, ne-a făcut cunoscut că de la poarta Naunului, prin care noi am

¹ Samuri.

trecut zidul cel mare în împărăție, și pînă la capătul dinspre mare al marelui zid se găsesc opt porți prin care trec tot felul de supuși chinezi ca să facă negoț în China, însă prin care nu umblă nici un străin. La Naun se poate face negoț cu marfă chinezească, pentru că neguțătorii de aici străbat neconținut împărăția și vînd mai ieftin decît mongolii. Al șaptelea drum nou s-a descoperit acum prin ținuturile mongolului Cecenhan și prin marele lac Dalai, [drum] despre care askaniama ne-a spus că nu se află altul mai scurt, pentru că de la Nercinsk pînă la Dalaia se ajunge într-o săptămînă, iar aici în jurul Dalaiei trăiesc supuși chinezi care cultivă cereale și ajung pînă la împărăție, cu carele cu boi, în trei săptămîni. Și lingă lacul Dalai se poate dura o cetate. Iar din Dalai se varsă în Amur un riu mare numit Argun, pe care se poate pluti cu corăbiile. Acolo, în apropiere de Argun, băștinașii au descoperit de curînd minereu de plumb chiar la suprafața pămîntului. Tot aici se mai pot găsi cositor și argint, și încă se mai văd gropi săpate din vechime; iar băștinașii spun că și pînă astăzi se mai scoate minereu [de acolo]. Cînd eram în cetatea Selenghinsk am trimis la taișa Șebden, care este fratele lui Cecenhan, soli pentru a face neguțătorie și pentru a cerceta drumul. El a făgăduit, spunînd că poate să-i călăuzească pe slujitorii statului pînă în China, cu oamenii săi fără nici o primejdie, chiar și de trei ori pe an. Cu povară se călătorește [pe aici] în cinci săptămîni, iar călare în trei; și chiar dacă nu ni s-ar îngădui să pătrundem în împărăție, totuși negoț se poate face și la marginea zidului celui mare, în orașele de hotar. De aceea am trimis acum la acel taișa niște oșteni din Selenghinsk cu cîteva daruri din vistieria statului, ca să afle și dacă drumul este același despre care ne-a vorbit askaniama ca fiind cel mai scurt, prin lacul Dalai ori este altul. Însă tot askaniama ne-a spus că de la poarta și drumul Naunului pînă la poarta Dalaiului este cale de o săptămînă. Iar de la cel prin Dalai pînă la drumul Selenghinskului, tot o săptămînă; de la poarta Selenghinskului pînă la drumul Tobolskului sînt zece zile, iar drumurile și porțile

sînt așezate în așa fel încît toate să fie la aceeași depărtare de scaunul împărătesc de miazănoapte, orașul Pekin, care a fost construit pentru apărarea împotriva bogdoîților, calmuilor și mongolilor la depărtări egale de [cele patru porți din] marele zid, adică la 130 de verste.¹

În afară de aceste drumuri și căi despre care am scris mai sus, nu numai din împărăția Rusiei și a Siberiei, dar din nici o altă împărăție nu mai este și nici nu va fi altul, pentru că împărăția chineză este așezată la margine, la începutul răsăritului, ca să se întindă apoi spre miază-zi. Și nici o altă împărăție nu se apropie de ea așa de mult ca Siberia, mai cu seamă de orașul lor de scaun, pentru că de la Albazin și pînă la Pekin se poate ajunge călare în trei săptămîni. Și dacă ar fi niște riuri care să curgă în jos către Amur, ar putea fi [navigînd pe ele] și mai aproape, dar asta o va arăta timpul și Dumnezeu.

CAPITOLUL AL ȘASELEA

**În cîte provincii este împărțită împărăția chineză,
cîte orașe mari și mici se află în ea și cîți locuitori**

Cu 3900 de ani în urmă, împăratul Nun² a împărțit împărăția chineză în 12 provincii; iar apoi urmașul său Iva a împărțit-o în nouă, deoarece atunci doar ținuturile de miază-noapte erau chinezești, iar hotarul se afla pe marele riu Kiang. După aceea ei au cucerit pe încetul ținuturile din miazăzi și au introdus [acolo] obiceiurile chinezești și orînduiriile cetățenești, împărțind țara în 15 provincii care se păstrează astăzi pînă astăzi. Numirile chinezești ale

¹ În dreptul orașului Pekin, marele zid face un ocol, în așa fel încît din diferite puncte ale sale să fie aceeași distanță pînă la urbe.

² Șun — împărat legendar, 2255—2205 î.e.n.

acestor provincii sînt acestea¹: 1 — provincia Pejin, după numele oraşului de scaun care se mai numeşte şi Peheli; 2 — Kiantung; 3 — Kianghian sau şi Alking; 4 — Hikian; 5 — Fokien; 6 — Kvantung. Toate aceste provincii sînt aşezate în apropierea oceanului, şi după ele urmează acelea care sînt mai îndepărtate de mare şi se află către miazănoapte: 7 — Kvansi; 8 — Kianxi; 9 — Gunkvan; 10 — Gonan; 11 — Ksaisi; 12 — Gak; 13 — Suhuen; 14 — Kvenheu; 15 — şi mai îndepărtată, în apropiere de India, este Iuan. În afară de aceste 15 provincii mai este şi marele ţinut Leatung², care se află în apropierea Pekinului, de unde porneşte marele zid. De asemenea mai este şi statul Coreei, care e o mare peninsulă în ocean şi al cărei han este doar supus chinezilor. Aceste două ţinuturi se află în apropierea Amurului. În afară de cele arătate mai sus mai sînt şi multe insule, dintre care două mai mari şi mai bogate: 1 — Insula Hanian³, 2 — Hexan⁴, şi multe altele către miazănoapte, şi către răsărit de asemeni, şi peninsule mari şi împinse în mare. Una din ele se numeşte Tung, de la care se ajunge pînă la insula japoneză în 40 de ceasuri pe apă. În toate aceste provincii ale împărăţiei chineze se află oraşe foarte mari şi foarte bogate, în număr de 150, iar mai mici decît acelea, însă nu chiar atît de mici, sînt 1226. Toate aceste oraşe sînt înconjurate cu ziduri mari de piatră şi cu şanţuri, însă în afară de acestea se găsesc multe tirguri şi cetăţi şi palate şi sate mari, poate mai mari decît oraşele noastre, şi atît de numeroase încît socoteala nu li se poate şti. Într-un cuvînt, se poate spune despre China că dacă marele zid ar fi înconjurat întreaga împărăţie chineză, s-ar fi putut crede că toată China este un singur oraş, pentru că de la un oraş la altul se poate

¹ Pekin, Beidzing, Beidjili; Şandong; Nankin (Dziangsu); Djîdziang; Fudzien; Guangdong (Canton); Guangsi; Dziangsi; Huguang; Hănan; Şansi; Şensi; Sitşuan; Guidzou; Yunnan.

² Aşa în original; La Martini: Leatung.

³ La Martini: Hainan.

⁴ La Martini: Cheuxan.

vedea, satele sînt apropiate, iar ținuturile sînt locuite peste tot și nu este nici un loc pustiu. Orașele cele mai mari sînt construite pe malul fluviilor pe care umblă și corăbiile, iar mahalalele lor sînt întinse și foarte frumoase, și în afara orașului sînt palate și grădini în care chinezii petrec în timpul verii. Ținuturile de miazănoapte, deși au fost pustiite în vremea noastră de tătari, totuși sînt populate și astăzi, însă către miazăzi este lume mai multă decît în miazănoapte. Orașele cele mari se deosebesc de cele mici nu prin mărime, ci potrivit obiceiului orînduirii chinezești, prin rangurile voievozilor lor.

Unele ținuturi mici sînt mai mari și mai bogate decît capitalele de provincii, căci acestea le întrec doar prin rang, însă ca număr de locuitori și bogăție sînt de multe ori mai prejos. Orașele mari, arătate mai înainte, sînt 150 la număr. Chinezii numesc Fu orașele-capitală, iar orașele mai mici le numesc Heu sau Hien. Totuși, în afară de acestea, sînt multe cetăți și sate mari, care prin mulțimea populației și prin bogăție sînt deopotrivă cu orașele, mai ales cu acelea pe care le numesc Hien. Însă deoarece nu sînt înconjurate cu ziduri de piatră și nu au voievozii lor anume, fiind stăpînite de voievozii orașelor, nici nu sînt numite cu nume de oraș. În ce privește mulțimea populației ce se află în China, nici nu se poate vorbi, căci nu numai prin orașe și prin sate, ci și pe riuri și pe toate drumurile umblă tot timpul [o] mare mulțime [de oameni], asemenea unei oștiri sau ca într-un ȧrmaroc. Din pricina aceasta, portughezii cînd au venit pentru prima oară în China i-au întrebat pe chinezi dacă nevestele lor nu nasc cumva cîte zecile copii deodată, pentru că vedeau pretutindeni mulțime nesfîrșită de oameni¹. Tot ei povesteau că în China sînt orașe mișcătoare, căci pe toate riurile plutesc o mulțime de corăbii pe care locuiesc [tot timpul] chinezii și cresc porci, rațe, găini și altele, aflîndu-se

¹ J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 102, vorbește și el de această prolificitate.

intr-un singur loc pînă la o mie și chiar două mii de corăbii, asemenea unor tîrguri, care, cînd vor, se mută cu totul, în alt loc, pe orice rîu. Astfel pe apă nu locuiesc mai puțini oameni ca pe uscat, mai ales în părțile de miazăzi; și pe acele corăbii toată lumea se îndeletnicește cu lucratul mătăsii¹. Dacă am da crezare condicilor originale chinezești în care sînt trecuți cu adevărat locuitorii din toate provinciile și orașele, ni s-ar părea că mulțimea locuitorilor din întreaga împărăție e de nenumărat, căci se scrie cu multă exactitate despre toți, și în afară de cei din neamurile împăraților, de boieri și dregători, în afară de eunuci, soldați, femei, copii și în afară de preoții lor, se găsesc 58.914.284 de bărbați iar în fiecare milion sînt socotite o mie de mii. Dacă am împlini socoteala cu femeile și cu copiii, atuncia s-ar ridica la mai mult de două sute de milioane, număr pe care chinezii îl pot cunoaște oricînd și fără nici o greutate, pentru că la ei este obiceiul ca, sub pedeapsa cu moartea, fiecare locuitor să atîrne la poarta casei sale o tăbliță pe care să se scrie numărul și rangul tuturor oamenilor care locuiesc în casa aceea. Iar la fiecare zece case este pus un vîtaf pe care îl numesc tifang², și care are datoria să supravegheze tot timpul numărătoarea, să o controleze și să o aducă la cunoștința voievodului. Lucrul acesta se face mai ales în vreme de război, așa că, dacă s-ar strecura acolo vreo iscoadă sau vreun străin, el ar fi în chipul acesta îndată descoperit. Și dacă nu s-ar mai întîmpla între ei războaie, nici n-ar mai fi loc în împărăția chineză pentru atîția oameni. Asta se întîmplă din pricina vechimii împărăției și din pricină că în China nu bîntuie molimi și nici alte boli, fiind o țară sănătoasă.

¹ Aspectul i-a impresionat deopotrivă pe toți cei care au călătorit în China, și pasaje asemănătoare se pot găsi și în lucrarea citată a lui Alvarez Semedo, și în referința asupra soliei olandezilor a lui J. Nieuhoff.

² În chinezește: *di-fang* (polițai).

CAPITOLUL AL ȘAPTELEA

**La ce latitudine și la ce longitudine se află împărăția
chineză, care îi este bogăția în roadele pământului
și altele**

Cu toate că o bucată din împărăția chineză se află și sub latitudinea tropicelor, cea mai mare parte a ei se găsește în zona caldă și în cea temperată. Astfel ea se întinde de la gradul al doilea pînă la al șaselea și din această pricină o zi mare de vară ține pe aici pînă la 15 ceasuri, crescînd de la 13 ceasuri pînă la 15. Asta se întîmplă în insula Hainan¹, în împărăția Pekinului ca și în Leaotung. Iar pentru că împărăția chineză este întinsă, și clima ei este felurită, căci asemenea altor țări, unde în unele locuri clima este caldă iar în altele se schimbă în rece, tot astfel nici în China clima nu este aceeași peste tot locul, deoarece în părțile de miază-noapte bîntuie geruri mari și zăpada dăinuie mult, iar riurile stau înghețate vreme îndelungată. În ce privește însă părțile dinspre miazăzi, acolo sînt călduri mari, din care pricină rodese din belșug toate poamele indiene, pe cînd în ținuturile de miazănoapte nu este la fel, căci crește vița de vie și unele roade, dar nu [și] toate poamele indiene, din pricina frigului. Pretutindeni însă pămîntul chinez este vesel [la înfățișare], atît lingă mare cit și pe uscat, ogoarele și riurile sînt fără număr și [cîmpiile sînt] lucrate peste tot; nu poți afla o altă țară în care cîmpiile să fie așa de întinse și bine rînduite ca cele îngrijite cu atîta măiestrie de chinezi, încît prin bogăție și prin frumusețe le întrec pe oricare altele. Într-un cuvînt, putem spune că ceea ce în alte țări s-ar găsi ca o raritate, în China se poate găsi peste tot și în zadar ar dori cineva să mai vadă un alt pămînt asemenea Chinei. În China se găsesec multe lucruri care nu se mai află nicăieri și se poate spune că pe pămînt China este ca o piatră nestemată într-un

¹ La Martini: *Hainan*.

inel; și numai în China se află mai multe bogății decât în toate celelalte țări laolaltă. Unele mirodenii vin într-adevăr din India, ca este însă așa de aproape, încât și aceste mirodenii par a fi tot chinezești, pentru că se face mereu negoț cu ele. Despre China se poate vorbi chiar mai mult decât despre Roma. Un filozof din vechime a spus că toate celelalte țări ar trebui să se închine Chinei, fiindcă acolo crește pretutindenea totul de la sine și pe drept se spune că tot ceea ce este trebuincios omului pe lume pentru îndestulare și pentru desfătare se găsește [acolo] cu prisosință. La chinezi cea dintâi datorie este ca, mai presus de orice, să îngrijească de lucrarea pământului, pe care o socotesc cea mai însemnată dintre toate îndeletnicirile. Ei spun că fără plugărit omul n-ar putea să trăiască. De aceea pe plugari nu îi împilează cu nimic¹, și pentru aceasta este așezată la ei temeinică rânduială, căci pământul este în întregime lucrat și loc pustiu ai căuta vreme îndelungată. Unde sînt nisipuri neroditoare, chinezii, cu iscusința lor, le fac să rodească. De asemenea unde sînt locuri lipsite de apă, ei sapă peste tot canale care aduc apa din riuri și de aceea chinezii pot umbla oriunde, pe uscat și pe riuri. La ei rodesc tot felul de grîne, nu numai orezul, ci și multe alte soiuri, care nu se află nici la turci; secara nu o seamănă. Au vite multe și de toate felurile: vaci, oi, capre și cai, dar mai ales mulți porci de un soi deosebit, mari la trup și negri, cu urechile mari și nu se află casă fără porc. Deoarece nu mănîncă nici o carne cu atita poftă ca pe cea de porc, chinezii cresc porcii, iarnă și vară, pînă îi îngrășă, și carnea lor este mai dulce la gust decât aceea a porcilor de la noi. Alții au cai, catiri și măgari; unii au [un soi de] ciini, a căror carne e prețuită de boieri la ospete și e pusă la loc de cinste, încît

¹ Această „împilare cu nimic“ nu înseamnă decât că erau scutiți de alte dări în afară de legiuina zeciuială agricolă.

carnea de cîine se vînde mai scump decît alte cîrnuri. Ei cresc păsări multe și de tot felul: găște, rațe, găini, porumbi și altele: de asemenea seamănă bob, mazăre, linte și ne-numărate altele de același soi. Cît despre ceapă, usturoi, ridichi, morcovi și alte legume, ele sînt atît de multe feluri, cît nu se găsesc în toată Europa. De aceea mulți din ei nu mănîcă altceva decît vegetale.

În mare, în riuri și în lacuri se găsește foarte mult pește, care se scoate din orice fel de apă dulce și de mare, și este adus la Pekin viu, în corăbii, pe apa riurilor. Ei hrănesc peștii ca pe orice altă vită sau pasăre, și peste tot unde seamănă orez, ei sapă și canale pline cu apă, în care cresc tot felul de pești. În luna mai, se vînd pe corăbii peștișori vii, pe care îi cumpără și îi hrănesc pînă se fac mari. Pe alții îi țin tot timpul anului proaspeți în gheață, iar pe alții îi sărează și îi usucă la fel ca în alte țări.

În provincia chineză ce se numește Hekiang¹ se face cu mult mai multă mătase decît în toată lumea, deoarece viermii scot gogoși de două ori pe an. Cărțile lor cele vechi scriu că sînt astăzi 1500 de ani de cînd a început să se cunoască în această provincie meșteșugul mătăsăriei și lucrul acesta este adevărat, căci de la chinezi au învățat și celelalte țări lucrarea mătăsii: și nu numai atît, dar și turnarea tunurilor, și navigația pe mare cu ajutorul busolei, și tipărirea de cărți s-au învățat în Europa tot de la chinezi. Atunci cînd calmuicii și tătarii au cucerit China, cu ei au sosit acolo și preotul Oderic și Anton Armeanul și Marco Pavel venețianul, care, într-adevăr, au adus în Europa acele meșteșuguri din China. Sămînța de bumbac chinezii au luat-o de la alții nu cu mult înainte de nouă sute de ani, însă acum se face la ei atît de mult bumbac, încît toată populația pămîntului ar putea să se îmbrace cu haine făcute din el. Au și în, dar nu știu să-l

¹ Djidziang.

facă pînză; se găsește și cînepă, din care fac haine de vară.¹ Din mătasea care se întinde ca o pînză de păianjen pe copaci și pe ierburi și pe care o string, ei își fac haine mai trainice decît din mătase obișnuită¹. De asemenea în China sînt tot felul de poame, din care un mare număr sînt de un soi cum nu se află nicăieri în Europa și nici nu sînt cunoscute; pe acolo doar migdale și măsline nu se găsesc. Și belșugul care este în China se datorește riurilor și lacurilor, tot atît cît și muncii iscusite a chinezilor. Riurile și lacurile sînt multe și dese și, pe lîngă [că sînt pline de] mulțime de pește, ele fertilizează și ogoarele cu orez, încît se seamănă și se secără de două ori pe an. Tot pe aceste riuri și lacuri [chinezii] umblă în toate părțile, din oraș în oraș, făcînd negoț între ei. Din orașul Makao al portughezilor se ajunge pînă la mai mult de 2500 de verste tot cu corăbiile, care se trag pe voloc² [doar] o zi, iar de la Hikiang și pînă la Suhuen³ în tot lungul Chinei, se poate merge cu corabia. În China nu se află un singur oraș care să nu fie așezat pe o apă sau pe un canal săpat anume pentru navigație.

Minereuri sînt mulțime fără număr, de toate felurile, foarte de preț și din belșug; dar s-a hotărît, sub pedeapsa cu moartea, să nu se scoată aurul și argintul din pămînt, căci se spune că acolo unde iau naștere minereurile în pămînt, se găsesc niște aburi atît de otrăvitori, încît îi îmbolnăvesc

¹ În afară de viermii de mătase crescuți și îngrijiți în mod special, în sudul Chinei cresc, prin pădurile de frasin, și niște viermi de un soi anumit, care produc o mătase mai groasă și mai rezistentă; chinezii o adună și își fac din ea haine mai groase și mai puțin prețuite, însă mai durabile.

² Întindere de pămînt, istm între două ape, peste care se transportă prin tirire bărcile și mărfurile, făcîndu-se transbordarea.

³ Adică din provincia Djidziang, provincia de coastă, se poate călători pînă în centrul Chinei, în provincia Sitșuan, pe apa fluviului Iangdzî.

pe oameni de ciumă. Pentru aceea se socotește că împăratul trebuie să poarte grijă mai degrabă de sănătatea oamenilor, decît de îmbogățirea cu aur și argint, fiindcă aurul și argintul sînt făcute pentru oameni, și nu oamenii pentru aur. Deci le este cu totul oprit oamenilor să sape după aur sau să scormonească pămîntul și să se supună pieirii; însă oricine este slobod să adune aur la malurile rîurilor și din nisip. Și este atîta bogăție de aur la ei, încît nici în chip de bani nu-l folosesc, ci îl vînd ca pe oricare altă marfă și îl schimbă în locul banilor; însă, ca să nu se întimple hoție, nu au bani bătuți, ci doar toarnă argintul în chip de bucăți mici ca niște cutii. Argintul [acesta] îl cîntăresc cu lanul, iar lanul are greutatea de opt griveni de ai noștri; în lan sînt zece cini, ceea ce la noi însemnează zece zolotnici, iar în zolotnicul lor sînt opt copeici.¹ Totuși se făptuiesc și la ei înșelătorii cu argintul, pentru că îl amestecă cu plumb și aramă și din această pricină fiecare cetățean poartă cu sine o balanță și o foarfecă cu care zgirie argintul și îl cercetează. Și deși au niște pedepse strașnice cu moartea, ei totuși înșeală, nesocotindu-le.

Pe lingă aur și argint, în China se găsește de asemenea tot felul de minerale ca: mercurul, arama roșie și galbenă, cositorul, plumbul, fierul, chinovarul, alaunul și feluriți alți coloranți. În afară de acestea, ei fac și o aramă albă de parcă ar fi de argint, pe care o vînd mai scump decît arama galbenă, iar din arama galbenă fac bani de mărimea unui galben dublu pe care îl numesc cios², și care merg 1400 la un lan de argint, și cu ciosii aceia se cumpără tot felul de mărunțișuri; iar din fier toarnă tunuri și clopote, cazane și altele.

¹ Valorile monetare sînt exprimate mai clar aici decît în *Jurnal*.

² În chinezește: *țien*, în mongolă: *ciaos*.

CAPITOLUL AL OPTULEA

**Care este credința chinezilor, de unde au primit-o
și cum au fost ei încreștinați în vremurile de demult**

Credința chinezilor este de trei feluri, căci se împarte în trei trepte. Cea dintâi și cea mai veche este cea filozofică. A doua este cea idolatrică. A treia este cea epicureană sau ateică. Toate aceste trei trepte sînt numite de chinezi *San-kiao*¹, adică învățătura întreită: totuși treapta filozofică este mai în cinste decît celelalte două, și în teorie și în practică, pentru că oamenii de această credință sau de acest rang stăpinesc întreaga împărăție chineză, căci nobilii, voievozii și conducătorii fac parte din rangul filozofilor. Cei simpli și neînvățați nu sînt primiți în această cinste. În limba chineză această treaptă sau rang filozofic se numește *iukiao*², și doctrina aceasta recunoaște că la începutul lumii a fost frumusețea, pe care o venerază în locul lui Dumnezeu. Totuși, multe din cărțile lor vechi filozofice scriu că la început stă cerul; că există un împărat preaminunat și acesta este cel care cîrmuiește întreaga lume; și mai scriu că ființa și firea acestuia nu sînt cunoscute. De asemenea [scriu] că nu pot ști cum să-l cîntească și de aceea găsesc cu cale că este mai bine să nu-l cîntească deloc, decît să i se închine și să greșească. Și oamenii din acest cin nu fac nimic alta decît să cerceteze mereu și să vegheze cum este mai bine să cîrmuiască și să stăpînească poporul. De asemenea se străduiesc să învețe datinile și obiceiurile cele bune. Și această filozofie se împarte în trei, căci trei sînt lucrurile pe care sîlesc să le cunoască: întîii, [să știe] despre cer, ce este și cum este el; al doilea, despre pămînt, ce și cum este; al treilea, despre om, cum este și cum ar trebui să fie. Ei spun că pe aceste

¹ În chinezește: *San-dziao*, cele trei învățături (la Katanov greșit *San-siu*, cele trei trepte de desăvîrșire în religia budistă). Este vorba de cele trei mari religii din China: confucianism, buddism și daoism.

² În chinezește: *ju-dziao*, confucianismul.

trei trepte se sprijină întreaga lume, și de aceea numesc cele trei elemente *sankai*¹. Despre cer ei învață că tot ce este pe lume, din el se naște și tot de el se nimicește. Ei cercetează cum se mișcă bolta și stelele de pricinuiască pe lume ploile și toate celelalte; învață astrologia și întocmesc calendare. Despre pământ învață cum să-l măsoare, cum să-l lucreze și altele. Despre om, învață că este dator să urmeze satornicie datinile și obiceiurile pentru că omul este animal cuvinător și cu judecată; iar învățătura despre om se împarte și ea în cinci părți²: întâi [învață] despre tată și fiu, în ce fel trebuie feciorul să fie supus tatălui: ei scriu lucruri minunate și fără seamăn. Al doilea [învață] despre bărbat și femeie, despre căsătorie și cum trebuie să trăiască ei împreună. Al treilea [învață] despre împărat și despre supușii săi, în ce fel trebuie să-l asculte pe acesta și cum împăratul trebuie să-i iubească asemenea unui tată. Al patrulea [învață] despre prieteni, ce este prietenia și cum trebuie să trăiască prietenii unui cu alții. Al cincilea [vorbește] despre frați, cum trebuie cel mare să-l iubească pe cel mai mic și cum se cade ca cel mic să-l asculte pe cel mai mare. În afară de aceste cinci reguli, mai au trei mii de maxime în legătură cu obiceiurile, moravurile și bunele fapte cetățenești. În cele dintâi este vorba despre credință și înțelepciune, smerenie și vitejie, cumpătare, dar mai cu seamă despre răbdare și dreptate, virtute pe care o laudă foarte mult, când omul, judecându-se pe sine și chibzuind, nu asuprește pe altul. La ei, aceasta este cea mai frumoasă virtute. Cinul filozofie nu poartă grijă să afle ce va fi în viitor, dar cu atât mai mult învață despre lucrurile prezente, despre ceea ce vede omul cu ochii săi;

¹ *San-tai*, cele trei valori, termen sub care este denumită trinitatea cer - pământ - om, în canonul confucianist - *I-dzing*, *Cartea schimbărilor*.

² Cele cinci principii de conducere a statului și de comportare a oamenilor sînt numite: *gin*, *y*, *li*, *chi*, *sin* (după Alvarez Semedo, op. cit., p. 246.) - *jan*, omenie; *i*, dreptate; *li*, ritual; *dji*, înțelepciune; *sin*, credință.

căci dacă omul cu greu poate să vadă binele și să-l urmeze, cu atât mai greu îi va fi să urmeze și să înțeleagă cele nevăzute și viitoare. De asemenea ei învață că toate virtuțile trebuie să fie și în fapte și în gândire, zicând că binele [trebuie] să-l faci întotdeauna nu pentru vreo răsplată sau pentru vreo laudă, ci pentru că pe lume nu este alt lucru mai bun decît să faci bine și că, pentru cîntea ta, este de ajuns să-l poți face.

Și au multe astfel de porunci despre care filozofii noștri din vechime nu numai că n-au scris, dar nici în vis nu le-au visat.

Al doilea cin sau rang este acela al idolatriilor, care se numește la ei xekiao¹, și această rătăcire s-a ivit în China după nașterea lui Christos, și se împarte în două părți, una sufletească, cealaltă trupească. Cea sufletească învață că sufletul omului se intrupează după moarte în acele sălbătăciuni sau vite domestice cu care se aseamănă prin năravuri și poftă și că astfel își ispășește el păcatele. De aceea ei zic că fiecare [om trebuie] să-și stăpînească dorințele; și mai spun că după moartea omului nu mai este nimic, nici răsplată, nici pedeapsă. În chipul acesta nici în viață nu este nimic, nici dreptate, nici adevăr, nici rău, nici bine, ci doar ce ni se pare nouă că este, atîta și este. Cealaltă idolatrie, cea trupească, învață mai întîi închinarea la idoli, și asemenea, că atunci cînd, după moarte, sufletul omului se intrupează în felurite vite și fiare sălbatice, el se chinuiește pentru păcatele sale: iar chinezii care au această credință nu mănîncă nici o vietate trăitoare pe lume, dar credința aceasta a lor este vrednică de ris.² Chiar și ei și preoții lor o iau în deri-

¹ Probabil chinezescul *fodziao*, buddism.

² Deși spune același lucru, nu seamănă ca modalitate de a spune cu niciunul din pasajele corespunzătoare din Martini, Trigault, Ath. Kircher (*op. cit.*, p. 132), ori J. Nieuhoff (*op. cit.*, part. II, *Description générale de la Chine*, p. 57).

dere, pentru că a fost născocită numai pentru ca poporul să se teamă, să săvârșească binele și să se ferească de greșeli.

A treia treaptă sau cin este cea epicureană¹, care nu recunoaște nici pe Dumnezeu, nici pe idoli, ci învață doar că pe lume nu este nimic mai bun decât să petreci mereu. În legătură cu aceasta au născocit droguri fără număr și mincări pentru toate desfătările trupești și pentru petreceri, jurindu-se că, prin drogurile acelea se poate face ca omul să nu mai moară, și [de aceea] le caută mereu. Cea mai mare parte dintre ei sînt vrăjitori, iar credința sau cînal lor este cel mai rău și mai nemernic din toate cîte se află în China.

Învățătura filozofică prețuiește credința creștină pentru că și ea la fel învață facerea de fapte bune și ferirea de cele rele, iar din pricina aceasta [credincioșii ei] au devenit astăzi catolici. Religia filozofică au primit-o chinezii după potop, de la începutul lumii, cum au primit-o și celelalte neamuri și așa cum au căpătat-o atunci, la fel o păstrează și pînă în ziua de azi. Celelalte două cinuri le-au primit la răstimpuri diferite din India și de la alte popoare vecine, pentru că în China fiecare om crede ceea ce vrea și primește orice credință pofteste. De aceea, nu este nici o opreliște acum și mulți își schimbă credința de mai multe ori pe an, după cum le place. Credința creștină pravoslavnică grecească a existat și în China; la început a propovăduit-o în India sfîntul apostol Toma și din India au răspîndit-o în China ucenicii acestuia; și era o mare mulțime de creștini, și au avut și un mitropolit pus sub ascultarea patriarhului de la Alexandria, după cum scrie în vechile lor pravile sobornicești, iar el iscălea ca mitropolit al întregii Indii și întregii Hina, adică mitropolit al Chinei. Tot așa și Marco Pavel venețianul scrie că în vremea sa se aflau o mulțime de creștini în China. Și nu de multă vreme s-au găsit niște lespezi cioplite din mar-

¹ Este vorba de daoism, cu preocuparea lui pentru alchimie, elixirul nemuririi și practicii magice pentru alungarea duhurilor rele.

moră pe care erau inscripții în limba siriacă¹, săpate cam cu o mie de ani înainte, [în care se spune] că în China au existat credința creștină, un arhiepiscop și tagma preoțească, fiind și multe alte semne că au existat cu siguranță acolo creștini. Iezuiții au văzut la un boier chinez clopote de aramă, iar pe unul se afla în partea de sus o cruce și în jurul ei era săpată o pisanie în grecește. Iezuiții l-au rugat pe mandarin să le îngăduie să copieze acea pisanie, ori să le dăruiască clopotul, dar acela nici nu le-a dăruit nimic, nici nu le-a îngăduit să copieze ce era scris. De asemenea s-au găsit în riuri niște racle care nu mai fusese văzute până atunci niciodată și deasupra cărora era însemnată o cruce albă². Și multe alte asemenea semne creștinești au început să fie descoperite nu demult în China, iar iezuiții le tălmăcesc că în scurtă vreme împărăția va primi credința catolică, pentru că și în America, în Lumea Nouă, s-au găsit semne asemănătoare înainte de venirea catolicilor, și la fel s-a întâmplat și pe insulele japoneze. Noi însă tălmăcim că, cu-ajutorul lui Dumnezeu și cu norocul măriei sale împăratul, în China se va înstăpini în scurtă vreme credința pravoslavnică grecească, dar despre aceasta vom scrie în alt loc. În China au trăit vreme îndelungată creștinii și s-au înmulțit, dar după aceea dușmanii credinței lor, busurmanii și buharii, i-au pîrît mandarinilor chinezi cum că ar voi să se secale și să cucerească împărăția, din care pricină s-a început împotriva lor o prigoană cumplită și unii au fost uciși iar alții s-au lepădat de legea creștină ori s-au risipit în toate părțile. Bisericile și mănăstirile au fost prefăcute în capişte cu

¹ După o scrisoare din 1627 a lui Emanuel Diaz, inscripția, datată din anul 636 e.n., are săpate, de jur-împrejur, numele preoților predicatori și cu rang administrativ din China, la data aceea. Lista cuprinde 74 de nume, între care 4 episcopi și vicari. În Ath. Kircher, *op. cit.*, p. 42 se reproduce inscripția și se dă interpretarea ei în limba latină.

² În P. Alvarez Semedó (*op. cit.*, p. 67), se află un fragment foarte asemănător cu cele spuse de Milescu: id. Ath. Kircher, *op. cit.*, p. 35.

idoli, cum s-a întâmplat cu mai mult de o sută de ani în urmă¹ și din vremea aceea temîndu-se, creștinii nu mai îndrăznesc să se arate. În India, însă, și pînă astăzi se află peste 150.000 de creștini, iar în China sînt peste 100.000 de catolici, pentru că în toate orașele de reședință se găsesc iezuiți și biserici de-ale lor; numai în Pekin sînt peste 20.000 și numărul lor crește în fiecare zi.

CAPITOLUL AL NOUĂLEA

Împărăția chineză o stăpînese împăratul și mandarinii; cîte dregătorii sînt și cît bir se strînge pe an

Împăratul chinez este autocrat și atotstăpînitor, pentru că el domnește absolut peste supuși și peste tot avutul lor, iar ceea ce dorește, aceea și face; din pricina asta China este monarhie absolută, iar domnia se moștenește din tată în fiu. Dacă în urma împăratului nu rămîn copii, atunci la împărăție se alege unul din cei apropiați împăratului prin sînge, iar cînd sînt copii, aleg pe fiul cel mai mare. Ceilalți dobîndesc numele și cinstea împărătească, dar nu li se dă putere asupra nici unui lucru, ci se dăruiește fiecăruia [cite] un oraș mare și [cite] un palat cu toate acareturile și îndestularea. De asemenea slujba și cheltuiala lor sînt la fel cu ale împăratului, numai că nu au nici o putere asupra cetățenilor; pe lingă asta au și argint de cheltuială pe an cît le trebuie, dar nu li se dă tot dintr-o dată, ci doar din trei în trei luni îl scot din visterie, ca să nu se ridice, cu vreo răsmeriță, iar ieșirea din oraș le este oprită sub pedeapsa cu moartea. Astfel, întreaga împărăție chineză este stăpînită doar de unul singur și după vrerea lui, căci nimănui nu-i este îngăduit să se miște fără știrea sa. Dregătorii, voie-

¹ În *Jurnal...*, p. 220, întîmplarea este comentată mai amănunțit.

vozii și toate căpeteniile de el însuși sint trimiși în toată împărăția.

La ei, dregătoriile ori cancelariile care cirmuiesc întreaga împărăție sint [niște palate] clădite chiar în orașul Pekin și cele mari sint în număr de șase, la care se adaugă nouă mai mici. Cea dintâi dregătorie a lor este aceea în care se poartă de grijă căpeteniilor, cum ar fi la noi dregătoria nobilimii. De aici se trimit toate poruncile către boieri și voievozi, iar cancelaria se numește în limba chineză Lipu¹. A doua dregătorie, a veniturilor și cheltuielilor, se numește Gupu². A treia este a demnitarilor; aici sint cunoscuți toți străinii veniți [în țară], solii, rangul și obiceiurile lor și se numește Lipou³. A patra, în care se pun la cale trebile războaielor și ale oștenilor, ei o numesc Pingpu⁴. A cincea dregătorie este aceea care veghează orice construcție orășenească, particulară, împărătească și obștească, și se numește Kinkpu⁵. A șasea, este aceea care judecă toate fărâdelegile și care pedepsește cu moartea și cu alte pedepse, se numește la ei Ghinkpu⁶. Dar cu toate că mai există încă alte nouă dregătorii mai mici, ca de pildă cea mongolă⁷ și cea astrologică, care se pare că ar fi numai a curții împărătești, totuși și ele se află sub ascultarea celor șase dregătorii mari, deoarece acestea cirmuiesc nu numai toate trebile întregii împărății, ci și toate rinduiala statului; așa este la ei; totul este cuprins în aceste cancelarii, deoarece voievozii din toată împărăția seriu cancelariilor despre toate trebile lor. Ei seriu mai întâi împăratului și acesta, după chibzuința sa, trimite pricina dregătoriei voite; aceasta, cercetînd-o pe îndelete, o judecă și serie hotărîrea ei într-o scrisoare pe care o trimite împăratului, iar acesta, dacă

¹ *Libu*, cancelaria treburilor civile.

² *Hubu*, departamentul finanțelor.

³ *Lipu*, departamentul ceremoniilor.

⁴ *Bingbu*, departamentul armatei.

⁵ *Gungbu*, departamentul lucrărilor publice.

⁶ *Singbu*, departamentul justiției (al pedepselor).

⁷ Este vorba de *Lifanuen*, departamentul statelor vasale, în atribuțiile căruiu intrau afacerile privitoare la Mongolia și Tibet.

vrea, poruncește de se împlinește întocmai. Din pricina mulțimii treburilor și pentru ca să nu se săvârșească vreo greșală, împăratul alege din toată împărăția câțiva filozofi din cei mai înțelepți, și pe aceștia îi ține pe lângă sine numindu-i sfetnici împărătești; iar rangul lor în limba chineză se spune kolao sau kaisiang¹, ceea ce înseamnă „sfetnicii conducătorilor”. Acești kolao sînt în China oamenii cei mai de seamă după împărat și îl ajută cu sfatul în orice treburile, stau de față cînd împăratul face judecățile și numai ei pot să-l vadă; iar boierii ceilalți nu-l văd niciodată, și, dacă se întîmplă, aceasta este lucru foarte rar în împărăția chineză. Cu toate că hanul chinezilor rareori iese din palatul său, totuși el știe întotdeauna ce se întîmplă în toată împărăția și în provinciile voievozilor, cum trăiesc și ce se petrece acolo, pentru că în fiecare an trimite din partea sa un om, ca pe un sol, în toate provinciile împărăției. Acesta are mare putere de la han, veghează peste toți voievozii și le cercetează cu sîrguință toate treburile, după care se întoarce iarăși la împărat și îi dă seama în scris despre tot ce a văzut și auzit; și atunci judecă el despre toate. Cu adevărat se poate spune că pe lume nu se află o altă împărăție la fel, în care conducătorii să se străduiască atîta ca statul să fie cîrmuit mai bine și mai drept, decît împărăția chineză. Și oare nu cîrmuiesc ei mai bine decît toți ceilalți? Aceasta pentru că de mii de ani filozofii chinezi nu s-au trudit pentru altă treabă decît cum să poată găsi calea cea mai bună pentru ca țara lor să fie cîrmuită și îngrijită cu dreptate și fără greșală. China este împărăția aceea despre care înțelepții din vechime spuneau că: aceea împărăție este fericită, în care conduc filozofii sau în care împăratul se poartă ca un filozof, fiindcă acesta întotdeauna își va cîrmui și stăpîni împărăția cu mare înțelepciune și înțelegere.

Despre veniturile hanului chinez, cu toate că ar părea de necrezut din pricina mărimii lor, trebuie să se știe că în China nu există nici un om care să aibă în stăpînire măcar o palmă de

¹ În chinezește: *go-lao* și *dai siang*.

pământ și să nu plătească bir împăratului. De aceea se adună venituri mari, și, lăsînd deoparte toate cheltuieliile ce se fac pentru curtea hanului și pentru curțile fraților săi, și în afară de tot ce se plătește pentru trebile oștirii, în visterie se adună pentru împăratul chinez peste 60.000.000 de galbeni de aur curat pe an; și la un loc cu cheltuieliile se adună cu totul peste 150.000.000 de galbeni de aur curat în fiecare an. Și la ei este rînduit astfel că nici chiar împăratul nu poate lua banii din visterie fără știrea acelora care sînt puși mai mari peste visterie, unde se adună la un loc toți banii. Cînd împăratul are vreo trebuință, atunci trimite scrisoare și îi roagă pe acești vistiernici și le cere atîta cît îi trebuie și cît vrea, iar vistiernicii nu îndrăznesc să nu-i dea ascultare. Totuși, acum, în vremea stăpînirii dinastiei bogdoîților, din pricina necontenitelor cheltuieli militare, veniturile au scăzut; cu toate acestea și astăzi încă veniturile sînt însemnate, căci ei adună din toată țara a zecea parte din tot ce rodește pămîntul. Afară de aceasta împăratul însuși își are locuri anumite unde se vind tot felul de mărfuri, lucruri și o seamă de mărunțișuri¹ și mai sînt tot felul de alte născociri prin care se adună însemnate venituri în visterie.

CAPITOLUL AL ZECELEA

Cum îl numesc chinezii pe împăratul lîr și cum
i se închină, cum se numesc boierii lui și ce leasă
primesc de la împărat

Așa cum le întrece în alte privințe, poporul chinez întrece cu mult celelalte popoare și în cinstirea împăratului său, pe care îl numesc țienku², nume pe care îl dau și lui Dumnezeu, și cerului, și fiului cerului; și cu toate că îl socotesc pe hanul

¹ V. Jurnal..., p. 247.

² În chinezește: *țien-dzi*.

lor ca pe un Dumnezeu pămîntesc, totuși, mai ales față de străini cînd vin la ei cu solie, ei își inchipuie că este fiul cerului nu pentru că s-ar fi născut din cer, ci mai mult pentru că a fost ales de către cer și de către toți oamenii ce se află pe pămînt, și a fost înscăunat ca împărat în centrul întregii lumi, în China. Poporul întreg îl numește hoankti¹, adică stăpînul lumii sau sprijinitorul pămîntului, pentru că ei cred că împărăția lor se află la mijlocul pămîntului, și de împăratul cerului, pe care îl numesc ksankti², îl deosebesc doar prin nume. Cel dintîi împărat chinez se numea Hoankti³, și a domnit înaintea nașterii Mintuitorului cu 2697 de ani, și fiindcă a fost un împărat viteaz și cinstit, și a împărțit fericit, toți urmași lui au fost numiți cu același nume; și nu numai moștenitorii lui, ci și toți împărății chinezi care au urmat pînă în ziua de azi, toți se numesc tot hoankti, întocmai cum la nemți și la romani, de la cel dintîi Caesar se numesc [cezari] toți împărății care au fost de atunci și pînă azi.⁴

Rangurile boierești sînt numeroase în China. Unele sînt rămase din vechime, altele au fost adăugate de tătarii bogdoiți cînd au cucerit împărăția [chineză]. Cel dintîi rang la chinezi, rămas și astăzi la bogdoiți, este acela de kolai, despre care am arătat mai înainte că sînt sfetnici ai împăratului, deoarece cu toate că frații împăratului se bucură de cîste mare și sînt numiți hănișori, totuși ei nu se amestecă în trebile obștii, ei trăiesc în palatele lor în toată indestularea, fiind păziți de străji cu sulite, coifuri și saidaki⁵; de asemenea și la mandarini și la căpetenii stau străji în fața porții. Alt

¹ Idem: *huangdi*.

² Idem: *şangdi*.

³ Galben Împărat, numele creatorului civilizației chineze în vechile lor mituri.

⁴ Paralelism foarte bine prins de Spătaru. De fapt este vorba de două cuvinte cu grafie diferită, însă cu aceeași pronunție, unul pentru *Huangdi*, Împăratul Galben cel din legendă, și *huangdi* (scris cu un semn puțin diferit de cel dintîi), împărat stăpînitor al lumii.

⁵ Echipament complet, cu tolbă, săgeți și platoșe pentru arcași.

rang este acela de torihamba¹, iar de acest rang țin numai acei oameni care sînt urmași de împărați; nici ei nu se amestecă în trebile obștești, sînt numai conducători de oaste și sînt trimiși ca voievozi împotriva vrăjmașilor, din care pricină în fața împăratului umblă totdeauna încoifăți. Kolaii și slujbașii umblă fără coif. Acesta este semnul că unii sînt oșteni și alții civili; tot așa nepoții împăratului poartă la pălărie pene de păun, și în față, la pălărie, un semn oarecare de aur, după care se cunoaște că sînt nepoți de împărați; pana aceea de păun o poartă și cameriișii împăratului.

Al treilea cin este la ei alihamba, iar acest cin are în stăpînire cele nouă dregătorii mai mici, pentru că în cele șase cancelarii mari conduce cîte un kolai. Acești alihamba poartă și ei pene [la pălărie].

Al patrulea rang este cel numit askaniama, iar dintre aceștia se află cîte unul sau cîte doi și în dregătoriile cele mari, și în cele mici. Acolo, în cancelarii, slujba lor este asemănătoare cu a secretarilor consilieri de la noi, pentru că tot secretarii cei mai tineri scriu lucrările, iar cei mai bătrîni îndreaptă greșelile și după aceea le cercetează secretarii și secretarii consilieri care nu citesc ca alții, ei parecă ar cînta.

Al cincilea rang este al zarguceilor, care sînt ca secretarii de la noi. Aceștia sînt foarte mulți în toate cancelariile, orice dregătorie ar fi; și sînt trimiși cu felurite treburi către ambasadori și soli. Ei sînt puși supraveghetori în oraș cînd îi aduc pe ambasadori în fața hanului, iar în timpul mesei, tot ei sînt de față. Cînd secretarii sînt trimiși la vreo slujbă, atunci îi poreclește *mantamani*²; și rangul zarguceilor este mai mic decît toate. Cei care sînt în dregătoriile mai mici — și se află și dintre aceștia — sînt plătiți tot de împărat și se

¹ Pentru aceleași ranguri vezi și *Jurnal...*, și J.F. Baddeley, *op. cit.* p. 440. De notat că este vorba despre ranguri manciuriene, nu chinezești (de altfel sînt transcrise din limba manciuriană).

² În original (p. 341) cuvîntul este explicat astfel (poate din l. manciuriană: iamund baitanga, funcționar de poște): cel mai mic rang al celei de a V-a clase [de slujbași].

numesc alihava; așa s-a urmat cu un iezuit care a fost atașat pe lingă noi, pentru că el era conducător în acea cancelarie unde supraveghea neconținut convorbirile [noastre]. Pe toți boierii aceștia și pe conducători, chinezii îi numesc într-un singur fel: *folfu*; străinii însă le spun mandarinii, adică stăpînitori, pentru că ei conduc cu multă strășnicie pe cei care le stau sub ascultare. Există în China o asemenea mulțime de boieri și de căpetenii și atîtea ranguri, că unui om nu-i este cu puțință să le înțeleagă pe toate și din pricina aceasta la fiecare trei luni se tipărește o carte în care se scrie numele, prenumele, cinul și treapta tuturor boierilor chinezi. Și acest lucru le este lor foarte folositor deoarece, dacă cineva dorește să facă o plingere despre ceva sau să scrie către dregători, atunci i se cercetează numele și rangul. A fost o vreme cînd erau cam 11.000 de conducători, în afară de cei mai mici, care nu sînt scriși toți în carte. Fiecare își păzește rangul și știe ce cinstire să-și dea unul altuia, după cinul său. Iar cînd sînt trimiși ca voievozi, atunci dobîndesc mare putere asupra oamenilor și nu îndrăznește nimeni să le stea împotrivă. Cînd sînt trimiși ca voievozi, nu numai că li se dau felurite sume de bani din visterie, ci li se dă din partea statului tot ce au nevoie în timpul călătoriei, și vase, și nutreț, pe lingă aceasta însă și slugi, pe scurt, tot ce le e de trebuință. Iar cînd sînt scoși din slujbă, atunci sînt slobozi să-și păstreze fără nici nicio despăgubire toate vasele și tot ce li s-a dat din visterie; iar voievodului celui nou i se dă iarăși din visterie tot ce-i este de trebuință. Fiecărui boier sau căpetenie i se plătește pe an ca leafă atîția *lani*¹ de argint cîți i se cuvin după rangul lui; înainte, în vremea împăraților chinezi, ei aveau lefuri foarte mari, dar acum, în vremea bogdoiților, acestea au scăzut cu totul pentru slujba permanentă, astfel încît capătă abia jumătate față de ce căpătau altădată. Ba chiar atunci li se da cit le și prisosea, pe cînd astăzi capătă numai atît cît să poată trăi în chip cuviincios.

¹ Unitate de greutate (*liang*), 37,301 gr.

Cînd umblă în oraș, boierii cei mari sînt purtați în litiere acoperite; iar litierele sînt însoțite după cum se cuvine rangului lor. Înaintea și în urma lor aleargă o mulțime de oameni care strigă la trecători să se ferească din drum. Dacă se întimplă (ca un boier mare) să se întâlnească cu un boier de un rang mai mic, acesta descalecă; tot așa fac și oamenii de rînd, fiecare descalecă de pe cai și de pe măgari, pînă cînd trece boierul cel mare. Tot așa în fața palatelor în care trăiesc hănișorii se trece pe jos, descălecînd de pe cai. Oamenii de rang mai mic umblă în [lectice ca niște] scaune purtate [pe două prăjini] ori călare, și atunci cînd se întîlnesc se salută unii pe alții după cum cere rangul. La ei nu se pune argint la friiele cailor și la șei ori la altceva, ci numai aramă sau fier aurit; în schimb au destule talgere de argint și oamenii de seamă beau și mănîncă din vase de argint.

Nimeni nu știe de unde a venit numele de *bogdihan*, și cînd ne-a întrebat askaniama pentru ce îi spunem bogdihan, noi am răspuns că am auzit de la calmuci, de la buharani și de la ei înșiși, „căci voi înșivă tot așa îl numiți”. Se știe însă că numele acesta este mongol, de cînd erau încă în tăișale, și înainte de a fi fost cucerită împărăția chinezilor. După ce mongolii au cucerit Chima, l-au numit din nou [pe împărat] cu același nume ca mai înainte, iar buharanii, calmucii și noi [rușii] auzind de la ei, îi spunem la fel; dar chinezii nu știu nimic despre asta și, cu toate că și ei îl numesc tot așa, nu le prea place să folosească acest nume, dar nu știm pentru ce.

CAPITOLUL AL UNSPREZECELEA

**Ce fel de fire au chinezii, cum sînt la înfățișare,
cum le sînt datinile și spre ce sînt mai înclinați**

Încă în vechile sale cărți, Aristotel a scris despre asiatici că sînt mai înțelepți decît popoarele europene, iar despre europeni că sînt cu mult mai viteji decît asiaticii. Tot așa și

astăzi se poate spune despre chinezi același lucru, deoarece chinezii sînt față de noi, europenii, tot așa de viteji ca și femeile față de bărbați; în ceea ce privește înțelepciunea sînt cu mult mai presus, pentru că ne întrec prin ascuțimea minții; sînt însă șireți, mincinoși, vieleni, înșelători, bănuitori în orice lucru și întotdeauna bucușori să-i amăgească pe străini¹, ca să le arate acestora cu cît întrec ei în înțelepciune toate celelalte popoare. Din această pricină, ei se prefac totdeauna că ar fi foarte naivi și încrezători, pentru ca prin aceasta să-i înșele pe ceilalți. De asemenea sînt nestatornici, întotdeauna caută mijlocul de a ciștiga mai mult, dar este foarte adevărat că se trudesesc și muncesc fără încetare. Nu pot răbda însă de foame nici un ceas și dacă pînă la amiază nu mănîncă, au credința că îndată vor muri. La trup sînt sprinteni, umblă mult pe jos și poartă pe ei multe veșminte; vara [însă] umblă goi pînă la brîu și stau la soare fără pălării; în arșită. Pe ogoare, în lanuri și în orașe muncesc atîta, cum nu se poate închipui mai mult. Oameni sănătoși din firea lor, sînt obișnuïți cu munca încă din anii tinereții, așa că la ei se văd foarte puțini oameni bolnavi, slăbănogi și cerșetori. Și orice ar fi, măcar o nimica toată, ei nu lasă să se risipească și adună petice mici de piele, diferite oase, pene, orice fel de păr și, ca niște zgîrciți, adună [pînă și] orice baligă de vită și din toate nascocesc și își fac lucruri folositoare. Deși sînt destul de bogați, nu se rușinează să facă negoț cu măruntășurile, zicînd că este mai bun ciștigul decît mîndria. Neguțătorii lor sînt foarte vieleni și mincinoși, toți se străduiesc să înșele și nu se rușinează să ceară o sută de ruble pentru ceea ce prețuiește una și cînd sînt ocăriți pentru că îndrăznesc să ceară prețuri atît de nerușinate răspund: „N-ai decît să dai mai puțin; eu vorba eu nu ți-am luat nimic”². De asemenea înșală și cînd cumpără, fiindcă dau cu mult mai puțin [decît li s-a cerut]. În schimb sînt în picioare cînd abia mijește

¹ Defectele le-a putut observa la slujbașii hanului și la negustorii chinezi cu care a avut de-a face. Vezi *Prefața*.

² Observația personală a spătarului, vezi și *Jurnal...*, p. 215, nota 1.

zarea de dimineață, muncesc și umblă pe ulițe, strigă, vinzând tot felul de mărunțișuri și marfă. La înfățișare arată în-acest chip: unii sint albi la față ca și europenii, doar nasul le este turtit, bărbile le au rare, ochii mici și lunguieli, holbați. Fețele late, pătrate, atît la bărbați cit și la femeile lor. Pe oamenii cu părul roșu și roșcovan nu-i iubesc deloc și astfel de păr li se pare îngrozitor; nu poți vedea la ei un singur om cu asemenea păr. Mintea și istețimea lor o vădese feluritele lucrări de mătase care ajung la noi, precum și vasele de porțelan, lăzile zugrăvite cu aur și cu lacul lor pe care îl numesc ție¹; de asemenea brodează cu acul tot felul de păsări și animale, de parcă ar fi vii. Și la noi vin lucrări de artă de ale lor din os, lemn, coral, chihlimbar, mărgăritare și diferite lucruri făcute din marmură tare², pietre scumpe, pe care le sculptează și le lăcuiesc cu multă măiestrie. Ei mai scot din rășină un chihlimbar turnat, pe care nu-l deosebești de cel natural și din orez fac o sticlă foarte străvezie, însă nu tocmai ca a noastră și care se sparge repede. Desenează și pictează animale, nu prea bine, căci nu cunosc încă măsurile culorilor în ulci. Dar păsările și tot felul de flori făcute cu măiestrie, nu cu vopsele, ei cusute cu mătase, le întrec cu mult pe cele pictate. Pe lingă aceasta, ei au descoperit înaintea alor noștri meșteșugul de a turna tunuri, de a fabrica praful de pușcă, de a tipări cărți, precum și busola de mare și multe altele. Istetimea lor mai reiese și de acolo că au o pasăre ca un corb³, domesticită, cu gîtul lung. Această pasăre au învățat-o să prindă pește cum prind eiinii iepuri; și îi pun în jurul gîtului un inel de fier ca să nu înghită peștii cei mari. În chipul acesta ele prind pește cu ciocul, iar dacă găsesse un pește mare se ajută una pe alta și oamenii adună peștele în lotcă; pentru fiecare din aceste păsări se plătește dajdie împăratului. Din firea lor ei iubesc facerea de bine și

¹ În chinezește ți-ya; v. și mai departe la p. 249.

² Jad.

³ E vorba de cormoran, pasăre palmipedă; vechiul fr. *corp* (corb) și *moran* (marin).

pe cei ce o săvârșesc, deși se tăvălesc și în multe fapte urite, însă o fac cu grijă mare și născocesc tot felul de mijloace pentru ca nimeni și niciodată să nu bage de seamă. Ei întrec toate popoarele prin cinstirea dată părinților și învățătorilor lor, zicînd că este păcat de moarte să fii neascultător față de ei, să nu-i slujești cu ceva, ori să-i superi. Și cu toate că unii au rang mai mic decît învățăceii lor, totuși învățăceii întotdeauna îi respectă, le dau locul de cinste și tot ceea ce dorește pot cere de la ei, cu cuvînt că este păcat de moarte să nu le dea. Nu este nimic mai înjositor pentru chinezi decît vorba ori fapta, ori altfel de semn de cruzime sau minie. Din această pricină ei își topesc întotdeauna minia și ura și sînt prefăcuți în purtare, și niciodată nu poartă la ei nici un fel de armă.

Armele și faptele de arme nu le plac de loc, zicînd că purtarea armelor și războiul sînt fapte tîlhărești și nu omenești; căci omului i se cade să trăiască cu ai lui în înțelegere și modestie, iar cearta și războiul sînt apucături de fiară și nu omenești. Chinezii au și oșteni, însă ei nu-i cinstesc pe militari, ba chiar se și ceartă cu ei, mai ales că știința este la mare preț.

Onorurile și purtarea cuviincioasă, între ei, ca și în treburile obștești, le respectă mai mult decît toate popoarele și întotdeauna dau locul de cinste celor mai în vîrstă. Cînd au oaspeți, locul de cinste îl dau aceluia care a venit din ținuturile cele mai îndepărtate și nu cinstesc pe nimeni după strămoși ori renume, ci cu cît numești pe cineva mai bătrîn, cu atît se socotește că îi dai mai multă cinste; totuși, între ei se cinstesc după rangurile lor. În ce privește vorbirea obișnuită: „eu“ sau „tu“ — astfel de vorbe rostește doar stăpinul către slugă, ei între ei însă își vorbesc cu totul curtenitor și fiecare își cunoaște rangul. Din anii copilăriei se obișnuiesc cum să vorbească cu ceilalți și cum să se numească pe sine și pe altul; adesea se vizitează între ei și sînt politicoși față de toți oaspeții veniți. În purtările lor, în felul cum umblă și în atitudine sînt peste măsură de modeste, încît este cu neputință a fi mai bine; mai cu seamă conducătorii

lor, filozofii, arată statornicie, atenție, modestie și cea mai mare bunătate. A striga pe ulițe sau a umbla beat, sau a face gălăgie, sau a face cu ochiul, acesta este pentru ei semnul omului stricat, iar înjurături sau vorbe urite n-ai să auzi niciodată. Când se salută între ei, își împreună minile și, stînd amîndoi la fel, se ploconesc unul către altul spunînd în limba lor: „dja-dja“, ori mai politicoasă „djing“, iar locul musafirului este în partea dreaptă. Însă cînd umblă pe drum, [pe oaspete] îl ține pe partea stîngă pentru ca să nu fie stingherit de ceilalți [în a-și face vînt], căci în timpul verii orice om poartă în mînă un evantai împotriva arșitei. Și cuvintele de mai sus să știe oricine că sînt scrise despre chinezii curați care se numesc și *nicanți*, iar cîl privește pe *bogdoiți*, care stăpînesc astăzi China, ei au alte obiceiuri, după cum s-a scris în cărțulia despre tătari.

CAPITOLUL AL DOISPREZECELEA

Cum se face învățătura la chinezi, cum le este scrierea și cum le prețuiesc. Cum se practică medicina la ei, în ce fel tămăduiesc și ce fel de leacuri folosesc

Cît prețuiesc chinezii învățătura și știința de carte se poate vedea din faptul că nu se găsește nici un singur om care să nu știe să citească și să scrie. Pe omul neînvățat și pe cel simplu ei nu-l primesc nici în cea mai mică slujbă și cu cît cineva este mai învățat cu atîta dobîndește mai mare cinstitoare; la ei orice mărire de la învățătură pornește. Chiar dintre oamenii simpli nu vei putea găsi pe vreunul care pînă la vîrsta de 15 ani să nu fi învățat să citească și să nu știe să scrie. Astfel, în China nu se ia în seamă noblețea și nu se ține socoteală de cine din cine s-a născut, în afară de neamurile împărătești; la ei cel mai nobil este acela care este cel mai învățat; și

cel care știe mai multă carte — chiar dacă s-a născut din oameni simpli — dobîndește și partea cea mai mare.

Însă cu toate că ei cinstesc atîta știința, mult mai mult decît europenii, totuși ea este încă nedezvoltată la ei, căci mai întîi nu au gramatică, nici retorică, nici filozofie, nici altă știință în afară de astrologie și nici aceasta nu este de săvîrșită, deoarece ei urmăresc doar să prevadă viitorul. Filozofia lor este veche, dar nu scrisă bine decît aceea care învață despre bunele obiceiuri și despre toate virtuțile, și ei se străduiesc în tot chipul [să afle] cum să conducă mai bine poporul. Cu toate acestea sînt deosebit de isteți la minte, iar iezuiții le-au tradus în limba chineză multe cărți, și de aritmetică, și de măsurătoarea pămîntului și diferite alte manuale pe care chinezii le-au studiat.¹ Ei au tipărite multe cărți despre medicină, despre chipul cum se construiesc casele și despre multe alte meșteșuguri, iar cît privește pe cel al tîmăduirii, acesta este la ei mai presus decît al doctorilor noștri. Cu toate că doctorii noștri îi întrec în învățătură, căci știu mai multe lucruri și judecă mai bine, totuși chinezii lecuiesc mai repede și mai temeinic orice boală. Ei au multe cărți doctoricești în care sînt descrise și desenate tot felul de ierburi și pietre. De asemenea se vorbește [în aceste cărți] despre felurite boli cu semnele și leacul lor, și despre tot ceea ce îi trebuie unui doctor; ei trec prin foc [instrumentul] ce le este de trebuință și fierb ierburi și rădăcini pe care le dau bolnavilor. Cît despre deschiderea vinelor și slobozirea de singe, ei niciodată nu fac așa ceva, ci, cînd văd că singele este prea mult, atunci răcoresc trupul cu leacuri și subțiază singele prin post. Pentru aceasta, ei dau și o pildă: cînd un cazan fierbe în clocot [zie ei], nu trebuie să torni tocmă atunci ciorba din el, ci

¹ În *Mélanges orientaux*, Paris, 1883, pp. 459-546, se află articolul lui Henri Cordier, *Essai d'une bibliographie des ouvrages publiés en Chine par les européens au XVII et XVIII siècles*, în care se înțilnese, între cele aproape 80 de titluri tipărite în limba chineză pînă în anul 1675, cînd a fost Milesen acolo, și lucrările lui Johan Schall von Bell și Luigi Buglio, despre care spătarul vorbește în *Stateini spisok*. V. și *Jurnal...*

mai întâi trebuie să se potolească focul, ca să se liniștească și să se limpezească ciorba. În același chip și singele omenească trebuie liniștit și răcorit¹; felul acesta de a vedea lucrurile întrece cu mult pe al doctorilor noștri; și mai au și multe [alte] sfaturi înțelepte². Ei sînt atît de iscusiți în treaba aceasta, încît din observarea vinelor își dau seama de orice vătămare ascunsă, oriunde s-ar afla; iar cunoașterea semnelor vinelor de la mină o împart în șase părți, trei semne mari și trei semne mici, și fiecare semn se împarte după fiecare parte a trupului. Primul pentru inimă, al doilea pentru splină, al treilea pentru stomac, iar celelalte pentru alte părți. Cînd doctorul cercetează vinele bolnavului, atuncea stă și se uită mai mult de o jumătate de ceas, încît i se urăște și bolnavului, și celui care șade alături³; totuși [doctorul] cunoaște îndată boala omului și în ce parte a trupului îl doare, hotărăște pe loc și lecuiește ușor. În China se află mulți doctori alhimiști care zic nu numai că ar scoate aur din cositor și altele, dar că ei ar avea și leacuri prin care oamenii [pot] dobîndi nemurirea; aceeași minciună sfruntată ca [a acelor] din țările europene, care îi înșală pe numeroși nătărăi ce-și dorește o grabnică îmbogățire. Ei cunosc foarte multe rădăcini și ierburi de tot felul, dar cea mai scumpă și cea mai lăudată rădăcină dintre toate este *ghinzen*⁴, care crește nu departe de gura fluviului Amur, numindu-se astfel pentru că este de folos oricărui om, orice ar avea el. Și se numește

¹ Id. la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 23.

² Intercalează comentariul personal, iar mai departe reia tot după Nieuhoff (*ibid.*) parafrazănd.

³ Consultația în medicina chineză tradițională constă în examinarea pulsului. Diagnosticul se pune pe baza raportului între cele șase pulsuri pe care le distinge un medic chinez.

⁴ At. Kircher, *op. cit.*, p. 178, reproduce după Martini o descriere mai amplă a plantei, descriere care lipsește la Spătaru. În citat se spune între altele: „*ginsen*, *japonibus nisi... mandragoram nostratem credas...*“ (*ginseng*... la japonezi *nisi*... ai crede că este mandragora din țara noastră...). Mandragora este o plantă solanecă, cu frunze mari și late, cu miros și gust neplăcut, ce era folosită în antichitate și în evul mediu pentru felurite vrăjitorii; mătăguna.

ghin, deoarece în limba chineză omului i se spune ghin¹. Rădăcina se fierbe și se dă acelor care sînt slăbiți de suferință îndelungată, și acelor le este de mult ajutor. De asemenea de multe ori ajută și celor care zac pe patul morții, tămăduindu-i, dar dacă se dă omului sănătos îl vatămă îngrozitor, căci mărește căldura trupului și-i sporește singele. Rădăcina aceea se vinde foarte scump; pentru un funt² de ghinzen se plătește trei funți de argint și nu se află nici un chinez care să nu poarte cu el acca rădăcină. De asemenea în farmacii se vind foarte multe rădăcini de leac, dintre care unele nu se găsesc în Europa.

Scrierea chinezilor este cu niște semne pe care le-a născocit cel dintîi împărat al lor, Fohin³, la 300 de ani după potop, pe cînd încă stăpîneau copiii lui Noe, iar scrierea lor nu este alcătuită din litere, ca a altor popoare. La început, ei au născocit scrierea prin pictură despre văzduh și despre toate păsările din el, apoi despre apă și feluriți pești, despre pămînt și tot felul de dihănii și animale, iar în urmă au făcut o scriere prescurtată din toate, cu alt caracter sau desen; și pentru că nu au altfel de scriere decît semnele acestea pictate, fiecare din ele este socotit un cuvînt. Și au atît de multe semne de acestea, încît oricare dintre ei, chiar dacă nu este prea învățat, trebuie să cunoască nu mai puțin de 80.000; cu cît știe mai multe, cu atît învățătura lui este mai mare. Totuși orice om care dorește să știe cît de cît [să scrie], trebuie să cunoască nu mai puțin de 10.000 de semne, în cel mai rău caz. De aceea trebuie să aibă o strașnică ținare de minte, iar osteneala e mare pentru că ei nu au nici litere, nici silabe, ei cite cuvinte și lucruri știu, tot atîtea semne trebuie să cunoască. Din pricina asta îi cînstesc atîta pe învățați, căci își dau seama cu cîtă trudă și-au însușit ei învățătura și scrierea.

¹ Jen, om.

² 409,5 grame.

³ În chinezește: *Fu-si*; împărat legendar (2857—2737 î.e.n.).

Ei nu scriu ca noi, cu pana, ci pictează cu pensula, cum zugrăvesc pictorii, nu au călimări, ci își freacă cerneala pe o piatră și de acolo, adunând cu pensula, scriu pe hîrtie pic-tindu-și semnele. Și nu scriu așa cum scriu ai noștri, cu caractere drepte, pe hîrtie, ci încep de sus, în formă de co-loană, și coboară în jos. Iar cînd citesc, privesc, asemenea tureilor, de la dreapta la stînga și citesc după obiceiul lor, parcă ar cînta cîntece. Peste tot, pe porți, la uși și la stîlpi sînt lipite hîrtii cu scriere chinezească în care fiecare trecă-tor citește povestiri înțelepte și pilde de ale lor.

CAPITOLUL AL TREISPREZECELEA

Cum sînt la fire femeile, cum se face căsătoria, ce fel de haine poartă, ce fel de mîncare și ce băuturi au

Femeile chinezilor sînt cu mult mai scunde decît bărbații lor, iar la față sînt curate și frumoase¹. Ei nu caută însă frumusețea femeilor la obraz, ci la picioare, iar cea care are picioarele mici este [socotită] și frumoasă. Din această pricină, îndată ce se naște o fetiță, picioarele i se strîng și i se leagă în felurite chipuri pentru a nu crește mai mari, și de aceea femeile chinezilor au picioarele mici ca ale copiilor și abia pot umbla. De asemenea ei caută ca nevasta să fie tinărară. E de mirare că un popor atît de înțelept a născocit un obicei atît de crud ca strînsul picioarelor la femei, din care pricină ele îndură mare chin pentru a face pe placul bărba-ților lor. Dacă cineva întreabă de ce își chinuiesc astfel picioarele, ei nu pot da alt răspuns decît că este un obicei vechi de mai bine de 2800 de ani, pornit după pilda împă-rătesei Mahi a împăratului Hei, care a domnit în China în vremea aceea; împărăteasa și-a legat strîns picioarele încă din copilărie și pentru că acestea îi erau foarte mici s-a făcut

¹ Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 46.

aşa de frumoasă încît după moarte a fost trecută în rîndul zeitelor chineze. Şi din vremea aceea îndepărtată şi pînă astăzi toate femeile chineze îşi string astfel picioarele, închipuindu-şi că şi ele vor fi foarte frumoase. Alţii spun însă că acest lucru îl fac după porunca înțelepţilor, pentru ca femeile să nu umble pe uliţe de bunăvoie, ci să stea acasă de nevoie; căci, din pricina strînsorii, picioarele le sînt mereu betegite. Peţitul se face la ei după un obicei cu totul deosebit de al nostru, căci săracul din popor îşi cumpără nevasta de la părinţii ei şi cînd n-o mai vrea, o vinde; dar bogaţii de rang fac altfel. Bărbatul îi dă zestre femeii, iar părinţii fetei dau şi ei, la fel, sau mai mult decît soţul. Nici mirele însă nu-şi vede mireasa, nici mireasa nu-şi vede mirele, şi nu vorbesc unul cu altul pînă cînd nu se înţeleg părinţii între ei prin mijlocitori; astfel se petrece peţitul. După asta mireasa este îneciată într-o litieră şi o petrece multă lume, cu luminări aprinse, chiar dacă este ziua-n amiaza mare, aducînd-o mirelui, căruia îi dau cheile litierei şi el însuşi descuie uşa, primind mireasa oricum ar fi ea. Bărbatului nu îi este oprit să ţină ibovnică atîta vreme cît îi trăieşte soţia, iar dacă aceasta moare îşi ia alta, după aceea pe a treia, şi oricîte poţteşte. Dacă însă o femeie nu naşte copii, faptul este socotit ca o necinste şi ca o nenorocire. Femeile care rămin văduve trebuie să trăiască în chip cinstit, iar acelor care duc o viaţă curată li se înalţă stilpi de piatră pe care se scriu versuri de laudă spre veşnică pomenire, căci femeile cinstite nu se mărită niciodată după moartea bărbatului lor. Din pricina firii lor geloase, chinezii îşi ţin femeile închise şi nu se poate spune cît le păzesc, nu numai atunci cînd ies afară din curte, ci şi cît stau în casă, unde trăiesc sub mare pază. De aceea şi casele lor sînt zidite în aşa chip ca femeia să nu poată vedea pe nimeni şi să nu fie văzută de nimeni; de aceea rareori i se îngăduie să iasă dincolo de poartă. Pentru întîmplarea că s-ar ivi vreodată nevoia ca femeia să plece [de acasă], ei au făcut nişte litiere în care o zăvorese cu atîta străşnicie, încît nici ea să nu poată vedea nimie şi nici pe ea să nu o

poată vedea nimeni, și numai în acest chip este lăsată să plece. Veșmintele femeilor sînt fără seamăn de frumoase și le acoperă așa ca în afară de obraz să nu se vadă nimic și numai picioarele sînt puțin descoperite pentru a se putea zări ceea ce socotesc ei că vădește frumusețea. Veșmintele de mătase le sînt brodate cu tot felul de păsări și flori, la cap se leagă cu fel de fel de buchete de flori, iar între buchete așază pietre scumpe, care le fac foarte atrăgătoare. Mîinile le țin ascunse în mîncei, care sînt tot de mătase ca și hainele; nu este obiceiul ca femeia să ia ceva din mina bărbatului, ci darul se pune pe masă și de acolo femeile îl iau cu mîinile acoperite. Chinezoaicele își petrec timpul cu tot felul de păsări și au niște pisici peștrițe cu care se joacă.

Hainele bărbaților sînt largi, ca și mînceile; haina este lungă pînă în pămînt, iar în față, sub briu, au un nasture asemenea oziamei¹; le place culoarea neagră și cea vișinie și, vorbind cu dreptate, hainele lor de ceremonie parecă sînt haine de moșnegi; bogdoții însă poartă veșminte mongole după obiceiul lor. Chinezii nu-și scurtează părul niciodată, ci îl lasă atît cît poate să crească; în fiecare zi îl piaptănă și îl așază într-un conei în virful capului și poartă niște rețele făcute din păr, cu care își țin pieptănătura; poartă și o pălărie rotundă împletită din papură sau din altceva, potrivit rangului, căci rangul se cunoaște și după acoperămîntul capului. Boierii și dregătorii poartă veșminte deosebite, potrivit vechiului lor obicei și cum se cuvine fiecăruia după cinul său.

Mîncărurile lor sînt felurite și bune, și nu mănîncă niciodată cu mina sau cu cîțitul, ci au două bețișoare groase ca pana de lebădă, cu care se slujesc cu mare iscusință; iar bețișoarele le fac din lemn și din os, ori din alte materii și orice ar fi de mîncare și orice fel de carne, o toacă în bucățele și, cu acele bețișoare, mănîncă foarte curat din farfurii

¹ Numele care se da hainelor purtate de neguțătorii persani după cuvîntul arab care înseamnă „persani”.

de porțelan ori din alte materiale de preț. Chinezii, spre deosebire de alte popoare asiatice, au scaune și mese, căci ei spun că doar oamenii simpli și barbarii șed pe pământ. Ei se așază pe scaune frumoase de parcă ar fi făcute după chipul celor nemțești; mănincă pe mese acoperite cu fețe de masă și eu cred că toată Europa a luat obiceiul [acesta] de la chinezi, deoarece ei sînt mai vechi decît toate popoarele Europei.

[Chinezii] au băuturi de toate felurile, pe care le fac din orez ori din altele; au vii multe, dar nu fac vinul din struguri, ci îl fac din orez și din altele; mai au o băutură ce se numește *tarasun* și o alta asemănătoare cu *romancia*. Orice băutură chinezii o beau caldă și niciodată rece, fie vin, fie ceai, fie apă, fie orice altceva; ceai, mai ales, beau într-una. Cu băuturile calde se obișnuiesc din copilărie și asta le păzește foarte mult sănătatea, căci le astîmpără setea și usucă scuipatul, din care pricină ei nu scuipă, iar înăuntrul lor nu cresc pietre, de asemenea nu se îmbolnăvesc de podagră, nu-i dor mîinile, nici stomacul și sînt cu mult mai sănătoși decît europenii noștri. Bogdoiții fierb înșă ceaiul cu lapte, cu unt, cu făină și cu sare: dar acela se numește ceai bogdoit, căci chinezii fierb ceaiul doar cu apă curată.

CAPITOLUL AL PATRUSPREZECELEA

Cum sînt construite orașele la chinezi, ce fel de clopotnițe¹ au și cum sînt casele de locuit

În împărăția chineză, arhitectura orașelor este aceeași aproape peste tot căci ei își construiesc orașele în formă de pătrat și cele mai mari se deosebesc de cele mici doar după întindere și numărul locuitorilor, înșă construcția este peste

¹ Pagode.

tot aceeași, fie că sînt zidite din două rînduri de cărămidă între care se toarnă pămînt, fie că sînt făcute din piatră cioplită. Deasupra zidurilor se află peste tot turnuri și metereze pentru arcași, așa cum se vede în Europa în vechile construcții de cetăți, și în jurul fiecărui oraș este săpat un șanț, iar la mai toate orașele, șanțurile din jurul zidurilor sînt pline cu apă; prin altele trec chiar rîuri mari. La fiecare oraș sînt construite în zid două rînduri de porți și fiecare poartă are cîte două canaturi ferecate, însă în fața porților nu au poduri care se ridică, așa cum au nemții; între porți sînt lăsate locuri libere pentru străjile de oșteni. După ce treci de primele două porți, pe celelalte nu le vezi îndată, pentru că sînt așezate pieziș și nu față în față; la porțile dintii este făcut un zid îndoit care seamănă cu un turn, iar la unele orașe, înaintea porților sînt așezate cîte trei sau patru tunuri de fier, lungi de cîte un arșin și jumătate sau doi, zăcînd așa aruncate de-a dreptul pe pămînt fără nici un fel de rostuială. Aici stau de pază cîțiva oameni care poartă ciomege vopsite cu roșu și tolbe cu săgeți și scuturi; deasupra porților sînt ridicate niște turnuri înalte și cuprinzătoare pentru adăpostirea luptătorilor și pentru păstrarea armelor. Lucrarea în sine este bună, ca pentru oșteni viteji — dar vitejia chinezilor e ca a femeilor — și turnurile acestea chinezii le numesc *muenleu*¹. Dincolo de porți, în afara orașului, sînt construite peste tot gospodării foarte mari, în care de multe ori locuiește mai multă lume decît în orașe. Toate aceste gospodării mari și mici sînt așezate în locuri încîntătoare, în preajma zidurilor, iar unde se află mai multe locuințe, acolo au clădit și o elopotniță cu nouă sau șapte caturi, clădire foarte înaltă și minunată. Acestea le-au ridicat fiindcă ei cred că prin ele este reprezentată toată bunăstarea orașelor.

¹ În chinezește *mănlou*, fortificație etajată, în formă de turn, ridicată deasupra porților de cetate.

Turnurile și clopotnițele sînt astfel zidite¹: din piatră cioplită sau cărămizi, au formă octogonală, peretele dinlăuntru este lucrat din marmură pestriță și este așa de neted, că strălucește mai tare decît oglinda. Zidul dinafară este făcut din porțelan și e împodobit cu fel de fel de flori și păsări. Înălțimea unora e mai mare de o sută de stînjeni, de asemenea lărgimea nu le este nici ea așa de mică și între cele două ziduri, spre marginea turnului, se află o scară răsucită [în spirală], care are cîte o ieșire la fiecare cat și de jur-împrejurul turnului este cioplit [un cerdac] din marmură frumoașă, și la fiecare cat sînt așezate zăbrele din fier aurit. La un turn sînt nouă sau șapte asemenea caturi și ori la fiecare, ori numai la cel mai de sus, sînt atîrnați niște clopoței, care, cînd adie vîntul, scot un murmur încîntător. Chiar pe virful clopotniței, turnat în aramă și aurit, este așezat un idol apărător al orașului. Chinezii nu au clădiri mai frumoase decît aceste turnuri. De asemenea mai au în orașe un alt fel de turn, pe care ei îl numesc kuleu², iar noi putem să-i spunem turn-ceas, deoarece în turnul acesta se scurge apă dintr-un vas în altul, și lingă ele stă un om care le priveghează și, văzînd cît s-a umplut vasul, bate ceasurile într-un gong foarte mare ce se află alături de el și îndată atîrnă în fața turnului o tăbliță pe care este scris ceasul zilei cu scriere mare chineză. De multe ori în aceste turnuri se adună căpeteniile și petrec. Același om are grijă să se uite peste întreg orașul și dacă izbucnește vreun foc [undeva], el îndată izbește în gong, iar oamenii se adună și înăbușă pojarul. La ei este pedeapsă cu moartea pentru cel care din nebagare de seamă stîrnește un pojar. Casele din orașele lor nu sînt atît de meșteșugit clădite, pentru că ei caută mai degrabă să le țină răcoare decît să fie frumoase, și [de aceea]

¹ Pasajul respectiv din Martini, *Atlas Sinensis*, fol. 56 (citât în Ath. Kircher, *op. cit.*, p. 135), comparat cu cele spuse de Milescu, ne arată că spătarul nu a făcut o traducere literală, ci repovestește același lucru, în felul său.

² În chinezește: djao-lou.

sint scunde, zidite din cărămidă arsă ori chirpici, iar pe deasupra toate legăturile sint de lemn, ca și căpriorii, și peste lemn sint acoperite cu olane. Casele in care locuiesc voievozii și dregătorii sint mai frumoase decit toate celelalte și pot fi numite adevărate palate, fiind cite douăzeci și mai multe in toate orașele mari; in orașele mai mici sint cite opt, iar in cele mici de tot cite patru. Toate sint construite într-un singur chip, din visteria împărătească, pentru căpeteniile oștilor și ale orașelor, iar in afară de ele mai sint cinci sau șase piețe mari, in fața cărora este ridicată cite o clădire cu trei porți de trecere, dintre care cea de la mijloc este cea mai mare. De o parte și de alta a porților sint așezați lei mari ciopliți in marmură, iar dincolo de porțile mijlocii sint făcute zăbrele roșii și pe lături ceardacuri unde stau trîmbițașii, toboșarii și muzicanții chinezi. Cînd pleacă ori sosește vreun voievod sau vreun dregător, cîntă muzica și in piață stau oamenii care vin pentru judecări ori cu alte treburi; pe laturile piețelor sint clădite căsuțe in care locuiesc slujitorii căpeteniilor. De asemenea sint zidite acolo două palate mari unde sint primiți oaspeții și oamenii de seamă veniți să-i viziteze pe dregători și in aceste palate sint așezate mese și scaune și tot ce este trebuincios pentru primirea [oaspeților]; cînd ajung acolo, civilii stau pe partea dreaptă, iar militarii pe cea stîngă. Dincolo de această piață sint construite încă trei porți; cele din mijloc sint mai mari, și prin ele trec numai oamenii de vază, iar prin celelalte, care sint pe margine, trece oricine; cele trei porți se deschid doar atuncea cînd voievodul ține scaun de judecată. Dincolo de cele trei porți este iarăși o piață mare, unde, la margine, [înălțat] pe niște coloane mari rotunde, este zidit un palat mare care se numește tang¹ in limba chineză și in care voievodul ține judecățile. Pe marginea pieței sint ridicate case in care trăiesc slujitorii lui și, deși voievozii se schimbă, slujbașii rămin aceeași și sint hrăniți din visteria împărătească. După

¹ Tang, pavilion, sală mare.

piața aceea mai este o piață și mai de cinste decît celelalte, numită sutang¹, adică „tainică“; aici nu poate pătrunde nimeni decît dacă e prieten cu voievodul; tot aici trăiesc și oamenii de casă ai acestuia. După aceea sînt iarăși niște porți mari, îndărătul cărora locuiesc soția și copiii voievodului. Acolo toate clădirile sînt încăpătoare, curate și foarte frumoase, fiind orînduite grădini cu copaci și lacuri și tot ce trebuie pentru desfătare și viață plăcută. Mai sînt de asemenea construite cu mare meșteșug prin orașe multe bolte din piatră de marmură, sculptate cu mare și aleasă măiestrie, încît ceva mai frumos nu se poate [inchipui]. Și ele sînt ridicate în același chip — cum se făcea altădată la romani — voievozilor preaslăviți și oamenilor de vază spre veșnică amintire, iar faptele celui om sînt săpate și scrise cu laudă în piatră. Așa că în orașe e mare frumusețe. Ei clădesc de asemenea și poduri de piatră cum nu se află în nici o altă țară, căci toată zidirea e din marmură cu parmaclicuri pe lături și cu lei de piatră sculptați cu mare meșteșug, și așa de proporționate, încît mai bine nu poate fi.

CAPITOLUL AL CINCISPREZECELEA

Cum sînt făcute drumurile la chinezi, cum sînt înfrumusețate toate dealurile, de asemenea cum se lucrează corăbiile cele minunate care plutesc pe riuri

În China nu este nici un alt lucru de care să se minuneze [mai mult] călătorii străini, decît felul în care sînt construite drumurile și căile obștești; căci sînt făcute pentru înlesnirea drumului călătorilor, așa cum altele mai bune oamenii nici că ar putea să facă. Mai întîi toate drumurile sînt netezite și după aceea așternute cu piatră, mai ales în ținuturile chine-

¹ *Sî-tang*, încăperi private.

zești de la miazăzi, unde se umblă așa de mult călare și cu telega¹, și nu numai pe locurile netede sînt lucrate în acest chip drumurile, dar și în munții înalți, oriunde a fost nevoie de o cale dreaptă, s-au tăiat înălțimile și stîncile, iar deasupra lor locul s-a netezit, și văile mari au fost astupate; oriunde a fost nevoie de drum drept, s-a și făcut. La fiecare zece verste chinezești sînt ridicate mici turnuri de pază, unde stau ștafete care aleargă cu cea mai mare iuțală și duc acolo unde trebuie poruncile împărătești și ale voievozilor. De aceea nu se petrece nici o întîmplare nouă, în orice parte a împărăției, care să nu fie știută de toți; la fiecare opt turnuri de pază, sau la 80 de verste depărtare — ceea ce înseamnă o zi de mers — sînt înălțate palate mari pentru împrejurarca că ar trece pe acolo voievodul sau alți dregători. Palatele sînt ridicate cu cheltuială împărătească și poartă numele de *kunkvan*² și *ielli*. Cînd voievozii sau dregătorii trimit înainte scrisoare în care își arată rangul și rostul cu care sînt trimiși, scriind și ziua în care vor ajunge în acel loc, atunci se pregătește din visteria împărătească tot ce este trebuincios călătoriei nu numai pentru băutură și mîncare, ci și cai și lectice, purtători și corăbii — dacă este nevoie — deoarece toți locuitorii sînt datori să pregătească ce este scris în scrisoarea dregătorului, scrisoare care la ei se numește *pai*³. Și nu numai toate drumurile obștești descrise mai înainte sînt lucrate în acest chip, dar și toate malurile apelor sînt pretutindeni orînduite în așa fel încît să fie curățate pe o lățime de cinci stînjeni de o parte și de alta și să nu rămînă nici un copac care să-i împiedece pe cei ce trag corăbiile la edec. În unele locuri, malurile riurilor sînt pardosite cu piatră cioplită; de asemenea în multe locuri se află poduri mari

¹ Care cu două roți, trase de boi, folosite peste tot în China. V. și *Jurnal...*, p. 82.

² *Gung-guan*, case pentru găzduirea demnitarilor veniți în inspecție sau aflați în trecere.

³ Circulare sau decrete oficiale scrise cu vopsea roșie pe plăcuțe de lemn lăcuite în culoare neagră; Spătaru dă sensul de poruncă.

și trainice luate din piatră cu mult meșteșug; și în astfel de lucrări nici un popor din lume nu se poate asemui cu chinezii.

Tot așa chinezii nu muncesc mai puțin la lucrări asemănătoare pentru înfrumusețarea tuturor dealurilor din țara lor și se străduiesc peste măsură, pentru că ei au credința că în dealurile acestea sălășluiește fericirea lor și bunăstarea. Ei spun că acolo în dealuri trăiește un balaur mare înaripat și cu patru picioare pe care îl numesc *kilin*¹ și despre care cred că ar fi stăpînul fericirilor și al prosperității. Din pricina aceasta ei își sapă mormintele în dealuri, [așa cum] sapă orice înălțime căutînd vine de minereu, ca să-și facă gropi norocoase și să fie înmormîntați în pămînt binecuvîntat. Ei caută locuri a căror formă să semene cu capul, inima ori coada de balaur, pentru că au credința că dacă cineva este înmormîntat într-un astfel de loc, atunci toți nepoții lui vor trăi în mare fericire și belșug; de aceea nu preocupetesc nici un fel de cheltuială, oricît de mare, pentru a-și îndeplini dorința. Și mulți oameni umblă în căutare prin toată China și sînt atît de meșteri — aceasta le este singura îndeletnicire — să caute fericirea în munți, la fel cu cei care privesc la stele, [care citesc] în trăsăturile feței și în liniile din palma oamenilor, treburi după care [chinezii] sînt atît de înnebuniți, că deși [aceștia] li mint, totuși cred în ei ca și în Dumnezeu și neîncetat își bat capul cu astfel de minciuni. Cît despre morminte, după cum mi se pare mie, lucrul l-a scornit un oarecare filozof chinez, care i-a învățat astfel pe chinezi să fie plecați morților lor și să-i cinstească.

Pe toate dealurile din China se află sate mari și cimitire foarte frumoase, grădini și păduri minunate, și tot aici, [chiar și] pe cei mai înalți munți, ei ară și seamănă grîu. În acest chip, prin munca lor, chinezii nu lasă nici un loc nelucrat și neîngrijit, iar pretutindeni unde se află păduri

¹ În chinezeste *dzi-lin*.

frumoase și locuri minunate, se înalță și temple mari [închinate] idolilor, unde trăiesc mulți călugări de ai lor despre care vom scrie mai departe. În locurile îndepărtate și în pasurile din munți, mai trăiesc încă niște oameni asemenea fiarelor sălbatice și care încă nu s-au supus chinezilor. Din visteria împărătească s-au construit multe corăbii de mare și de riuri și multe galere pentru voievozi și boieri, care sînt atît de minunate, încît nimeni nu poate da crezare descrierii pînă cînd nu le vede. Corăbiile sînt întocmite din lemn, ca niște palate foarte înalte, se împart de jur-împrejur în mai multe încăperi, iar la mijloc se află o cameră mare în care sînt scaune și mese minunate alcătuite; toate ușile și ferestrele sînt sculptate cu mult meșteșug și înflorate cu tot felul de culori și cu aur. În locul sticlei de geamuri, ei taie scoici subțiri sau pun perdele de mătase subțire cerată pe care desenează tot felul de păsări și de flori, iar de jur-împrejurul corăbiei se află parmacieuri roșii pe care umblă corăbierii și hamalii. Corăbiile sînt lăcuite pe dinafară, iar înăuntru sînt zugrăvite peste tot, în aur și culori vii, păsări, orașe, scene de luptă și alte frumuseți, lucrate cu multă măiestrie, și viața în aceste corăbii este desfătătoare; lungimea și lățimea lor, ca și înălțimea, sînt asemenea cu ale galerelor. Pentru a ajunge pe corăbii s-a făcut o scară lungă, iar la proră este ridicat un ceardac încăpător și minunat; acolo sînt așezați trimbițașii, toboșarii și ceilalți muzicanți, care cîntă fără încetare. Cînd zărește alte corăbii, oricît de repede s-ar întîlni, fiecare se poartă după rangul său; și între ei nu se iscă nici un fel de gîlcevi și nici bătăi, căci așa este cu strășnicie rînduit în China ca fiecare să-și vadă de treaba lui. De aceea pe fiecare corabie este pictat pe proră, cu scriere mare aurită, rangul [stăpînului] și așa fiecare [poate] cunoaște corabia voievodului sau a mandarinului. Pe laturile corăbiilor sînt înfipite steaguri mari de mătase, colorate în toate felurile, iar la mijloc se află catargurile și pinzele; cînd este vînt, corăbiile gonesc cu pinzele, iar cînd nu este, atunci sînt trase la edec ori înaintează cu vislele. Capul vislei este făcut

ca o coadă de pește și iscusința chinezilor se poate cunoaște și din aceea că un chinez vislește mai mult decît opt europeni, iar cînd vislese nu scot vislele din apă, nici nu împing cu ele; și atît de îndeminatic lucrează, încît cu o singură vislă se și cîrmeste, se și înaintează. Corăbiile lor sînt felurit alcătuite după fiecare rîu, și sînt așa de numeroase, încît în nici o altă țară din lume nu se află atîtea.

CAPITOLUL AL ȘAISPREZECELEA

**Care sînt rîurile mari ale chinezilor, de unde izvo-
răse, încotra curg și ce provincii se află pe malu-
rile lor**

Cu toate că în China curg multe rîuri pe care umblă tot felul de corăbii, totuși mai mari și mai vestite sînt doar două fluvii. Cel dintîi fluviu al lor și cel mai cu faimă este Kiang¹, adică „fiul mării“, numit astfel din pricina mărimii sale. Fluviul împarte în două toată împărăția chineză, partea de miazăzi și partea de miazănoapte, curge de la apus către răsărit și are mai multe nume deosebite după provinciile prin care trece. Fluviul începe din înălțimile muntelui Min și de aceea la izvoare se numește Minkiang. Apoi curge prin apropierea orașului de reședință al provinciei Suhuen², care se numește Gwei. De acolo fluviul se împarte în mai multe canale și formează numeroase insule; apoi curge cu înțeleală mare prin apropierea orașului Sincin și aci dobîndește numele Akiang. După aceasta adună multe rîuri mai mici și curge pe lingă orașul Sui, unde primește riul cel mare Magu

¹ La Martini, Kiang fluvius, Filius Maris (fiul mării); în chinezește *dziang*, denumire generală pentru fluvii, dar și numele prescurtat al fluviului *langdzi-dziang*. Fapt similar notat anterior, în legătură cu numele împăratului Huangdi, împăratul Galben dar și împărat stăpînitor al lumii.

² În chinezește *Si-tșuan*, patru rîuri.

și după aceea din nou pe lângă orașul Hunkin, unde se unește cu marele riu Pa și se numește tot așa. Întorcându-se după aceea, curge prin provincia Hunkvang¹ și acum capătă numele de Takian; nu departe de orașul Kinheu și pînă aici fluviul curge printre numeroși munți de piatră și peste prăguri uriașe, făcînd vîrtejuri grozave; totuși cu măiestria lor, chinezii navighează și pe aici, fără stricăciuni. Mai departe, fluviul curge din nou liniștit către provincia Kiangsi², unde străbate două lacuri mari și primește, lângă orașul Kiukiang, iarăși numele de Kiang. Din locul acela și pînă la mare curge mai mult de o sută de mile foarte liniștit și revărsat; în lărgime ajunge pînă la două mile, și de aceea tot felul de vase și corăbii cu pînze plutesc pe el fără nici o piedică pînă la mare. Și cu toate că țărmul mării este atît de departe, totuși din apa de mare care se umflă și scade în 24 de ore, mulți pești de mare ajung în susul apei pînă aici. După aceea fluviul udă întreaga provincie Nanking și se îndreaptă către orașul-capitală al provinciei de miazăzi Nanking. De acolo curge către orașul Hin kiang, unde se varsă în ocean printr-o gură foarte largă; și chiar la gura lui este o insulă pe care s-a clădit o cetate unde trăiesc mulți oșteni și slujbași ai statului, aflindu-se și corăbii pentru apărare. Pe amîndouă malurile fluviului sînt așezate multe orașe mari și mici, și sate, și felurite așezări, de la izvoare și pînă la gură.

Al doilea fluviu poartă numele Hoang³, adică Galben sau pămîntiu, deoarece asta îi este culoarea; și seamănă cu un lac, însă iuțeala apei și puterea ei sînt foarte mari, de aceea, față de celelalte fluvii, trebuie pusă o putere îndoită atunci cînd se trage vasul la edec în susul apei. Lățimea apei este de o jumătate de milă, iar lungimea fluviului e mai mare de opt sute de mile. Izvorul său este în munții Kfenkung⁴

¹ Hunan.

² Dziangsi.

³ La M. Martini: *Croceus Fluvius* (Fluviul Galben); în chinezește: *Huanghă*.

⁴ Kuen-lun.

și de acolo se adună la un loc mai mult de o sută de izvoare. După aceea curge spre mieznoapte către provincia Huang, întorcându-se apoi în provincia Ksensi, spre răsărit, după care se îndreaptă către mieznoapte și curge [apoi] către miezăzi prin multe cimpii și pustiuri nisipoase, se întoarce din nou în China și se varsă în mare prin provincia Ksantung. În China, fluviul acesta este al doilea ca mărime și ca faimă, pentru că izvorăște din munții din afara hotarelor, din care izvorăse și marile fluvii indiene Gange și Ind, ca și multe altele. Și fluviul acesta care pare străin, se răzbună pe chinezi, cărora nu le prea [sint pe] plac străinii, căci la ei este rinduită o lege veche și însemnată, ca niciodată să nu se îngăduie în împărăție nici un fel de străin. Riul acesta se răzbună pe ei, revărsându-se și pustiind multe provincii chinezești prin care curge, schimbându-și malurile fără încetare; și prin marele zid trece în mai multe locuri. De aceea s-au făcut în zid porți anume pe care le-au numit Se. Fluviul desparte provincia Ksensi de provincia Ksansi și udă multe alte ținuturi pînă cînd se varsă în ocean tulbure și supărat; odinioară cursul lui era pe lângă Pekin și Ksantung. Văzînd însă chinezii că aduce stricăciuni pretutindeni pe unde trece, încît unele ținuturi au devenit pustii, s-au temut să nu-i mai potopească și au săpat un canal mare, întorcîndu-i cursul spre alte locuri, lăsînd din el numai un pîrîiaș spre amintire. Apa lui este atît de tulbure, încît este [și] o zicătoare la chinezi, cînd vor să vorbească despre lucruri cu neputință [de făcut], care zice că doar atunci cînd Fluviul Galben va fi curat și limpede se va împlini cîntare lucru, dar adaugă că nici într-o mie de ani apa Fluviului Galben nu va fi curată. Cei care plutesc pe el pun în apă piatră acră și tot milul se așază atunci la fund, pentru că un sfert din apa lui este țărînă. Și cu chipul acesta am scris deajuns aici despre aceste două fluvii; despre alte râuri chinezești vom scrie la rîndul lor, cînd vom descrie în parte și regiunile Chinei.

CAPITOLUL AL ȘAPTESPREZECELEA

Descrierea Marelui zid chinezesc, cînd a fost zidit, de cine, de unde începe și unde se termină

Despre marele zid chinezesc care înconjoară împărăția Chinei s-au scris lucruri minunate de către mulți istorici vechi și noi. El a fost făcut de către vechiul împărat chinez Ksi¹, care a început cartea dinastiei sale și care prin faptele sale ostășești, prin diferite altele și prin construcții i-a întrecut cu mult pe toți împărații chinezi. La început împăratul Ksi a fost un han mic, dar după ce a biruit dinastia Heva² care stăpînea în China și după ce a supus întreaga împărăție, și-a adunat o oaste mare și, năvălind în pămîntul bogdoililor și mongolilor, i-a învins și i-a nimicit. Văzînd însă nestatornicia lor [la cuvînt], și că vin ca și mai înainte, pe neașteptate, tilhărește cum le e obiceiul, și năvălește în China ca să ia ostatici și să prade, atunci, spre a-i împiedeca pentru totdeauna de la astfel de năvăliri, a născocit și a durat marele zid, acest lucru minunat peste care să nu le mai fie aceloră niciodată cu puțință să răzbească în China. El a început această lucrare în anul al 22-lea al domniei sale, cu 215 ani înainte de nașterea lui Christos, deci în urmă cu 1900³ de ani și a clădit zidul întreg în cinci ani. Pentru asta a adunat mulțime fără număr de oameni din toată împărăția chineză, luînd din fiecare zece oameni trei, și erau atît de mulți, încît nu mai urcau pe înălțimile zidului cu piatra, ci varul și cărămida și le treceau unul altuia, din mînă, în mînă iar în jurul zidului era mișună de oameni. De aceea s-a terminat atît de repede, pentru că lucrul s-a început în mai multe locuri deodată și l-au sfîrșit cu cea mai mare iuteală, iar

¹ Este vorba de Tîm Și-huangdi (246—209 î.e.n.), împăratul care a răsturnat dinastia *Djou* (*Heva*) și a început construcția Marelui zid.

² *Djou* (1122—247 î.e.n.).

³ În original 2900; greșit, căci dinastia Heva (vezi mai sus) s-a stins în anul 247 î.e.n.

de la împărăție era poruncă strașnică să se pedepsească cu moartea acela care nu zidește zidul atît de tare încît să nu poată pătrunde un piron de fier acolo unde se leagă cu var piatră de piatră. Zidul este ridicat astfel: jos s-a clădit piatră tare tăiată în bucăți uriașe, deasupra sînt zidite cărămizi mari arse, legate cu var; în alte locuri, întregul zid este clădit din piatră tare. Înălțimea lui este mai mare de cinci stîinjeni¹ iar lățimea aproape de doi; deasupra sînt creneluri și metereze dese. Zidul pornește de la brațul de mare din ținutul Leaotung, nu departe de fluviul Anur, acolo unde riul Ial se varsă în acea strîmtoare și se începe la multe verste departe de mare. Pentru temelia zidului, împăratul Ksi a cufundat multe corăbii cu minereu de fier și astfel construcția zidului a început chiar din mare și înconjoară fără întrerupere patru provincii mari ale Chinei. Zidului acestuia chinezii îi spun Vanlihing², adică zece mii de verste, dar cu toate că spun [așa], nu este adevărat totuși, pentru că zidul se întinde pe o lungime de o mie cinci sute și ceva de verste rusești; în felul acesta ei vor doar să arate măriimea acelui zid și de aceea și vorbesc așa. Începutul lui este de la brațul de mare și se întinde chiar pînă la orașul Kin, unde se află munții din apropierea Fluviului Galben; zidul merge uneori drept, alteori strîmb, deoarece a fost construit ținîndu-se seamă de loc, totuși se întinde fără întrerupere și nicăieri, în afară de o mică parte unde sînt niște munți grozavi și de nestrăbătut, în ținutul de miazănoapte nu departe de orașul Sifen din provincia Pekin, nicăieri nu este vreun loc gol. De asemenea, acolo unde Fluviul Galben pătrunde prin porțile Se, sînt micii curmături, dar altfel pretutindeni zidul este la fel; acolo unde riurile mici trec pe sub zid, s-au înălțat bolți parcă ar fi niște poduri și astfel pătrund în China. Și zidul acesta este clădit la fel peste tot, peste cîmpie,

¹ 1 stîinjen: 3 arșini; 12 sferturi; 7 picioare englezești sau rusești; 6 franceze, V. Dal, *Tolkovoi slovar...*, t. IV, p. 129, cca. 2 m.

² *Van-li tsang-tsang*, Marele zid lung de 10 000 de *li* (respectiv 5 000 km.).

care este joasă, dar și peste munții cei înalți, chiar peste virfurile și spinările cele mai înalte; iar la încrucișările de drumuri sînt ridicate turnuri și metereze, și acolo pe unde pătrund drumurile, sînt așezate porți. Tot aici, în apropierea porților, sînt clădite orașele și cetățile în care locuiesc oștenii care apără zidul și porțile. Pe vremea cînd împărăția era a chinezilor, împăratul lor ținea cîte un milion de oșteni de-a lungul întregului zid, pentru apărarea lui și a orașelor și cetăților ce sînt așezate în preajmă. Astfel zidul înconjoară întregul ținut Leaotung, provinciile Pekin, Ksansi, Ksensi și altele, lucrare măreață și preamînată, care, dacă ar fi fost cunoscută în vremile vechi după valoarea ei adevărată, ar fi fost trecută alături de cele șapte minuni ale lumii. Și zidul acesta stă întreg pînă în ziua de astăzi, doar în puține locuri a început să se năruiască; însă chinezii au rînduit oameni care cunosc asemenea lucrări și repară îndată ceea ce se năruie.

CAPITOLUL AL OPTSPREZECELEA

Cum se înălțau împărații chinezi supușilor lor pe cînd China era încă sub stăpînirea lor, ce steme aveau, ce culoare și ce podoabe se foloseau la curte și cum se căsătoreau ei altădată

Odinioară, pe cînd împărăția se afla încă sub stăpînirea chinezilor și nu a bogdoșilor, împăratul chinez se înălța supușilor săi cînd dorea, într-un loc din palatul său, unde se afla un mare paravan, pe un postament înălțat, șezînd pe tronul său asemenea unui zeu. În mînă ținea o placă de fildeș cu care își acoperea fața cînd dorea ca nimeni să nu-l vadă și tot pentru aceasta, deasupra pălăriei împărătești era așezată o placă de lemn de care erau atîrnate salbe de pietre scumpe, așa încît îi acoperea toată fața și fruntea și,

ca un alt soare, orbeau prin strălucirea lor ochii aceloră ce-l priveau. Bogdihanul de astăzi, cu toate că păstrează obiceiul chinezesc, totuși poartă pălărie și haine după obiceiul mongol, arătându-se adeseori dregătorilor, nu așa cum se purtau împărații chinezi de altădată. Cînd iese afară din palat însă, atuncea toată lumea de pe stradă este îndepărtată și străjile veghează să nu privească nimeni la el.

Stema împăraților chinezi și bogdoiți înfățișează un balaur zburător pe care l-am descris mai înainte; și cu toate că balaurul este zugrăvit peste tot, pe pietre și în alte locuri, acesta, deși are patru picioare, [are] la fiecare picior [doar] cîte patru gheare. Acela care se află pe stemă însă și se pictează pe hainele împărătești are cinci gheare și prin asta se deosebește. Și balaurul este pictat la locul său nu numai pe stemă, ci și pe toate hainele și pe vasele de aur și de argint, pe acoperișuri și în camere, peste tot același și, într-un cuvînt, se poate spune că nu este nici un loc sau vreun lucru împărătesc pe care să nu fie pictat acest balaur, căruia i se roagă de fericire ca unui Dumnezeu. Hainele pe care le poartă împăratul și cei din neamul său și toți oamenii săi de curte sînt de culoare galbenă și nu numai hainele, ci și vasele, acoperișurile, orice lucru și orice clădire împărătească oriunde privești, este de culoare galbenă. Și nici culoarea aceasta, și nici balaurul [cu cinci gheare] nu îndrăznește nimeni să le folosească, în afară de cei care sînt născuți în neamul împărătesc; iar dacă află pe careva [imbrăcat] în această culoare, îndată îl pedepsește cu moartea. Obiceiul este al chinezilor, iar bogdoiții de astăzi îl păstrează cu strășnicie. Căsătoria împăraților chinezi de odinioară se deosebește foarte mult de a celor de astăzi, deoarece bogdihanul de acum își alege și își ia soție dintre fiicele hanilor nobili și ale taișilor mongoli, și nu din popor. Împărații chinezi [însă] nu căutau la noblețe, ci adunau din toată împărăția lor pe cele mai frumoase fete și dintre acestea alegeau pe cea mai frumoasă și mai plăcută, luînd-o de nevastă; boierii chinezi însă erau foarte doriți să ia pe nepoatele împăraților, pentru că ele

trăiesc tot timpul în palat sub pază și niciodată nu ies pe afară; dar din aceasta ei nu au nici un fel de ajutor sau folos.

Odinioară, vechii împărați chinezi aveau o singură soție, cea dintâi și cea mai cinstită dintre toate [femeile] și care putea fi numită adevărată soție a împăratului; dar neținând seama de aceasta, urmașii lui, copiii, își mai iau câte două soții, însă ele se numesc soțiile mai mici. După acestea mai pot avea câte treizeci și șase de neveste, care și ele se numesc soții, iar în afară de acestea, unii adună de două sau de trei ori mai multe favorite, care însă nu se [mai] numesc soții, ci ibovnice. Împreună cu soțul, locuiește, mănincă și bea la aceeași masă doar prima soție; toate celelalte stau în picioare ca niște slujnice și o slujesc și nu le este îngăduit să se așeze fiind ea de față. Copiii tuturor acestor neveste nu știu să spună mamă decât primei soții. Și soțiile împărătești și ale boierilor trăiesc încuiate cu mare strășnicie, ca și toate celelalte. Iar soțiile împăraților poartă pe cap pietre scumpe și brățări la mâini și la picioare, căci ei își închipuie că toată frumusețea se află în picioare.

CAPITOLUL AL NOUĂSPREZECELEA

**La ce idoli se închină chinezii, ce nume au idolii,
cum le sînt templele**

Am scris mai sus că religia chineză se împarte în trei [părți], iar cea dintâi, cea filozofică, este cea mai veche din toate, dominînd întreaga împărăție, și este socotită mai de cinste și slăvită de către ei. Acesteia îi urmează mulți [eredincioși] și în loc de Dumnezeu îl au pe primul filozof și începător al credinței lor, care se numește Confucius, implinindu-i învățătura și poruncile. Filozofii chinezi nu se închină idolilor, însă recunosc un singur Dumnezeu pe care

il numesc împăratul ceresc; și ei spun că acestuia se cade ca numai împăratul însuși să-i aducă jertfă și nu orice om. De aceea împăratul are două temple mari și foarte frumoase, construite în cele două capitale ale sale — unul în Nanking, capitala de miazăzi, celălalt în cea de la miazănoapte, Pekin, iar dintre acestea un templu este al cerului și celălalt al pământului. Altădată era obiceiul ca împărații înșiși să aducă jertfe în acele temple, dar acum în locul lor boierii jertfesc boi, foarte multe oi și multe altele, după datina lor. Potrivit tradiției, filozofii chinezi i-au ridicat temple lui Confucius, conducătorul și Dumnezeu lor, și în fiecare oraș acestea sînt împodobite foarte frumos, iar pe lângă ele sînt întemiate școlile lor chinezești. Tot acolo sînt clădite și palate în care trăiesc cei mai mulți filozofi de-ai lor și în templu este așezată statuia lui Confucius, acoperită peste tot cu inscripții felurite. Unde lipsește statuia lui Confucius este scris cu slove mari de aur numele lui; de o parte și de alta sînt așezate statuile mai mici ale ucenicilor lui, pe care chinezii îi cinstesc ca pe sfinți. Cînd este lună plină sau lună nouă, atunci se adună în templu toți conducătorii orașului și îl slăvesc pe învățătorul lor cu închinăciuni și mătănii, punînd după obiceiul lor lumînări și [mirodenii în] cădelnițe. Acestui Confucius i-au făcut multe și felurite statui mari și mici, pe care unii le poartă chiar cu ei.

Altă sectă despre care am scris mai sus, a idolatrilor, are de asemenea în orașe și pe munți multe temple, mari și mici, în care sînt așezați o mulțime fără număr de idoli din aur, argint, pămînt, marmură, lemn și aramă¹. Din această sectă [religioasă] unii trăiesc acolo ca niște pustnici; ei își rad fără încetare creștetul capului și bărbile, avînd și multe alte obiceiuri idolatre.

A treia sectă este cea epicureană². Preoții acestei creștine izgonesc dracii din oameni, scriînd numele acestora

¹ Este vorba de budhism.

² Daoismul.

pe o hirtie galbenă, pe care o lipesc pe zidurile caselor. De asemenea, leagă ploile cele mari și le dezleagă atunci cînd este nevoie, făgăduind că pot aduce orice fericire, și săvîrșesc și alte obiceiuri diavolești, despre a căror mulțime nu se cade să se scrie aici.

Din aceste trei credințe ale lor s-au înmulțit într-atîtă vrăjitoriile și idoli, încît nu este cu putință a-i număra, căci nu numai în temple sînt așezați multe mii de idoli feluriți, dar și în case în locuri anume, în bazare, pe ulițe, în grădini și deasupra palatelor. Idoli sînt felurite statui cu multe capete, cu multe mîini, de parte bărbătească ori femeiească, cu o sută de capete și o sută de mîini, boiți cu tot felul de culori și cu aur. Unii sînt pictați pe perete, pe scinduri sau pe hirtie și pe orice lucr. Deși templele lor sînt multe și de toate felurile, fiind clădite cu o mare și deosebită măiestrie și cu multe cheltuieli, totuși în toate orașele cea mai însemnată capiște este ridicată tuturor zeilor și acolo aduc fără încetare jertfe și pun luminări și cădelnițe. De asemenea în fiecare oraș este și un alt templu închinat duhului care apără orașul, și acolo, cu toate că astăzi se găsește idoli, totuși a fost o vreme cînd nu era nimic; iar cînd se investește voievodul aceluia oraș, [acesta] se jură în fața [duhului] că va judeca pe dreptate și pe credință; și ia drept chezaș duhul orașului, ca răzbunător împotriva sa [dacă își va călca jurămintul].

În afară de aceste temple sau altare, se găsește multe alte capiște: ale cerului, lunii, ale zeului războiului, păcii, riurilor, ale zeului mărilor, împăratului păsărilor și altele nenumărate. Atunci însă cînd caută locul pentru temelie, ei cercetează întotdeauna [să afle] un loc [purător] de noroc unde să fi fost capul, ori coada, ori picioarele unui balaur, așa cum am scris mai sus, și au multe alte rătăcirii, [de pildă] încotro să se deschidă ușile sau fereastra, la stînga sau la dreapta, crezînd că din aceasta pot cunoaște fericirea sau nefericirea. Dar mai ales bărbații lor învățați împart idoli în trei trepte: în cerești, pămîntești și subpămîntești. Pe idoli ce-

rești îi împart iarăși în trei; iar pe cel mai însemnat zeu îl numesc Fe¹; astfel, în chip nelămurit, recunosc taina sfintei treimi; într-un cuvânt chinezii practică această idolatrie pe care au practicat-o și o practică încă japonezii, indienii și multe popoare siberiene, de la începutul lumii și pînă în ziua de azi. Și cine dorește să vadă chipurile adevărate ale idolor lor poate să cerceteze în cărțile iezuiților în care se scrie despre China² și în cartea soliei olandezilor în China³, căci acolo sint zugrăviți limpede, după adevăr.

CAPITOLUL AL DOUĂZECILEA

Cum erau oastea și armele la chinezi și cum este
oastea la bogdoîți, care sînt corăbiile de mare și
cele militare

Cu toate că poporul chinez este asiatic, el are aceeași rînduială în oaste ca și un popor european; căci toată oastea lor este alcătuită din călăreți și pedestrași, iar călăreții au drept arme paloșe asemănătoare cu săbiile noastre, dar mai scurte și dintr-un fier mai slab, însă nu se încing ca la noi pentru a putea trage sabia prin față, căci ei trag săbiile numai de la spate. De asemenea mai au drept arme tolbe cu săgeți și arcuri bune pe care le fac chinezii înșiși; săgețile sînt făcute cu meșteșug, după modelul cal muc, iar cu arcurile trag strașnic. De asemenea mai au sulite din lemn și din piatră, scuturi și coifuri, ghioage și armuri și tot felul de calabalic. Pedestrașii poartă arme asemănătoare cu ale călăre-

¹ Fo — Buddha.

² În Ath. Kircher, *op. cit.*, (pp. 129 — 162): Partea a treia: „despre idolatrie, care a fost, pe rînd, introdusă din Occident mai întîi în Persia apoi în Extremul Orient, în ținuturile Tartariei, Chinei și Japoniei“, sînt reprezentări în ilustrații felurite idoli în formă umană sau animală, cu mai multe capete și mai multe miini.

³ Lucrarea lui J. Nieuhoff; indicația bibliografică este precisă.

ților și cu toate că au tunuri de fier născocite din vechime și au de asemenea și flinte, totuși, ca să nu poarte greutate, nu au nici o rinduială de luptă cu ele. Unii le poartă cu ei, după poftă, însă trag cu fitil fără incuietoare și cremene, iar flintele nu sînt făcute după asemănarea celor ale noastre; tunurile le păstrează doar pentru împrejurările cînd asediază orașe și dărimă ziduri. Nu au tunari iscusiți, doar fugari de la portughezi și olandezi, care știu să fragă cu tunurile și îi învață și pe ei. În timpul bătăliei nu păstrează nici un fel de rinduială, luptîndu-se de-a valma pedestrașii și călăreții, cum poate fiecare și unde apucă. De asemenea cînd impresoră orașe nu se pricep să născocească nimic, nici să pună praf de pușcă sub ziduri, nici altceva să facă, decît înconjoară cetatea și o silesc [să se predea] prin înfometare. În lupte și la asalt sînt foarte fricoși și lipsiți de îndrăzneală, fug din fața dușmanului ca oile căpii, fără să-i urmărească nimeni, deoarece chinezii trăiesc întotdeauna în pace, iar treburile ostășești nu le iubesc și nu se îndeletnicesc cu ele, pentru că la ei este mare necinste pentru un om să învețe meșteșugul războiului; și [pe acela] îl socotesc aproape un tilhar. De aceea cînd se pornește război împotriva lor, ei nu socotesc că este rușinos să se răscumpere cu daruri, și să facă pace ca să nu se mai lupte. [Totuși], cînd își string oștile, se adună mulțime mare de pedestrași și călăreți, peste 100.000, doar că oastea lor este cea mai slabă, după cum se înțelege și din aceea că întreaga împărăție chineză a fost biruită de cîțiva bogdoiți mongoli; dar însăși firea chinezilor nu este plecată către fapte războinice și ei sînt mai ales aplicați către lucrarea pămîntului, către negoț și alte îndeletniciri. Bogdoiții mongoli care stăpînesc astăzi împărăția chinezilor au aceeași alcătuire în oastea lor ca și chinezii, pentru că sînt vecini cu ei, însă bogdoiții au mai mulți războinici, mai ales călăreți [care sînt mai numeroși] decît pedestrașii. Pe lîngă aceasta, oștenii bogdoiților sînt bătăioși, nu cum sînt chinezii, căci ei nu se îndeletnicesc cu lucrarea pămîntului, ei din tinerețe învață să tragă cu arcul, să umble la vînă-

toare, să prade după obiceiul tâlhăresc și să fure. Fiindcă sînt oameni de stepă, ei pot suferi truda oricît de grea și, ca și tătarii, pot răbda orice fel de lipsă; luptele le poartă mai mult prin năvăliri tainice și iuți decît în chip fățiș, dar, cu toate că sînt mai buni luptători decît chinezii și mai sprinteni, totuși ei sînt oamenii aceluiasi pămînt și nu sînt atît de puternici și cuțezători ca europenii. Eu însumi m-am încredințat de aceasta acum, cînd mi-au povestit cazacii care au luptat cu ei mai înainte pe Amur și cînd o sută de oameni de-ai noștri au ținut piept și au biruit peste o mie de-ai lor¹. De aceea ei înșiși sînt uimiți de faptele de vitejie ale oamenilor noștri. Sub bogdihanul de azi au început să facă tunuri mari, lungi de mai bine de un stîngen, turnate și foarte groase, din care nu de mult aveau vreo trei sute, pe care le-au trimis să fie folosite în bătăliile cu chinezii², iar altele se găsesc în restul împărăției și cazacii noștri le-au văzut; ei fabrică și praf de pușcă, dar față de al nostru, e mai prost. Întotdeauna s-au arătat doritori de flintele noastre și chiar poruncesc buharanilor să facă negoț cu flinte din Rusia — pentru o flintă plătesc pînă la o sută de ruble — și învață să tragă cu ele. Despre împăratul lor de acum povestesc că ochește atît de strașnic, încît ucide și pasărea în zbor. Dar cu toate că și chinezii și bogdoiții au tunuri, flinte și alte arme, totuși ei nu știu să umble cu ele așa cum se cere după meșteșugul ostășesc, și de aceea ar putea fi supuși cu puțini luptători europeni, căci europenii sînt neînfricați în vitejie, armele lor sînt mai bine făcute, sînt mai deprinși cu treburile războiului, mai buni [oșteni] și mai puternici decît chinezii. Pe ei îi biruie mai ales nestatornicia și frica ce îi prinde lesne îndată ce se întîlnesc cu dușmanul, și dacă se trage o singură împușcătură, încep să fugă ca iepurii speriați de freamătul frunzișului. Ei au și corăbii de mare și de război foarte

¹ V. și *Jurnal...*, p. 160.

² Este vorba de cei din sud, porecliți nicani, care se răzvrătiseră și încă nu fuseseră supuși din nou de bogdoiți. V. și *Jurnal...*, p. 220.

multe, și se luptă mai bine pe apă decît pe pămînt, neavînd iscusință în treburile militare.

Astfel aici am descris pînă acum treburile obștești ale chinezilor, împărăția și obiceiurile lor, și alte lucruri care sînt de trebuință unei descrieri cuprinzătoare și generale. Acum însă vom face o descriere în parte, deosebită, a tuturor celor 15 provincii chineze arătate mai sus, [vom spune] care le sînt orașele de capitală și cele mai mici decît acestea, ce riuri și munți se găsesc în ele, ce sălbătăciuni se află acolo, ce fel de roade le dă pămîntul, și tot ce este de trebuință acestei descrieri, începînd cu cea dintîi provincie, Pekin, unde se află reședința împăratului, și pînă la cea din urmă. Apoi vom descrie ținutul Leoatung, ca și statul Coreii care este o mare peninsulă în mare, iar apoi vom face și descrierea insulelor japoneze.¹

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ȘI UNULEA

Descrierea celei dintîi provincii a orașului împărătesc Pekin, care se rostește Pejîn sau Peheli²

Locul de frunte îl dăm celei mai însemnate provincii chineze, Pekin, căci este cea dintîi prin rang și cinstire, iar numele îl are de la orașul Pekin, unde se află scaunul împărătesc, adică orașul împărătesc de miazănoapte; se numește așa pentru a se deosebi de celălalt oraș împărătesc, de la miazăzi, care se numește Nanking³. Numele adevărat și

¹ Deși descrierea Amurului este socotită ca făcînd parte din această lucrare, Spătaru nu o enumeră ca un capitol al ei. Cred că *Descrierea Amurului* a fost făcută mai înainte și abia apoi a fost inclusă aici, căci în *Descrierea Chinei* găsim referințe la ea ca la o lucrare terminată și separată.

² Beidjili, numele provinciei în care se afla Pekinul.

³ Pînă aici, ca în J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 184.

firese al acestei provincii este Peheli și această provincie a început să fie din timpurile cele mai vechi¹ capitala împăraților chinezi și mai cu seamă a celor care au stăpinit după nașterea Mintuitorului Christos. Aici a domnit dinastia Leova², și dinastia Kin³ și Irven⁴ și tot aici și-au așezat astăzi capitala bogdoiții mongoli, începînd⁵ noua dinastie Tanțîng. Provincia are hotare întinse, căci la răsărit este brațul de mare ce se află între China⁶ și statul Coreii, care se numește pe chinezește Kangai. Între răsărit și miazănoapte, hotar este ținutul chinez Leaotung care se află în apropierea gurii fluviului Amur; iar spre miazănoapte are hotar marele zid pe care l-am descris mai sus, și care a fost ridicat împotriva năvălirii mongolilor în China. Către apus provincia se învecinează cu provincia Ksansi⁷ care o desparte de munții Heng⁸; spre miazăzi se desparte de provincia Honang⁹ prin marele Fluviu Galben, iar de provincia Ksantung¹⁰ este despărțită prin fluviul Gvei¹¹. Astfel, toată regiunea Pekin seamănă cu un triunghi; și în vremea veche¹² a purtat felurite nume ca Ueu și Ikii. Provincia Pekin are opt orașe foarte mari și fiecare din aceste opt orașe are sub stăpînire multe alte tirguri mai mici, așa încît fiecare oraș mare este o adevărată provincie cu tirgurile și ținuturile care țin de el. Cu aceste opt orașe de frunte, în provincia Pekin se află o sută treizeci și cinci de orașe, care toate sînt înconjurate cu zi-

¹ Din nou, continuînd alt fragment din același loc.

² Dinastia *Liao*, a triburilor *kidane*.

³ La începutul sec. XII, tătarii din Hoarda de Aur au pătruns în China de N E și au înfrînt triburile *kidane*, înfrîngînd statul Dzin, cu capitala la Djungdu, actualul Pekin (1115—1234 e.n.).

⁴ Este vorba de dinastia mongolă *Yuen* (1278—1378 e.n.).

⁵ În anul 1644 e.n., dinastia manciuriană *Țîng* sau *Da țîng*.

⁶ La J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 184: Japonia.

⁷ Šansi.

⁸ Munții Taihang.

⁹ Hănan.

¹⁰ Șandong.

¹¹ Huai; se termină fragmentul din J. Nieuhoff.

¹² Începe din nou după Nieuhoff, p. 184.

duri puternice de piatră, iar împrejurul lor sînt săpate canale mari. În afară de aceste orașe mai sînt și multe alte localități mari și cetăți care din pricina mulțimii lor nu mai încap să fie scrise pe hartă¹, dar într-o vorbă se poate spune că în această provincie sînt foarte mulți locuitori și o mulțime de sate. Clima provinciei este [deosebită] după anotimpuri, dar este mai mult frig, deoarece înălțimea soarelui nu trece peste 12 grade²; totuși gerul ține vreme de patru luni, încît riurile îngheață bocnă, putînd trece pe deasupra lor fără nici o primejdie caii și căruțele și orice poveri. Din riuri se taie sloiuri mari de gheață care se păstrează pe vară pentru răcorire, însă nu pentru băuturi, căci ei nu beau niciodată băuturi reci, ci numai calde, și mai cu seamă ceaiul îl folosesc și ziua și noaptea. Asemenea iarnă este în fiecare an și începe întotdeauna de la 15 noiembrie, ținînd pînă în luna martie ori mai tîrziu, și în aceste patru luni toate corăbiile și bărcile lor stau prinse de ghețuri acolo unde le-a apucat vremea, iar gheața aceea se face într-o singură zi, dar cînd începe să se topească [dezghețul] ține multe zile și [gheața] începe să se topească de la fund și nu de deasupra. Totuși este de mirare că pe gerul acesta, care dacă ar bîntui în Europa n-ar putea fi îndurat, europenii care trăiesc în China nu au nevoie să-și încălzească locuințele, deoarece li se pare cald; lucru ce se întîmplă pentru că pămîntul acestei provincii este plin cu silitră, din care pricină la fața lui mijesc aburi, iar în timpul verii, cu toate că ploile nu sînt așa dese, totuși dimineața pămîntul este jilav și se usucă abia cînd răsare soarele; de aceea se face un praf foarte mărunt, care este purtat de vînt ca un nor și pătrunde prin ușile și ferestrele caselor și se așază pe toate lucrurile. Cartea chineză.

¹ Încă o indicație că N. Spătaru a văzut o hartă mai amănunțită a Chinei. Este poate vorba de cea pe care i-a arătat-o Verbiest, sau de cea din Ath. Kircher, *op. cit.*, p. 2, căci harta lui M. Martini este prea sumară. Sau, poate se referă la o hartă pe care o făcuse el însuși.

² În Nieuhoff, *op. cit.*, p. 184: 42°.

în care stă scris numărul poporului din întreaga împărăție¹ arată că în provincia Pekin în toate orașele [laolaltă], sînt 418.989 de familii, dintre care bărbați 3.452.254, în afară de boieri, dregători și oșteni, vrăjitori, preoți și copii, și în afară de cei care sînt de neam împărătească.

Ei dau zeciuială din orice fel de grîne; din orez, din griu, din mei, cite 601.133 de saci mari²; cite 224 de funți chinezești de mătase nelucrată³; cite 45.145 de funți de mătase lucrată⁴; cite 13.748 de funți de puf de bumbac⁵, iar funții chinezești sînt mai mari decît un funt și jumătate de al nostru. De asemenea pentru îngrijirea hergheliilor împărătești mai dau cite 8.737.000 de snopi⁶ mari, sare cite 284 de puduri⁷, iar în fiecare pud de al lor sînt cite 124 de funți. Și la curtea împărătească string și păstrează pe an pînă la 180.870 de asemenea puduri de sare⁸. În afară de ce s-a arătat, se adună venituri mari în bani din vamă și din alte dări, care se string doar de la băștinași, de la străini neluindu-se nimic; și venitul acesta este mic față de acela al altor provincii, căci pămîntul provinciei Pekin este nisipos și neroditor, deși pretulindeni este șes, nu ca în alte părți. Spre deosebire de cei din alte provincii, locuitorii de aici sînt greoi la învățarea oricărui meșteșug și puțin isteți, dar în treburile ostășești sînt cei mai buni. De asemenea toți chinezii ce trăiesc în provinciile de miazănoapte sînt mai iseușiți în meșteșugul războiului decît cei care trăiesc în provinciile de miazăzi, dar care îi întrec pe cei de la miazănoapte prin înțelepciune, învățatură și politețe.

Ce fel de minunății se întîlnesc în această provincie vom arăta [atunci cînd vom face] descrierea orașelor mari; însă

¹ Ibid., pasaj identic.

² Ibid., 601 153; La Martini: 2 274 022.

³ Idem la Nieuhoff, însă in, nu mătase.

⁴ Și Nieuhoff și Martini: 45 135.

⁵ Idem la Nieuhoff; la Martini nu este.

⁶ La Nieuhoff: 8 737 784; la Martini: 8 737 284.

⁷ Nu este nici la Nieuhoff, nici la Martini.

⁸ La Martini: idem.

în provincia Pekin este ceva cu totul deosebit: ei fac o căruță cu o singură roată¹, pe care o împinge ușor și repede un singur om, cu ajutorul a două bețe; pe ea așază povară mare, uneori se așază și oameni și aleargă atît de repede, de parcă ar fi trase de cai. Este ușor de închipuit că de aici s-au născocit basmele acelea în care se spune că în China căruțele aleargă cu pinze pe uscat ca și corăbiile pe mare. În provincia Pekin trăiesc niște pisici albe, cu părul lung ca al cățecilor nemțești și cu urechile lungi, cu care se joacă chinezoai-cele, însă pisicile [acestea] nu prind șoareci². Există și niște pisici pestrițe, care vinează șoareci, dar chinezii nu le iubesc. Nimic nu le place mai mult chinezilor și [nimic] nu prețuiesc atîta ca fel de fel de lucruri vechi și lucrute de mină cu îndelungată migală, iar cînd acum vreo patru sute de ani palatul hanului a fost mistuit de foc și toate lucrurile de aur, argint și aramă care se aflau înăuntru s-au topit amestecîndu-se laolaltă a ieșit un lucru nou și din amestecul acesta chinezii au început să facă vase care au ajuns să fie mai scumpe decît cele de aur și de argint, mai ales cădelnițe în care ei ard tot felul de parfumuri, și vase în care fierb plante de ceai. Dar nu numai asemenea vase prețuiesc ei, ci le place și tot ce este lucrare veche, fie instrumente, fie cărți vechi, scrisori, pietre de tot felul pe care freacă cerneala, și tot ce este vechi le place atîta locuitorilor chinezi cît și japonezi, incît orice vechitură o cumpără cu preț mai mare decît al pietrelor prețioase și al mărgăritarelor. Aceste vechi lucrături făcute de mină ei le numesc kutung³, iar [din] cele scrise de Marco Pavel venețianul, care a fost și în Kitai și în Madjin⁴, se înțelege că el numea Kitai cele șase provin-

¹ După cum se poate ușor recunoaște, este vorba de un fel de roabă. O remarcă asemănătoare se află în J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 184. În G. Pauthier și A. Bazin, *Chine moderne*, Paris, 1853, este reproducă o gravură a acestui vehicul.

² Idem la Nieuhoff, *op. cit.*, p. 185.

³ În chinezește: *gu* (vechi), *tung* (bronz).

⁴ Macin, numele mongol al vechii Chine de Sud.

cii din ținuturile de miazănoapte ale Chinei, și Madjin cele nouă provincii ale ținuturilor kitaite de miazăzi, pe cînd astăzi turcii, kizilbașii, buharanii, cînd vin în China cu caravanele, îi spun acesteia Hatai. Ei aleg dintre dinșii pe cel mai frumos bărbat, numindu-l sol al sultanului turcilor sau al șahului persan, dar tot ce spun este neadevăr, pentru că acești împărați nu trimit niciodată în China soli care să fie umiliți de chinezi. Neguțătorii turci și kizilbași însă îi numesc în chip mincinos soli și alegînd din partea lor niște plocoane, le dăruiesc împăratului; uneori îi dau lei vii care sînt ținuți în mare cînst la chinezi. În China nu trăiesc lei, dar tigri și pantere sînt în număr mare. Soliile acestea mincinoase ca din partea turcilor vin în China la fiecare trei ani — iar iezuții povestesc că înșiși chinezii își dau seama că vin cu soli neadevărate, ca din partea împăraților lor, însă le primesc fără a zice nimic doar din pricina negoțului și a foloaselor [ce trag de pe urma lor]. Și fiindcă am scris aici mult și despre multe, este timpul acum să vorbim despre cele opt orașe mari ale provinciei și vom scrie mai întîi despre orașul lor cel mai însemnat, Pekin, oraș împărătesc.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ȘI DOILEA

Descrierea orașului Pekin, orașul cel mai însemnat, scaun și oraș împărătesc, în care împăratul chinez își are reședința

Orașul de scaun și cel mai însemnat din China este Pekin, despre care am scris mai sus, și numele lui se tălmăcește „scaunul împărătesc de miazănoapte”; însă numele propriu, mai vechi, chinezesc, al orașului este Ksunktien¹, adică „supusul cerului”. În acest oraș înălțimea soarelui este de 40 de grade latitudine; și orașul Pekin este scaun împără-

¹ Șun-tien.

tesc, are sub el alte orașe mai mici, în număr de 24, pe care le stăpânește ca un cap și metropolă. Trebuie să se știe că toate orașele mari le stăpinesc pe cele mai mici și chinezii au obiceiul de tipăresc o foaie mică pe care însemnează orașele de frunte și ținuturile. Numele celor 26¹ de orașe sînt acestea: Ksun, Hankping, Tung și altele, între care se află unele mari și bogate, pe care le numesc Heu², iar altele mai mici, numite Gheen³. Numele orașului de scaun s-a schimbat de mai multe ori, după dinastiile împăraților chinezi, iar dinastia Minsk⁴, care a domnit înaintea bogdoîților, l-a numit Pejîn și Ksiunktien și cu aceste nume a rămas pînă în ziua de astăzi. Orașul Peheli este foarte mare; pe el îl numește Marco Pavel venețianul kambalik⁵ și acum toți turcii, și tătarii, și buharanii îl numesc tot așa, adică „oraș împărătesc”. Venețianul a fost în China [tocmai] atunci cînd o cuceriseră calmucii și tătarii, acum 400 de ani.

Hanul Tankung⁶, care a stăpînit orașul Pejîn cu aproape trei sute de ani în urmă, l-a înfrumusețat foarte mult, pentru că el este primul din dinastia Tanminsk care a părăsit orașul de scaun Nanking și a venit la Pejîn. El și-a așezat scaunul aici ca să poată respinge mai lesne pe mongoli dacă ar fi năvălit în China, căci ținutul [acestora] este apropiat de Pekin. Și orașul l-a zidit în acest chip: nu [l-a făcut] rotund, ci a ridicat în jurul lui niște ziduri în chip de pătrat, și fiecare latură de zid are cîte zece verste chinezești, iar fiecare verstă cuprinde 360 de stînjeni. Lățimea zidului este mai mare de trei stînjeni și oamenii umblă pe el călare și pe jos, iar înălțimea este cît a zidului Kremlinului din orașul împărătesc

¹ Mai sus: 24; așa în text.

² *Djou*, județ sau reședință de județ.

³ *Tșâng*, cetate, oraș.

⁴ Evident, greșală de copiere. Dinastia *Ming*.

⁵ Hanbalik, numele mongol al orașului de reședință, Pekin.

⁶ La J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 223: Taisungus (chinezește Tai-dzu). Informație cronată, deoarece Tai-dzu (1368—1399 c.n.) a domnit la Nankin. Mutarea capitalei a fost făcută sub domnia fiului său Tșâng-dzu, în anul 1403.

Moscova; între ziduri au turnat pământ, și la depărtări egale sint așezate tunuri de pază. În jurul zidului orașului au săpat un șanț și apa l-a umplut în mai multe locuri căci din depărtare, din munți, au abătut în oraș un riu care este împărțit în mai multe canale. În jurul orașului Pekin sint 12 porți mari și prin ele sosesc din toată împărăția chineză o mulțime de oameni de toate rangurile. Aici vin toți boierii, și dregătorii, și acei care se înscriu printre învățați, deoarece din orice rang ar fi un bărbat, el trebuie să vină la Pekin, căci orașul este fruntea întregii împărății și de aici se împart fiecăruia dregătorii și ranguri. Din acest oraș pornește toată puterea și în el se adună bogățiile din toată împărăția chineză și în el se țin toate mezaturile de mărfuri, iar tot ce se găsește în împărăția chineză se adună din belșug aici. Nu se poate să nu găsești în oraș tot ceea ce este de trebuință fie pentru viață de huzur, fie pentru muncă. În oraș este mare mulțime de oameni, de toate rangurile, străini, kizilbași, buharani și tătari, calmuci, mongoli și portughezi din părțile indienilor, arapi și turci; iar în afara orașului se află șapte moschei, după legea mahomedană și busurmană. De asemenea, doar în orașul acesta sint mai multe mii de corăbii împărătești în afară de cele, nenumărate, pe care le stăpânește fiecare rang [boieresc] și poporul, iar corăbiile acestea și busele¹ nu fac nimic altceva tot timpul decît să umble în sus și în jos, ziua și noaptea, aducînd tot felul de mărfuri trebuincioase. Căci chinezii trudindu-se cu istețime, au făcut așa fel încît prin toată împărăția se poate umbla cu corăbiile pentru că acolo unde era nevoie au schimbat rîurile din cursu lor, săpînd canale pe care pot veni de oriunde de-a dreptul în orașul Pekin. Și nu numai din întreg ținutul de miazănoapte, dar și din cele de miazăzi au drum corăbiile aici. Și este minune mare cum, cu îndemînarea lor firească, chine-

¹ Ambarcațiuni asemănătoare cu un șlep. În alte părți: jonci.

zii au făcut drum de apă pe mai multe mii de verste și cum se întîlnesc toate aceste riuri și canale în orașul Tienjin¹, portul [cel mare al] întregii împărății, unde se adună tot felul de corăbii și de bărci din toată China, care pornesc apoi în susul apei spre Pekin. Și cu toate că orașul Pekin este construit pe un loc neroditor, totuși omul găsește [aici] orice și-ar dori și de aceea chinezii au o zicătoare [care spune] că deși la Pekin nu rodește nimic, totuși se găsește orice². Orașul are [și] o mahală, adică multe gospodării în afara orașului și [încă] o așezare mare, ca și cînd ar fi un al doilea oraș, în care locuiesc o mulțime de nicanți, căci bogdoii i-au mutat pe aproape toți chinezii sau nicanții în afara orașului³. De asemenea și tuturor străinilor, kizilbașilor, buharanilor, calmucilor și altora li se impune să trăiască în aceste gospodării din afara orașului, și numai alor noștri, portugheziilor și olandezilor li se îngăduie să locuiască în casele din oraș, [dar] nimănui altuia; și în aceste mahalale din afara orașului sînt tot felul de mărfuri și tot ce este în oraș se găsește și acolo. Iar nicanții sau chinezii au fost izgoniți de bogdoii din oraș pentru că au avut adeseori război cu ei și se tem să nu înceapă în oraș vreo răzmeriță din partea lor.

Orașul Pekin are în partea de miazăzi două ziduri de o construcție puternică și ei povestesc că pe aceste ziduri pot alerga fără nicio piedecă 12 călăreți, atît este de lat, căci între ziduri au turnat pămînt [pe care l-au] bătătorit. Dinspre partea de miazănoapte, [orașul] este apărut doar printr-un singur zid și tot zidul dimprejurul orașului este din cărămidă mare arsă, dar temelia este făcută din piatră de stîncă cioplită; iar de la marile zid care înconjoară China nu este departe pînă la Pekin, abia o sută de verste⁴. Și orașul Nanking, capitala de miazăzi a Chinei este mare, prin mărimea construcției și prin tăria zidurilor nu stă mai prejos decît

¹ Tiendzin.

² Idem la J. Nieuhoff, p. 223.

³ Vezi *Jurnalul*, cap. IV. *La Pekin*.

⁴ Mai sus (cap. V.): 130 verste.

oraşul Pekin, dar acesta întrece Nankingul prin mulţimea locuitorilor, a boierilor, a dregătorilor şi militarilor; însă despre acest oraş vom scrie la locul său.

Noaptea, în oraşul Pekin veghează străji pe ziduri şi pe uliţe, iar ziua străjuiesc în faţa porţilor eunuci¹, care adună taxele de la toţi aceia care intră în oraş, însă de la străini nu iau nimic; în celelalte oraşe nu iau plată nici de la ai lor, ci numai de la locuitorii oraşului. În oraşul Pekin puţine sînt uliţele care să nu fi fost aşternute cu piatră, iar pe uliţe se află săpate fintini şi de amîndouă părţile sînt săpate şanţuri mari îndreptate spre riuri şi lacuri. Şi cînd plouă, prin aceste şanţuri se scurge apa de pe uliţe şi ulicioare, iar din curţi, apa de ploaie se scurge în uliţe tot pe nişte tuburi. Cu toate acestea, din pricina mulţimii căruţelor, a oamenilor şi vitelor care umblă, pe uliţe se face foarte mult noroi şi iarna şi vara, cînd mai ales este praf mult, care îi supără pe oameni, [căci] nu numai pe uliţe, ci şi în case², pretutindeni, murdăreşte totul. De aceea oamenii care locuiesc acolo, mai ales femeile, poartă întotdeauna pe faţă văluri negre, iar din pricina noroiului şi a întinderii oraşului, sînt cai, măgari, trăsuri mici de nucle, lectice care se închiriază ieftin şi cu care oricine este purtat unde are nevoie. Pentru aceasta ei au aşezat tablîţe care arată numele uliţelor şi ulicioarelor, ca şi numele tuturor dregătorilor, şi în acest chip un om poate să meargă repede pe uliţe mai mici acolo unde are nevoie. În oraş sînt înălţate pentru unii boieri palate mari care, cu toate că nu sînt asemănătoare cu palatele mari de piatră şi de marmură din Europa, totuşi sînt mai presus prin curăţenie şi prin întindere. De asemenea sînt clădite în oraş băi de piatră şi grădini frumoase pentru desfătarea oricui, iar în grădini au ridicat cu mîna dealuri [artificiale], unde benchetuiesc

¹ În text: *skopiti* („eunuci“, cum îi numeşte şi P. Alvarez Semedo, *op. cit.*, p. 32); credem că este vorba de stringători de bir, de taxe, percepatori, de la *skopiti* (a stringe, a aduna) sau poate eunuci cu funcţia de taxidari.

² În text: *cizbah* (izbă, casă în formă de colibă).

și se desfată în timpul verii. În același oraș Pekin se află și cele mai mari clopote, dintre care unul atîrnă 120 de mii de funți, iar în [aceste] clopote ei bat cu ciocane grele de trei mii de puduri; numai cu lemnele de foc o duc foarte greu la Pekin, dar au o piatră neagră care arde ca lemnul și cu care încălzesc locuințele. Și unii au sobe făcute pe sub podea și cu aceasta se încălzește toată casa.¹

În oraș au clădit temple mari și minunate și pagode, multe, iar dintre toate templele cinci sînt mai mari și mai frumoase decît celelalte; sînt și două biserici iezuite, una veche și alta nouă, care a fost ridicată cu îngăduința bogdoîților tătari. În aceste mănăstiri trăiesc iezuiții de mult, încă de pe vremea împăraților nicantî; iar în jurul orașului cresc tot felul de fructe, legume și grîne, de asemenea și struguri mulți, din care însă nu fac vin. Și astfel am scris de ajuns despre oraș, acum să vorbim de palatele hanilor.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ȘI TREILEA

Descrierea Cetății Roșii în care locuiește împăratul chinez, despre palatele sale și de asemenea despre munții și riurile care sînt în jurul Pekinului

Cetatea cea Roșie, împărătească, clădită în Pekin, începe de la zidul de miazăzi al orașului și ocupă tot locul între două ziduri ale acestuia; și cetatea este mai mică decît cea clădită la Nanking, însă este mai frumoasă decît ea și mai desfătătoare; dar acum acolo nemailocuind hanul, cu fiecare

¹ Este vorba despre *kan*, o platformă din cărămidă care ocupă cam jumătate din cameră și care, prin niște canale interioare, un fel de fumuri, este încălzită de la o sobă din afara camerei. Kanul servește ca loc de lucru, de masă și de primire a oaspeților ziua, iar în timpul nopții ca loc de dormit. Este nelipsit din toate casele din China de nord. Este cîndat că Spătaru care călătorise atît prin Europa, vorbește despre cărbune ca despre ceva atunci înțîhit.

zi se năruie, iar cea din Pekin, prin grija împărătească, în fiecare zi se înfrumusețează. Prin măreție și prin frumusețe ea întrece toate cetățile împărătești europene și măsoară, de jur-împrejur douăsprezece verste chinezești, rusești pot fi mai multe, și are patru porți mari spre toate cele patru părți ale lumii, însă în cetate se intră mai ales prin poarta de miazăzi. Cetatea Roșie este înconjurată de trei ziduri înalte și puternice, făcute din cărămizi mari arse și vopsite în tot felul de culori, [care] astăzi însă, din pricina vechimii, abia se mai cunosc. Între cele două ziduri dintii locuiesc oșteni aleși, care apără viața hanului și cetatea, de asemenea [stau aici] și eunucii, și [tot] aici vin boierii și toți dregătorii și dau socoteală despre treburile împărăției.

În [lăuntru] celui de-al treilea zid, care acoperă mai mult loc decît celelalte două ziduri, locuiește însuși hanul și aici nu pătrunde nimeni în afară de eunucii și de îngrijitoarele acestora, care trăiesc în apropierea împăratului. Și aici se află palate minunate, grădini mari, păduri, piraie și dealuri făcute de mîna omului și orice desfătare împărătească; sînt femei multe de toate rangurile, însă numai una este împărăteasă, celelalte aproape toate sînt țitoare. Rangurile femeiești sînt și la ei asemănătoare cu cele de la turci, deoarece unele din ele sînt vistiernice, altele cameriste, altele aduc hainele și altele îl îmbracă pe han și astfel sînt multe ranguri. Pe vremea împăraților chinezi se zice că în cetate erau cam cinci mii de femei, dar astăzi, de cînd bogdoții au cucerit China, se spune că hanul nu ține pe lingă el prea multe neveste. În palatul cel mai însemnat și care este mai frumos decît toate, locuiește, singur, însuși hanul; în al doilea palat locuiește cea dintîi soție a lui, în al treilea copiii săi, în al patrulea mama împăratului; pentru că sînt clădite palate deosebite pentru fiecare, iar copiilor lor cînd se fac mari li se clădesc [și lor] palate deosebite. De asemenea se ridică palate deosebite și tuturor țitoarelor, și eunucilor, și preoților, și multor altor oameni de curte, și se spune că

[altădată] în preajma împăraților chinezi se găseau în palat cam 15 mii de oameni, însă astăzi sînt [mai] puțini.

În partea cetății în care trăiește chiar împăratul sînt mulți lei de marmură, fel de fel de coloane și statui de o măiestrie cu totul deosebită, poduri și chioșcuri minunate și multe alte lucruri cu mult meșteșug făcute spre desfătare și plăcere. Toate clădirile din cetate sînt acoperite cu olane smălțuite în galben care este culoarea împărătească. Iar ce este făcut din lemn este pictat cu aur și diferite culori, apoi lăcuit cu lac chinezesc. Palatele lor nu sînt clădite după obiceiul nostru, nici chiar cele de piatră: zidurile sînt de cărămidă, dar tavanul de lemn este [sprijinit] pe coloane înalte, rotunde, sculptate și aurite, iar grinzile sînt vopsite în felurite culori. Prin tot orașul curge un râu adus de departe și desfăcut în multe brațe, peste care sînt clădite poduri minunate de marmură, și heleșteie mari de piatră, unde sînt bărci minunate și împodobite pentru petrecere. De asemenea au ridicat cu mina dealuri [artificiale] de piatră, pe care s-au sădit pomi și tot felul de plante, de asemenea s-au făcut și grădini cu tot felul de minunății; pe scurt, tot ce se face mai minunat și mai bun pe pămîntul Chinei în această cetate împărătească se află. Așijderea, tot ce se aduce bun și frumos din alte împărății se adună în palatul împăratului, din care pricină acolo este o frumusețe fără seamăn și o [adevărată] comoară; lingă oraș se află o pădurice încîntătoare, sădită anume pentru plăcerea împăratului. Aproape de Pekin, către mieznoapte, nu departe de oraș, este un munte înalt pe care se găsește cîmîțitul împăraților chinezi, foarte frumos rînduit. Sînt și mulți alți munți pe care se află, după obicei, minunate lăcașuri de credință chinezească, iar în alții se găsește piatră neagră pe care locuitorii o ard în loc de lemn. Sînt și multe riuri, mai ales canale săpate, cu malurile clădite din piatră, și din acestea unele sînt aduse în cetatea

împărătească¹, iar altele în oraşul Pekin, şi pe ele trec corăbii mari spre diferite oraşe. Locul pe care este aşezat Pekinul este foarte frumos, mai ales că în jurul oraşului se află un şes întins şi peste tot sînt locuinţe, palate şi grădini

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ŞI PATRULEA

**Descrierea oraşului Paoting², al doilea ca mărime,
şi a altor şase oraşe, ca şi a acelor mai mici care
sînt sub ele**

În aceeaşi provincie, al doilea oraş mare, după Pekin, este Paoting, oraş foarte mare şi frumos, care are sub ascultarea sa 20 de oraşe mai mici decît el. Şi în oraşul acesta este o capişte deosebit de mare şi alte clădiri foarte frumoase. În oraş se face băutura tarasun, care este mai bună decît toate băuturile ce se găsesc în China; aici cresc ne-numărate legume, iar în jurul oraşului sînt munţi foarte înalţi şi foarte frumoşi şi riuleţe care se varsă în mare.

Al treilea oraş mare, după Pekin, poartă numele de Hokien³ şi are sub el 18 ţirguri mai mici. Şi toate aceste ţirguri arătate mai înainte şi mai încolo, deşi sînt mai mici decît oraşele mari, cu toate acestea şi ele sînt construite în acelaşi fel. Şi aici, în oraşe şi în afara oraşelor, sînt ziduri de piatră, iar toată construcţia [lor] este de asemenea din piatră, deosebindu-se doar prin aceea că unul este capitală, iar celelalte sînt [localităţi] mai mici. În oraşul Hokien sînt patru temple foarte mari ale idolatriilor, iar în preajmă sînt multe riuri care curg spre Oceanul de Răsărit, de asemenea în jurul oraşului pămîntul este foarte roditor în grîne, şi cîmpiile

¹ În *Jurnal...* (pp. 203—210; 256—260) se face şi descrierea interioarelor palatului împărătesc.

² Baoding, în actuala provincie Hăbei.

³ Oraşul Hădzien din actuala provincie Hăbei.

se întind chiar pînă la Oceanul de Răsărit, pe ale cărui țărmuri¹ se strînge sare din apa de mare. Împrejurul orașului sînt munți minunați, lîngă care se află un lăculeț foarte adînc, în care, dacă cineva aruncă din întîmplare o piatră, atunci toată apa se înroșește ca singele. Iar cînd pică frunze din copaci, care ating apa, îndată se preschimbă în rîndunici care își iau zborul, tot așa cum în țara englezească se nasc în același chip, din frunze, rațe².

Al patrulea oraș mare din această provincie, după Pekin, se numește Hinting³, este întins și foarte populat, iar sub el are 32 de ținuturi mai mici. În orașul acesta este clădită o capîște preamînumată și foarte înaltă, cu cinci caturi, în care este așezat un idol femeie, lucrat cu mare măiestrie, ce poartă numele Kvonin⁴, [și este] înalt de 73 de arșini. În oraș se înaltă și multe alte capîște, dar cele mai de seamă sînt cinci, foarte frumoase; mai sînt și alte clădiri minunate. În apropierea orașului se află un munte foarte înalt, unde este un izvor tămăduitor și este clădită o mănăstire foarte frumoasă, idolească, în care trăiesc mulți călugări și pe care aș construit-o o împărăteasă chineză pentru că s-a tămăduit [în apa] din acel izvor. În jurul orașului sînt și alți munți pe care sînt zidite multe temple și pe care se găsesc ierburi de leac.

Al cincilea oraș mare, după Pekin, pe nume Ksunte⁵, are sub el nouă ținuturi mai mici care, deși puține, sînt toate însemnate și populate peste măsură; iar în jurul lor pămîntul este foarte roditor în legume și grîne, și are multe riuri și lacuri în care trăiesc tot felul de pești și mulțime de raci. În milul acestor lacuri se seamănă o legumă care rozește în

¹ Aceeași informație în J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 186.

² Aceeași legendă în J. Nieuhoff, *ibidem*.

³ Orașul Djandîng din provincia Hăbei.

⁴ În chinezește Guan Yin.

⁵ Șundă.

patru colțuri și înăuntru este albă; și peste tot în China leguma aceasta se cultivă în bălți și se vinde. Tot aici se găsește un nisip foarte mărunț cu care chinezii șlefuiesc pietrele scumpe și [din care] fac vase de preț. În preajma orașelor sînt munți numeroși și riuri pe lingă care se găsesc ierburi de leac și izvoare tămăduitoare.

Al șaselea oraș din provincie, după Pekin, se numește Kvangping¹ și are sub el nouă țîrguri mai mici. În oraș sînt multe capiști minunate și multe clădiri armonioase, tot așa și în orașele de sub ascultarea sa.

Al șaptelea oraș mare din provincie poartă numele de Taming², se află spre miazăzi, are sub el 11 țîrguri mai mici, și pe aici se află riuri mari. Împrejurul țîrgurilor [acestora] sînt locuri roditoare în cereale iar în oraș[ul cel mare] sînt capiști multe și frumoase, într-una din ele aflindu-se racla împăratului Kavi, străveche de peste patru mii de ani; de asemenea se [mai] află și munți înalți și lacuri.

Al optulea mare oraș, după Pekin, în această provincie, este Iunping³, sub care se află șase țîrguri mai mici. În acest oraș sînt două capiști mari, iar ținutul este așezat în apropierea peninsulei Kang⁴ și, cu toate că este muntos, totuși aici rodește tot ce este de trebuință. Aici crește și vestita rădăcină *ghinzen*, care se vinde foarte scump în China și pe care o folosesc la multe leacuri, dar mai ales pentru cei care nu se pot înzdrăveni; iar în apropiere sînt munți înalți, cu lacuri mari și izvoare calde.

În această provincie a Pekinului sînt încă trei cetăți foarte întărite, ridicate împotriva năvălirii mongolilor, nu

¹ Orașul Guanping (prov. Hăbei).

² Daming (prov. Hăbei).

³ Yungping.

⁴ Peninsula Sandung; toponimicul a fost greșit prescurtat de Spătaru.

departe de marele zid al Pekinului, și aici locuiesc mulți oșteni. În împrejurimile acelor cetăți crește multă viță de vie, dar chinezii nu fac vin din struguri, pentru că se mulțumesc cu vinul pe care-l fac din orez. De asemenea se află în cetăți poduri foarte mari, de piatră, așezate peste riuri, iar în afară de acele cetăți se află încă 14 fortărețe mari, care au fost construite pentru apărarea zidului celui mare; între acestea este o fortăreață ce se numește Siven, care are rang de oraș; aici sînt adunați o mulțime de oșteni, ce se trimit și în celelalte fortărețe pentru apărare. În munții din apropiere se găsesc cuarț străveziu, marmură roșie și trăiesc niște șobolani mari de culoare galbenă, [din] ale căror piei [se fac hainele pe care] le poartă chinezii. Între aceste cetăți se mai află încă două mari, [din care] una este așezată în munți, la Ksanhai¹, nu departe de provincia Leaotung, și unde sînt multe corăbii și locuiesc oșteni pentru apărarea împotriva mongolilor.

Dar cea mai mare dintre toate fortărețele, și totodată un port cum nu se mai află în China, este cetatea Tenjin², construită în apropierea strîmtorii Tanga, unde se adună toate riurile din provincia Pekin și se varsă în mare. Iezuiții spun că în toată împărăția chineză nu se află ziduri atît de puternice, bogăție așa de plină, atîta mulțime de bărci și corăbii de mare și atîta mulțime de mărfuri, și nu numai în China, dar în nici o altă împărăție din lume. Și aceasta pentru că tot ce este mai bun, fie marfă, fie bogăție, din întreaga împărăție chineză, trece către orașul împărătesc Pekin prin această cetate, fie pe drumurile de uscat, fie pe mare. Într-un cuvînt, asemenea port nu se află în toată China, căci peste 20 000 de corăbii de mare se găsesc toată vremea în radă.

¹ Șanhaiguan, punctul unde se sfîrșește Marele zid.

² Tiendzin, port la golful Bohai.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ȘI CINCILEA

**Descrierea celei de a doua provincii a împărăției
chineze, numită Ksansi¹, cîte orașe are, ce se poate
găsi [aici] și ce rodește în ea**

A doua provincie chineză, după Pekin, se află către asfințit și poartă numele Ksensi², și, cu toate că nu este atît de mare ca provincia Pekin, totuși o întrece de departe prin vechime și prin imbelșugare. Pentru că este cea dintîi provincie în care de la început s-au așezat statornic chinezii, iar pămîntul este foarte roditor în cereale și [bun pentru] vite, oamenii sînt civilizați și femeile le întrec cu mult în frumusețe pe femeile din celelalte ținuturi chineze. Chinezii îi spun ținutului Ksansi, pentru că este așezat către asfințitul muntos și se desparte de Pekin prin munții Heng; iar marginea regiunii se află către miazănoapte. Marele zid merge fără întrerupere de la răsărit către apus, iar dincolo de el se află pustiu nisipos pe care chinezii îl numesc Ksamo³, și după aceea se desparte de alte provincii prin marele Fluviu chinez Galben, care curge dinspre miazănoapte către miazăzi. În provincia Ksensi se află cinci orașe [tot atît de] mari ca și cel de reședință, iar sub ele sînt 92 de ținuturi, în afară de numeroase cetăți, despre care vom scrie la locul potrivit. Iar în condicile de venituri ale provinciei scrie că în ea se află peste 5 000 000⁴ de bărbați, afară de femei și copii. Ei dau zeciuială hanului din grîne și din celelalte ca dajdie pe cereale și se string cîte 320 000⁵ de saci de griu, cîte 4 770 de

¹ Sensi.

² Reproducem întocmai textul slavon, care dă greșit numele celei de a treia provincii (v. cap. următor). Greșeala se repetă și mai departe. În realitate este vorba de provincia Sansi.

³ Șa-mo, pustiu în Mongolia Interioară.

⁴ La Nieuhoff și la Martini: 5 084 015. Milescu a omis să scrie numărul familiilor.

⁵ La Nieuhoff și la Martini: 2 272 022.

postave¹ de mătase, 50 de funți² de mătase crudă de a lor, din fin dau cite 630 000 de funți³, din sare cite 420 000 de puduri pe an, într-un pud al lor fiind 124 de funți, în afară de ceea ce se stringe din diferite vămi. În provincie vița de vie rodește atît de mult cit nu rodește în nici o altă parte a Chinei, dar ei nu fac vin din struguri, ci doar îi usucă și îi vînd. Iezuiții însă fac pentru ei un vin foarte bun din struguri și de aici îl trimit în toată China, folosindu-l în bisericile lor catolice la slujbă. În această provincie se află un lucru foarte ciudat, și anume un fel de puțuri de foc, înguste și așa făcute că deasupra lor se așază ceaune și oale cu orice fel de mîncare și pe dată, fără lemne, ei fierb orice le este de trebuință⁴. Iar focul acela nu este strălucitor, ci parcă doar ar adia vîntul, din care pricină lemnele nu se aprind, și [chiar] mai mult decît atîta, ei adună focul [acela] în [niște] trestii groase și, ducîndu-l la tîrg, vînd fiecăruia cit îi trebuie; ei fac și un fel de găuri [în pămînt] ca să poată încăpea ceaunul și fierb orice le este de trebuință. Aici se găsește [și] piatra neagră pe care o vînd în toată China în locul lemnelor de foc. În acea provincie sînt multe biserici iezuite, în care mulți au primit credința catolică și îi urmează învățătura. Capitala provinciei este marele oraș Taiveng⁵, care este și cel mai însemnat; el are ziduri foarte puternice, cu o întindere de trei mîle de jur-împrejur. În acel oraș sînt clădiri foarte frumoase, mai ales palatul împăraților, pentru că acolo au viețuit mulți împărați în vremurile vechi; orașul este foarte populat. În apropierea lui curge un riu mare, care face întreaga provincie roditoare și pe munți sînt construite morminte mărețe, cioplite din marmură albă, pe care sînt săpate tot

¹ Aceeași cantitate și la Nieuhoff și la Martini, însă la cel din urmă este vorba de fire de mătase.

² La Nieuhoff: idem; la Martini: 3 544 850.

³ La Nieuhoff și la Martini: 3 544 850.

⁴ În Ath. Kircher, *China Illustrata*, Amstelodami, 1667, p. 210, este o gravură naivă, însă foarte interesantă, care reprezintă un astfel de zăcămint. Aceeași relatare și în J. Nieuhoff, op. cit., p. 239.

⁵ Tayuen

felul de animale și păsări. Acolo sînt sădiți chiparoși și tot soiul de copaci și toate lăcașurile sînt așa de frumos lucrate încît, după cum cred eu, altele la fel nu se găsesc nici la romanii cei vechi. Sub ascultarea orașului se află încă douăzeci și cinci de orașe mai mici asupra cărora [Taivengul] stăpînește ca un cap și metropolă, iar orașele acelea sînt foarte întărite și foarte populate. În provincie crește și rădăcina de mare preț ghinzen, [se găsește și] mosc, și se fac vopsele albastrii foarte bune. În oraș sînt clădite temple foarte frumoase, între care se află unul ce adăpostește statuia unui împărat, cioplită dintr-o singură piatră foarte scumpă.

Al patrulea oraș mare al provinciei poartă numele de Lugan¹ și sub el sînt 8 tîrguri mai mici, iar în oraș se află două capiști foarte frumoase și un palat împărătesc foarte grațios. Ținutul acelor orașe, cu toate că nu este mare, totuși este roditor în cereale și [aici] crește din belșug tot ce este [omului] de trebuință.

Al cincilea oraș mare al provinciei se numește Fuenheu² și sub el sînt opt orașe mai mici; în el se face vin din orez cum nu se află mai bun în toată China. În oraș sînt patru capiști mari și un palat împărătesc, iar în preajma orașului se află multe tîrguri, riuri și munți unde sînt izvoare calde. În afară de orașele cele mari, mai sînt încă trei orașe mai mici pe care chinezii le numesc Heu și sub care sînt [alte] 11 tîrguri mai mici decît ele; în preajma acelor orașe se găsește ghinzen și mosc. De asemenea în tîrguri sînt temple mari și foarte frumoase, și pe acolo curge marele Fluviu Galben și alte riuri, iar munții provinciei sînt așa de înalți încît pe ei omul abia poate să răsufle. În afară de acele tîrguri, sînt încă 14 cetăți construite pentru apărarea marelui zid și, față de orașele mari, unele dintre acestea doar că nu poartă numele de oraș [așa sînt de mari], și în ele se află mulțime de oșteni.

¹ La J. Nieuhoff, Lungan la p. 238, Lugan la p. 241. Este vorba de orașul Lu-an din provincia Șansi.

² Fândjou.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ȘI ȘASELEA

**Descrierea celei de a treia provincii a împărăției
chineze, numită Ksensi¹, cîte orașe are și ce se
găsește [aici]**

Provincia Ksensi este aproape cea mai veche și mai frumoasă dintre toate provinciile chineze, deoarece din Antichitate a fost reședința multor împărați chinezi, și despre ea, după cum scriu chinezii, se spune că a fost locuită de chinezi înaintea tuturor celorlalte provincii, că aceștia au venit chipurile dinspre asfințit după potop, și s-au așezat chiar la marginea răsăritului; ei numără provincia aceasta printre provinciile de miazănoapte, cu toate că se află în [partea de] apus pe care chinezii o numesc cu un singur cuvînt Sifan². Zidul cel mare înconjoară întreaga provincie, și o bucată din el o desparte de poporul mongol pînă la malul marelui Fluviu Galben, iar după aceea este despărțită de ei prin acel fluviu și prin cîmpiile foarte întinse, pustii, nisipoase și fără apă, încît este în siguranță dinspre partea acelor ținuturi. Tot Fluviul Galben face hotarul între acestea și provincia Ksensi, în care [cărțile de recensămint] scriu că, în afară de femei și copii, numai bărbați sînt 4.000.000, iar zeciuială dau în fiecare an aproape 2.000.000 de saci cu grâu, 360 funți de mătase nelucrată, 9208 funți de mătase lucrată, bumbac puf 17.172 de funți, kitaec³ 128.770 de funți, 1.514.749 snopi de fin, în afară de veniturile strinse din vămi și din alte dări. Provincia are 8 orașe mari și 170 orașe mai mici, în afară de cetățile și fortărețele militare ce se află acolo. În regiunea aceea văzduhul⁴ este liniștit și pămîntul foarte roditor, se găsesc multe riuri și izvoare, dar regiunea este mai ales bo-

¹ Provincia Sensi.

² Ținutul de apus, țara de asfințit (*Sifang*).

³ Pînză de bumbac ce se află în China; La Martini mențiunea lipsește. La J. Nieuhoff, aceeași cantitate.

⁴ În original: nouăsprezece văzduhuri liniștite.

gată în aur. Cu toate că sînt opreliști mari, și pedeapsă cu moartea, ca nimeni să nu sape după nici un fel de minereu, totuși, o mulțime de oameni umblă pe riuri și pe riulețe, strîng nisipul apelor și aleg din el aurul prin spălare. Locuitorii provinciei au moravuri frumoase și sînt înclinați spre învățatură, nu ca locuitorii din alte provincii de miazănoapte. Însă ce este cu totul urît și respingător în această provincie sînt ploile mai dese decît în alte provincii, din care pricină se fac o mulțime de lăcuste¹, pe care tot poporul, ieșind din oraș, le ucide, le adună și le mănîncă. Cu toate acestea, rămîn așa de multe, încît înverzesc ogoarele și pădurile și zboară în stoluri atît de dese, încît întunecă soarele. În provincia aceea cresc multe rădăcini de leac, mai ales *revent*, care nu crește sălbatic, cum cred mulți, ci este semănat în grădini cu mare grijă, iar chinezii îi zic taihoan și îl atîrnă pe ziduri, dar [acesta] uscîndu-se la soare își pierde puterea. Din provincia aceea și din alta, care se numește Succen vine tot *reventul* în întreaga Europă, căci neguțătorii îl poartă prin Astrahan și Persia; iar în alte locuri nu crește și nu se cultivă în același chip, ca de pildă pe riurile Angara și Selenga, [unde] nu e însă în formă de copită.

Turcii și buharanii din orașul Samarhan alcătuiesc în fiecare an caravane cu înfățișare mincinoasă, care vin în China și aleg între ei un sol ca din partea sultanului lor, pentru ca prin această solie să cîștige cu negoțul lor. Totuși chinezii se păzesc cu strășnicie de ei și nu îngăduie intrarea în China, chiar în Pekin, decît solului [însoțit de] cîțiva oameni, iar restul caravanei îl opresc în orașele Kanhvu și Succu, unde trăiește cel care ține locul împăratului și veghează cu strășnicie ca nu cumva buharanii și calmucii să năvălească în acele ținuturi. Printre alte mărfuri, acei neguțători turci și buharani aduc cu ei piatră de *iasp*², ce se

¹ În original; greșit *svercikov* (greier); probabil o traducere defectuoasă a lui *gryllus migratarius* (greier călător = lăcustă).

² Piatră prețioasă opacă, galbenă, roșie ori cafenie; la Neculce: iaspis.

cumpără cu mare preț la chinezi, care o numesc iu¹. Neguțătorii cumpără piatra din India, în orașul Iarken, și cînd se găsește o piatră mare cît pumnul, se cumpără cu un preț peste măsură de ridicat. Această piatră o poartă însuși împăratul chinez, care o pune la cingătoare; boierii lui cei mari, ca mai mici decît el, își fac fiecare, după el, cîte o podoabă de aur, de argint sau de fildeș, aidoma acelei pietre, și o poartă în același chip, potrivit rangului. Neguțătorii aceia cumpără de la chinezi revent și mosc, atunci cînd neguțătorii chinezi, aflînd [de sosirea lor], vin cu caravanele la hotarul chinezesc al orașelor arătate mai sus.

Moscul pe care îl aduc ei turcilor și buharanilor se găsește astfel²: pe aceste meleaguri trăiește un mic animal sălbatic, aidoma cerbului, doar că părul îi este negricios, nu are coarne, și la buric îi crește un fel de bășică subțire acoperită cu păr moale. Uneori chinezii vinează animalul și îi iau punguța, alteleori o găsesc căzută de la sine; acestui animal chinezii îi zic kse³, iar moscului îi zic ksekiang⁴, adică „și mirosul și carnea animalului kse“, căci acest animal se cumpără cu preț mare, iar chinezii îl mănîncă cu poftă. Moscul nu trăiește numai în această provincie, ci se găsește din belșug și în provinciile chineze de apus Succ și Unan⁵. Cînd bășica aceea are mosc curat, miroase atît de puternic încît prin aroma ei te face să-ți pierzi simțirea; iar neguțătorii fac multă înșelătorie cu aceasta, căci jupuind pielea sălbătăciunii fac punguțe aidoma pe care le umplu cu singe și alte măruntaie ale animalului și pe care, amestecîndu-le

¹ Ū — jad.

² Descrierea moscului este reprodusă după Martini și de Ath. Kircher, *op. cit.*, p. 190. De asemenea se află și în J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 244.

³ Șă, mosc.

⁴ Șă-siang, parfum de mosc.

⁵ Sitșuan și Hunan.

cu puțin mosc, le vînd și-i, înșeală pe negustori. [Cumpărătorii] probează sau încearcă dacă acest mosc este curat sau nu în chipul acesta: îl pun într-o copăiță¹ umedă și după aceea luindu-l, îl cîntăresc [din nou]; dacă este mai greu ca înainte, atunci e curat — dacă nu e mai greu, atunci cu siguranță este amestecat și prefăcut.

În provincia aceea se fac țesături bune și felurite din lînă și din păr de capră, asemenea [și] tot felul de covoare, dar mai ales se fac pălării care au fundul ca cele nemțești, dar nu au margini, și pe care le poartă nicanții. O piatră veche, descoperită cam cu 50 de ani în urmă, a făcut ca provincia aceea să ajungă vestită. Pe ea era săpat anul 630 după nașterea Mîntuitorului, o dată veche [așadar] de peste o mie de ani. Pe piatră erau scrise numele împăraților chinezi de atunci, de asemenea și numele episcopilor și ale preoților care erau mai mari în China în vremea cînd stăpînea credința pravoslavnică, întemeiată încă din vechime de urmașii sfințului apostol Toma. Pe această piatră erau săpate, cu scrierea prescurtată și savantă chinezească, toate tainele credinței creștine. Piatra are în lungime zece palme, în lățime cinci, în grosime una și nimic nu se bucură de mai mare cinste la chinezi ca o pisanie sau orice fel de lucru vechi. Din pricina aceasta, atunci cînd au descoperit-o în pămînt, și cercetînd-o au aflat că este o pisanie veche, îndată, copînd-o, au tipărit foi de hîrtie și, pentru control, au trimis-o în toată împărăția chineză; și întreaga Chină a recunoscut-o cu mare laudă ca [fiind] foarte veche.

¹ În indicele de cuvinte al textului de bază (p. 239), cuvîntul *lahan* este derivat din cuvîntul persan cu pronunția *liagăn*. Poate fi și o greșeală de tipar, în loc de *lekan* (troacă, buștean scobit în care se dau animalelor tărițele), căci asemenea vase făceau parte din bagajul caravanelor, sau poate copistul a confundat cu *lohan* (ciubăr). V. și V. Dal, *Tolkovoi slovar*, t. II, pp. 246, 269.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ȘI ȘAPTELEA

**Descrierea orașului Sigan, cel mai însemnat și
capitala provinciei Ksensi, cite tirguri are sub el
și ce se găsește în el**

Minunatul oraș Sigan¹, capitala provinciei Ksensi², se numără printre orașele chinezești mari și bogate; zidul dimprejurul orașului e lung de 15 verste și atât de frumos și de puternic, încît, din pricina frumuseții și a tăriei lui, chinezii îl numesc zidul de aur. Pe zidul acela sînt ridicate cu multă măiestrie turnuri înalte, construite armonios, iar pentru mai ușoară apărare are patru porți spre cele patru puncte cardinale. Locașurile publice din oraș sînt foarte vechi fiindcă acolo au împărățit trei dinastii, adică Ileva, Țin și Han³, din care pricină tot locul este plin de construcții minunate, și nu numai în oraș, ci și în preajma lui, pretutindeni, sînt clădiri foarte frumoase. Frumos este orașul, mai ales datorită locului pe care este așezat: o ridicătură minunată pe malul marelui fluviu Kvei⁴. În oraș, peste acel fluviu Kvei sînt construite din blocuri de piatră albă trei poduri foarte mari, frumoase, iar în loc de parmaclic sînt ciopliți lei uriași. De asemenea este și o clopotniță foarte înaltă, cu nouă caturi, căptușită cu marmură; tot în oraș este un lac mare îngrădit pe zece verste, pe care chinezii fac exerciții de luptă cu corăbiile și dau spectacole. În acest oraș se găsesc șapte palate mari și șaptesprezece ogrăzi întinse, care sînt toate acoperite cu bolți de piatră și în ele petrec chinezii. Aici sînt minunatele morminte ale vechilor împărați și foarte multe temple, între care 11 sînt mai frumoase și minunate [decît toate],

¹ Sian.

² La Martini, Kensi și Sigan.

³ Respectiv *Djou*, 1122—266 î.e.n. Țin sau Cin, 255—206 î.e.n. Han, 205—î.e.n. — 264 e.n. De fapt Tșang-an (vechea denumire a Sianului) a fost capitală a Chinei pînă la începutul sec. X e.n., deci și sub dinastiile Sui și Tang, cu întreruperi, în total, 900 de ani.

⁴ Rîul Weihă.

tot aici este și o biserică catolică, unde se duc la slujbă mulți chinezi, și tătari care au primit credința catolică. Altădată, orașul a avut felurite nume, iar cea din urmă dinastie, Tai-ming¹, i-a zis Sigan, adică Odihna de la asfințit². Împrejurul lui sînt ogoare minunate acoperite peste tot cu fel de fel de legume și fructe, iar orașul stăpînește treizeci și șase de tîrguri mai mici decît el și împrejurul acelor locuri trăiesc o mulțime de cerbi, capre și iepuri. De asemenea aicea trăiesc lilecii³, care sînt mari cît niște găini și pe aceștia chinezii îi mănîncă cu mai multă poftă decît orice alte bucate. Tot aici, în munți, crește un soi de iarbă pe care, dacă o mănîncă cineva îndată îi alungă orice mîhnire și îi produce bucurie și rîs. În acei munți se găsește un pămînt foarte alb pe care chinezii îl numesc *kveiki*⁴, adică „boieroaica“, căci cu acest pămînt se spală femeile și le curăță și le netezește fața și toate cutele mai bine decît orice dresuri. Tot în acei munți se află un izvor cu apă limpede cum este cristallul, iar natura lui este foarte ciudată căci, deși nu este prea adînc, cu toate acestea la fund apa este atît de fierbinte încît nu poți ține mîna în ea, iar deasupra este atît de rece încît iarăși [mina] omului nu poate s-o îndure. Aici se află și muntele cu numele Taipe, care este socotit de chinezi între [munții] care poartă nenoroc și se zice că, atunci cînd se întimplă să se bată toba, pe acest munte începe îndată să tune și să fulgere. De aceea la ei este mare opreliște ca nu cumva să se bată toba⁵. Cursul fluviului Kvei udă întreaga provincie și o fertilizează, iar după aceea se varsă în Fluviul Galben; în preajma acelor orașe sînt lacuri făcute în vremea împăraților de altădată, unde oștenii lor învățau să se lupte

¹ Dinastia Ming, 1368—1644 e.n.

² Chinezeste: Si, apus; an, tihnă-pace. Numele s-ar putea traduce Apusul pacificat (ca urmare a înăbușirii unor răzmerițe).

³ Metopiri (fără pene?), șoareci zburători. vezi Dal, *Tolkovoi slovar*, t. II, p. 539.

⁴ Și la Ath. Kircher și la J. Nieuhoff.

⁵ Idem, ibid.

pe corăbii. Și pe acele lacuri sînt construite palate mari și grădini minunate unde se făceau comédii și alte distracții. Acolo este și marele lac Silen¹, în care un împărat a așezat un pește mare de piatră, ca să fie semn inotătorilor încotro să se îndrepte. Cînd trage a ploaie, peștele vijiiie și prin aceasta prevestește [schimbarea vremii], iar chinezii povestesc într-un basm că, odată, un împărat a văzut în vis acel pește cerindu-i milă, iar în ziua următoare a pescuit un pește viu aidoma [acelui], și a poruncit să-l arunce înapoi în apă. Cînd au început să pescuiască iară, au găsit în alt pește două boabe de mărghăritar din care izvora lumină și care se schimbau așa cum se schimbă luna pe cer cînd scade și crește. Ei povestesc că aceste mărghăritare se găsesc și astăzi în China, în palatul împăraților, iar prețul lor este așa de mare față de alte pietre prețioase², încît nimeni nu-l poate stabili.

Al doilea oraș mare al acelei provincii se numește Fung-tiang³ și este așezat pe malul de miazănoapte al marelui fluviu Ping⁴, iar numele Fung însemnează în chinezește pasărea *finin*⁵, care pasăre se arată foarte rar la ei. Iar cînd se ivește pasărea aceea, socotesc aceasta ca semn de mare fericire pentru toată împărăția, și chinezii o pictează, înfățișînd-o cu pene de toate culorile și așa o înfloresc cu vopsele și o zugrăvesc pe tot felul de covoare scumpe și pe veșminte, zicînd de orașul acesta că ar fi fericit din pricina acelei păsări. Ca așezare, orașul este foarte mare și frumos și construcția lui este armonioasă, iar în jurul lui acrul este foarte bun și pămîntul roditor, căci este străbătut de cinci riulețe.

¹ Lacul Lienhu.

² Tema folclorică se poate încadra, după W. Eberhard, *Typen chinesischer Volksmärchen*, Helsinki, 1937, la tipul nr. 108, *Die Heiligen Danken* (*Mulțumirile sfinților*). Aceași poveste și în J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 245.

³ Orașul Fängsiang din actuala provincie Șensi.

⁴ Chinezește Fäng.

⁵ Pasărea Fenix din mitologia greco-romană, care renaște din propria cenușă.

În apropierea acelor locuri se ridică munți înalți ca niște valuri de apărare a orașului, și acel oraș are sub el opt orașe mai mici. În ținuturile acelea trăiesc mulți papagali și alte păsări. Tot pe aici se găsește [și] un șarpe foarte negru, din care se fac multe leacuri împotriva a tot felul de boli. În aceea provincie se [mai] găsește un pește pe care chinezii îl usucă și fac din el o pulbere de pus între țesăturile de mătase și [astfel] le apără de molii. Aici sint munți înalți între care se află unul cu o înfățișare aidoma unui cocoș, iar cînd începe să se strice vremea face un zgomot [atît de] mare, că se aude de departe. Mai sint și alți munți înalți, unde trăiesc șoimi și vulturi mulți, pe care chinezii îi învață să prindă tot felul de păsări; aici curg și trei riuri mari, între care se află un lac întins.

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ȘI OPTULEA

Descrierea celorlalte șase orașe mari ale acestei provincii Ksensi și a ținuturilor care se află sub ele și a cetăților militare

Al treilea oraș mare al provinciei Ksensi, care se numește Hanhung¹, este construit între două riuri numite Han² și cu toate că pretutindeni în jurul său sint munți înalți, totuși pămîntul este lucrat și roditor. În munții aceia se face multă miere de albine, de asemenea se găsește mosc, chinovar și dintre sălbătăciuni cerbi, capre minunate și o mulțime de urși pe care chinezii îi mănîncă, iar picioarele urșilor le socotesc între bucatele cele mai alese și de mare cinste. Orașul acesta cîrmuiește 16 orașe mai mici, care toate sint constru-

¹ Orașul Handjung.

² Hanșuei.

ite pe înălțimi, și este foarte populat și întărit, căci așezarea lui este înconjurată de munți și păduri. În acel oraș sînt cinci capiști mărețe și între ele una este preaminunată, zidită întru slava unui voievod care a construit drumul între orașul-capitală Sigan și orașul acesta, cu toate că pe acolo sînt munți foarte înalți; și dacă s-ar ocoli acești munți, atunci ar fi cam două mii de verste, însă de-a dreptul peste munți sînt numai 80. Nu prea departe de locurile acelea, acest voievod a învins o oaste dușmană care fugise ocolind munții, însă el dorind să le-o ia înainte și să se întilnească cu ei, a silit întreaga sa oaste să taie munții cu ciocanele și au săpat drumuri adînci printre stînci, încît abia se vede cerul printre amîndoi pereții de piatră, ajungîndu-l astfel pe dușman. Iar unde erau prăpăstii și vîgăuni adînci pe acel drum, le-au umplut cu pămînt și au făcut poduri de la un munte la altul. Și drumul acesta este construit astfel că patru cai încap alături, iar la poduri au așezat apărătoare [pe margini] și le-au presărat cu pămînt pentru ca trecătorii să nu se teamă, căci podurile sînt înalte și omul nu îndrăznește să se uite la ele. Astăzi chinezii îngrijesc cu mare băgare de seamă drumul acela, dregîndu-l mereu, și [de-a lungul lui] sînt construite sate și case de adăpost pentru călători. O asemenea lucrare minunată cu greu se găsește în altă împărăție și de aceea chinezii au ridicat voievodului aceluia un templu spre pomenire veșnică. Pe unul din acei munți este făcută din stîncă o statuie întru slava unei femei foarte frumoase, iar în alți munți de acolo sînt peșteri foarte adînci; unul dintre acești munți se numește Butu, și are un pămînt roșu ca miniul de plumb, din care pămînt chinezii fac un amestec de leac numit tenzui, pe care îl dau împotriva oricărei otrăvi și împotriva fierbințelilor. Acest leac, doctorii din Europa nu îl cunosc. În apropierea acelor locuri se află două riuri, unul numit Hanul de Răsărit iar celălalt Hanul de Apus, pe care plutesc corăbii mari de la un oraș la altul.

Al patrulea oraș mare al provinciei se numește Pingliang¹ și are sub el zece tirguri. Deși muntos, pământul este totuși foarte roditor. Și în acel oraș sînt trei temple mari roșii, de asemenea și un palat împărătesc, fără seamăn de frumoase. Nu departe se află un munte înalt numit Io, unde se găsesce pietricele strălucitoare ca diamantele. De asemenea se află acolo o vale foarte adîncă, pe unde s-a făcut drumul împărătesc, așternut în tot lungul lui cu lespezi mari, pătrate, de piatră; [valea] este atît de adîncă, încît, cînd o străbați, abia i se văd povirnișurile. Fluviul Kiang curge nu prea departe de acel oraș și, ocolind alte tirguri, se varsă în riul Gvei în apropierea Capitalei.

Al cincilea oraș mare al provinciei, cu numele Lianio, este vestit pentru că în apropierea lui se sfîrșește marele zid chinezesc. Acolo, în munți, nu departe de Fluviul Galben, se găsește din belșug aur, peste tot, în munți, în riuri și în nisip. Prin munții aceia se află o mulțime de tauri sălbatici, pantere din [blănilor] cărora chinezii fac șube pe care le numesc pau, berbeci mari ca acei din Calmucia, și de asemenea se găsesc o mulțime de mere și pere. Orașul, în care sînt trei capiști mari, are sub el cinci tirguri mai mici. În apropierea acelor locuri sînt munți de piatră printre care, ca printre [niște] porți, curge marele Fluviu Galben; de asemenea riul Iao nu este nici el departe.

Al șaptelea oraș al acelei provincii poartă numele de Kinghiang² și este mult lăudat pentru tăria zidurilor și adîncimea șanțurilor, fiind o puternică fortăreață de apărare împotriva mongolilor, căci lingă marele zid sînt construite mai multe cetăți. Ținutul acela a fost altădată al mongolilor, dar împăratul chinez Ksi³ l-a cucerit de la ei și l-a înconjurat cu

¹ Orașul Pingliang în actuala provincie Gansu.

² Tingyang, actuala provincie Gansu.

³ Împăratul Si-huangdi din dinastia Tin.

marele zid din toate părțile. În oraș sînt trei temple mari și într-unul din acestea sînt zugrăviți cu măiestrie treizeci și șapte de împărați din dinastia chineză Heva. Aici crește orezul care curăță trupul ca și purgativul, și de asemenea sloboade udul oprit. Se mai găsește [aici] o iarbă care seamănă cu firele de păr galben — pe care chinezii o numesc *kinzu*¹, adică „mătasea de aur“ — amăruie la gust, care vindecă orice rîie și orice cojire a pielii; mai crește [aici] un fel de bob care vine de hac oricăror otrăvuri. Orașul acela are sub el cinci orașe mai mici, iar în apropiere se află munți înalți, pe unul dintre ei fiind douăzeci și șapte de idoli feluriți; mai sînt riuri multe și lacuri în care se găsește sare.

Al optulea oraș mare al acestei provincii, cu numele Iang, este construit lingă un lac mare. În oraș se află o colină înaltă, împrejmuită, pe care sînt tot felul de clădiri minunate. În vechime ținutul acesta a fost mongol și împăratul Ksi l-a cucerit și l-a înconjurat cu marele zid, iar acel oraș stăpînește nouăsprezece ținuturi. Acolo în munți se scoate din pietre un fel de dohot pe care chinezii îl ard în locul luminărilor, tot acolo trăiesc o mulțime de soboli și se găsește [și] marmură de tot felul; acolo crește [și] floarea numită *meutan*², care este foarte prețuită de chinezi, iar la înfățișare arată ca o pălărie mai mică ori mai mare, roșie și galbenă, și chinezii mai bogați o așază în tot felul de vase. În acel oraș sînt două temple mari, iar în apropierea orașului este un munte înalt unde se află o peșteră cu peste o mie de idoli feluriți, ciopliți din piatră tare, în care munte [se zice că] ar fi trăit, ca un pustnic, un împărat chinéz. Acolo pe munți se găsește chinovar și tot pe acolo curge riul Ket, a cărui apă, în acele locuri, este așa de ușoară, încît nici o barcă nu poate să plutească pe ea, ci se scufundă îndată, de parcă ar fi în aer.

¹ *Dzin-sî*, mătasea de aur.

² *Mutan*, bujor.

În afară de acele orașe mai sînt încă fortărețe și cetăți militare, unele pe zidul cel mare, altele dincolo de zid, [de strajă] înspre împărăția samarcanilor și a calmucilor, dintre care nouă sînt [mai] mari, iar paisprezece [mai] mici. Chiar pe marele zid sînt construite șase fortărețe, iar în cetatea militară Kengheu locuiește cel ce ține locul împăratului și care nu se supune nimănui în afară de hanul chinez. Cetatea aceea e foarte întărită și în ea sînt o mulțime de oșteni dintre care unii o apără de calmuci; din apropierea ei se întinde, cît vezi cu ochii, pustiul nisipos, unde nu se găsește nici apă, nici lemne, nici iarbă nu este, și chinezii îi spun Ksamo, iar europenii Lop. Tot acolo este și o cetate militară foarte întărită, pe nume Socci, în care locuiește voievodul, și care este împărțită în două părți, într-una locuind turcii și buharanii, iar în cealaltă chinezii și alți neguțători străini care vin [aici] din multe țări ca să facă negoț, iar în cetățuia aceea vin rușii noștri din Tobolsk de cumpără *revent* și alte mărfuri. Acelor locuri pustii localnicii le zic Karakitai — China cea neagră; iar lîngă acele cetăți militare sînt munți înalți, unde trăiesc o mulțime de cai sălbatici, găini păroase¹ și [se găsește și] mosec mult. Pe unul din munții aceia se află o pagodă veche, foarte înaltă, și un pod de piatră minunat, construit într-un singur arc de la un munte la altul; lungimea lui este de 400 de arșini, iar în înălțime are 50 de arșini și pe sub el curge marele Fluviu Galben. Chinezii îi zic acelui pod Podul zburător și povestesc că trei ani au lucrat la el pînă l-au terminat². Lîngă orașul Socci se află un lac mare pe care chinezii îl numesc Marea Albastră, iar în apropierea lui [sînt] multe alte lăcuțe din care se extrage în fiecare an sare roșie și albă.

¹ În Ath. Kircher, *op. cit.*, p. 197, se află o gravură ce reprezintă aceste „gallinae lanigerae” (găini linoase), de asemenea se face și trimiterea la *Atlas Sinensis* și la *Mundus subteraneus*.

² În Ath. Kircher, *op. cit.*, podul acesta este înfățișat într-o gravură. În J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 247, podul e numit Fi (chin. *fei*=Zburător).

CAPITOLUL AL DOUĂZECI ȘI NOUĂLEA

Descrierea celei de a patra provincii chineze, numită Ksantung¹, cite orașe sînt în ea și ce se găsește acolo

A patra provincie chineză de nord este provincia Ksantung, care parcă-i o insulă foarte mare, căci la miazănoapte, răsărit și miazăzi este înconjurată de mare, iar către apus, peste tot, este despărțită [de alte provincii] prin riuri; spre miazănoapte se află provincia Pekin, iar spre miazăzi Nanking. Pămîntul acelei provincii este roditor în tot felul de cereale și legume, și chiar atunci cînd lăcustele fac pagubă, atît de mult rodește, încît chinezii spun că ceea ce se face într-un singur an ajunge pentru hrana pe zece ani. Păsările și mai ales ouăle de găină sînt foarte ieftine, de asemenea găinile sălbatice, prepelițele, găinușile de munte și iepurii sînt foarte ieftini și atît de numeroși încît chinezii nu vinează nicăieri atît de mulți ca în locurile acestea. Iar atîta pește se prinde pe mare și pe riuri, încît de un singur ban poți cumpăra mai mult de zece funți². Și mai de mirare este că în acea provincie Dumnezeu le-a dăruit o mătase ce se face din niște viermi care cresc de la sine și fac prin păduri și prin cîmpii niște coconi de mătase albă lunguieti, și nu rotunzi ca mătasea adevărată; din aceștia, adunîndu-i, chinezii fac tot felul de lucruri de mătase care, cu toate că nu sînt așa moi, totuși sînt mai trainice decît cele făcute din mătasea adevărată.

În provincia aceea cresc [și] niște prune negre foarte bune, pere de tot felul, și mai mici și mai mari, pe care le usucă și le vînd peste tot; și mai crește o poamă cu numele *suku*, din care am luat cu noi și la Moscova, și astfel de roadă nu crește în nici o altă țară în afară de China. Iar poama aceea se usucă

¹ Sandung.

² J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 167.

la fel ca boabele de struguri, și se vinde în întreaga Chină, și cînd este proaspătă [este gustoasă] ca un măr mustos și înăuntru se află cinci sau zece sîmburi, și este foarte bună. În cartea chineză în care sînt scriși locuitorii acelei provincii, după numărătoare sînt peste 700.000 de familii¹, bărbați 6.700.000², iar populația provinciei este aplecată către muncă și către treburile ostășești mai mult decît spre învățătură. De aceea, aici trăiesc mulți tilhari și fac multe răscoale împotriva împăraților, pentru că locuitorii sînt cruzi și se spune că pe pruncii lor abia născuți îi afundă iarna în puhoale [de apă] ca să fie căliți, și sînt atîția tilhari în provincia aceea, că și pe cărțile de joc, pe ași și pe regi sînt zugrăvite chipurile tilharilor lor vestiți și ale răzvrătiților [pedepsiți], ale căror nume sînt și tipărite, pentru ca hoții, jucînd, întotdeauna să-și aducă aminte și să se înspăimînte, să nu piară și ei în același chip. Acum, în vremea războiului cu bogdoiții, provincia a fost pustiită pentru că locuitorii fiind cutezători și nesupuși, de multe ori s-au răzvrătiț împotriva mongolilor, din care pricină a fost ucis mult norod și țara s-a pustiit. În întreaga provincie sînt șase orașe mari și 92 de țiguri, iar zeceială din felurite grîne și mei se adună în fiecare an mai mult de 28.000.000 de saci³, mătase lucrată 55.000 de funți⁴, peste 52.000 de funți⁵ de puf de bumbac, și snopi de fin cîte 39.000.000, în afară de vămi, care se adună în trei locuri pe riul Iun⁶, căci pe acesta trec toate corăbiile cu tot felul de mărfuri din toată China către orașul împărătesc, capitala Pejin. Și cu toate că au vamă foarte mică, se zice însă că în adevăr din aceste vămi se strîng în fiecare an peste 10.000.000

¹ La Nieuhoff și Martini: 770 555.

² Ibid: 6 759 675.

³ La Nieuhoff: 2 812 119; La Martini: 2 812 119.

⁴ La Nieuhoff și Martini: 54 990.

⁵ Și la Nieuhoff, și la Martini: bumbac brut 52 449.

⁶ Este vorba de *Yunka*, Marele canal, lung de peste 1700 de km., care începe de la Pekin, străbate patru provincii și se oprește la Hangd-jou. Construirea lui a început în perioada Primăvară-Toamnă (770—475 î.e.n.) și s-a terminat în Evul Mediu.

de galbeni, în afară de ceea ce-și opresc dregătorii. Îndeosebi riul Iun aduce belșug în acea provincie; malul lui este săpat și rostuit cu mare măiestrie, pentru că apa este în unele locuri scăzută și nu s-ar putea ajunge la Pekin cu corăbiile cele mari. Dar pentru o asemenea trecere sînt făcute pe acel rîu mai mult de 20 de stăvilare din piatră tare, cioplită; în ele sînt deschise porți prin care să poată trece corabia. Porțile acelea sînt sprijinite cu grinzi groase, iar cînd sosește corabia care trebuie să treacă, atunci ele se deschid, dau drumul corăbiei și apei să treacă pînă la pragul următor, în chipul acesta se trec toate stăvilarele. La ecluze, apa care crește în rîu este adusă dintr-un lac mare, construit și el cu stăvilă de piatră, căci lacul este așezat mai sus decît riul și pot da drumul la atîta apă de cită este nevoie. La acele stăvilare sînt așezați oameni care îndrumază corăbiile, și construcția începe chiar de la malul marelui Fluviu Galben, urmîndu-se tot așa pînă la riul Kvei¹, iar de acolo pînă în Pekin.

Cel mai însemnat oraș și capitala acelei provincii este Tînak,² oraș mare și înfrumusețat cu construcții de tot felul și cu o populație numeroasă, așezat pe un loc bogat în ape, căci în apropierea orașului și prin oraș, peste tot, sînt lacuri mari pe care se umblă cu corăbiile. Peste tot sînt construite poduri de piatră peste acele lacuri și mai ales sînt două foarte mari. Acolo a trăit un împărat chinez care a fost omorît de bogdoiți. După urma lui au rămas palate mărețe și grădini multe, acolo fiind și numeroase temple idolești dintre care zece sînt cu totul minunate, iar între ele se află un templu care se numește Tungo și care le întrece pe toate celelalte prin frumusețe, căci a fost construit de către împăratul cel vechi Hoankte³. Altădată au locuit în acel templu șaptezeci și doi de împărați chinezi, care trăiau aici ca niște pustnici, din care pricină templul a fost înfrumusețat cu tot felul de construcții; și astăzi se află în el o mulțime de călugări care sînt nu-

¹ Huihă.

² Dzinan.

³ În chinezește: Huang-di, împărat legendar.

miți la ei *bonzi* și au venituri mari. Aici, pe munte, se află un cimitir și o biserică catolică unde slujesc doi iezuiți, care au botezat mulți chinezi. În acea provincie este atîta belșug din toate, că nici o altă provincie dintre cele de la nord nu este atît de bogată și se găsesc tot felul de roade, de legume și poame, și o mulțime de animale de tot felul. Orașul are sub el 30 de tirguri mai mici, în apropierea cărora sînt munți înalți, între care unul ce se numește Tai¹ are în înălțime 40 de verste chinezești, [adică] 14 de ale noastre; și ei zic că din virful acestui munte se poate vedea soarele cînd cîntă co-coșul pentru întîia oară [dimineața]². Aici sînt peșteri multe și temple idolești în care trăiesc o mulțime fără număr de pustnici de ai lor, și [tot] aici sînt multe lacuri, cu nenumărate flori de tot felul și multe riuri și izvoare.

CAPITOLUL AL TREIZECILEA

Despre celelalte cinci orașe mari ale provinciei și ce se găsește în ele

Al doilea oraș mare al acestei provincii, Ianheu,³ este așezat între două riuri mari, iar pămîntul este foarte roditor și în lacuri și riuri se află o mulțime de pești. Sub el orașul acela are douăzeci și șapte de tirguri mai mici, între care unul, cu numele Tining⁴, aproape întrece chiar marele oraș-capitală prin mărime, mulțimea populației și bogăție. Deoarece este ridicat lingă malul marelui rîu Iun, descris mai înainte, la jumătatea [drumului între] stăvilarele arătate, toate corăbiile care se duc către Pekin fac popas aici și plătesc vămi, iar în el trăiesc o mulțime de neguțători.

¹ Taișan, unul din cei cinci munți sfinți din China antică (1524 m.).

² J. Nieuhoff, op. cit., p. 169.

³ Yentai.

⁴ Dzining.

Marele oraș Ienheu¹, descris mai sus, este vestit și pentru că aici a trăit împăratul chinez, dar mai ales e cinstit pentru că slăvitul lor Dumnezeu și filozof, Confucius, s-a născut pe acele meleaguri, în apropierea acestui oraș, în alt oraș, anume Teu², unde sînt înălțate cincisprezece temple mari împodobite cu multă măiestrie; și tot acolo, [în cinstea] lui [Confucius] și a unor idoli, sînt zidite numeroase monumente, dar mai vestit este un deal, [numit] tot al lui Confucius, lângă alt oraș, cu numele Kinhiang, unde înainte vreme se găsea rîul aur. De asemenea sînt și alți numeroși munți pe care se află sate multe și mari, și unde cresc tot felul de legume. Aici curg două riuri, unul se numește Kvei, celălalt Su, și tot în locurile acelea se află cinci lacuri mari, între care unul are numele de Lui, adică Tunătorul, pentru că în mijlocul apei este o piatră mare cu un cap ca de om pe un trup ca de balaur. Chinezii spun³ că atunci cînd cineva lovește pîntecul celei pietre, ea scoate îndată zgomot de tunet. În apropiere sînt alte lacuri mai mici.

Al treilea oraș mare al provinciei aceleia este numit Tunhang, și se ridică pe un loc neted și roditor, unde cresc din belșug toate roadele și legumele trebuincioase omului; mai mult decît orice acolo se face mătasea. Orașul este măreț și frumos, are sub el 18 ȋrguri mai mici, dintre care unul, cu numele Lițing, prin mulțimea populației, prin bogăție și frumusețe, rămîne [doar] cu puțin mai prejos decît orașele chinezești cele mari și vestite, căci este construit în locul unde canalul Iun, pe care l-am descris mai înainte, se unește cu rîul Kvei. De aceea aici se află trei dregători care adună vămile de la corăbiile și mărfurile ce sosesc din întreaga Chină. În orașul acela se află tot felul de clădiri minunate, dar mai ales o clopotniță construită într-un chip grozav le întrece pe toate; ea e ridicată în afara orașului, avînd opt colțuri și

¹ La pagina anterioară a ms. același oraș este numit Ianheu.

² Ciufu.

³ Și în J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 172.

nouă caturi, adică nouă briuri. Înălțimea ei este de 450 de arșini¹, iar lățimea este bine proporționată față de înălțime, zidul din afară este foarte frumos, din porțelan fin și împodobit cu tot felul de picturi făcute cu mina. Zidul dinlăuntru este căptușit cu marmură de mai multe culori și pereții strălucesc așa fel, încît întore chipul aidoma unei oglinzi foarte curate; urcarea [în această clopotniță] se face pe o scară rotundă răsucită [în spirală], însă nu prin mijloc, ci la margine, între cele două ziduri. Din acea scară sînt ieșiri la fiecare briu, în jurul cărora sînt construite cerdacuri de marmură foarte frumoase, de asemenea și parmaclicuri rotunde din fier aurit. Împrejurul acelor nouă caturi sînt un fel de bolți, iar în cerdacuri, mai ales în cele de sus, sînt atîrnate clopote micuțe care, atunci cînd adie vîntul, dau un sunet armonios. La ultimul cat, cel de sus, chiar în virful clopotniței, se află un idol de aramă, aurit², căruia îi este închinată pagoda; iar în jurul acesteia sînt multe temple idolești construite într-o minunată și prea frumoasă arhitectură, care nu stau mai prejos decît străvechile edificii romane. Astfel de clopotnițe cu nouă rinduri sînt multe în China, [chiar] mai frumoase și mai bune decît acestea, deoarece ei cred că în acele clopotnițe sălășluiește fericirea întregului oraș. În apropiere se află un munte înalt, care se numește Piatra Răsunătoare, pentru că pe muntele acela este un mormînt înalt de 200 de stîinjeni pe care, dacă îl atinge careva cit de puțin cu inelul, îndată scoate sunet ca de tobă. Și nu departe de locurile acelea este un lac mare numit Go, pe care împăratul chinez Kvei creștea și hrănea cocori, obicei pe care îl au chinezii pînă astăzi, căci ei țin în cuști cerbi și cocori, deoarece aceștia trăiesc ani îndelungați, și chinezii cred că cel care îi ține în casă și se uită la ei va trăi și el ani îndelungați.³

¹ Un arșin: 0,71 m.

² J. Nicuhoff, *op. cit.*, p. 179. La p. 180 însă spune că idolul, o femeie, este făcut din gips, și nu din aramă.

³ J. Nicuhoff, *op. cit.*, p. 177.

Al patrulea oraș mare al provinciei este numit Țingheu¹ și are sub el paisprezece orașe mai mici; din pricina apropierii mării și a mulțimii riurilor, toate bucatele sînt în acel oraș atît de ieftine cum abia mai poți găsi în alte locuri, și mai ales peștele [este ieftin], căci numai după urma solzilor dobîndesc un ciștig însemnat. Orașul acela este vestit mai ales pentru că altădată locuia în el împăratul chinez. Prin locurile acelea se găsește în stomacul vacilor o piatră pe care chinezii o numesc *neuhuang*², adică „gălbenuș de vacă“, pentru că este galbenă și mare aproape ca oul de gîscă; iar doctorii chinezi o laudă și o dau împotriva flegmei și a multor boli, zicînd că așa de tare răcorește, încît dacă se pune din ea un grăunte cit de mic în apă clocotindă, [apa] îndată se ostioiește³. În apropiere sînt munți înalți, unde se află o mulțime de sate, de asemenea și brațe de mare care înconjoară multe orașe, sînt și insule unde crește o iarbă despre care se povestește că, dacă sînt hrăniți cu ea caii prind agerime și putere.

Al cincilea oraș mare al acelei provincii, Tenheu⁴, este așezat pe o insulă în mare și are un port bun, unde se află o mare flotă de galere pentru apărarea dinspre mare. Orașul are sub el opt ȋrguri mai mici, și în acel oraș sînt trei temple mari, dar mai cu seamă este ciudat că aici crește o trestie înaltă [cu tulpină] în patru colțuri și nu rotundă ca de obicei; în riuri trăiesc o mulțime de raci. În apropiere sînt și munți înalți cu așezări de oameni, iar lingă ei se găsește un izvor din care curge și apă caldă și rece.

Al șaselea oraș ca mărime din acea provincie are numele Laheu⁵ și este construit pe o insulă în mare, scaldîndu-se [de trei părți] în apă și [avînd numai] într-o singură parte pămînt; sub el are șapte ȋrguri mai mici, în afară de fortă-

¹ Tingdao.

² *Miu-huang*.

³ Ibid., p. 177 este menționată și de Ath. Kircher, *op. cit.*, p. 206, care nu spune însă că ar fi și la M. Martini.

⁴ Dăngdjou.

⁵ Laidjon.

rețele care sînt ridicate pe malul mării. În oraș sînt cinci temple mari, iar în apropierea țărmului mării lingă el, se ridică munți înalți, și curg două riuri mici. În mare sînt multe insule și, pentru că împăratul Ksi nu iubea deloc știința, [în semn de protest] cinci filozofi bătrîni s-au aruncat în mare de pe una din ele și s-au înecat. Mai întinsă decît toate acele insule este insula Ksamuen din strîmtoarea maritimă Kang, unde este un însemnat port pentru corăbii și unde se află o mulțime de vase care se duc spre Pekin și în Leaotung; se află aici și zăcăminte mari de aur, dar ei le păzesc cu strășnicie pentru ca nimeni să nu le sape. În afară de acele orașe se mai află treisprezece fortărețe, care sînt mai mari ca altele și în care se găsesc mulți oșteni, pentru că sînt construite la gurile riurilor și la mare, ca să păzească marea, riurile și întregul ținut.

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI UNULEA

**Descrierea celei de a cincea provincii chineze,
numită Honan¹, cite orașe mari și mici are și
ce se găsește în ea**

Provincia Honan și-a primit numele de la așezarea sa, căci este așezată către țara de sud, spre Fluviul Galben, care o desparte de provinciile Kansî și Pekin, iar chinezii spun despre ea că se află la mijlocul pămîntului. Deoarece ei cred că în afară de împărăția chineză nu mai există altă împărăție pe lume, și pentru că provincia Honan este [așezată] la mijlocul împărăției chineze, de aceea ei spun că provincia se află și la mijlocul pămîntului. Din vechime aceasta a fost reședința împăraților chinezi, căci marele Fluviu Galben curge prin toată provincia și pe el se [poate] aduce din belșug tot ce este trebuincios. Provincia este foarte roditoare și fru-

¹ Hănan, care înseamnă La sud de Fluviul Galben.

moasă, și nu se află nici măcar un loc nelucrat sau pe care să nu fie așezări omenești; doar spre asfințit sînt cîțiva munți și acolo cresc tot felul de copaci și legume, iar pe cîmpii rodesc tot felul de poame și grîne și cresc mulțime de vite; clima este prielnică peste tot. În acea provincie sînt dese orașele mari și mici, tirgușoarele și cetățile, căci nicăieri nu se vede loc gol și peste tot cresc felurite legume europenești și acolo se poate găsi ieftin tot ce este de trebuință omului pentru trai și desfătare. De aceea chinezii îi spun provinciei aceleia Grădină și Ogradă, căci partea răsăriteană a provinciei este atît de plină de așezări omenești, încît zile de-a rîndul mergi numai prin grădini și sate.

După numărătoarea din cartea chineză, în acea provincie sînt înscrise 590.000¹ de familii, bărbați 51.000.000², iar dajdie dau griu 2.500.000 de saci³, mătase lucrată 9.900 de funți, nelucrată 23.500⁴, [însă] pînză de bumbac numai 340 de baloturi, deoarece acolo nu crește bumbacul. Fîn dau 2.290.000 de snopi, sînt 8 orașe mari în provincie, mai mici sînt 100, în afară de cetăți și tirgulețe, despre care vom scrie mai încolo.

Primul oraș însemnat și capitala provinciei se numește Kaifung⁵, este foarte mare și foarte populat și a fost înfrumusețat cu tot felul de clădiri, dar în urmă cu 50 de ani⁶, cînd s-au răsculat hoții în împărăția chineză — lucru despre care se scrie în cartea tătarască⁷ — ei au asediat orașul acesta

¹ La Nieuhoff și Martini; 589.926; la Kircher: 512.296.

² La Nieuhoff și Martini: 5.106.270.

³ La Nieuhoff: 2.414.477; la Kircher: 6.106.660; la Martini: 2.314.477.

⁴ Ibid; 23.509 și la Martini.

⁵ Kaifang.

⁶ În anul 1641 a fost complet distrus orașul Kai-fang, capitala provinciei Honan.

⁷ *De Bello Tartarico*, ed. cit., p. 49, răscoală cunoscută sub numele de „a briganzilor“ (cîțiva mandariini uzurpatori care se luptau între ei să pună mîna pe putere și care au comis jafuri). Vezi și Nieuhoff, *op. cit.*, p. 349.

vreme de mai multe luni. După aceea apa din Fluviul Galben a înecat tot orașul împreună cu oamenii și l-a pustit, căci pe aproape curge Fluviul Galben, a cărui albie este mai înaltă decît orașul, pe toată lungimea ei. De aceea malul a celui rîu este întărit pe mai mult de trei verste cu un dig mare, înalt, de piatră, care împiedică rîul să se reverse. Însă cînd a fost asediat orașul, atunci orașenii au stricat ei înșiși digul puțin ca să îneco armata răzvrătiților; dar apa a lărgit singură spărtura făcută în dig și a inundat ținutul, orașul, oamenii și tot ce a fost în ținut; a fost distrusă [și] o biserică cu ieziuți. Cîndva, în orașul acesta a locuit împăratul chinez, însă, deși [orașul] a fost distrus de revărsarea apei, totuși [pe urmă] a fost înfrumusețat cu edificii noi și are mai mult de zece temple idolești. Sub el are 34 de orașe mai mici, printre care unul cu numele Sîntîng, care este preamărit pentru că aici s-a născut Hoankti, al doilea împărat chinez. În oraș sînt foarte multe clădiri frumoase, de tot felul, palate, clopotnițe, morminte, temple, lucrate în chip minunat. În alt oraș dintre cele de care am vorbit, numit Hîn, se află o grădină mare împrejmuită cu zid, în care sînt multe palate și felurite clădiri pentru petrecere și desfătare; aici se află și un palat construit cu atîta măiestrie, încît, oricît ar fi de cald vara, în el este răcoare ca iarna.

În apropierea acelor locuri sînt munți înalți, împodobiți cu felurite grădini și locuințe, iar unul ce se numește Kseu este socotit de chinezi cel mai însemnat din toată provincia, căci, după cum spun ei, îi întrece pe toți ceilalți munți prin frumusețe și îmbelșugare. Aici sînt multe riuri și lacuri mari, printre care un lac cu numele Kining, pe care chinezii învățau să se lupte cu corăbiile, iar împrejurul lacului aceluia, peste tot sînt palate, temple și grădini. Pe lingă acestea, se mai află [acolo] niște stîlpi de marmură pe care sînt scrise versuri de preamărire a lacului, căci în China sînt puține locuri în care, ca aici, [natura] să fi fost [împodobită cu] grădini și clădiri.

Al doilea oraș mare al acestei provincii cu numele Kveit¹ este așezat între marele Fluviu Galben și riul Goai², iar pământul este [aici] foarte roditor și sănătos. Înainte vreme locuiau aici împărații chinezi, și [orașul] are sub el nouă orașe, care toate sînt foarte populate și îmbelșugate. În apropierea lor cresc tot felul de legume și mai ales se fac lămii, portocale și mere granate, căci ținutul este întins și fără munți. Se mai găsesc aici poduri de piatră, mari și înalte, [întinse] peste riuri și lacuri.

Al treilea oraș mare al provinciei, numit Hanktem este așezat în colțul dinspre provinciile Pekin și Ksansi, de aceea nu are loc mult; cu toate acestea, [pământul] este foarte roditor, neted și are cițiva munți în care se găsește piatra de magnet. În acel oraș sînt șapte temple mari, și foarte frumoase, iar sub el are șapte ținuturi mai mici în apropierea cărora se găsește [în ape] un soi de pește pe care chinezii îl numesc *gaiul*, adică peștele-copil, căci atunci cînd îl prind scoate un fel de scîncet, ca și cînd ar plînge un copil. Peștele acesta arată ca un crocodil mic, are coadă lungă și patru picioare, iar cînd grăsimia lui se aprinde, nu se poate stinge nici cu apă, nici cu altceva; acolo este și riul Lo, care se ascunde sub pământ [cale de] multe verste, și apoi iese iar deasupra, urmîndu-și calea; aici sînt niște munți înalți numiți Ku, unde se găsește cel mai bun magnet.

Al patrulea oraș mare al provinciei este Gvengoi³, construit pe malul riului Gvei și, cu toate că pământul nu este așa de roditor ca în alte orașe, totuși și aici rodește tot ce este trebuincios omului. Orașul este cunoscut mai ales pentru că înainte vreme a locuit aici un împărat chinez; în oraș sînt șapte temple și sub el are șapte ținuturi mai mici; acolo sînt și munți înalți, unde, în niște gropi, se găsește o apă cu care, dacă se spală cineva care are păr pe corp, părul cade îndată. Tot acolo sînt izvoarele riurilor Gvei și Ki.

¹ Guidă.

² Huai.

³ Probabil Tșăngdjou, actuala capitală a provinciei.

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI DOILEA

Despre celelalte patru orașe mari ale acestei provincii și ce se găsește în ele din belșug

Al cincilea oraș mare al acestei provincii, Hoaking¹, deși are puțin loc în jurul lui, totuși ținutul este foarte roditor și sănătos, mărginit de o parte de munți și de altă parte de Fluviul Galben, iar [orașul] are sub el șase tirguri mai mici. În oraș sînt trei piețe mari și este vestit și bogat; altădată au locuit aici niște împărați chinezi. Pe acolo cresc multe ierburi de leac, care sînt duse în toată China. Într-un șanț mare al orașului se află multe animale sălbatice și este acolo o clădire minunată, numită Ehiang, ridicată întru pomenirea unui bărbat care, cînd s-a însurat, s-a rugat lui Dumnezeu în acest chip: că nu pentru bogăție se însoară, ci numai ca să aibă copii buni; de aceea Dumnezeu i-a dăruit trei feciori ce au ajuns filozofi și boieri mari. În partea de miazănoapte a orașului este un munte numit Tai, care în timpurile străvechi a crăpat cu zgomot mare și s-a făcut o prăpastie de trei sute de stînjeni, de unde izvorăște o apă pe care chinezii o folosesc [la mîncări] în loc de grăsime, deoarece este foarte dulce la gust. Tot acolo este un deal acoperit cu tot felul de grădini², și nu departe este riul Ki, care după ce curge puțin [la fața pămîntului], se ascunde în pămînt, apoi iese [iarăși] deasupra și formează un lac mare.

Al șaselea oraș mare al provinciei poartă numele de Honan, după numele acelei regiuni, și este așezat pe malul rîului Ko, iar chinezii îi spun orașului mijlocul sau buricul pă-

¹ Huaidzing.

² În original; *sudami* (obiecte vechi casnice, cioburi); greșit pentru *sadami*.

mîntului întreg, pentru că se află în mijlocul întregii împărății chineze. În jurul orașului pămîntul este golaș pretutindeni, deși aici rodește orice, iar orașul este foarte mare și foarte populat, căci în vechime locuia aici împăratul chinez din dinastia Taiming. În acel oraș sînt treisprezece temple mari și printre ele se află unul pe sub care curge riul ca pe sub un pod de piatră; aici a început să domnească dinastia împărătească Sung. [Orașul] are sub el paisprezece tîrguri mai mici între care unul cu numele Tenkvung, despre care chinezii cred că și acesta se află în centrul pămîntului. În tîrg se poate vedea pînă astăzi o placă mare de aramă pe care este așezată o mașinărie cu cumpănă verticală împărțită exact în cîteva gradații, și de asemenea pe placă este trasă o linie împărțită în fracții¹. Și cu acest instrument, pe care-l păstra marele astrolog și matematician chinez Heukung², cel mai bătrîn învățat de atunci din întreaga împărăție chineză, cunoștea, privind placa în vremea amiezii, înălțimea soarelui și alte lucruri ce pot fi știute. El a trăit înaintea nașterii Mîntuitorului pe la anul 1120; [tot] acolo, în apropiere, se află o clopotniță înaltă, de pe care cerceta el mișcarea stelelor și a constelațiilor, numită în limba chineză Kvonsinktai³, adică „pagoda pentru cercetarea stelelor“. Același Heukung cunoștea încă de pe atunci însușirile pietrei de magnet, de asemenea și busola cu care se navighează pe mare, lucruri ce nu erau cunoscute încă la noi în Europa. În ținutul acesta sînt foarte multe și foarte frumoase morminte, iar împrejurul orașului sînt ziduri, grădini mari în care se află tot felul de

¹ Un fel de sextant stadie, probabil astrolab, strămoșul instrumentelor folosite astăzi de către astronomi pentru măsurători.

² *Djou Gung*, matematician și astronom legendar. Observatorul care îi poartă numele, unul din cele mai vechi din lume, există și astăzi în provincia Hănan, județul Dănfang, orașul Gaotsăng.

³ Guang-sing-tai.

animale sălbatice și în apropierea orașului Xen este un templu foarte mare în care împăratul Ksi a așezat 12 statui de aramă turnate cu mare și minunată măiestrie. În împrejurimile acestor locuri sint munți înalți în care se găsește aramă bună, descoperită încă din vechime de Hoankti, al doilea împărat chinez. De asemenea sint și multe riuri mari și mici, și multe lacuri, între care se află unul a cărui apă este foarte rece vara și caldă iarna, iar în apropierea orașului se află un minunat izvor sub o clădire de piatră.

Al șaptelea oraș al acelei provincii este Nakiang, construit pe malul de apus al riului Io, pe un loc întins, unde cresc din belșug tot felul de poame și legume. Sub el sint trei-sprezece tîrguri mai mici și din toate părțile zidul îi este ocrotit de munți și de riuri, împrejurare prielnică pentru [rostul lui de punct de] apărare al împărăției chineze, mai ales că în oraș se face atita hrană încît se poate întreține fără greutate o armată mare. Orașul este foarte populat și bogat în tot felul de mărfuri nu numai pentru că rodesc aci tot felul de poame, dar pentru că se găsește din belșug și piatră de *lazur*¹. Tot aici trăiește un șarpe cu pielea albă, înflorată cu fel de fel de picățele, pe care doctorii chinezi îl pun într-o sticlă și cînd se topește îl dau de băut împotriva bolii paraliziei. Tot în orașul acesta sint multe clădiri foarte frumoase, printre care nouă temple mari, căci aici a trăit un han din dinastia Taiminsk, care a înfrumusețat mult orașul. Spre miazănoapte de oraș este un munte, pe care se află treizeci și șase de lacuri și alt munte pe care este un lac mărișor a cărui apă vindecă orice boală de inimă. În ținut se află [și] multe riuri, între care unul minunat, cu numele Tan, plin cu niște pești în întregime roșii, ce se arată chiar la începutul verii și altcîndva niciodată. Chinezii scriu despre ei că atunci cînd

¹ Lapislazuli — silicat de aluminiu.

cineva tulbură apa riului, toți peștii ies-la fața apei și stau pe deasupra, iar apa se arată roșie ca focul, căci în limba chineză *tan* însemnează roșu. Tot ei scriu — dacă n-o fi minciună — că dacă cineva își unge picioarele cu singele acestui pește, atunci poate să calce pe apă ca și pe pământ¹. Acolo este și o insulă mică numită Pehoa², adică ostrovul tuturor florilor, și pe ea se află un palat foarte frumos, clădit pentru petrecere și desfătare. În aceste locuri este și un izvor a cărui apă este foarte prețuită de chinezi, și ei zic că cine o bea, va să aibă o viață lungă.

Al optulea oraș mare al provinciei, pe nume Iuning, este așezat pe malul lacului Ko; și în locurile acestea crește planta de ceai care e foarte prețuită de chinezi. În oraș sînt opt capiști foarte mari, căci aici a trăit un împărat chinez; sub el, orașul are alte paisprezece mai mici, iar împrejurul acestor locuri sînt munți înalți acoperiți cu tot soiul de copaci și legume; între acești munți este unul care ar fi așezat în mijlocul pămîntului, după cum povestesc chinezii. Și pe acolo curg trei riuri care udă tot ținutul și se află și lacul Sii, pe malul căruia sînt ridicate două palate foarte frumoase pentru desfătare și petrecere.

În afară de aceste orașe mari, mai este un orășel numit Iu, care, deși chinezii nu l-au socotit vrednic să poarte numele de mare oraș, totuși prin îmbelșugare și frumusețea așezării este asemenea multor orașe mari. El are sub ascultarea sa cinci tirguri mai mici, și este construit pe malul riului Io, de la care și-a primit numele, și acolo este și un munte înalt ce se numește Lu, de asemenea sînt și multe lacuri și riuri, iar în apropiere este [și] un izvor cu apă caldă, din care pricină se numește Ven.

¹ Și la J. Nicuhoff, *op. cit.*, p. 251.

² Baihua.

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI TREILEA

**Descrierea celei de a șasea provincii a Chinei,
numită Suhuen¹, câte orașe mari și mici are și
ce rodește din belșug acolo**

Suhuen, care în limba chineză însemnează „patru ape“, este o provincie foarte întinsă, care nu stă [cu nimic] mai prejos decât toate celelalte provincii chineze nu numai ca întindere și alte multe lucruri, ci și prin belșugul în toate cele. Prin mijlocul ei curge marele fluviu Kiang², din care pricină o parte se numește de miazănoapte, iar cealaltă de miazăzi, iar provincia aceasta este în apropierea Indiei și ține multe obiceiuri indiene. De țara Tibetului se desparte prin munții³ Damași, iar în provincie sint munți înalți și cimpii întinse unde rodește din belșug tot ce este de trebuință omului; aici se găsește multă mătase, tot felul de ierburi de leac și minereuri care vin și în Europa, de pretutindeni. Mai mult ca orice se cultivă aici buruiana de leac cu rădăcină aromată, căreia doctorii îi spun *radixina*⁴, adică rădăcină chineză; în chip sălbatic ea crește din belșug în toată China, i se spune *folin* și se trimite și la noi în Europa. Această rădăcină, nemirositoare, nu e mare, are măduvă roșie, iar în leacuri nu are putere așa de mare. Rădăcina mirositoare însă crește doar în această provincie, sub pământ, mai ales unde se află păduri bătrine de conifere, și se zice că ia naștere din picătura de rășină de brad care, căzînd pe pământ, incolțește. Frunzele acestei rădăcini se întind mult pe deasupra pământului, dar rădăcina crește sub pământ și uneori ajunge atît de mare, cît un cap de copil. Înlăuntrul acestei rădăcini aromate se găsește ceva alb ca un burete, iar rădă-

¹ Sitsuan.

² Fluviul Iangdzi dziang, cel mai mare curs de apă din China.

³ În originalul slavon este scris greșit *gorodî*, orașe, în loc de *gorî*, munți.

⁴ J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 253.

cina e foarte mult prețuită de chinezi, care o pun în leacurile lor; cînd nu au din cea aromată, atunci folosesc și din cea sălbatecă, cu toate că nu are aceeași putere de leuire; dar în Europa e foarte binevenită [și aceasta] și se pune în toate leacurile. Tot aici crește *revent* foarte bun pe care indienii, dar mai ales lamașii, preoții lor, îl cumpără și îl duc în India în Mogor¹ și în alte state indiene. Tot în această provincie se găsește un chihlimbar la fel de galben ca cel din Polonia, iar despre altul mai roșu decît acela se spune că se face din măduva pinilor bătrîni, dar unii locuitori îl fac din rășină de pin pe care o fierb în așa chip că nu-l poți deosebi de chihlimbarul natural.

Această provincie are opt orașe mari în afară de cele o sută douăzeci și patru de cetăți militare și în afară de tirgurile obișnuite și de cetăți, iar în cartea chineză de numără-rătoare este scris că în provincie sînt 464.000 de familii, bărbați 2.200.000², aceasta fiind însă socotită o parte mică a [populației] ținutului, deoarece cea mai mare parte a [populației] provinciei o formează oștenii, care nu sînt trecuți niciodată în aceste cărți; iar dajdie [din grîne] dau anual 6.160.000³ de saci, mătase lucrată și nelucrată cite 6.340 de funți, bumbac brut 74.000 de funți, sare 150.000 de puduri, în afară de vama care se ia în această provincie în două locuri. La început ținutul a fost cucerit, acum aproape două mii de ani, de împăratul Ksi, care i-a supus pe hanii trădători de acolo; și în toată regiunea se găsește mult fier, cositor, plumb, dar mai ales magnet foarte bun. Tot aici se găsește din belșug sare în stare naturală, ceea ce este minunat, pentru că provincia se află mai departe de ocean și lipsa sării s-ar fi resimțit. În această provincie sînt munți înalți, populați, unde chinezii fac niște puțuri înguste pe

¹ Numele unui oraș din raiaua Baburit în India.

² La J. Nieuhoff doar 220.417, sub același motiv: fiind soldați, ceilalți nu au fost trecuți în recensămînt. La Martini: 2.204.170.

³ La Nieuhoff: 6.106.660; la Martini: 2.167.559.

care le sapă cu un fel de mină de fier¹ făcută cu atîta măiestrie că atunci cînd o slobozesc în adîncime, ea singură adună pămîntul sau apa și le scoate afară. Unele puțuri sînt adînci pînă la 50 de stîinjeni, apa este sărată și din ea se scoate sare albă. Odinioară au trăit în provincie iezuiți, care au botezat mulți chinezi, dar mai apoi, în ultimul război cu bogdoții de acum, întreg orașul-capitală cit și întreaga provincie au fost pustiite în așa chip, că iezuiții abia au putut scăpa cu fuga de acolo. Tot în provincia aceasta, în munții foarte înalți din apropierea ținutului Honan, este un hanat deosebit, neatîrnat, cu numele King, care nu este sub ascultarea împăratului chinez, ci numai în chip de cinstire primește de la el coroana și alte semne ale hanatului. Acești oameni de munte din vremurile vechi nu le îngăduie chinezilor să vie la ei și cum [au apucat cînd] s-au întemeiat, așa trăiesc și acum, iar acolo între munți sînt locuri minunate, unde cresc cerealele și tot ce le este de trebuință pentru trai și desfătare.

Cel dintîi oraș și capitala provinciei este Hingtu², care le întrece pe toate celelalte orașe ale provinciei prin mărime, frumusețe, arhitectură și mulțimea populației, și acolo a locuit altădată un han chinez, care era al doilea înlocuitor al împăratului, de care se deosebea doar prin titlu, căci rangul lui era cu totul împărătesc. Palatul lui cu patru porți minunate și măsurînd patru verste de jur-împrejur era în mijlocul orașului, iar în jurul lui se întindea o piață mare, în care se aflau niște bolți mărețe de piatră. Iar orașul este plin peste tot cu apeducte. Pretutindeni sînt construite peste canale poduri de piatră, și amîndouă malurile sînt acoperite cu piatră cioplită, și peste tot se umblă în oraș cu bărcile, deoarece [orașul] este așezat pe o insulă între riuri. El are șapte temple mari, între care unul este mai frumos, înălțat în cinstea hanului Ho, pentru că el i-a învățat meșteșugul mătăsăritului. Cu toate că ținutul este și muntos și

¹ J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 253.

² Tsängdu.

șes, totuși [aici] rodește orice, căci nici un locșor nu este nelucrat și pe cîmpii, peste tot, sînt riulețe și canale, mai ales către răsărit, unde se află cel mai bun drum de călătorie ce ține trei zile pe loc întins și de-a lungul căruia sînt mai mult de o sută de poduri mari de piatră [aruncate] peste ape. Orașul acesta stăpînește treizeci de orașe mai mici. În oraș se găsește o pasărică foarte frumoasă și foarte ciudată, care nu se prăsește ca toate celelalte păsări, ci se naște dintr-o floare minunată ce se numește *tunhoa*, iar pasărea *tunhoa-fung*; ciocul îi este roșu ca miniul de plumb, corpul ei este minunat înflorat cu toate culorile. Pasărea trăiește atît cît ține și floarea ei pe copac, iar cînd zboară, atunci îi se pare că nu pasărea, ci floarea își ia zborul. Și pasărică se aseamănă cu acea floare de copac atît prin frumusețe, cît și prin scurtimea vieții.

În preajma acelor locuri este un munte [atît de] înalt, că virful lui se află între nori, iar în lungime are mai mult de două mii de verste și chinezii povestesc că acolo se adună oamenii nemuritori. Muntele acesta este socotit la chinezi, printre ceilalți, al cincilea în rang de cinste; și mai este un munte numit Toiung, unde trăiesc un soi de maimuțe care prin mărime și înfățișare par a fi oameni și cărora le plac mult femeile, căci, cînd văd o femeie, o înșfacă și o necins-tesc, siluind-o. Tot aici sînt și alți munți foarte înalți, de șaiszeci de verste chinezești, și de acolo [pornește] izvorul marelui fluviu Kiang și al altor riuri. Din acești munți apa curge ca din cascade, cu mare zgomot și este un lac acolo care nici nu crește, nici nu descrește. În împrejurimile locului este un riu numit de mătase, în care chinezii spală tot felul de țesături de mătase care se fac pe urmă foarte strălucitoare. Este și alt riu, pe nume Ku, lingă orașul cu același nume, poreclit „de mărgăritar“, pentru că în timpul nopții parcă ar arde în el niște luminări, și se spune că acolo se găsesc nestemate ce se numesc în chinezește *iemning*¹,

¹ Chinezește *ye-ming*, strălucitor noaptea (fosforescență).

adică piatra care strălucește noaptea, iar pe latinește *carbunculi*, și pe lume nu se află alte pietre mai scumpe. Tot în aceste meleaguri sînt niște lacuri mari pe care s-au ridicat clădiri foarte frumoase pentru petrecere, altele s-au construit pentru exerciții de asalt pe apă, iar altele pentru fortificație; aici mai este și un izvor minunat care crește și descrește la ore anumite, la fel ca apa oceanului.

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI PATRULEA

Despre celelalte orașe mari din această provincie
și ce se găsește în ele și [despre cele] mai mici
de sub ele

Paoning¹, al doilea oraș mare al acestei provincii, este construit pe malul de răsărit al râului Kiaming și ținutul este înconjurat ca de un zid de munți în care se găsește foarte mult mosc și numeroase capre sălbatice. Orașul acesta este tare înfrumusețat cu clădiri obștești și ale cetățenilor, în el sînt patru temple mari și are sub el zece tîrguri mai mici, între care este și tîrgul numit Kien, unde se găsește un templu lîngă care a crescut un copac; despre acesta chinezii povestesc că are o mie de ani și este așa de mare, încît sub o singură creangă s-au adăpostit 200 de berbeci și n-au putut fi văzuți. Și se poate ca, rupînd ramurile acestor copaci — originari din India — și sădindu-le în pămînt, din ele să crească cu încetul copaci asemănători. Acolo sînt munți înalți între care unul este atît de mare încît se numește Altarul norilor. Lîngă orașul numit Pa se află muntele Io în care se găsesc pietre nestemate, dar urcușul pe muntele acela este foarte anevoios din pricina unei prăpăstii; tot acolo este și riul Pa, care în limba chineză se numește Cel plin.

¹ Baoning.

Al treilea oraș mare al provinciei, Ksunking, cu toate că este așezat pe loc muntos, totuși este mai neted decât orașul descris mai înainte. Aici se găsește multă mătase, portocale, rădăcini de ghimber¹ și un soi de castane pe care cînd le pui în gură, îndată se topesc ca zahărul. În oraș sînt trei capiști minunate; sub el are zece tîrguri mai mici [și tot] aici sînt munți înalți pe care se găsesc păduri de portocali, iar pe alții zăcămintele de sare. Tot acolo se află riul Kuen, care curge cu zgomot mare, ca de tunet, pentru că de-a lungul lui sînt mai mult de treizeci și șase de praguri și [mai] este un izvor care, din pricina bunătății apei, poartă numele de Izvorul Laptelui.

Al patrulea oraș mare al provinciei, Suhuen, este construit între două riuri navigabile care curg în preajma zidului [lui] și de aceea este foarte bogat și foarte populat, înfrumusețat cu felurite construcții și mai ales are trei capiști foarte mari. Și cu toate că pămîntul este mai mult muntos, totuși e deosebit de roditor și acolo crește trestia din care se scoate zahăr, de asemeni crește fructul numit lihi, despre care vom scrie mai departe, și [trăiesc] numeroase păsări vorbitoare, printre care mulți papagali. Se povestește că un străin oarecare a cumpărat acolo un papagal și a vrut să-l ducă în țara lui, dar papagalul cînd a văzut că pleacă din China, i-a vorbit astfel: „Eu sînt pasăre chinezească, nu-mi place și nici nu se cade să mă înstrăinez“ — și a murit pe loc. Și acest fapt nu este fără însemnătate, căci nu numai chinezii își iubesc atît de mult patria lor și obiceiurile și nu părăsesc China niciodată, dar nici păsările nu doresc să plece în altă împărăție. Orașul are sub el zece tîrguri mai mici, și în aceste locuri sînt munți înalți între care este unul înconjurat de înălțimi naturale asemenea unui zid. Tot aici este un rîu numit Ghen, pe care se găsește un prag numit al clopotului, deoarece atunci cînd curge apa, sună ca un clopot; mai este

¹ *Zingiber officinale*, plantă erbacee din sudul Asiei, cultivată azi în Mexic și mai ales în Jamaica; are rădăcina aromatică, e bună contra durerilor de dinți, dispepsiei și pentru cataplasme.

și un lac mare de cincizeci de verste, și un izvor minunat, înconjurat cu mulți copaci, care udă în cursul său tot ținutul acela.

Al cincilea oraș mare al acestei provincii, Hunking¹, este oarecum asemănător orașelor europene, deși este construit pe un munte înalt, dar la poalele muntelui sînt felurite clădiri și se deschide o priveliște foarte frumoasă, mai ales pentru cei care plutesc pe apă cu minunatele corăbii. Orașul se numește Hunking pentru că, deși așezat între două riuri mari, de-a lungul cărora sînt praguri grele — ce pricinuiesc destulă trudă și necaz [navigatorilor] — totuși, după ce le-ai străbătut, găsești cu bucurie odihna; de aceea numele orașului înseamnă „de două ori fericire“. Tocmai de aceea orașul este vestit și bogat, iar între minunatele sale clădiri se numără și șase altare mari. În acel oraș se fac niște cutii foarte bune, împletite din trestie colorată pestriț, acolo cresc flori minunate și poama bună la gust — lihi² — pe care, cum face pîrgă proaspătă, o trimit de îndată împăratului lor cu un olăcar anume. Aici se mai găsesc pești mulți, mai ales broaște testoase, pe care chinezii le mănîncă fără opreliște, iar ținutul acela este muntos și șes, totuși foarte sănătos. Orașul are sub el douăzeci de tîrguri mai mici, iar în jurul lor sînt munți mari, între care se află unul foarte înalt și de mirare, și [tot] aici este și riul Feu, deasupra căruia se înalță un munte foarte înalt, pe care chinezii l-au tăiat și l-au săpat făcînd din întreg muntele un mare și minunat, preafrumos și ciudat idol, care la ei se numește Fe — cel dintîi Dumnezeu. Și cu mare măiestrie, în acest chip l-au făcut: el șade cu picioarele strînse sub el, mîinile le ține adunate la piept, mărimea lui este de mirare, ochii, urechile, nările și buzele se văd limpede de la zece verste și de mai departe, și astfel de lucrare minunată nu s-a aflat în trecut și nu va mai fi [nicăieri] în toată lumea. În *Viața lui Alexandru cel Mare* se

¹ Tsungting.

² Lidji (*Nephelium lichii*) — fruct sudic deosebit de apreciat în China.

scrie că un arhitect grec¹ i-a făgăduit acestuia că el poate să cioplească muntele Atos după chipul lui Alexandru. Trupul avea să fie atît de mare, încît într-o mină să țină un oraș întins în care să poată locui o mare mulțime de oameni, iar în cealaltă mină să țină un riu sau un lac, încît locuitorii din oraș să se îndestuleze cu apă de băut și de toate trebuințele. Dar din pricina mărimii [statuiei], Alexandru nu i-a dat crezare deloc, și se și grăbea să pornească împotriva lui Darius, împăratul persan. Și, chiar dacă l-ar fi făcut, totuși idolul chinez este atît de mare, încît numai din capul lui ar fi putut arhitectul acela să înfăptuiască tot ce-i făgăduise lui Alexandru. Aici se află și alți munți înalți pe care se găsesc tot felul de legume și sare, fiind multe zăcăminte, iar aproape de orașul numit Go este un munte înalt, pe care se află un templu foarte mare și foarte frumos, și într-însul se adăpostește biblioteca unui boier chinez, în care se află 30.000 de cărți chinezești. Mai sînt și multe riuri mari, iar în împrejurimi se află un rîușor ce se prăvale din munte de pe o stîncă înaltă de peste 150 de stinjeni.

Al șaselea oraș mare al acestei provincii se numește Kveihueu și este ridicat pe malul fluviului Kiang; de aceea este foarte bogat, căci în el se stringe multă vamă. Sub el orașul are treisprezece tirguri mai mici, și ținutul acela este foarte roditor și bine lucrat, în afară de partea de miazănoapte, unde sînt munți înalți și sălbatici, pe care, asemenea fiarelor sălbatice, trăiesc niște oameni încă nesupuși chinezilor. Acolo se găsește sare multă, cresc portocali, lămii mari, [se găsește] mosc și cresc multe gulii. În oraș sînt trei temple mari, iar în jurul locurilor acestora sînt mulți munți foarte înalți pe care trăiește moscul și cresc multe legume de tot soiul, iar unul din ei este atît de înalt încît nici păsările nu pot zbura peste vîrfurile lui². De asemenea sînt și lacuri mari în jurul cărora se află sate întinse și grădini foarte frumoase.

¹ Este vorba de Dinocrates. La J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 254, aceeași povestire în întregime. În M. Martini, *Atlas...* fol. 69.

² Și în J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 255.

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI CINCILEA

Despre celelalte orașe mari, cetăți militare, fortărețe și ce se află în ele

Al șaptelea oraș mare al ținutului, numit Langun, e construit pe malul râului Feu și i se spune Cheia acestei provincii; pentru că este clădit într-un loc foarte întărit, de unde poate ține piept oricărui dușman, are sub el doar două țiguri mai mici și o mulțime de fortărețe. În acest oraș este construită o foarte frumoasă capişte în amintirea vechiului împărat și marelui astrolog chinez Iva, acolo sint și munți mari și întinși, care fac hotarul între China și țara tanguilor¹, iar riul Feu, care curge mai departe prin ținutul acesta, se unește apoi cu riul Pa, și amindouă se varsă în marele fluviu Kiang.

Al optulea oraș mare al acestei provincii, Mahu, care este construit pe malul râului și lacului Mahu, este singur, nu are sub el nici un oraș, ci numai o mulțime de fortărețe. Orașul l-a construit împăratul chinez Ghia cînd a trecut pe aici în India ca să lupte. Mahu însemnează mlaștina cailor, deoarece acolo s-a arătat un cal cu chip de balaur. Acolo este muntele King, adică Muntele oglinzilor, [numit astfel] din pricina limpezimii izvoarelor; este și un alt munte cu numele Talo, [dat] din pricina mulțimii de cerbi care trăiesc acolo. Mai sint și alte multe riuri, întrerupte de praguri mari, pe care însă chinezii, cu măiestria lor, le-au prefăcut astfel, încît pretutindeni și peste toate plutirea să fie ușoară.

Cel dintii orașel mare se numește Tunhen și, în afară de orașele mari, sint asemenea orașele care prin mărime și mulțimea locuitorilor sint deopotrivă cu celelalte, însă chinezii nu le-au dat numele și cîntea orașelor mari pentru ca nu cumva în această provincie voievozii acestor orașele să fie mai numeroși decît în Pekin și Nanking. Orașelul are sub el opt țiguri mai mici și pretutindeni în acest loc sint multe riuri și de aceea este mare belșug în toate, iar munți sint puțini

¹ În Tibet.

și în întregime acoperiți cu grădini întinse. În grădini cresc tot felul de roade și mai ales o mulțime [de trestie] de zahăr, pe care au învățat să o lucreze de la indieni, și mai cresc mulți castani și pruni negri. Acolo sînt munți în care se găsește aramă, de asemenea este un munte care a crescut parcă ar fi încrustat cu pietre de felurite culori, [și tot] aici curg riul Fe și alt riu Kse.

Al doilea oraș mare, Muheu, este așezat între brațele marelui fluviu Kiang peste care sînt construite poduri mari de piatră; aici se află patru temple mari și are sub el patru țiguri mai mici. Acolo sînt munți înalți, iar pe virful unuia din ei parcă ar arde noaptea o făclie; aici sînt și multe riuri, dar mai cu seamă este un lac mare, în jurul căruia sînt pretutindeni clădiri frumoase, care înconjoară întregul țig, iar peste lac se întinde un pod măreț de piatră.

Al treilea oraș mare, Kiating, nu este mai prejos ca frumusețe decît alte orașe mari. În el se găsește mosc, grîu și multe legume, are sub el șapte țiguri mai mici și în orașel sînt două temple mari; acolo sînt munți înalți, între care unul este mai înalt decît toți munții aceluia ținut și pe el se află douăzeci și patru de temple mari. În apropierea orașului aceluia este un mic pîrîiaș pe lîngă care crește o trestie groasă cît un butoi și se povestește că în vremurile de demult o femeie a găsit într-o asemenea trestie un copilăș și luîndu-l l-a crescut, iar mai tîrziu el a ajuns han în acele ținuturi¹. Acolo este un ostrov împodobit de tot felul de trestii și flori ce se numește Ho.

Al patrulea orașel mare al provinciei poartă numele de Kiung și are sub el două țirgușoare mai mici. În orașel, după cum se scrie, împăratul chinez Hoangti a născocit în vechime

¹ Temă folclorică, apare în literatura chineză în secolul I e.n.; motivul este clasificat la tipul 58 sub numele Moses Motiv de Wolfram Eberhard, *op. cit.*, pp. 99—101. Motivul are foarte mare vechime în tradiția orală a lumii antice din jurul Mediteranei. V. și la J. Nieuhoof, *op. cit.*, p. 255.

un meșteșug foarte înțelept, *anihmiu*¹, adică meșteșugul de a scoate aur și argint, din cositor și plumb și din altele asemenea acestora, meșteșug ce are astăzi 4.200 de ani. Și mai curînd aici își are începutul acest meșteșug, decît așa cum greșit se spune în Europa, la Moise sau la sora Mariei, sau la anticul filozof Pitagora.

Al cincilea mare orășel se numește Liheu, are sub el patru tîrgușoare mai mici, este clădit pe malul rîului Kiang într-un loc foarte frumos, unde vin o mulțime de neguțători și unde se găsesc culori verzi foarte bune și piatră lapislazuli. Acolo este un munte înalt, în preajma căruia sînt lacuri minunate, pe care petrec chinezii; [mai] este și un munte înalt al cărui locuitori nu rezistă la friguri, iar dacă se întîmplă ca, în luna martie sau aprilie, boala [aceasta] să-i prindă, atunci nici că mai au nădejde să scape cu viață. Pe aici curge și rîul Ku.

Al șaselea orășel mare se numește Iaheu, așezat în apropierea împărăției tanguților, are sub el patru tîrgulețe mai mici, în afară de o mulțime de cetăți; acolo se află și un munte înalt cu cinci piscuri, pe care păsările adună roua înghețată, numită de ei *pinglu*², și mai este un munte pe care se găsește ghiață toată vara. În afară de aceste orășele sînt încă patru cetăți mari militare, care se numesc așa pentru că locuitorii lor, copiii și nepoții acestora, sînt oșteni. Fiindcă împăratul chinez plătește orfanilor leafa părinților, și le împarte la fiecare ogoare după cîți sînt, cînd nu este război, el îi așază pe toate hotarele împărăției sale, pentru apărare și pentru grabnică adunare la nevoie.

Cea dintîi din aceste cetăți militare este așezată lîngă un munte și lîngă un rîu în care se găsește mult aur. A doua cetate militară este clădită între munți înalți, unde se vîncează vulturi. A treia cetate este așijderea așezată pe

¹ Alchimie, arta transmutației metalelor, pseudoștiință medievală care căuta piatra filozofică și elixirul vieții.

² Și la J. Nicuhoff, *ibid.*, p. 255; *bîng-lu*: rouă înghețată.

munți înalți, acoperiți cu păduri de pini, și pe care cresc și unele poame, ca merele. În a patra cetate se găsesc găinușe și cocoși de munte și mult mosc; tot aici crește pe copaci un fel de bob cu care doctorii lecuiesc în chip de mirare toate bolile de inimă. Acolo sînt și niște munți înalți, dintre care unul se vede ca și cînd ar pluti în aer; în el sînt pasuri înalte, iar pe alt munte parcă ar sta un om cu capul plecat; acolo este și rîul Kinkse, adică [cel de pe] muntele cu nisip de aur, din care adună aur o mulțime de oameni. În afară de acestea mai sînt și alte cetăți militare și fortărețe mari, în număr de treizeci și cinci, clădite spre miazăzi, deoarece acolo, în munții Kvenheu, trăiesc niște oameni înspăimîntători, asemeni fiarelor sălbatice, care pradă acele locuri ca niște tilhari și de aceea chinezii se păzesc [de ei] cu strășnicie.

Cea dintîi cetate se numește Po, în ea se găsește aramă și multă ceară, și tot acolo se găsește și înfricoșătoarea fiară sălbatică rinocerul, adică cel cu corn pe nas, căci deasupra nasului are un corn mare cu care răpune chiar un elefant. În altă cetate, Iunking, cresc tot soiul de portocali. În a șasea cetate, numită Emui, sînt privighetori cu vers dulce. Într-a șasea se găsește mosc din belșug, ca și găini, care [însă] nu au pene, ci lînă, ca berbecii, au picioarele scurte, dar cu toate acestea sînt foarte frumoase și de aceea boieroaicele chineze le țin [pe lîngă ele] pentru petrecere. Astfel de găini se găsesc și în India, doar că acelea au pene, și nu lînă; acolo crește din belșug [și] planta de ceai. În altă cetate se găsesc o mulțime de vaci minunate, cu cozi mari ca de cal, iar sub pîntece au de asemenea păr lung, cu care chinezii își împodobesc steagurile [sau] îl vopsesc cu fel de fel de culori și țin din el covoare mari și foarte frumoase. Pămîntul era [odinioară] al hanilor și l-a supus dinastia împărătească. Pămîntul este foarte roditor, se află acolo și munți înalți unde se găsește fier bun, pe care chinezii îl folosesc ca să-și facă săbii și alte arme.

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI ȘASELEA

**Descrierea celei de a șaptea provincii chineze
Hukvang¹, cîte orașe are și ce se găsește în ea**

A șaptea provincie chineză, numită Hukvang, este asemenea celorlalte provincii prin întindere, frumusețe și belșug, însă cea mai mare parte din ea este șes; iar numele și l-a primit de la marele lac Hu, și kvan însemnează în chinezește „foarte întins“. Marele fluviu Kiang desparte în două această provincie, spre miazănoapte și spre miazăzi, iar în anii de mai înainte au stăpinit aici hanii Ku. Provincia, unde au trăit hani strășnici, atotputernici, care, prin putere și rang, erau mai presus decît chiar împăratul chinez, se numea King. Chinezii numesc această provincie cu numele măreț de Lumi Hiti, adică ținutul grîului și al peștelui și mai presus [de toate ea] poartă numele de grînar chinezesc, din pricina belșugului tuturor felurilor de poame și mai ales al tuturor cerealelor. De aceea chinezii au o zicătoare: că belșugul ținutului Kianxi poate îndestula întreaga Chină la un prinz, însă Hunkvan poate hrăni pe săturate toată China [o zi întreagă]. Și [lucrul] poate să fie adevărat, căci pămîntul este atît de roditor încît nu se poate afla [altul] mai bun decît acesta; peste tot crește orezul și tot felul de grîne, iar pe munți sînt [adevărate] păduri de pomi roditori, de asemenea pasc nenumărate vite, iar pește [se pescuiește] peste măsură [de mult]. Din această pricină sînt în provincie cinsprezece orașe mari și vestite, 108 mai mici, în afară de cetățile militare și de fortărețe. După cartea de numărătoare chineză, în această provincie sînt înscrise 532.000 de familii, bărbați sînt 4.833.000, în afară de oșteni, femei, eunuci și copii, precum și în afară de cei din neamul împărătesc. Iar din familiile împărătești sînt atît de mulți în China, că peste 300.000 [de membri]² ai unei singure dinastii, Taimin, a împă-

¹ Provincie care cuprindea actualele provincii Hubei și Hunan.

² La Nieuhoff, *op. cit.*, p. 258.

ratului Gunguvi, care acum trei sute de ani i-a izgonit pe bogdoiți din China, răătăcesc prin diferite locuri. Astăzi cu îngăduința lui Dumnezeu, toată această dinastie a fost nimicită de bogdoiți. Provincia plătește în fiecare an câte 2.167.000¹ de saci cu grâu, 18.000 de legături de mătase lucrată, în afară de cele ce vom arăta mai departe la descrierea celorlalte orașe.

Cel dintii și cel mai mare oraș, și capitala acelei provincii, se numește Vuhang², oraș foarte mare și vestit prin construcțiile ce-l împodobesc înăuntrul și în afara lui, mai ales că aici se află un palat foarte frumos al unui împărat din dinastia Taiming, care a și trăit în acest oraș. De asemenea sînt cinci temple minunate, orașul e construit pe malul marelui fluviu Kiang, din care s-au săpat canale prin întregul oraș și așa se face că plutesc prin el tot felul de vase, iar în împrejurimi se află peste tot riulețe și canale. Ținutul este foarte roditor, iar în munții de acolo se găsește un cristal foarte bun, de asemenea au și planta de ceai, dar mai ales fac hîrtie de scris pe care o scot din trestie și din frunzele ei. Orașul acesta stăpînește nouă țiguri mai mici, iar în vechile ținuturi ale acestei provincii trăiau hani Ku, care vorbeau o limbă a lor și nu pe cea chineză, așa cum scrie și filozoful și dumnezeul lor Confucius [care spune] că dacă împărații doresc să fie buni, se cade să trăiască [alături] cu cei buni și așa cum trăiesc ei; dacă însă dorește cineva să învețe limba *kui*, trebuie să trăiască cu oamenii *kui*, și, cum nu este cu putintă ca împăratul ce ține pe lingășine oameni răi să fie bun, tot așa limba *kui* n-o învață cel care trăiește între chinezi. În acel oraș este o biserică catolică, iar în jurul locurilor acestora se află munți numeroși, unul numit Takfon, pe care piatra și pămîntul strălucesc asemenea aurului. Alt munte, în care s-a arătat un bărbat [înalt] de cinci arșini și cu tot trupul acoperit cu păr, se numește

¹ La Nieuhoff: 2.167.559; la Martini: 1.616.600.

² Wuhan, capitala actualei provincii Hubei.

Buhang; de asemenea [mai] sint și alți munți înalți pe care se află multe clădiri foarte frumoase, sint și multe riuri și lacuri mari și insule foarte frumoase.

Al doilea oraș mare al acelei provincii poartă numele de Ganiang și peste tot, și orașul și mahalalele sint construite pe lacuri, și de aceea umblă prin el corăbiile în toate părțile; și în apropierea lui curg riuri mari pe care plutesc multe corăbii. Sub el are numai două tîrguri mai mici, dar este foarte îmbelșugat, fiind clădit pe locul unde riul Gan se varsă în fluviul Kiang și unde sosesc corăbii mari cu tot felul de mărfuri. Aici se vinează o mulțime de giște sălbatice, de asemenea cresc lămii și portocali, iar în oraș sint tot felul de clădiri minunate, între care o preafrumoasă pagodă înaltă, construită pentru [pomenirea] unei femei care își iubea soacra. [Se zică că] o dată, pregătind ea o găină, i-a dat-o [s-o mănînce] soacrei sale care, cum a mîncat, a murit pe loc. Din această pricină nora a fost prinsă și adusă la judecată pentru că și-ar fi otrăvit soacra, iar la judecată a fost osîndită la moarte; și cînd au luat-o să-i îplinească pedeapsa, mergînd ea pe drum, a văzut un măr granat înflorit și a vorbit astfel norodului: „Dacă eu sint vinovată, toate florile acelea din pom să cadă; iar dacă nu sint vinovată, din flori să se coacă pe data mere“. Și abia a rostit ea cuvintele acelea, că ramurile îndată s-au umplut cu mere, iar norodul orașului văzînd această minune a zidit din daruri obștești această minunată pagodă, spre veșnică amintire [a acelei femei și-au numit-o *kseleuha*, adică floare de măr¹. Pe locurile acestea curge riul Han care, după cale îndelungată, se varsă în fluviul Kiang. Lîngă oraș se află și un riu Siiang, în care trăiește un animal sălbatic, asemenea calului de mare, numai că nu are solzi pe el, ci are gheare ca și castorul și este foarte fioros, se repede la oameni și la animale, mai ales pe vreme de toamnă, cînd iese afară din rîu și aleargă peste

¹ Legenda este repovestită de Spătaru după J. Nienhoff, *op. cit.*, p. 259.

cîmpii¹. Tot acolo în templul păgînesc este un lăculeț, iar cînd umbli pe malul său, în tot lăculețul se răspîndesc cercuri ca de mîrgăritare, și [tot] acolo se află și un ostrov foarte frumos.

Al treilea oraș mare al provinciei, care se numește Tegan, are sub el șapte orașele mai mici; în oraș sînt trei temple mari și aici se găsește minunata ceară albă pe care o fac niște viermi albi mici, la fel cum își fac albinele fagurii². Fagurii aceștia sînt foarte mici și mai albi decît ai albinelor, iar viermii nu sînt domestici, ci sălbatici. Chinezii le adună fagurii și fac din ei ceară, iar din ceară lumînări; și ceara aceasta albă este la foarte mare preț, și o pot avea doar boierii chinezi. Cînd arde, miroase foarte frumos, lumina lumînărilor este foarte strălucitoare și nu dăunează vederii; chiar cînd picură pe haine, nu murdărește. Acolo sînt munți foarte înalți, iar într-unul din aceștia se află o prăpastie a cărei adîncime n-o cunoaște nimeni; acolo este și riul numit Sui și un lac mare de 900 de verste [și mai] este și muntele Keuhin, adică Fecioarele. Chinezii scriu că pe muntele acela ar fi trăit nouă surori fecioare, care nu numai că și-au păstrat fecioria, dar au învățat și știința alchimiei, și se spune despre ele că ar fi fost cele nouă muze grecești; acolo sînt și multe lacuri mari.

Al patrulea oraș mare al provinciei poartă numele de Siang-hiang³ și este construit pe malul riului Han, și cu toate că locul este muntos și aspru, totuși orașul este puternic și bogat. Din pricina belșugului de aur care se găsește în [acest] oraș, împăratul chinez locuia înainte aici. Și cu toate că la chinezi este o lege care pedepsește cu moartea pe cine sapă mine, totuși în preajma riurilor este oricine îngăduit să adune din nisip atîta aur cît poate. De asemenea aici se găsește piatra lăpislazuli, și vopsele verzi, și calaican, așijderea crește și copaci înalți din care chinezii fac stîlpi în pala-

¹ J. Nieuhoff, *ibid.*, partea a II-a, p. 101.

² *Ibid.*, partea I, p. 261.

³ Siang-iang.

tele lor. În afară de palatul hanului, orașul este împodobit cu trei temple mari, iar sub oblăduirea lui sint șapte tirguri, în afară de fortărețele militare, și peste riu este un pod mare [construit] din piatră cioplită. Tot acolo se înalță muntele Vutang, care are douăzeci și șapte de piscuri, treizeci și șase de culmi și douăzeci și patru de lacuri, și pe el sint o mulțime de temple sau mănăstiri idolești, căci toți călugării chinezi se supun datinii și legii lor care spune că sufletul omenesc trece după moarte în felurite fiare sălbatice. Aici este și o iarbă verde care rămîne totdeauna verde, ca vie; tot acolo este și muntele Koi, pe care crește un soi de trestie ce trăiește doar trei ani.

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI ȘAPTELEA

**Despre celelalte orașe mari, despre cele mai mici
de sub ele și despre ce se află acolo**

Al cincilea oraș mare al acelei provincii, numit Hoanheu este construit pe malul fluviului Kiang, și de aceea este mare și foarte populat, căci marile corăbii vin aici cu tot felul de mărfuri, și mai ales e vestit pentru că înainte vreme a trăit în el un han chinez. În acest ținut se găsește șarpele arătat mai înainte, pe care doctorii îl dau ca leac și care vindecă nu numai riia, ci și orice lepră. Tot acolo crește și pelinul alb pe care chinezii îl ard și îl folosesc împotriva multor boli; pămîntul este lucrat și plin de riuri și lacuri pe care se află nouă cetăți mai mici. Tot acolo este muntele cu numele Pao, în care se găsesc niște pietre despre care se crede că, puse la soare [unele] se înroșesc, și altele se îngălbenesc, iar culoarea [aceasta] și-o păstrează vreme îndelungată. Tot acolo este muntele Suhu pe care sint patru temple [închinat] unor vraci vestiți, de asemenea și o pagodă foarte frumoasă cu

¹ J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 260.

nouă brîuri. Aproape de locul acela se află o insulă căreia i se spune Ostrovul broaștei țestoase albe, unde trăiesc niște broaște foarte mari, și altele mici, ca niște păsărele, pe care chinezii le țin în case pentru înveselire, și le numesc în limba chineză *loman*.

Al șaselea oraș mare al provinciei, cu numele Inkheu, este ridicat pe malul fluviului Kiang și este înconjurat dinspre miazănoapte și asfințit de lacul Tung, din care pricină este foarte [bine] apărat împotriva oricărui dușman. Este vestit pentru frumusețea lui și pentru schimburile [de mărfuri] ce se fac acolo; în vechime au locuit aici împărații Kui, pentru că locul este plăcut, larg cu adevărat și vesel. Orașul are sub el treisprezece țiguri mai mici, și aici se găsește o iarbă numită „mii de ani“, care se crede că e nemuritoare. Dacă bea cineva [fiertură] din această iarbă, atunci, chiar dacă are părul alb, i se înegrește, și viața i se lungeste¹. Tot acolo cresc mulți portocali și se găsește și un soi de piatră cu care chinezii își amestecă cerneala lor frecată, la fel ca pictorii noștri. În acest oraș sint cinci temple foarte mari și în apropiere este un munte pe care nici vara, nici toamna, nu suflă vîntul. Iarna, însă, bîntuie vîntul dinafara țării, dintr-o peșteră; acolo sint niște riuri și lacuri cu mult pește.

Al șaptelea oraș mare al provinciei, Iuheu, e ridicat la gura a trei riuri, din care pricină pămîntul este foarte roditor și orașul e bogat în mărfuri, pentru că marile corăbii vin din toate părțile; aici se găsesc pe munți pietre de lazuli foarte bune și se fac frumoase vopsele verzi. Acolo cresc o mulțime de lămii și de portocali, și tot ce este omului trebuincios pentru trai se află din belșug, dar orașul este vestit mai ales pentru că în vechime a locuit acolo împăratul chinez; are multe clădiri minunate și trei temple mari, iar sub el sint opt țiguri mai mici. Acolo se înalță munți numeroși pe care

¹ J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 260.

se găsesc mănăstiri și palate, iar pe unul din aceștia se află niște pietre negre pe care doctorii le pisează și le dau împotriva oricărei boli de git; este acolo și mică, asemenea celei de Moscova, și mai cresc tot felul de ierburi de leac, iar în alți munți se găsește și aur. În regiune este un lac foarte mare cu multe insule, pe care se află o mulțime de temple și mănăstiri de ale lor cu nenumărați călugări, iar una din insule este umblătoare și plutește pe apă, și pe ea se află o mănăstire, căci lacul este plin cu plaur; mai este și o insulă în care se găsește nisip aurifer.

Al optulea oraș mare al provinciei se numește Kaiksa și este clădit pe malul riului Siang. Și ținutul [acesta] este foarte roditor căci peste tot sint lacuri, riuri și canale care udă ogoarele; acolo se pescuiesc și foarte mulți pești, mai ales în luna lui mai; în oraș locuia în vechime un împărat chinez și de aceea sint peste tot construcții minunate și palate mari; orașul are 6 temple foarte mari și sub el 11 tirguri mai mici. Pe acolo sint munți foarte înalți în care se găsește chinovar foarte bun și muntele se numește Iomo adică Mica, deoarece din el se scoate mică din belșug. Mica aceasta doctorii o pisează și o dau de băut în vin, spunind că astfel lungesc viața omului; mai sint și niște munți foarte înalți pe care se găsesc păduri, multe lacuri și izvoare calde. Tot acolo este un riu vestit pentru apele sale tulburi, pe malul căruia [oamenii] din toată China se adună la un mare praznic în ziua de 5 iulie, deoarece [în acea zi] a căzut și s-a înecat în riul acela un voievod chinez pe care îl fugăreau niște trădători. Iar pentru că toți supușii îl iubeau foarte mult, au început să facă praznic pe [malul] riului aceluia și pe corăbii, să cinte și să se lupte [acolo]. Înainte vreme obiceiul se ținea doar în aceste orașe, dar acum se face praznic în toată China¹, se fac corăbii, poleite cu aur după chipul unor animale sălba-

¹ Și în J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 261.

tice ori balauri înaripați; pe corăbii se cîntă și se fac cu ele lupte navale, iar acelaia dintre ei care învinge îi aduc daruri; acolo sînt și riuri multe, lacuri mari și numeroase insule.

Al nouălea oraș mare al provinciei poartă numele Iaoking și este înconjurat peste tot de munți, iar în el locuia altădată un împărat chinez și are trei capiști mari. Sub el sînt cinci tîrguri mai mici, acolo se află și munți foarte înalți, socotiți de chinezi printre cei mai vestiți, unde trăiesc niște oameni asemenea fiarelor sălbatice, care nu sînt încă supuși Chinei. Tot acolo se află riul ce se numește Gu, de-a lungul căruia sînt patruzeci și opt de repezișuri, dintre care unul este foarte primejdios și de aceea au înfipt acolo un stîlp mare de aramă, unde se leagă corăbiile pînă cînd le gătesc să meargă în susul apei, căci în alt chip nu este cu putință să le oprească.

Al zecelea oraș mare al provinciei, care se numește Hen-heu, este clădit pe malul riului King. Și cu toate că și aici sînt munți, totuși cresc tot felul de roade; acolo se găsește multă hirtie de scris făcută din mică, trăiesc tot felul de păsări și sînt multe mine de argint, numai că este lege aspră să nu se sape. Orașul are sub el nouă orășele mai mici, iar munții sînt înalți; altădată se scotea argint din ei, dar astăzi s-a pus lege să nu se sape nicăieri. Munții sînt foarte înalți și foarte împăduriți, iar pe unul din ei, după ploaie iese la iveală *lostopașcă*¹ de piatră, între care este și de parte femeiască, pe care doctorii o cunosc după culoare și pe care, pisînd-o, o dau împotriva anumitor boli. Tot acolo este și alt munte care, pentru frumusețea lui, e numit de chinezi Floarea; sînt de asemenea și riuri multe și lacuri adînci în care apa este verzuie și din care chinezii iau apă de fac un vin bun de orez, căci ei nu fac vin din struguri.

¹ Planta *chelidonium majus*, rostopașcă, iarba-voinicului, negariță, după V. Dal. *Tolkovoi slovar*, tom. II, p. 239.

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI ȘAPTELEA [bis]¹

**Despre celelalte orașe mari și mici, despre cetăți
și despre ce se găsește în ele**

Al unsprezecelea oraș al provinciei, Hankte, este construit între două riuri și un lac mare, din care pricină întreg orașul și ținutul este plin pretutindeni de tot felul de corăbii, căci pretutindeni prin oraș este cale de apă, și pământul de asemenea este foarte roditor. Altădată a trăit în oraș un împărat chinez: [orașul] are sub el patru tirguri mai mici și [în el se află] trei temple mari; acolo se găsesc o mulțime de pietre și [tot] de acolo se stringe mană² multă, dar mai ales cresc din belșug portocali din aceia pe care chinezii îi numesc de iarnă, pentru că roadele lor se fac tare bune atunci când se termină portocalele de vară; de asemenea cresc cedri, din care chinezii iau vîrfuri de ramuri pe care le atîrnă prin casele lor și care dau o mireasmă foarte plăcută. Acolo sînt și niște munți înalți, iar pe unul din aceștia trăiesc o mulțime de cerbi, din care pricină muntele e numit „al cerbilor”; așijderea sînt multe riuri și lacuri și mai cu seamă este o insulă care din pricina mulțimii portocalilor se numește Kive, adică Portocala.

Al doisprezecelea oraș mare al provinciei se numește Ksinhu și în preajma lui sînt munți înalți, unde se găsește mercur, piatră de lazuli, de asemeni foarte multe vopsele verzi, iar între altele se găsește și mult aur și argint. Pe unii din acești munți oamenii trăiesc asemenea fiarelor sălbatice, fiind încă nesupuși chinezilor, și despre ei se povestește că s-au născut din ei, din care pricină chinezii îi batjocoresc că trăiesc în felul lor, nu după obiceiurile chinezești, și îi numesc barbari și oameni de rînd. Despre neamul acela

¹ Capitolul 37 este numerotat de două ori în textul de bază.

² Sucul unei varietăți de frasin (V. Dal, *op. cit.*, tom. II, p. 298), numit moșdrear, care, cînd i se fac creștături, dă un sirop purgativ pentru copii.

cînesc se zice că a fost un împărat cu numele Koasin, împotriva căruia s-a răsculat un haiduc cu numele U, și din pricina lui împăratul trăia în mare groază și mîhnire, căci de multe ori îi biruise oastea împărătească. Și atunci împăratul dădu de știre oștenilor lui acestea: dacă se va găsi cineva ca să-i aducă capul acelui bandit U, aceluia i se vor da 20.000 de funți de argint, un oraș și pe fiica mai mică a împăratului de soție. Atunci, la curtea împăratului aceluia se afla un dulău mare care, ducîndu-se în pădure, unde își avea sălașul oastea tilharilor, îl ucise pe bandit, iar capul i-l aduse împăratului. Acesta, văzîndu-l se bucură foarte, însă nu se învoi să-și dea fata, după cum făgăduise, zicînd că nu este dat omului să se împreuneze cu ciinele. Auzind cuvîntul acela, fata de împărat spuse părintelui său că un cuvînt împărătesc nu se cade să fie călcat și se învoi la o astfel de unire; iar îndată ce plecă cu ciinele, în trei ani născu șase băieți și șase fete și din aceia se trage neamul cînesc, care trăiește acum în munți.¹ Orașul are sub el șase tîrguri mai mici și se zice că pe munții din jur este o pasăre care nu cîntă decît atunci cînd vremea este a ploaie sau a furtună și cîntecul ei este totdeauna semn; pe lingă oraș sînt riuri și lacuri mari.

Al treisprezecelea oraș mare al provinciei, numit Ienheu, este așezat între niște munți frumoși și înverziți, iar acolo locuia cîndva un împărat chinez și de aceea este și un palat foarte frumos. Iar sub acel oraș sînt șapte mai mici. Munții din jur sînt foarte înalți și pe unul din ei crește multă trestie de zahăr; pe alături curge riul Ciang în care apa este foarte limpede și, cu toate că este adîncă, se văd pietrele de pe

¹ Legenda este menționată și de J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 261, într-o formă foarte prescurtată. Tema folclorică este găsită în China, în secolul I e.n., și are o mare putere de circulație, W. Eberhard, *op. cit.*, pp. 71—76, o clasifică la tipul 41. O variantă mult contaminată cu alte teme a fost culeasă de Teodor Bălășel în România, com. Bogdănești (jud. Vîlcea) și publicată în revista *Șezătoarea*, 1894, pp. 73—76 și 1910, pp. 188—191.

fund; acolo este și un loc mare în jurul căruia crește tot felul de flori.

Al patrusprezecelea oraș mare al provinciei poartă numele de Hinktien și are sub el șapte tirguri mai mici, în el sînt șase temple mari și este înconjurat din toate părțile de munți și ape ca de niște valuri de apărare. Pămîntul este foarte roditor și în preajmă, între munții cei înalți, se află unul pe care toți copacii sînt roșii; sînt și riulețe multe în care apa este foarte bună la gust și aromată.

Al cincisprezecelea oraș mare al provinciei, numit Ainkiang, are sub el șapte tirguri mai mici, este înconjurat de riul Han și acolo se găsește mult plumb, care în chineză se numește se. Mai crește o iarbă cu multe flori, din care doctorii chinezi leagă rămurile mici la mîna și omul cade îndată într-un somn dulce; de aceea [iarba aceasta] se numește în chineză munhua, adică „floarea somnului”¹. Acolo sînt niște munți, de unde doctorii adună tot felul de ierburi și rădăcini; mai este și un munte pe care se află un templu foarte frumos, ridicat în cinstea unei femei despre care chinezii spun că odată, demult, s-a stricat cerul și ea l-a dres, tot așa cum spun și turcii despre Mahomed al lor că ar fi dres luna. Acolo este și un rîu a cărui apă roade și ascute îndată orice fier, și alt rîu, în albia căruia este un prag mare [de stîncă], iar dacă cineva aruncă o piatră în apă, se iscă îndată tunet și ploaie.

Și în afară de aceste orașe mari, mai sînt două orașele mai însemnate, sub care sînt altele, adevărate tirguri. Primul orașel mare se numește Tinheu, sub care sînt trei tirgulețe și este construit pe un loc bun și întărit; acolo sînt munți înalți care se apropie de ținutul Kvenheu, și este și un lac mare în care se găsesc multe insule pe care chinezii benchetuiesc și se desfată.

Celălalt orașel mare și foarte populat are sub el cinci tirguri, mai mici; într-unul din acestea este un pod foarte mare, de peste 200 de stînjani [în lungime], construit din

¹ Și în J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 261.

piatră cioplită, iar în târgurile acestea sînt temple mari, de asemenea sînt munți înalți cu piraie, izvoare și lacuri mari, unde trăiesc gîste sălbatice numite ien în limba chineză. În afară de aceste târguri mai sînt încă 11 cetăți militare în care locuiesc oștenii și străjile orașului, iar sub ele sînt multe fortărețe. De asemenea acolo se află munți înalți, unde se găsește mosc și mercur. Este și alt munte atît de înalt încît întrece toți norii, căci se înalță pînă la a doua vamă a văzduhului și acolo totdeauna este ger.

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI OPTULEA

Descrierea celei de a opta provincii chineze, numită Kianski¹, cîte orașe sînt în ea și ce se găsește în ele

În vecinătatea provinciei Hukvang se află provincia Kianski, care este ceva mai mică decît cealaltă, însă este numită de chinezi Grinarul și se spune despre ea că poate îndestula întreaga Chină la masa de prînz. În provincia aceasta este un lac mare numit Poiang și lingă el sînt niște munți foarte înalți, pentru că din toate provinciile, și mai ales din trei, se unesc la un loc toți acești munți în care trăiesc niște oameni ca fiarele sălbatice, încă nesupuși chinezilor și [care], după obiceiul lor tîlhăresc, au pustiit de nenumărate ori aceste ținuturi; iar chinezii nu numai o dată au vrut să-i subjuge, totuși pînă astăzi n-au putut să-i supună și de aceea în preajma acelor meleaguri au ridicat multe fortărețe prin care îi opresc în loc, dar nu pot să-i supună, căci în munți sînt trecători înguste și locuri întărite.

Kianski este o provincie vestită prin mulțimea locuitorilor și prin marele său belșug, căci peste tot o udă riurile,

¹ Provincia Dziangsi.

lacurile și izvoarele, este înconjurată cu munți înalți ca un val de apărare, și acolo se găsește aur, argint, zinc, plumb și fier. În ea este atita mulțime de locuitori că nu mai încap să trăiască în cuprinsul ei și, din pricina asta, ei sînt porecliți în toată China șoareci, pentru că femeile lor nasc mai mulți copii deodată, ca șoarecii¹, și de aceea locuitorii acestui ținut pribegesc în toată China și se tocmesc cu simbrie la orice muncă. În provincia aceea sînt mulți vrăjitori și în afară de aceasta sînt cu totul înclinați spre idolatrie, și țin posturi mari și o astfel de înfrinare, că niciodată nu omoară vreo vietate și, dacă cineva omoară vreuna, ei n-o mănîncă. Iar în ținutul acela oamenii adună tot felul de oase uscate și, cînd încep ospetele, le așază pe fundul vaselor de porțelan și pun pe ele felurite bucate pe care le rînduiesc în chip de coloane ori de pagode², însă fac așa ca să nu încapă multă mîncare în talgere și să nu aibă pagubă mare; totuși locuitorii sînt foarte înțelepți și ascuțiți la minte și mulți au învățat științele înalte, pentru care au dobîndit cele mai mari ranguri boierești.

În cărțile chineze de numărătoare serie că în această provincie sînt 1 363 000 de familii, iar bărbați 6 550 000, care dau 1 616 000 de saci³ cu grîu, 8230 de funți mătase nelucrată, iar lucrată 11 500 de baloturi, în afară de alte dajdii și vămi. Provincia este împărțită în orașe mari, anume în 13 orașe care sînt asemenea unor provincii mai mici, și au sub ele 67 de tirguri. Ținutul este plin peste tot cu riuri și lacuri, de aceea e pretutindeni navigabil și prin el umblă tot felul de corăbii, căci riul Kian străbate provincia de la miazăzi spre miazănoapte. Ea este vestită mai ales pentru că într-un anume sat al ei se fac vase din farfor de mare preț, care în latinește se numește porțelan, iar în turcește fakfur, și din acest singur sat se răspîndesc nu numai în toată China, ci în toată lumea, lucru despre care vom scrie mai pe larg. De

¹ Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 102.

² Ibid.

³ Idem la Nieuhoff; la Martini: 5 995 034.

asemenea acolo se găsește o mare mulțime de pește, mai ales nisetru și morun, și un pește foarte scump numit „împestritatul“, care seamănă cu lipanul. Acolo crește mai mult floarea ce se numește len în limba chineză, și pe care o seamănă peste tot: pe [malurile] lacurilor, în grădini și în palate; florile [ei] sînt albe, roșii și pestrițe și seamănă cu laleaua. Sub aceste flori se face ca un loc foarte întins pe care rodesc un fel de nuci pe care doctorii chinezi le dau aceluia ce nu pot să se înzdrăvenească. Frunzele și tulpina întregii flori este folositoare și de aceea chinezii o seamănă peste tot cu mare luare-aminte și o îngrijesc, căci nici o altă floare nu este atît de folositoare și trebuitoare.

Cel dintîi oraș mare și capitală a provinciei este Nanhang, care, deși nu se numără între orașele vestite și foarte mari, totuși nu este nici el un oraș mic, deoarece se întinde nu mai puțin de zece verste. Este vestit mai ales din pricina mulțimii de oameni învățați și nicăieri nu s-a aflat ceva asemenea, pentru că în el au trăit doi hani chinezi; acolo a fost și o biserică a iezuiților. Cînd bogdoiții au cucerit orașul, l-au pirjolit tot, doar zidurile au rămas, cu toate acestea astăzi a fost refăcut și aici locuiește, ca și odinioară, cel ce ține locul împăratului și tot felul de dregători. Orașul se află pe o insulă, la țărmul marelui lac Poiang, și acolo și-a așezat scaunul întemeietorul dinastiei Taiminsk, Hanhu¹, care i-a alungat pe calmuci din toată China. Orașul are sub el șapte tirguri mai mici și locul este atît de lucrat și populat încît n-a mai rămas nicăieri pășune pentru vite, și se găsește o atît de mare mulțime de porci ci încît nu poți umbla nici în oraș și nici în mahalale [de răul lor]. Cu toate acestea ei adună gunoiul porcilor, pe care îl așază pe ogoare și în grădini; în oraș sînt temple mari și mai cu seamă unul este vestit și preaminunat, fiind numit coloana de fier. Chinezii povestesc că odată trăia un om care știa să facă argint bun din cositor, din plumb și din aramă, și tot ce făcea împărțea

¹ Tai-dzu, întemeietorul dinastiei Ming.

săracilor; [acest om] a săvârșit și alte minuni, a legat șarpele zburător de un stilp de aramă care și astăzi se află în templu, și se [mai] povestește că același om s-a înălțat la cer cu întreaga lui casă. De aceea în cinstea lui s-a făcut un templu preamînat în toată construcția lui, acolo este și o bonzerie¹ și tot acolo chinezii fac [niște] bilciuri mari. Acolo mai sînt și munți înalți din care curg ape de la o înălțime de peste 200 de stînjeni, de asemenea sînt lacuri și riuri mari, riulețe și izvoare.

Al doilea oraș mare al acestei provincii are numele Iaoheu, și, fiind așezat pe riul Po, ținutul acela este foarte roditor; orașul are sub el șapte tirguri mai mici și acolo a trăit un împărat chinez. Orașul este vestit mai ales pentru că în această regiune [se află satul Feuleang în care] se fac vasele acelea de porțelan despre care s-a scris mai sus, însă ceea ce este foarte ciudat este că, deși în satul acela se găsește pămînt bun [de olărie], totuși nu pot face vase bune [din el], și trebuie să aducă pămînt din altă provincie, Iskianghiang. Acolo, cu toate că se găsește pămînt, nu se pot face vase fiindcă apă foarte bună este [numai] aici și pămîntul de acolo parcă ar fi nisip strălucitor ca și cel din care se face sticla. Vasele le fac țărani din satul acela, [colorate] toate în galben și cu balauri, adică șerpi inaripați desenați pe ele și pe toate le trimit la palatul împăratului chinez în orașul Pekin, orașul de scaun al lor. Alte vase se fac albăstriei, roșii și albe înflo-rate, cu tot felul de culori, și fac atît de multe încît nu este chip sau floare pe care ei să n-o fi înfățișat, și au umplut toată lumea cu ele. Iar ceea ce au scris alții, că vasele acestea s-ar face în China din coji de ouă și din scoici de mare pe care, pisîndu-le, le-ar pune în pămînt unde stau o sută de ani și după aceea le-ar scoate afară și ar face vasele din ele, totul este minciună și basm. Vasele le fac din pămînt, iar pămîntul [folosit] este nisip strălucitor pe care îl umezesc cu apă, îl plămădesc și din el fac vasele. De asemenea vasele

¹ Mănăstire.

sparte le pisează și fac altele, însă [acestea], sînt mai proaste decît cele dintîi, iar dacă vasele nu se sparg de tot, atunci, avînd sfredele subțiri, anume, le cos [la loc] atît de bine, de parcă ar fi noi. Vasul de porțelan nu-l strică nimic, nici focul, nici frigul. De asemenea se găsesc acolo munți mari din care scot pămîntul pentru porțelan; [tot acolo] este și un pod mare și foarte frumos, pe care l-a zidit o fecioară și după ce l-a clădit s-a azvirlit singură în apă, pentru care lucru a ajuns vestită la chinezi. Acolo este și un lac mare numit Poiang, și riul Po pe care corăbiile cară pămîntul [pentru oale].

CAPITOLUL AL TREIZECI ȘI NOUĂLEA

Despre celelalte orașe mari și mici ale provinciei și despre ce se află în ele

Al treilea oraș mare al provinciei, numit Kvanksing, deși este așezat între niște munți înalți și mari, totuși peste tot sînt sate și așezări omenеști și crește mult bumbac. În oraș se fac foarte bune lumînări de seu și nicăieri nu se află altele ca cele făcute aici. Orașul are trei temple mari, are sub el șapte tirguri mai mici, iar acolo sînt și munți înalți; pe unul din ei crește tot felul de buruieni de leac, și se găsește într-insul și cvart. Pe alt munte este un palat atît de înalt încît ajunge pînă la nori, este și un pod de piatră lung de două sute de stînjeni și mai este și un alt munte foarte vestit care are două piscuri, unul numit Lung, adică Balaurul, celălalt Gu, adică Brebul¹, căci au crescut în așa fel încît balaurul parcă se aruncă în zbor asupra castorului.

¹ Castor, biber. În Ath. Kircher, *op. cit.*, p. 171: „În provincia Kiamsi este un munte desfăcut în două răsucituri, a căror parte de deasupra ar închipui un dragon, iar în partea de jos s-ar zice că este un tigr; aceștia doi se arată ca și cum s-ar repezi cu furie unul la altul“.

Al patrulea oraș mare al provinciei se numește Nankang și este așezat în mijlocul marelui lac Poiangom, iar ținutul este plin de tot felul de roade. Sub el are patru tirguri mai mici, iar în oraș se află temple multe, foarte frumoase: mai ales în munți trăiesc o mulțime de pustnici călugări de ai lor care slujesc tuturor idolilor și diavolilor, fiecare viețuind în chilia sa deosebită. Ei duc [o viață de] o asemenea înfrinare și chin al trupului încît, dacă li s-ar fi arătat harul lui Dumnezeu și dacă ar fi avut pravoslavnică credință creștinească, atunci ar fi fost deopotrivă vechilor noștri pustnici, ba chiar i-ar fi întrecut. Și ei își fac asemenea canon deoarece cred că după moarte sufletele lor au să fie trecute în trupul unor oameni fericiți. Mănăstirile sînt construite cu o arhitectură minunată, dar pe munte, chiar cînd este vreme frumoasă, soarele este întotdeauna posomorit, înnorat și întunecat; acolo crește o cînepă foarte bună, din care chinezii își fac haine de vară. Este și un lac mare numit Poiang, lung de 300 de verste, și în acele locuri se află și un izvor plin de farmec, care curge ca un briu de argint.

Al cincilea oraș însemnat al provinciei Keukiang este foarte mare și este un port bogat în tot felul de mărfuri, căci se află lingă marele fluviu Kiang, acolo unde se unește cu lacul cel mare Poiang. De aceea pe el umblă o mare mulțime de corăbii cu pinze și bărci, și oricui nu vede cu ochii săi nu-i vine să creadă, căci de la orașul acela și pînă la mare este o depărtare de 500 de verste pe fluviu și tot felul de corăbii vin pînă aici. Acolo se pescuiesc tot felul de pești de mare, morun, nisetru și celelalte soiuri, iar de acolo pînă la mare fluviul este larg de șase verste, foarte adînc și se navighează cu teamă pe el, căci curge grozav de liniștit, încît abia se vede. Fluviul acesta este mai mare decît toate celelalte riuri ce se află în China, și de aceea chinezii îl numesc Kiang, adică Fiul mării, iar creșterea și descreșterea apei din ocean ajunge pînă la acest oraș, mai ales cînd este lună plină. În oraș se stringe vamă multă, de asemenea sînt tot felul de

construcții foarte frumoase, mai ales temple, și are sub el cinci tirguri mai mici. Acolo sînt și munți foarte înalți, iar pe unul din aceia este o lespede atît de mare încît se pot culca pe ea o sută de oameni unul lingă altul; mai sînt și alți munți de care se sfărimă multe corăbii din pricina valurilor, cînd bîntuie pe fluviu furtună mare.

Al șaselea oraș mare al provinciei are numele Kiangang, este înfrumusețat cu construcții de tot felul și are sub el cinci tirguri mici: acolo trăia un împărat chinez și de aceea s-a construit un palat foarte frumos cu tot felul de lucruri iscusite. Aici sînt și două lacuri mari, unul în oraș, iar celălalt în afara lui, din care pricină sînt pretutindeni canale pe care umblă bărci. În oraș este și o biserică iezuită, de asemenea și două temple foarte frumoase. Aici se face un vin foarte bun din orez, care este mai bun decît toate vinurile tari europene. [Tot] aici crește orez mai bun decît în toate provinciile chineze, pe care îl trimite în fiecare an din sat de-a dreptul împăratului chinez, și de aceea i se spune bobul de argint: tot aici se fac din mătase felurite lucruri foarte iscusite.

Al șaptelea oraș mare al provinciei, numit Vuheu, este ridicat între niște munți înalți, însă foarte frumoși și îngrijiți, [plini] cu tot felul de roade, iar din ei curg multe riuri și izvoare ce udă întreg ținutul, care de aceea este foarte mînos. Aici cresc portocali și tot felul de legume și poame din belșug, în oraș sînt tot felul de clădiri foarte frumoase, între care și cinci temple mari, iar sub el are 8 tirguri mai mici. Acolo sînt și munți înalți, iar pe unul din aceștia [locuitorii] au ridicat o statuie care prevestește toate furtunile și schimbările de vreme, căci se colorază în diferite culori; acolo este și un riușor din care chinezii iau apă și o pun în ceasuri¹, fiindcă apa aceea este întotdeauna la fel.

Al optulea oraș mare al provinciei se numește Linkiang și este așezat pe riul Kan; acolo vin o mulțime de corăbii și

¹ Mecanisme alcătuite din mai multe vase în care se scurge apa; după nivelul ei se poate cunoaște timpul care a trecut. Ora era însemnată pe o tablă anume.

de aici [pornește] bogăția și îmbelșugarea mare în tot ce trebuie orașului. Sub el stau patru târguri mai mici și are trei temple mari; acolo sînt și niște munți foarte înalți pe care se află felurite păduri, riuri și lacuri dătătoare de rod.

Al nouălea oraș mare al acelei provincii are numele de Kiegan și este așezat pe riul Kan pe care sînt strașnicele praguri Sepatan, adică 18 praguri care sfărîmă multe vase și peste care nu se poate trece fără pilot bun, căci riul este foarte iute. Pe munții din apropierea orașului se găsește mult aur și argint, iar în locurile de șes cresc tot felul de cereale și legume, iar sub el orașul are zece târguri mai mici. Acolo sînt niște munți înalți cu păduri de tot felul, deasemenea sînt lacuri și riuri în care se găsește mult pește.

Al zecelea oraș mare al provinciei poartă numele de Ksunheu, este așezat pe riul Hoiang, poreclit de chinezi Fericitul, căci peste tot aici aerul este sănătos iar ținutul îmbelșugat, și orașul are sub el două târgulețe mici. Dajdia din oraș este de 300.000 de saci de orez. Acolo sînt multe sate și riuri în care se găsește aur, argint și piatră de lăpislazuli. Mai sînt și niște munți înalți și mari pe care se află un templu, și pe unul dintre ei se arată întotdeauna după ploaie o flacără mare, iar chinezii povestesc că muntele ar avea suflet de foc. Din pricina aceluia foc au construit un templu mare, și acolo este riul Kso, a cărui apă cine o bea se tămăduiește cu adevărat de orice boală.

Al unsprezecelea oraș mare al provinciei poartă numele de Uenheu și este în totul asemănător celui descris mai înainte, fiind așezat în vecinătate. Sub el are patru târguri mai mici și pe acolo sînt munți înalți în care se găsește alun și vopsele. Unul din munți se numește Niang, adică Cel ce este privit, căci nu-l poți urca în nici un chip, din pricina repezișurilor și prăpăștiilor. De jur împrejur muntele măsoară 300 de verste și din el curge un izvor rece a cărui apă nu poate fi băută pînă cînd nu se încălzește la soare. Acolo sînt și lacuri pe lingă care sînt construite palate frumoase, în care chinezii petrec

și benchetuiesc, iar unul din ele este chiar în oraș; și peste tot prin oraș se umblă cu bărcile.

Al doisprezecelea oraș mare al provinciei este numit Kanheu, și se află în locul unde se întilnesc râurile Hang și Kan și nu este mai prejos decît capitala [provinciei] prin mulțimea mărfurilor și prin vamă, iar prin mulțimea populației chiar o întrece. În acest oraș șade cel care ține locul împăratului și care stăpînește peste patru provincii și peste două cetăți [așezate] pe hotar pentru apărare împotriva tilharilor, căci între aceste patru provincii sînt munți mari în care sălășluiesc tilhari. Și pentru astfel de întimplări, de obicei neguțătorii plătesc cetăților acelora o dajdie nu prea mică, cu care să poată ține oșteni pentru apărarea acelor locuri. Peste râurile acelea este un pod mare de lemn construit pe 130 de bărci mari legate între ele cu lanțuri de fier, iar peste ele este așezat podul făcut din grinzi groase. Și în acest loc toți trecătorii plătesc o vamă mare, iar aici, la țărmul apei, se află o preafrumoasă clopotniță cu nouă caturi, și orașul acesta, în centru ca și în mahalale, strălucește de construcții foarte frumoase, între care sînt două capiști mari; sub el sînt 12 tîrguri mai mici. Pe acolo se construiesc niște mori mari, mai ales pe bărci, care nu numai că macină, dar scot și apă și udă toate grădinile și ogoarele; acolo se găsesc munți înalți, iar pe unul din aceștia se vede în timpul nopții ca și cînd ar fi cărbuni aprinși. Chinezii povestesc că pe muntele acesta se află un șarpe și niște păianjeni mari care leapădă niște pietre nestemate și le înghit din nou, iar pe munți cresc tot felul de ierburi de leac. Și mai povestesc chinezii că acolo trăiesc oameni sălbatici, și sînt și multe rîuri mari și mici care fac să rodească întreaga provincie Kanhei.

Al treisprezecelea oraș mare al provinciei poartă numele de Nankang, și este cel din urmă dintre orașele descrise mai înainte, fiind foarte mare și bogat, pentru că toate mărfurile din îmbelșugata provincie Kvantung trec spre toată China și se întorc înapoi prin orașul acela. Pe lingă zidul său curge fluviul Kiang, dar mărfurile sînt purtate peste munți și după

aceea pe riu cu corăbiile. Gospodăriile din mahalale sînt mai mari decît locuinţele din oraş, căci se găseşte acolo o mulţime de neguţători. Oraşul acesta are sub el patru tîrguri mai mici, iar acolo este un munte numit, pentru frumuseţea lui, Siho, adică Floarea asfinţitului.

CAPITOLUL AL PATRUZECILEA

Descrierea celei de a noua provincii a Chinei,
numită Kanghai¹ sau Nanking, cîte oraşe are
şi ce se găseşte în ele

În împărăţia chineză, provincia aceasta ocupă al doilea loc şi rang deoarece cea dintîi este provincia Pekin, în care se află oraşul de scaun al împărăţiei; cu toate acestea nici una din provinciile chinezeşti nu se poate asemui cu preafrumoasa şi preabogata provincie Nanking, căci ea a fost scaunul tuturor împăraţilor din vechime, pînă cînd dinastia Taiminsk a mutat scaunul la Pekin, ca să le fie cu putinţă a se împotrivi poporului mongol din locuri mai apropiate, deoarece [Pekin] nu este departe de marele zid chinezesc. Dar deşi în Nanking nu a mai fost scaunul ţării, totuşi s-au păstrat şi acolo toate rangurile împărăteşti, ca şi la Pekin, de asemenea şi un palat împărătesc foarte mare şi foarte frumos şi alte lucrări minunate. Iar cînd bogdoiţii l-au cucerit, l-au pustiit cu totul, răzbuindu-se [astfel] pe dinastia Taiminsk, pentru că dinastia aceasta i-a izgonit altădată pe bogdoiţi din împărăţie. Acolo se aflau nişte edificii atît de minunate încît erau socotite printre minunile lumii. Mai ales mormintelor împăraţilor, pe care le-au distrus cu totul, bogdoiţii le-au schimbat numele şi rangurile împărăteşti şi le-au răpit tot ce a fost bun şi de preţ.

¹ Actuala provincie Dziangsu.

Provincia aceasta este prețuită pentru că este foarte mare și îmbelșugată în tot felul de roade, și îndeosebi e bogată în mărfuri, căci în acea provincie se află toate orașele chinezești mari și bogate; iar cite orașe sînt, mai mari și mai mici, tot atitea sînt și posturile. Atît de mare este mulțimea neguțătorilor și a mărfurilor, încît nouă ni se pare că nicăieri pe lume nu se află atitea, și nimeni nu poate să creadă pînă cînd nu vede. În provincia aceasta sînt corăbii cu pinze și bărci nenumărate, încît ți se pare că s-a adunat acolo din toate părțile, din toată lumea, tot ce a fost corabie și vas, căci toată provincia este plină de riuri, lacuri și canale și se poate merge cu vasele oriîncotro. Deoarece din fluviul Kiang sînt săpate multe canale, iar fluviul acesta este, după cum l-a arătat Marco Pavel venețianul, cel care împarte întreaga provincie în două jumătăți, de aceea corăbiile mari și mici pot naviga pînă la mare și de la mare [încoace]; iar în provincia aceasta sînt cîtiva munți doar către miazăzi. De aceea acolo se face multă mătase, iar puf de bumbac este atît de mult, încît un singur oraș, Ksang, cu pădurile [de bumbac] care sînt sub oblăduirea lui, are peste 200.000 de oameni ce nu fac altceva în afară de kitaec, mai ales femeile lor, căci bărbații se îndeletnicesc cu treburile gospodăriei.¹ Și astfel orașul acela plătește în fiecare an împăratului chinez cite 250.000 de galbeni numai din bumbac și toate lucrurile făcute în acea provincie întrec prin măiestrie și preț pe cele din toate celelalte provincii, încît în China se spune că de aceea este mai scump [cîntare lucru], deoarece e făcut la Nanking. Și e drept că acesta este adevărul întreg, fiindcă ceea ce se face în acea provincie este mai bun decît în toate celelalte provincii.

În ținutul acesta sînt paisprezece orașe mari, 110 mai mici și toate sînt ca niște mici provincii, iar în afară de ele mai sînt și o mulțime fără număr de tîrgușoare și ce-

¹ Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 125.

tăți. După numărătoare, în această provincie Kiangan sînt 20.000.000 de familii, bărbați 10.000.000, și dau bir 6.000.000 de saci de grîn, 69.000 de funți de mătase nelucrată, din toate lucrurile de mătase cîte 29.000 de baloturi, pînă de cînapă 2.100 de valuri, în locul bumbacului crud plătesc cu galbeni¹, fin pentru hrana cailor împărătești dau cîte 5.800.000 de snopi, sare cîte 75.000 de puduri. Dacă toată dajdia s-ar aduna la un loc, s-ar face o grămadă uriașă de bani, iar după spusele iezuiților care au fost acolo și au văzut la fața locului, din provincia aceasta împăratul chinez primește în fiecare an 32.000.000 de galbeni de aur, căci în afară de dajdii mai sînt încă așezate peste tot vămi mari, mai ales în orașul Nanking². În provincia aceea [locuitorii] sînt foarte curioși și pricepuți în toate treburile cetățenești, mai ales sînt cu pricepere la învățătură și ageri la minte și în toată China se găsesse mulți învățători și boieri [proveniți] din această provincie, de asemenea sînt foarte iscusiți în orice lucru de mină ori meșteșug. În această provincie catolicii au multe biserici și au cîștigat o mulțime de chinezi la credința catolică; în capitală sînt [numai] două biserici și trei iezuiți, însă o mulțime de catolici chinezi. Dintre toate cele nouă ținuturi chineze de miazăzi, provincia aceea este cea dintîi și cea mai însemnată; în China nouă provincii se numesc de miazăzi, iar celelalte șase [se numesc] de miazănoapte. Despre aceste ținuturi de miazăzi scrie Marco Pavel venețianul, numindu-le Madjin, așa cum le numesc mongolii, iar pe celelalte șase provincii le numesc China. Și acest Marco Pavel, în urmă cu mai mult de patru sute de ani, cînd a fost în China cu hanul calmucilor, numit Tînghis³, care a cucerit China atunci, a scris cel dintîi o carte în limba italiană despre întreaga împărăție chineză. Și nu a fost crezut pînă în ziua

¹ *Ibid.*, p. 427.

² *Ibid.*, p. 427.

³ De fapt Kubilai.

de azi, cînd iezuiții venind¹ în China au descris din nou împărăția chineză; și acum se cade să vorbim despre cel mai însemnat oraș al provinciei aceleia.

CAPITOLUL AL PATRUZECI ȘI UNULEA

Descrierea celui dintîi oraș al provinciei, ce se găsește într-însul și cîte tirguri și cetăți are sub el

Cel dintîi oraș mare al provinciei acesteia este Kianghing, care înainte de aceasta se numea Ikting și Nanking, și l-a construit hanul Kvei al statului Kyu, și l-a numit Kineing, adică țara aurului. După aceea orașul și-a schimbat numele de mai multe ori pînă cînd l-au cucerit bogdoiții și l-au numit orașul Kianking. El este clădit pe malul de răsărit al marelui fluviu Kiang², pe un loc deosebit de frumos și bun, nu numai pentru că din toate părțile vin [aici] vase pe fluviu, dar și pentru că ele pornesc din oraș în toate părțile pe canale [derivate] din acest fluviu, [avînd] drum slobod.³ Despre orașul acela geografii chinezi scriu că este orașul care întrece toate celelalte orașe din lume prin mărime și frumusețe. Și mărimea lui i-au descris-o chinezii în acest chip: că într-o dimineată, alegîndu-se doi oameni călări, au ieșit pe aceeași poartă și li s-a poruncit să alerge în goana cailor unul într-o parte și altul în cealaltă împrejurul zidului orașului pînă cînd se vor întîlni; și au pornit în galop de dimineată și s-au întîlnit abia către seară. Și din aceea se vede întinderea lui, căci le întrece pe toate celelalte orașe chinezești. Este așezat pe loc șes, [deși] mai sînt și niște dealuri mici, însă peste tot este împodobit cu palate mari și temple, cu pagode înalte

¹ Text șters în copia fotografică după care am lucrat.

² Iang tzi dziang.

³ După J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 131.

și foarte frumoase, și sînt [și] o mulțime de poduri mari de piatră. Într-un cuvînt, se poate spune că orașul, prin clădirile sale obștești și ale locuitorilor, prin aerul sănătos și prin belșugul în toate roadele pămîntului, prin bogăția și înțelepciunea oamenilor, întrece toate celelalte orașe. Aici este un palat împărătesc în patru unghiuri, lucrare de o construcție foarte frumoasă, măsurînd șase verste de jur-împrejur. Orașul acesta este apărut de două ziduri, cel dintîi are 12 porți mari, toate îmbrăcate în fier și la aceste porți sînt [așezate] peste tot tunuri, iar zidul celălalt are de jur-împrejur 24 de verste. În afară de zidul acesta mai este împrejurul orașului un al treilea zid care nu se întrerupe decît acolo unde sînt locuri primejdioase și unde este întăritură firească, iar acesta este orașul despre care s-a scris mai înainte că a fost înconjurat călare. Și astfel în orașul Nanking sînt [de fapt] trei orașe; unul este al împăratului și măsoară de jur-împrejur șase verste, fiind construit într-un colț al orașului celui mare, al doilea este orașul cel mare de piatră care măsoară 24 de verste de jur-împrejur, iar al treilea este orașul și mai mare încă, pe care îl înconjoară într-o zi întreagă de-a călare. În oraș au fost 40.000 de oșteni pentru strajă, iar grădinile ori lacurile și alte clădiri răzlețe ce se află în acest oraș nimeni nu poate să le descrie în nici un chip. În oraș se mai află o clopotniță foarte, foarte înaltă numită „a matematicii“, în care se țin instrumente de aramă foarte mari și aurite, încît mi se pare că altele asemenea, în alte împărății, pot fi numai din întîmplare. Cel mai însemnat instrument este un glob mare pe care este desenată toată bolta cerească, și alte două cercuri cerești sînt făcute deosebit, de jur-împrejur fiecare instrument este mai mare de trei stinjeni. Ele sînt așezate pe niște balauri aurii și, așa cum au fost făcute acum mai bine de 348 ani, cînd calnucii stăpîneau împărăția, tot așa noi-nouțe sînt și pînă astăzi. Pagoda aceasta este construită pe un loc înalt și de acolo chinezii privesc la stele, și în jurul ei sînt construite multe palate pentru învățarea astrologiei, deși știința lor pînă la venirea iezuiților era foarte

slabă și greșită foarte. Aici, ca și în Pekin, se află o dregătorie a matematicii unde se scriu calendare și acolo într-un colț al orașului se ridică și un deal înalt pe care se află o piață lucrată minunat din marmură. În acea piață stă de veghe zi și noapte un om așezat anume, care se uită la cer și la stele [ca să vadă] cînd se ivește cometa, adică o stea cu coadă, ori alte focuri cerești și atunci dă de veste împăratului, judecînd acele semne și ce va fi mai departe din pricina lor, iar acolo în apropiere sînt instrumentele descrise mai sus; alte instrumente asemănătoare cu acestea sînt și la Pekin¹ și este dovedit că ele nu au fost născocite de chinezi, ci de către un bărbat străin învățat. Orașul Nanking nu a pierdut nimic din frumusețea și faima sa, căci și astăzi trăiesc în el peste un milion de locuitori bărbați în afară de mulțimea de oșteni, pentru că în acest oraș locuiește locțiitorul împăratului, [bogdihanul] care stăpînește astăzi și toate provinciile de miazăzi; numai că, atunci cînd au cucerit orașul, bogdoiții au năruit multe părți din palatul hanului.

În împrejurimile orașului acestuia sînt construcții preaminate, mai ales mormintele vechilor împărați chinezi, pe care le înconjoară peste tot muntele ca un zid de piatră, și această grădină de morminte are de jur-împrejur mai mult de 13 verste iar înlăuntru sînt sădiți pe cinci terase pini de toate felurile. Cu toate că în locul acela sînt multe clădiri preaminate, templul împărătesc care este construit acolo e și mai minunat, înfrumusețat cu tot felul de lucrări de artă în aur și argint. În mijlocul capîștii sînt așezate două tronuri mari împodobite cu fel de fel de pietre nestemate; iar pe unul din ele se așază hanul chinez cînd aduce jertfă zeilor săi². În acest templu slujește numai împăratul însuși și înăuntru nu se găsește nici o statuie, iar pe peretele din afară sînt soarele, luna, munți și ape, făcute din marmură roșie și ei spun că de aceea sînt așezate afară, pentru ca nimeni să nu

¹ Observatorul astronomic din Pekin.

² J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 136, spune că celălalt tron este rezervat divinității, „care-l ocupă fără să fie văzută“.

li se închină lor, ci să se închine aceluia care le-a creat, cui i se închină în templul acela și hanul; acolo sint sădiți și tot felul de copaci și oricine rupe o creangă din ei este pedepsit cu moartea.

Lingă oraș, în marele fluviu Kiang se pescuiește mult pește în lunile aprilie și mai, și de aceea este pus [acolo] un eunuc din partea împăratului, care în fiecare săptămână trimite la Pekin peștele prin olăcari anume. Și cu toate că pină la Pekin este o depărtare de 2.200 de verste, totuși se ajunge în a opta zi, căci pește tot sint așezate stații care toată vremea, ziua și noaptea [pun oameni de] trag corăbiile [la edec] pentru ca peștele acela să ajungă la vreme la împărat. Și poruncile împărătești sint așa de strașnic păzite la ei, încît dacă trece măcar un singur ceas peste vremea hotărîtă, atunci [vinovatul] se pedepsește cu moartea. Și din acest oraș pleacă la fiecare trei luni la Pekin, spre însuși hanul, cinci corăbii pline cu tot felul de lucruri de mătase, și acestea sint numite de chinezi lung și luen, adică corăbiile cu bogăția balaurlui, pentru că semnul pecetiei împărăției chineze este balaurul¹. Eu cred că nu se pot găsi alte corăbii mai frumoase decît acestea, pietate peste tot cu aur, argint și cu chinovar din cel bun, iar acele corăbii prin cînte și prin frumusețe întrec toate corăbiile chinezești, iar cînd se întîlnesc cu voievozii li se face loc.

În orașul pomenit sint donă biserici mari ieznite și un capetoliu² [înălțat] în numele arhistrategului³ Mihail, deoarece aici au fost încă din vechime mulți catolici; iar orașul are sub el multe țiguri mai mici. Acolo este și un munte înalt ce se numește Mao, care este socotit la chinezi ca cel mai cu noroc dintre toți ceilalți munți; în apropierea orașului este muntele Ni, pe care se află un templu în care sint peste 10.000 de idoli. De asemenea este și un munte numit Fang, pe care peste 5 000 de oameni l-au străpuns din porunca împăratului

¹ La J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 133.

² Capelă.

³ Comandant de oști, aici: arhanghelul.

Ksi, și l-au săpat, mințindu-l pe han și spunându-i că în muntele acela se află norocul viitor al celui din urmă împărat. Iar el [Ksi] dorea să-i strice [împăratului] aceluia norocul și le-a poruncit să sape muntele pentru ca astfel să-i pună capăt fericirii. Mai este un alt munte cu numele San și prin stinca acestui munte curge râul Kian, iar împrejurul acelei stinci sint prinse lanțuri mari de fier despre care ei spun [un] lucru vrednic de ris, și anume că muntele ar fi ferecat ca să nu fugă. Lanțurile au fost însă înțepenite pentru că, acolo râul este foarte repede și stincile sint mari, iar de aceste lanțuri se leagă corăbiile și li se dă drumul [numai] cînd se face vreme frumoasă, ca să nu le sfarme [apa]. Acolo sint și lacuri mari, între care unul are o mie de verste chinezești; sint de asemenea și multe insule pe care cresc din belșug tot felul de ierburi și rădăcini.

CAPITOLUL AL PATRUZECI ȘI DOILEA

Descrierea celorlalte orașe mari și mici din acea provincie și ce se găsește în ele

Al doilea oraș mare al acelei provincii, numit Funghiang, este vestit mai ales pentru că în el s-a născut sărac acel preot păgîn cu numele Hu, care a întemeiat dinastia Taiminsk și a izgonit pe calmuci din China. După aceea a ajuns împărat în China și a sporit slava acelui oraș; dintr-unul mic a întemeiat unul mare, clădind în jurul lui, la 18 verste [depărtare], ziduri noi și foarte puternice, și tot felul de edificii preafrumoase și a înfrumusețat mormintele strămoșilor săi nevoiași. Sub acest oraș se află 14 tirguri mai mici, iar pămîntul din jurul lor este foarte roditor căci multe riuri și izvoare curg prin tot ținutul. Aici s-a născut [și] vestitul tilhar Liupang, care s-a făcut împărat al bandiților, întemeind o dinastie de hani, iar aici nu s-au născut numai împărați, ci și filozofi mari.

[Căci] aici s-a născut și cel mai vechi dintre toți filozofii, numit Lauzu, care a întemeiat în China cînul filozofic epicurean. Orașul acela este așezat pe un deal, iar în oraș sînt multe culmi împrejmuite, pline cu clădiri foarte frumoase, și în el sînt șase temple mari. De asemenea sînt și numeroși munți pe care se găsește multă nică, ce se numește în chineză iunmu; se găsește și un minereu roșu¹ pe care doctorii îl amestecă în multe leacuri. Mai este și un alt munte printre munții aceia, pe care au găsit o bucată mare de aur cu care lecuiesc multe boli și de aceea chinezii cred că nu este firească, ci că este făcută prin meșteșugul alchimiei². Alt munte e numit Păstorul, pentru că pe el a trăit în vechime o preafrumoasă fecioară păstorită; acolo este și riul cel mare Goai, care se unește cu marele Fluviu Galben și împreună se varsă în mare; sînt și alte riuri mai mici pe care se află numeroase insule.

Al treilea oraș mare al provinciei e numit Suheu, iar acel oraș se află printre orașele chinezești cu faimă, bogate și mari, pe care chinezii le numesc raiul lumii întregi, din pricina bogăției, frumuseții și bunei lor stări. De aceea la ei este o zicală: ...Suhang³, adică ceea ce este cerul sus, aceea sînt pe pămînt Suheu⁴ și Hankheu. Iar despre ținutul Hanhu trebuie să scriem mai jos, pentru că orașul acela este reședința altei provincii. Iar atunci cînd preotul Hu a început să lupte împotriva calmucilor și i-a izgonit din China, orașul acesta Suheu i s-a împotrivit multă vreme, împreună cu toate orașele care erau sub el, și nu s-a supus, pentru că în el erau mulți oșteni calmuci. De aceea de atunci și pînă astăzi orașul acesta este socotit ca trădător și plătește împăratului chinez gloabă cit plătesc alte două provincii întregi laolaltă. Cu toate acestea,

¹ La J. Nienhoff, *op. cit.*, p. 158, *absinthe rouge* (pelin roșu).

² În original: *anhaminskim*, poate greșeală de tipar, poate greșeala copistului manuscrisului ce stă la baza ediției.

³ La J. Nienhoff, *ibid.*, este redată întreaga zicală: „Ksang yeu t'ien t'ang, hiă suhang“. În textul slavon este redat doar ultimul cuvînt. Traducerea românească sună: „În ceruri este raiul, pe pămînt orașele Sudjou și Hangdjou“.

⁴ Orașul Sudjou, renumit prin pitorescul peisajului.

în oraşul acela este asemenea belşug, şi atita mulţime de mărfuri se află în el, şi portul este atit de mare, încit nu s-a mai auzit despre un bir aşa de mare în niciuna din celelalte provincii chinezeşti. Întreg oraşul acesta este aşezat pe apă ca şi oraşul veneţian, doar că oraşul [chinez] este mai bine aşezat pentru că el este clădit pe apă dulce, care se poate bea sau folosi la orice trebuinţă. De aceea au mulţime nenumărată de poduri de piatră foarte frumoase, mari şi mici, construite cu multe bolţi din piatră cioplită. Din pricina noroiului şi a mlaştinilor, toate clădirile oraşului sint aşezate pe stilpi şi peste tot în oraş sint canale largi pe care se poate umbla cu corăbiile mari, căci de la locul acesta şi pină la mare sint numai trei zile de mers. Oraşul acesta este aşezat lingă marele lac Tai, unde se află o mare mulţime de corăbii, neguţători şi mărfuri; iar în jur, întinderea lui este de 40 de verste chinezeşti, de-ale noastre 14 şi ceva, însă cu mahalale cu tot depăşeşte 36 de verste de ale noastre. Oraşul nu duce lipsă de nimic din ceea ce îi este de trebuinţă omului, căci acolo se află totul din belşug pentru trai şi desfătare, iar locul pe care este aşezat oraşul acela este vestit în [toată] China, deoarece toţi neguţătorii indieni, portughezi şi japonezi şi alţii străini îşi încarcă aici [corăbiile] cu mărfuri chinezeşti şi pleacă spre ţara lor, şi [tot] de aici pornesc şi chinezii înşişi la străini, de aceea corăbiile umblă iarna şi vara. Iar pentru apărarea corăbiilor împotriva furtunilor, s-a făcut în acest oraş un canal, şi pe amindouă malurile lui este ridicat un val de pământ, şi ţărnul este acoperit peste tot cu piatră cioplită, tocmai pină în oraşul Hinkiang. Şi din oraşul acela, peste lacul descris mai înainte, se întinde un pod mare de piatră sub care se găseşte 300 de bolţi, iar cînd nu este vînt, de pe podul acela se trag corăbiile la edec. Locuitorii oraşului trăiesc foarte indestulat şi, cu zahăr, sare, oţet şi vin de struguri, pregătesc tot felul de [bucate din] ierbururi şi legume, iar în afară de acestea se găseşte foarte mult unt şi lapte, atit cît nu se găseşte nicăieri altundeva; de asemenea se face în acest oraş un vin din orez cum nu se poate face nicăieri

mai bun și care se numește la ei samaie¹, adică „[băutură] albie a întreiței [culori] albe“; de acolo vinul acela este dus pînă la Pekin, și din pricina aceasta nu e de mirare că locuitorii orașului benchetuiesc și huzuresc [într-una]. Și tot acolo sînt niște corăbii mari, construite ca niște palate, zugrăvite cu aur și cu tot felul de culori, în care [chinezii] cîntă și petrec zi și noapte. Acolo se găsește tot felul de marfă scumpă ca aur, mosc, mătase și alte mărfuri rare de mătase, și la fel ca și din Nanking, din orașul acesta pleacă la fiecare trei luni cinci corăbii mari împărătești, încărcate cu tot felul de mărfuri și pietre scumpe. Locuitorii orașului acestuia sînt mai arătoși decît toți ceilalți chinezi la îmbrăcăminte și la împodobirea părului, și acesta este orașul pe care Marco Pavel venețianul l-a numit Singu. Orașul are sub el șapte tirguri mai mici, iar în acestea și în sate se află multe biserici catolice, deoarece chinezii au făcut biserici catolice din templele păgîne, și peste tot este mulțime de catolici. Mare vamă se strînge numai de la corăbii, încît în fiecare an adună 1.000.000 de galbeni și de aici se poate ști ce multe corăbii sosesc în acest oraș. Corăbiile voievodale, boierești și împărătești nu plătesc vamă. [Locuitorii] dau cîte 2.000.000 de galbeni pe an adunați [din vinzarea] orezului și atîta bir plătește orașul pe fiecare an cît nu plătesc toate celelalte [la un loc]. În apropierea orașului sînt munți înalți pe care se află clădiri foarte frumoase și mănăstiri, este și un lac foarte întins, cu același nume, în care sînt multe insule cu temple mari, iar orașul este înconjurat de trei riuri.

Al patrulea oraș mare al acestei provincii este cel cu numele Sukmang², foarte împodobit cu tot felul de clădiri și așezat de asemenea pe apă, ca și orașul descris mai înainte, din care pricină se umblă peste tot în el cu corăbiile. Este vestit pentru belșugul de bumbac puf și de kitaec pe care îl folosesc nu numai în toată împărăția chineză, dar îl trimite

¹ La J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 158: sangpe.

² La J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 159: Sungdzang.

și în alte împărății. Căci într-un singur oraș, Hanhan, care este sub acesta, mai mult de 200.000 de chinezi, oameni de jos, lucrează această pinză. Și măcar că orașul nu are un ținut întins, căci are sub el numai două ținuturi, totuși prin belșug, mulțimea populației, mărime și bogăție, este la fel cu orașele mari. Orașul acesta este așezat aproape de mare și chiar la gurile riului, lângă mare, are o cetate de apărare; odinioară orașul a fost supus orașului Suheu, iar după aceea împăratul Iven l-a socotit între orașele de frunte. Spre deosebire de altele, în aceste orașe sînt mai ales o mulțime de biserici catolice, căci într-un singur oraș sînt peste 20.000 de credincioși și [tot] acolo sînt multe sate în întregime catolice. În orașul acela a trăit vestitul kolai și filozof Pavel¹, care a dat catolicilor mare ajutor în [răspindirea] credinței lor. Acolo sînt și munți înalți, mai ales muntele Kin, așezat pe țărmul mării. Pe acel munte este o fortăreață care are multe corăbii și oșteni pentru apărarea porturilor, și [tot] aici este vestitul canal săpat cu mîinile, care duce pînă la mare.

Al cincilea oraș mare al acestei provincii, numit Hanheu, este înălțat lângă marele canal ce duce de la orașul Suheu la fluviul Kiang. Amîndouă țărmurile sînt zidite de jos pînă sus cu piatră mare cioplită, lucrată foarte frumos; sînt și multe bolți de piatră, și canale construite în cinstea oamenilor [vestiți]. Sub acest oraș sînt cinci ținuturi mai mici și datorită riurilor pămîntul acelei țări este foarte mînos; orașul are în el cinci temple mari. Aici se găsea odinioară în munți mult plumb; în orașul Hinhing se fac niște cești cu totul deosebite, din care chinezii beau ceai și altele. Și cu toate că nu sînt atît de subțiri ca acelea care se fac la Kianksi, totuși pe cele de aici negustorii le cumpără mai scump, deoarece se zice că ceștile de aici dau ceaiului o aromă mai bună. Aproape de acest oraș se află un izvor cu faimă, Goei, a cărui apă este

¹ Un mandarin chinez, Li, care a primit credința catolică și i-a sprijinit mult pe misionarii iezuiți, în vremea lui Mateus Ricci.

vestită la chinezi, căci o duc tocmai în Pekin ca să fiarbă ceai cu ea și o vînd cu preț mare. Și iezuïții laudă apa aceasta [zicînd] că este foarte ușoară mai ales la fierberea ceaiului.

CAPITOLUL AL PATRUZECI ȘI TREILEA

Descrierea celorlalte orașe mari și mici și ce se găsește în ele

Al șaselea oraș mare al provinciei, numit Hinkiang, venețianul l-a numit Ținghiang pentru că este așezat pe riul Ținghian, în vecinătatea unui canal adînc, care se varsă în fluviul Kiang. De partea cealaltă a canalului este o mahala mare și populată ca și un oraș, iar niște poduri de piatră foarte mari leagă orașul cu mahalaua. Și atîta mulțime de corăbii și de vase trec în fiecare an prin acel oraș, încît nu e cu putință să se vorbească mai cu de-amănuntul despre aceasta, căci toate corăbiile care vin din provincia Hinkiang și din alte provincii mai însemnate, mergînd către Pekin, se opresc în oraș și de aici își ridică catargele și pinzele, deoarece pînă la orașul acesta nu pot naviga cu ele din pricina mulțimii podurilor [care se află] peste toate riurile. Iar de la orașul acesta încolo pînă la Pekin nu mai este nici un pod care să nu aibă în mijloc o parte care se ridică. Orașul se mai numește și Inkiheu, adică Gura orașului de reședință; de aici umblă fără opreliște tot felul de corăbii și prin aceasta se poate și cîț de mulți neguțători și cite mărfuri se află în oraș. În preajma orașului acestuia sînt niște coline foarte frumoase și pe ele niște temple mari, iar pe una din acelea se află o clopotniță mare făcută numai din fier, și mai înaltă de opt stînjani, așezată pe un pedestal de fier. Alta este toată acoperită pe pereții de sus și pînă jos cu figuri și flori [lucrate] din fier. Orașul acesta este vestit mai ales pentru că nicăieri în China nu se găsesc doctori atît de învățați ca aici, și acolo cresc legume foarte

bune, iar orașul are sub el trei tirguri mai mici. Acolo este muntele numit Kin, care face o insulă mare în fluviul Kiang, iar pe el sint temple mari pline de călugări. Muntele acesta este foarte frumos împodobit și de la natură și prin măiestria oamenilor [și tot] acolo este [și] un izvor prea lăudat de chinezi.

Al șaptelea oraș mare al provinciei se numește Nanhuei; umblind pe fluviul Kiang dai de un prag mare, de la care pornește un canal săpat, pe care se ajunge la acest frumos oraș. Astfel orașul este un port vestit și se strînge destulă vamă pentru împărat, însă cu toate că este belșug de tot felul de mărfuri, totuși orașul acesta se îmbogățește mai ales din sarea pe care [locuitorii] o scot din apa mării [prin fierbere], în același chip ca și în Europa. Și din acel meșteșug locuitorii din oraș s-au îmbogățit foarte și au ridicat clădiri prea frumoase, iar prin tot orașul sint săpate multe canale cu apă bună de băut. Pe ele se află 24 de poduri mari de piatră, în afară de o mulțime de poduri mai mici; lingă oraș este săpat canalul, iar dincolo de canal se află o mahala de șase verste, [pe care] însă acuma, cînd au cucerit-o [și pe ea], bogdoiții au pustiit-o de tot. Orașul acesta se face însă de ocară mai ales printr-un obicei nemernic [al locuitorilor], care cumpără fete mici, le învață să cînte la diferite instrumente, să joace table și alte jocuri și să facă tot felul de lucrări de croitorie. După aceea le vînd cu prețuri mari boierilor chinezi, ca să le fie țitoare.¹ Aerul orașului este foarte sănătos, ținutul este roditor, și sub el acest oraș are zece tirguri mai mici, iar lingă el este săpat un canal de 60 de verste chinezești. Malurile acestui canal sint făcute pe de-a-ntregul din bucăți mari de piatră, albă, cioplită, lucrare minunată, cum nu se mai află nicăieri la fel de meșteșugită.

Al optulea oraș mare al acestei provincii, numit Hangan, este un oraș [alcătuit] din două [orașe], totuși un singur zid le înconjoară pe amîndouă, iar întinderea orașului este sporită mai ales de o mahala care se întinde pe șase verste și mai

¹ Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 144.

vestită la chinezi, căci o duc tocmai în Pekin ca să fiarbă ceai cu ea și o vînd cu preț mare. Și iezuïții laudă apa aceasta [zicînd] că este foarte ușoară mai ales la fierberea ceaiului.

CAPITOLUL AL PATRUZECI ȘI TREILEA

Descrierea celorlalte orașe mari și mici și ce se găsește în ele

Al șaselea oraș mare al provinciei, numit Hinkiang, venețianul l-a numit Ținghiang pentru că este așezat pe riul Ținghian, în vecinătatea unui canal adînc, care se varsă în fluviul Kiang. De partea cealaltă a canalului este o mahala mare și populată ca și un oraș, iar niște poduri de piatră foarte mari leagă orașul cu mahalaua. Și atîta mulțime de corăbii și de vase trec în fiecare an prin acel oraș, încît nu e cu putință să se vorbească mai cu de-amănuntul despre aceasta, căci toate corăbiile care vin din provincia Hinkiang și din alte provincii mai însemnate, mergînd către Pekin, se opresc în oraș și de aici își ridică catargele și pinzele, deoarece pînă la orașul acesta nu pot naviga cu ele din pricina mulțimii podurilor [care se află] peste toate riurile. Iar de la orașul acesta încolo pînă la Pekin nu mai este nici un pod care să nu aibă în mijloc o parte care se ridică. Orașul se mai numește și Inkiheu, adică Gura orașului de reședință; de aici umblă fără opreliște tot felul de corăbii și prin aceasta se poate și cîț de mulți neguțători și cite mărfuri se află în oraș. În preajma orașului acestuia sînt niște coline foarte frumoase și pe ele niște temple mari, iar pe una din acelea se află o clopotniță mare făcută numai din fier, și mai înaltă de opt stînjani, așezată pe un pedestal de fier. Alta este toată acoperită pe pereții de sus și pînă jos cu figuri și flori [lucrate] din fier. Orașul acesta este vestit mai ales pentru că nicăieri în China nu se găsesc doctori atît de învățați ca aici, și acolo cresc legume foarte

bune, iar orașul are sub el trei tirguri mai mici. Acolo este muntele numit Kin, care face o insulă mare în fluviul Kiang, iar pe el sint temple mari pline de călugări. Muntele acesta este foarte frumos împodobit și de la natură și prin măiestria oamenilor [și tot] acolo este [și] un izvor prea lăudat de chinezi.

Al șaptelea oraș mare al provinciei se numește Nanhuei; umblind pe fluviul Kiang dai de un prag mare, de la care pornește un canal săpat, pe care se ajunge la acest frumos oraș. Astfel orașul este un port vestit și se strînge destulă vamă pentru împărat, însă cu toate că este belșug de tot felul de mărfuri, totuși orașul acesta se îmbogățește mai ales din sarea pe care [locuitorii] o scot din apa mării [prin fierbere], în același chip ca și în Europa. Și din acel meșteșug locuitorii din oraș s-au îmbogățit foarte și au ridicat clădiri prea frumoase, iar prin tot orașul sint săpate multe canale cu apă bună de băut. Pe ele se află 24 de poduri mari de piatră, în afară de o mulțime de poduri mai mici; lingă oraș este săpat canalul, iar dincolo de canal se află o mahala de șase verste, [pe care] însă acuma, cînd au cucerit-o [și pe ea], bogdoiții au pustiit-o de tot. Orașul acesta se face însă de ocară mai ales printr-un obicei nemernic [al locuitorilor], care cumpără fete mici, le învață să cînte la diferite instrumente, să joace table și alte jocuri și să facă tot felul de lucrări de croitorie. După aceea le vînd cu prețuri mari boierilor chinezi, ca să le fie țitoare.¹ Aerul orașului este foarte sănătos, ținutul este roditor, și sub el acest oraș are zece tirguri mai mici, iar lingă el este săpat un canal de 60 de verste chinezești. Malurile acestui canal sint făcute pe de-a-ntregul din bucăți mari de piatră, albă, cioplită, lucrare minunată, cum nu se mai află nicăieri la fel de meșteșugită.

Al optulea oraș mare al acestei provincii, numit Hangan, este un oraș [alcătuit] din două [orașe], totuși un singur zid le înconjoară pe amîndouă, iar întinderea orașului este sporită mai ales de o mahala care se întinde pe șase verste și mai

¹ Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 144.

Kiang și de acolo și-a luat numele. Este și un munte care se numește Ghiao, căruia i se spune Bufnița, căci acolo se află o mulțime de bufnițe, iar pe muntele acela [mai] este un lac mare, de 300 de verste chinezești împrejur.

Al doisprezecelea oraș mare al acelei provincii, numit Linkpe¹, este construit pe râul Von, acolo unde se varsă și fluviul Kiang, iar sub el are șase țiguri mai mici și tot ținutul acela este muntos, dar și în oraș sint coline frumoase, împodobite cu tot felul de clădiri, [coline pe care] cresc tot felul de castane și niște pere mari. Se face multă hirtie de scris, de tres-tie udată și din frunzele ei; acolo se găsește și un templu foarte mare, construit în cinstea a cinci fecioare și se numește ghiaxing, adică „inima înmiresmată“. Și [templul] s-a construit pentru că aceste fecioare apărindu-și cinstea, au fost sugrumate de tilhari, căci nu s-au lăsat pingărite². De asemenea sint aici și munți înalți cu așezări omenești unde se găsesc o mulțime de ierburi și felurite rădăcini.

Al treisprezecelea oraș mare al acestei provincii, cu numele Hoenkheu, care este construit la miazăzi, pe țărmul cel nou al fluviului Kiang, cu toate că este muntos, este însă bogat în toate, și ceea ce [mai] este trebuincios vine pe râu. Sub el are șase țiguri mai mici, iar în el sint patru temple mari; acolo se află și munți unde cresc tot felul de legume.

Al patrusprezecelea oraș mare al acestei provincii, cu numele Hoenkheu³, are sub el șase orașele mai mici, iar pământul din jurul lor este muntos. Orașul acesta se socotește printre orașele chineze bogate, deoarece aici se face mare negoț, iar poporul este priceput la tocmeală și zgircit și [nici] portul [orașul] lui nu este mic. În orașul acesta se face o bună cerneală chinezească, dar nu se face lichidă, ci [solidă], ca niște pive mititele, pe care întipăresc [chipul a] tot felul de ierburi, și inscripții, și felurite animale, și numele celui ce

¹ Lingbi, în provincia Anhui.

² Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 159.

³ Același nume ca al orașului anterior și apropiat de primul oraș din capitoul al 37-lea. V. mai sus p. 138

le-a făcut, pentru că la ei această indeletnicire se cinstește, și le pisează pe piatră, amestecându-le cu apă, și după aceea scriu cu pensula ca pictorii. În acest oraș se fac tot felul de lăzi pe care le dau cu lac chinezesc și nicăieri nu se fac [cutii] mai bune ca cele de aici. De asemenea tot de aici se duce anume porțelanuri. Și aici sînt munți înalți, în care se găsește aur, aramă și planta de ceai, care nicăieri [în altă parte] nu crește atît cît în orașul acesta, și pentru cunoașterea acestei plante vom scrie aici cum crește și unde anume. Planta de ceai nu este de la natură nici copac, nici iarbă, ci crește pe niște nuiele care se întind pe loc larg, floarea ei este gălbuie și vara înflorește înaintea altor plante; floarea, ca un bob mărunț, crește la început verde, iar după aceea se face neagră. Pentru fierberea ceaiului se string frunzele acelei plante, dar mai întîi, primăvara, se adună ușurel cu mîna floarea mărunță, pe care o pun după aceea în niște ceaune mari, sub care se așază foc cîte puțin și cu socoteală, pînă cînd frunzele de ceai se încălzesc. Atunci, așezîndu-le pe o scîndură netedă, răsucesc frunzele cu mîna și le pun din nou la foc, pînă cînd se răsucesc cu totul și se usucă. Le așază apoi în vase mari de cositor [închise] bine și le păstrează astfel ferite de orice umezeală ca să nu se răsufle; iar frunzele acelea, cu toate că se păstrează vreme îndelungată, totuși cînd sînt puse în apă clocotită, îndată se improspătează și se desfac ca odinioară, iar dacă sînt încă bune și nu s-au stricat, atînci împrăștie o mireasmă plăcută și se înverzesc. Chinezii laudă mult băutura aceasta, zicînd că din ea se capătă și putere și lecuire, și de aceea ei o folosesc zi și noapte și îi îmbie cu ea și pe oaspeți. În China cresc tot felul de ceaiuri; [astfel] se găsește un ceai care se vinde un funt de un ban, dar se găsește și altul [mai] bun, care chiar la ei se vinde cu doi galbeni și mai mult,

iar chinezii spun că [datorită ceaiului] nu au podagră¹ și nici nisip la rărunchi. De asemenea, cînd îl beau după masă, [ceaiul] curăță stomacul și ajută digestia, și după beție este bun de băut, curăță flegma și [îndepărtează] orice tulburări ale mahnurelii și ajută acelor care doresc să nu se moleșescă de somn, ca să scrie sau să citească ceva. Nu este nimic mai bun decît folosirea acestei băuturi, căci ea gonește orice somn și lenevie, și ceaiul are la chinezi numiri felurite, după ținuturile unde crește, iar în acest oraș se numește ceai oacheș. Aici sînt [și] munți înalți unde se găsesec multe peșteri iar în vecinătatea lor se află multe riuri și pîraie, între care este riul Singan, cu 36 de praguri, dintre care unul este foarte primejdios.

În afară de acele orașe mari, sînt alte orașe pe care chinezii le numesc Fu și Heu, iar acestea au sub ele alte orașele. În acest ținut sînt [și] patru orașe numite Hien. Dintre aceste orașe, cel dintîi este orașul Kivanktei, mai bogat în mătase și deosebit de frumos, care are sub el alt oraș, nu prea mic; aici sînt [și] doi munți foarte înalți ale căror piscuri se ridică mai sus decît norii.

Al doilea oraș este Honheu, care are sub el un alt tirg, și este vestit, printre altele, pentru că aici și-a avut lăcașul preotul Ho, care a fost și împărat și tilhar.

Al treilea oraș are numele de Kunheu, are sub el două tirguri, iar ținutul este udat de lacul numit U, și aici se află și numeroși munți.

Al patrulea oraș, Siuheu, care stăpînește patru tirguri, este construit lingă Fluviul Galben, care împarte ținutul acesta în două, iar orașul este foarte vestit, pentru că e așezat ca hotar între patru provincii. Aici se află și un pod

¹ În original: *Kamciujnoi boleazni*; sensul de podagră l-am luat din *Tolkovoi slovar*, II, p. 83, însă în indicele de cuvinte al ediției de la Kazan (p. 236), se spune că ar putea proveni dintr-un cuvînt mongol, care înseamnă molimă, boală de mîini. În J. Nieuhoff, *op. cit.*, partea a II-a, p. 75, într-o descriere asemănătoare a procedeuului de uscare a ceaiului, se vorbește de gută.

foarte mare, căruia i se spune „podul viu“ [și este] făcut pe 35 de corăbii mari; acolo sînt și multe riuri și lacuri, [dintre care] mai ales riul Su e vestit pentru că în el sînt scufundate nouă vase de aramă care au fost turnate de către vechiul împărat Iva. Pe acele vase erau desenate cele nouă provincii chineze și mulți împărați le-au căutat dar nu le-au găsit, căci vasele aveau această faimă, că cel care le-ar fi dobîndit ar fi devenit împărat.

CAPITOLUL AL PATRUZECI ȘI CINCILEA

Descrierea provinciei numite Henkiang¹, cîte orașe are sub ea, [zece] mari și mici și ce crește în ea

Provincia aceasta, Henkiang, se pare că rămîne în urmă ea întindere în fața celor două orașe de scaun împărătești, însă întrece cu mult toate celelalte ținuturi nu atît prin mărime, cît prin frumusețe, îmbelșugare și bogăție. În această provincie sînt unsprezece orașe mari, ca unsprezece ținuturi, și sub ele sînt șajzeci și trei de [alte] adevărate orașe, iar tirguri, mahalale, cetăți și sate sînt mulțime fără număr. Către răsărit, hotarul provinciei este marea, și din locul acesta, adică de la capul nipon, corăbiile aleargă ziua cu vîntul [în pînze], spre insula japoneză, și în altă provincie se află un oraș cu numele Kanheu, care este atît de mare, încît poate hrăni o împărăție întinsă. Provincia este și muntoasă, și de șes, încîntătoare și cu climă potrivită, cu riuri, lacuri și cu izvoare, este foarte fericită și îndestulată cu de toate din belșug, iar unde sînt munți, [aceștia] sînt peste tot plini de locuințe. Pe lîngă acestea [mai] este și pădure [cu lemne de esență] bună din care se fac tot felul de corăbii și peste tot este [și] pădure

¹ Djidziang.

[cu copaci] ale căror frunze le mănincă viermii ce scot mătasea. Și atîția viermi de aceștia cresc acolo, încît se face destulă mătase și tot felul de haine de mătase nu numai pentru toată China, ci și pentru insulele japonezilor și filipinilor și [chiar] pentru îndepărtatele țări ale indienilor și ale europenilor ar putea fi prea indeajuns, căci lucrurile de mătase de aici sînt mai bune decît [în] toate celelalte [provincii] ale chinezilor și atît de ieșine, încît mai bune și mai ieștine sînt aici zece haine pentru zece oameni, decît în Europa o singură haină, oricum ar fi ea. Și acea pădure ale cărei frunze le mănincă viermii de mătase ei o sădesc și o lucrează tot așa cum se sădește în Europa vița de vie. Cea mai bună mătase se face din viermi mici, care mănincă numai frunzele cele mici primăvara, iar cealaltă mătase [se face] din frunzele aspre de vară. Asemenea schimbare produce mîncarea acestor frunze, că mătasea aceea e mai ieștină decît mătasea de primăvară. Și [chinezii] se străduiesc atîta în jurul acelor viermi, ca și [oamenii] din Europa, cu felurite munci, însă mătasea chinezească este de soi mai bun decît cea europeană. Iar ceea ce se scrie, că în China ar crește peste tot mătasea de la sine, în pădure, este și aceasta minciună pe de-a-ntregul, deoarece și în China tot viermii o fac.

Provincia aceasta dă mare dajdie în fiecare an împăratului său, și anume: din orez cîte 12 510 000¹ de saci, mătase lucrată 2 574 de funți și în afară de acestea mai pornesc [de aici] în fiecare an marile corăbii împărătești, așa cum am scris mai înainte, pline cu tot felul de lucruri de mătase, mai ales cu brocart² împodobit cu desene cu păsări, cu balauri și cu tot felul de flori pe care le poartă împăratul însuși sau cei cărora le dăruiește. Fin dau cîte 8 745 000 de snopi, sare 444 500 de puduri, în afară de vămile mari care se strîng în două locuri și anume: într-unul pentru marfă de tot felul,

¹ La Nieuhoff: 2 510 299; la Martini: 883 415. În textul lui Spătaru este diferit.

² În original *Kamkami*, *Kamka* brocart de mătase cu flori, stofă de Damasc.

iar în celălalt [numai] pentru lemne, deoarece în provincia aceasta lemnele de foc sînt foarte scumpe, căci din ele se fac tot felul de corăbii și case, și toate cele de trebuință. În chipul acesta cei care fac negoț cu lemne sînt foarte bogați și se stringe de la ei vamă mare, și se zice că întreg venitul provinciei aceleia merge la han, și se string în fiecare an peste 15 000 000 de galbeni de aur.

După cartea de numărătoare a acestei provincii, se află 1 240 012 familii, dar bărbați sînt [numai] 4 525 000; populația provinciei acesteia este foarte cuviincioasă și ageră la minte, plecată cu deosebire spre idolatrie, dar mulți au primit credința catolică. Provincia aceasta este plină peste tot cu riuri, riulețe și lacuri asemenea țării olandezilor, încă și mai mult decît aceea, și sînt săpate atîta mulțime de canale încît nu-i vine omului a crede că toate sînt lucrate de mînă omenească. Malurile tuturor canalurilor sînt acoperite cu piatră cioplită, de asemenea peste tot sînt construite poduri foarte frumoase de piatră, și astfel pretutindeni în această provincie se poate călători [și] cu corăbiile și pe drumuri de uscat și parcă ar fi împestrițată peste tot cu insule mici.

Cel dintîi oraș mare și capitala provinciei se numește Hainheu¹, și este orașul despre care a scris Marco Pavel venețianul că nu se află pe lume altul mîi mare și l-a numit Kvinz, dar nimeni n-a crezut că poate fi pe lume asemenea oraș. Dar iată că acum s-a arătat prin iezuiți că el există în adevăr, și pe atunci acolo era scaunul chinezesc, și pe vremea aceea se numea Kvinz. Numele său nu era cel adevărat, ci era o poreclă de la numele împăratului, căci chinezii au obiceiul să schimbe de multe ori numele orașelor, așa cum și orașul acesta nu o dată și-a schimbat numele.

În oraș, adică atît în oraș cît și în mahalalele sale, se află o mulțime fără număr de poduri înalte de piatră, iar acel venețian nu ne-a amăgit arătîndu-le că sînt în număr de 3000,

¹ Hangdjou, unul din cele mai pitorești orașe din China, pe malul lacului Sihü.

în afară de bolțile [ridicate] în cinstea învingătorilor. Și dacă s-ar pune la socoteală și bolțile acelea, ar ieși o mulțime cu neputință de adunat. Chiar și fără ele, [socotind] numai podurile toate din întreg [în]treg orașului acestuia, și tot ar fi peste 10 000. Orașul este clădit pe malul de răsărit al marelui lac Sihuan a cărui întindere este de 48 de verste, și despre care vom scrie cu de-amănuntul mai departe. În cealaltă parte, orașul acesta este înconjurat de riul cel mare Tiantang, care are șase verste în lățime, iar toate ulițele din oraș sunt așternute cu pietre mari de formă pătrată; [orașul] este așezat pe un loc plin de ape și sunt construite multe canale pe care umblă și corăbiile mari. Despre mărimea lui, Marco Pavel scrie că împrejur întinderea lui poate să fie de 120 de verste, dar dacă se socotește și mahalalele, atunci trebuie să fie peste 180 de verste rusești. În acest oraș este un deal înalt [folosit] drept orologiu, pe care [se află un observator unde] se măsoară fiecare ceas, iar după aceea se așază o tablă mare cu litere aurite și acolo se scrie cât e ceasul [atunci] și ce [ceas] urmează să vină. De aceea, din numele acestui oraș, din mărimea și descrierea sa, este de înțeles că acesta este orașul Kvinz despre care în chip adevărat a scris acel venețian.

În acest oraș nu sunt numai o mulțime de poduri foarte mari, cum am arătat mai înainte, ci și o mulțime de bolți ale învingătorilor, căci pe o singură uliță se află trei sute din acelea. Asemenea bolți chinezii le fac pentru cinstirea oamenilor buni sau a voievozilor, și norodul întreg le construiește pe ulițele mari după sfatul sau porunca împărătească. Iar pe acestea le construiește în chipul următor: bolta cea mare în mijloc și, de amândouă părțile, celelalte [două] mai mici, prin care trece drumul ca prin niște porți. Toate bolțile sunt făcute din piatră cioplită și marmură, iar de amândouă părțile sunt sculptați lei mari și, pe lângă ei, păsări, animale sălbatice și balauri făcuți cu multă măiestrie, iar [plăcile

de] piatră în care sînt sculptate acele minunății arătate mai sus sînt șlefuite pe amîndouă părțile. Deasupra acestor bolți este scris cu litere aurite numele împăratului sub a cărui domnie s-a ridicat acea boltă, iar la mijloc stă scris numele celui căreia îi este [închinată] bolta și versurile în care este lăudat. Și astfel această construcție este foarte aleasă și nimic nu este [mai] de podoabă decît acele bolți [care] îndobesc toate orașele chineze. În acest oraș se află patru clopotnițe foarte frumoase, de cîte nouă terase, iar cît privește templele, [acestea] sînt nenumărate, atît în oraș cît și în afara lui; numai preoți de ai lor sînt peste 15 000, iar cei ce lucrează mătăsărie, atît în oraș cît și în mahalale, sînt 60 000, în afară de cei care își au locuințele în sate și în tirgușoare. Atîta mulțime de oameni este în oraș, încît zilnic mănîncă 10 000 de saci mari cu orez, și atît de mari sînt sacii încît dintr-unul singur hrănesc din destul 1000 de oameni¹. De asemenea în oraș se taie în fiecare zi cîte o mie de porci, pe lingă vaci, tauri, cîini și păsări de tot felul și încă o mare parte din cetățeni nu mănîncă carne și nici un fel de animal în afară de pește — care în acest oraș se vinde foarte mult — și țin post neîntrerupt². Aici este și o biserică iezuită foarte frumoasă, iar în mahalale se află două biserici pe lingă care se găsesec o mulțime de [credincioși] catolici. Sub acest oraș sînt opt tirguri mai mici, iar în ținutul acesta se află niște castori nespuse de feroși cum nu numai în China, dar pe tot cuprinsul Asiei puțini se mai găsesc. În împrejurimea orașului acestuia sînt niște munți vestiți care stau între canale de parcă se proptește cerul în ei, dar pe vîrfurile lor [chinezii] au clădit o capîște mare și o pagodă cu nouă briuri. De asemenea [și] pe alți munți sînt multe temple mari, iar pe unul din [acești]

¹ Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 263, însă 100 de oameni.

² Ibid.

munți se găsește atîta mulțime de ciuperci încît toți chinezii se duc de le adună și, sărîndu-le, le usucă, iar cînd poftesc le moaie în apă și le fierb și se fac ca și cînd ar fi proaspete. Pe același munte este un lac, nu prea mare, [însă] foarte vestit, pentru că în el cresc peștișori de aur pe care chinezii îi numesc *kiniu*¹, adică „peștișorul de aur“, deoarece sînt galbeni din firea lor, iar vinde în ei sînt ca de aur, la fel și toată spinarea parcă ar fi stropită cu nisip de aur. Mărimea lor ar fi mai mare ca a guvizilor, iar cozile lor se despică în două sau în trei, și din pricina aceasta sînt foarte frumoși. La chinezi sînt în mare prețuire și-i țin vii în casele lor și în grădini, în vase mari cu apă, și înșiși boierii îi hrănesc cu mîna lor, zicînd că ei își cunosc stăpînul, și se bucură de ei, iar prețul [lor] este de doi sau trei galbeni². De asemenea este un alt munte unde sînt multe peșteri și în ele o capiște foarte mare, iar călugării lor sînt ca la trei mii sau mai mulți, dintre care unii se canonesc în aceste peșteri și nu ies niciodată afară, iar hrana le-o dau legată cu frînghii, deoarece este foarte anevoios să ajungi la ei, și trăiesc mulțumindu-se cu milostenia [pe care o primesc] de la cei care vin la ei în luna mai, pentru închinăciune, din toate ținuturile și le dau destulă milostenie. Dar mai ales în acest oraș se află un lac mare și vestit care se numește Sii și este atît de aproape de oraș încît între lac și zidul orașului [abia] trece un drum pietruit de două verste, pentru plimbarea chinezilor. Iar de jur împrejur lacul acela poate să aibă 40 de verste, peste tot este înconjurat de clădiri și munți și [pînă departe în] jurul lui [se află] munți, palate, temple, mănăstiri și grădini foarte frumoase, și peste tot sînt locuințe. Tărmurile lacului sînt așternute cu pietre mari și prin tot lacul sînt construite [diguri cu] drumuri pietruite, cu poduri [destul de] înalte ca

¹ *Dzin-ü*.

² Și la J. Nienhoff, *op. cit.*, p. 264.

să [poată] trece corăbiile [pe sub ele], și astfel pe lacul acela se poate merge [cu piciorul] în toate părțile. De amîndouă laturile acelor drumuri, pentru ca soarele să nu-i valăme pe cei ce se plimbă, sînt sădiți tot felul de meri, unii [chiar] din Persia. De asemenea peste tot sînt parmaclicuri frumoase și nu se poate judeca dacă frumusețea [aceea] vine de la natură sau mai ales de la măiestria [lucrurilor], iar apa în acel lac este ca un cristal limpede și în tot locul pe lac sînt plantate fel de fel de flori. Din acest lac pornesc canalele care umplu [cu apă] valul orășenesc¹ și canalele din oraș; de asemenea pe acest lac sînt corăbii pe care le înfloresc cu tot felul de culori și cu aur și în aceste corăbii cîntă și se veselesc cu tot felul de instrumente cei ce se plimbă pe lac și adevărat este că chinezii numesc cu dreptate orașul acesta raiul pe pămînt.

De partea cealaltă a zidului orașului curge riul Țiantang care se varsă în mare nu departe de acolo, iar în riul acesta chiar, vine în fiecare zi fluxul apei din mare, după rînduiala oceanului. Iar în luna octombrie, în ziua de 8, în fiecare an, pe riul acesta vine atîta apă de mare de parcă ar da năvală cu mare zgomot și cu tunet niște munți înalți și orice corăbii ar întilni, pe toate le scufundă. Și de aceea, în acea zi întregul norod, ieșind la malul [riului] acela, privește ciudățenia aceea, căci în toată China nu se pomenește asemenea minune. Și acolo, în apropierea aceluia canal al lacului, este un templu mare idolesc, lingă care se țin deseori tîrguri, unde se vinde tot ce este mai bun în China și tot ce vine în China din toată lumea. Iar dacă cineva ar vrea să scrie [despre] minunățiile care se găsesc în acest oraș, cred că n-ar încăpea nici într-o carte întreagă, și de aceea e mai bine ca aici să tăcem puțin și, pînă la urmă, să nu mai scriem despre ele.

¹ Este vorba de șanțul de întăritură.

CAPITOLUL AL PATRUZECI ȘI ȘASELEA

Descrierea celui de al doilea oraș mare al provinciei acesteia, numit **Kiaking**¹, cîte tîrguri are sub el și ce se găsește în el

Al doilea oraș mare al acestei provincii e numit **Kiaking** și este așezat într-un ținut foarte frumos și foarte mînos și atîta mulțime de viermi de mătase se află în acest oraș că nu găsești o singură casă în care să nu fie o sumedenie. Orașul este așezat pe o apă dulce, iar în oraș sînt peste tot canaluri ale căror maluri sînt pietruite cu piatră cioplită și pe acestea [se întind] o mulțime de poduri de piatră, și prin tot orașul se poate umbla cu corăbiile, iar cei ce merg pe jos trec pe poduri. Orașul acesta este foarte vestit prin mărime, frumusețe și bogăție, și mai cu seamă este frumos pentru că toate ulițele sînt acoperite cu bolți de piatră și de aceea peste tot se poate umbla în vreme de ploaie, iar noroi nu se face niciodată. De asemenea în acest oraș sînt și arcuri de triumf și în afara orașului sînt o mulțime, făcute din piatră de marmură cioplită, și acolo sînt construite [și] poduri mari dintre care unul este [mai] măreț. Aproape de acesta e ridicată o clopotniță cu nouă caturi de o construcție minunată, și toate canalele [care pornesc] de la acel oraș de reședință sînt făcute din piatră mare cioplită și peste acele canaluri sînt 40 de poduri mari de piatră, [iar] cele mai mici sînt fără număr. Sub acest oraș sînt un număr de șase orașele mai mici, iar pe tot întinsul celui ținut crește prin mlaștini o poamă cu numele *pefi*, rotundă la înfățișare, mare cît o castană, cu o coajă subțire roșie, cu miezul alb, cu gustul asemenea mărului, dar puțin mai acru. Și poama [aceasta] are o astfel de putere că dacă pui o bucată din ea în gîtul unui vas de aramă sau de orice metal și le stringi laolaltă, vasul se moaie în așa chip că nici nu mai recunoști dacă a fost aramă. Aici sînt și niște păsări mititele numite *tucac*, pe care le imbată cu

¹ Orașul Dzia Sing.

vin și le vind în tot timpul anului și pe acolo se găsește o mulțime de acestea peste tot. [Aici] se face și multă mătase, iar în riuri sînt niște raci mari; de asemenea aproape de lac este un munte care ține loc de șanturi [de întărire] în jurul orașului și pe el sînt ridicate cinci palate mari. În acele palate chinezii petrec și benchetuiesc, iar în apropiere se află marea și stepe întinse, unde se găsește multă sare.

Al treilea oraș mare al acestei provincii, numit Guele, este ridicat pe malul lacului celui mare și este socotit printre orașele chinezești mari și bogate. El este tare frumos prin construcții de tot felul, prin așezarea lingă apă și prin belșugul lucrurilor de mătase; [tot] aici se fac peneluri cu care chinezii scriu pe hirtie, aici crește și un ceai bun. În acest oraș sînt cinci temple mari, și are sub el șase țiguri mai mici decît el. Atîta mulțime de mătase se face acolo, încît un singur tirg din cele supuse lui plătește în fiecare an zeciuială din lucrurile de mătase cîte 500 000 de galbeni de aur.

Al patrulea oraș mare al acestei provincii, cu numele Incikheu¹, e așezat între munți și de aceea se pare că nu este așa de vestit prin mărime ca alte orașe mari ale provinciei; totuși și orașul acela nu se socotește printre cele din urmă, căci este așezat între două riuri navigabile și aici se face mai ales multă hirtie, care se vinde în toată China, de asemenea aci se găsește în munți aramă și mult lac numit *flie*, și cu care chinezii lăcuiesc toate vasele și ceștile, iar lacul se face în acest chip: dintr-un copac curge ca un catran sau ca o rășină pe care o string și o curăță și [apoi] o vopsesc în toate culorile, și cele mai bune dintre culori sînt cea aurie și cea neagră. Iar lacul nu-l usucă decît într-un loc umed și, după ce s-a uscat, nu se mai topește niciodată. Sub acest oraș se află șase orașe mai mici, iar pe malul riului este ridicată o clopotniță mare cu nouă caturi, precum și un templu foarte mare.

¹ Iangdjou, în actuala provincie Dziangsu.

Al cincilea oraș mare al acestei provincii, numit Kinhoa¹, a fost altădată mare și foarte frumos, însă cînd s-a ridicat împotriva bogdoîților a fost pustiit, [dar], cu toate acestea astăzi s-a făcut din nou ca altădată. Aici este un pod foarte mare din piatră, și se face vin de orez și cresc prune negre foarte bune cum nu cresc altundeva mai bune decît acelea de aici și în [oraș] sînt o mulțime de catolici. Orașul acesta are sub el opt țiguri mai mici și peste tot în preajma acestora crește orez din belșug. Locuitorii orașului acestuia sînt mai curajoși și mai războinici decît alți chinezi și de aceea au pornit multe lupte împotriva bogdoîților, pentru care au fost [însă] cu totul ruinați de către aceia. Aici crește pe un anume pomîșor o floare albă care este în mare prețuire la chinezi, deoarece are un miros prea plăcut și dintr-o singură floare se înmiresmează întreaga casă în care se află ea. Însă ceea ce pare minunat este că aici crește pe copaci un fel de grăsimă din care chinezii fac luminări asemănătoare cu cele din seu alb, numai că nu murdăresc mîinile, iar cînd se sting nu miros urît². Acești copaci sînt foarte mari, aidoma perilor mari, și iarna toate frunzele lor se fac roșii; acolo sînt și munți înalți, unde este și obîrșia rîului Gô.

Al șaselea oraș însemnat al provinciei acesteia, cu numele Kiughes³, este clădit pe malul rîului Haihio, și sub acest oraș se află cinci țiguri mai mici, iar de la el pînă la altă provincie, Fokien⁴, este un drum, cale de trei zile, construit cu șerpuituri, pentru a înlesni umbletul și urcă pe munți prin 360 de cotituri. Acolo, în virf, se află un templu, iar de-a lungul drumului sînt construite peste tot hanuri. Orașul acesta este foarte mare și înfrumusețat cu construcții de tot felul. Acolo este și un munte pe care trăiesc castori așa de blînzi de parcă ar fi domestici; de asemenea pe muntele acela fără iarbă trăiesc și șerpi.

¹ Dzinhua, provincia Djidziang.

² Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 265.

³ Tüdjou, provincia Djidziang.

⁴ Fudzien.

Al șaptelea oraș mare al acestei provincii, cu numele Husheu¹ este așezat aproape de riul numit Tung, din care se face o trecere pînă la mare și are sub el zece tirguri mai mici. Orașul acesta este foarte populat și în el sînt trei temple mari. În aceste locuri unde se află orașul sînt păduri mari și întinse, în care copacii sînt atît de groși cît 70 de oameni nu pot cuprinde unul singur, iar în copaci sînt scorburi atît de mari încît pot încăpea în ele 128 de oameni². Din acele păduri fac chinezii corăbii și case, [și tot] aici se fac vase de preț pentru trebuințele tuturor. Acolo este și un alt munte foarte, foarte înalt, a cărui înălțime ar fi mai mare de 2000 de stinjeni, iar piscul lui este atît de înalt încît niciodată nu plouă pe el și nu tună și muntele acesta se întinde tocmă pînă la mare. Aici crește foarte multă trestie, care la chinezi se numește *ho*, și în China sînt multe soiuri de trestie, dar aceasta este atît de groasă încît una singură abia o poți cuprinde. Înlăuntru sînt goale, cu toate acestea sînt tari ca fierul și totdeauna verzi; din trestia aceasta chinezii fac sulite, cutii și alte vase, de asemenea și țevi prin care aduc apa în oraș, și mai tot felul de alte lucruri. Pentru că vorbim despre aceasta, cînd trestia este verde, atunci doctorii chinezi o pun la foc și din ea țîșnește o zeamă pe care ei o dau pentru orice sînge rău și [astfel] îl scot afară din om, iar cînd este mai crudă, chinezii o mănîncă, dar mai întîi o toacă și o sarează ca pe varză.

Al optulea oraș mare al acelei provincii, numit Haonling³, este doar ca întindere mai mic decît orașul de reședință, ca frumusețe însă întrece de departe toate celelalte orașe chinezești. Deoarece orașul acesta este construit în mijloc [ul] unui lac mlăștinos cu apă dulce, seamănă în totul cu orașul venețian⁴, însă este încă și mai frumos decît acela, căci în el apa este proaspătă și dulce și e bună de toate

¹ Tsudjou.

² Și la J. Nieuhoff, *ibid.*, însă 80 și 38 oameni.

³ Saosing.

⁴ *Ibid.*, aceeași comparație.

trebuințele. Orașul acesta este construit din pietre albe pătrate, și casele și ulițele sînt din aceeași piatră, de asemenea pe toate ulițele sînt săpate canale imbrăcate cu piatră, și cu multe poduri de piatră. Este [acolo] un canal pe care se merge trei zile și este imbrăcat tot cu aceeași piatră, iar orașul este foarte împodobit cu construcții particulare și obștești. Pe lîngă aceasta, și aerul este sănătos și acolo locuiesc mulți bărbați învățați, dar mai ales se învață lucrarea micăi și în acest meșteșug îi întrec pe toți. Sub el are șapte tirguri mai mici, iar în oraș sînt cinci temple mari și două clopotnițe cu cîte nouă briie, toate împodobite de o construcție minunată. Acolo sînt și munți înalți vestiți, pe care sînt multe temple, și o mulțime de călugări de ai lor locuiesc acolo.

Al nouălea oraș al acelei provincii, numit Pinkpo¹, este construit pe o peninsulă din care, cînd e vreme frumoasă se văd munții de pe insula japoneză. Sub el are cinci tirguri mai mici, iar în acel oraș se găsește o mulțime de pești de mare și tot felul de raci din belșug. Ținutul acestui oraș este foarte sănătos și plin cu tot felul de roade, [de asemenea] pește este foarte mult. Orașul este mare și înfrumusețat cu construcții de tot felul, în el sînt două clopotnițe cu cîte șapte briie și [tot] aici se află o mulțime de catolici. Pretutindeni, în oraș, sînt săpate canale imbrăcate cu piatră, iar pește acestea se află multe poduri de piatră; acolo sînt [și] munți înalți și pe unul dintre ei este un templu mare în care chinezii își tilcuiesc visele. Aduc prinos mării diferite lucruri, ca să aibă noroc în călătoriile pe apă.

Al zecelea oraș mare al acestei provincii, Taheu², sub care se află șapte tirguri mai mici, este așezat pe munți unde cresc o mulțime de șopîrle din a căror piele fac teci de săbii, pe care le trimite în insulele japoneze. Acolo sînt munți înalți și pe unul din ei se află niște stînci în patru colțuri [coloane] și mari și mici. Dar aici se află mai ales un munte mare,

¹ Pingbo.

² Taidjou.

[care este] cel mai vestit dintre toți munții Chinei și mai însemnat, cu numele Kaingtai; pe el sînt o mulțime de temple idolești și mănăstiri în care se află mulți închinători la idoli, și numai anumite ranguri ale lor, conducătorii călugărilor lor, trăiesc aici. Muntele acela are în lungime 800 de verste, iar în lățime 3000 de stinjeni, iar pe lângă el mai sînt și alți munți înalți.

Al unsprezecelea oraș al provinciei, Venheu¹, este așezat aproape de mare, pe un loc plin de apă și este vestit prin mărimă, frumusețe și construcție, de aceea se numește micul Hanheu. Aici sînt o mulțime de corăbii de mare și de neguțători, [orașul] are sub el cinci tirguri mai mici și acelea mai ales sînt muntoase, iar prin locurile acelea umblă niște raci cît niște jumătăți de bufnițe mici, și la gust sînt foarte dulci. Acolo sînt și alți munți înalți, iar pe unul din acei munți este un lac pe care întotdeauna se găsește giște sălbatică.

În afară de aceste orașe mari sînt încă cinsprezece cetăți mari, construite pentru apărarea dinspre mare împotriva japonezilor, iar acolo în mare sînt numeroase insule, pe care trăiesc tot felul de oameni, mai ales pescari. Și între acele insule se află o insulă mare cu numele Heuksang², în care a fugit hanul chinez Hu, împreună cu mulți chinezi, din pricina bogdoiților, și acolo s-a adunat din vremea aceea atîta mulțime de chinezi, că și astăzi pe acea insulă sînt șaptezeci și două de orășele, toate construite pe malul mării și este și un partid mare al militarilor³. Și de aceea bogdoiții nu cutează să se ducă pe insula aceasta, dăr chiar în dreptul insulei țin și ei într-un oraș o mulțime de oșteni și de corăbii ca să se apere de chinezi. Despre aceasta scriu chinezii că în vechime a fost [aici] un mare hanat nesupus chinezilor, dar apoi l-au cucerit.

¹ Wändjou.

² Djunsang.

³ Cînd seria Spătaru acestea, locuitorii din sudul Chinei, porecliți și nicanți, se răsulară împotriva hanului din dinastia manciană și purtau un adevărat război.

CAPITOLUL AL PATRUZECI ȘI ȘAPTELEA

Descrierea provinciei cu numele Fokien¹, cîte orașe mari și mici are și ce se găsește în ea [a XI-a regiune]

Provincia aceasta este în apropierea mării și peste tot se găsește în ea mărfuri și corăbii, de asemenea sint munți înalți pe care cresc tot felul de păduri din [copacii] căroră fac corăbii și tot ce le este trebuincios. Și în acea provincie sint riuri și izvoare din belșug și peste tot crește mult grâu, de asemenea pe munți se găsește pretutindeni țevi de piatră prin care curg izvoarele acelea și udă toate ogoarele, și în chipul acesta în China toți munții sint lucrați și îngrijiți. Mai ales provincia aceasta este bogată în orice, pentru că în ea se face negoț de tot felul și în nici o [altă] provincie chineză nu este un astfel de obicei ca [aici] ca [locuitorii] să plece să facă negoț în țări străine. Din această provincie se duc [însă] prin alte țări îndepărtate și negustoresc, și duc din China aur, mose, pietre prețioase, mercur și tot felul de lucruri de mătase, de bumbac și de cîneapă, de asemenea fier bun, în vergele, și tot felul de vase. Și umblă ei pînă în India și prin toate insulele indiene și în altele, cum este cea japoneză, în Formoza, în insulele Filipine, și de acolo aduc argint, cuișoare, scorțișoară, piper, lemn de santal, chihlimbar, coralii și alte multe, și așa se face că se găsește marfă străină în China, căci toate vin prin această provincie, în afară de ce aduc portughezii în Kwantung, prin Makao. Și este atîta mulțime de corăbii mari în această provincie, că odată, demult, un împărat chinez a vrut să cucerească insula japoneză, și oamenii de aici i-au făgăduit să pregătească atîtea corăbii [cîte trebuie] ca din locul acela și pînă la insula japoneză să întindă peste mare un pod de corăbii.² Din această provincie a plecat din China în anii de demult Marco

¹ Fudzien.

² Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 268.

Pavel venețianul și a ajuns în India și din India în toată lumea, căci în vremurile trecute chinezii călătoreau în țara aceea¹. Și pe Marco Pavel l-au călăuzit 'corăbierii chinezi și ceea ce a auzit de la ei a scris despre insulele indiene, de când călătoriseră chinezii mai înaintea lui pînă în India și Persia și chiar pînă la Marea Neagră. După aceea [însă] cucerind multe ținuturi în India, le-au luat în stăpînire. Populația acestei provincii este murdară, din pricina mării ei nepăsări, iar în toate orașele sînt multe limbi, că abia se înțeleg unii cu alții din pricina deosebirii de limbă, însă au și o singură limbă a învățaților, iar dintre ei sînt mulți oameni învățați. Cei de pe aici sînt mai ales tilhari de mare și de aceea sînt porecliți de chinezi „cei cruzi“, și ei se mai află încă în vechea lor [stare de] neștiință, căci acest ținut a primit obiceiurile chinezești în urma tuturor celorlalte, dar limba și scrierea lor se deosebesc de ale celorlalți chinezi. De aceea catolicii care au trăit în provincia aceasta mai înainte, în vremuri de demult, în [cele] ce au scris despre chinezi au mințit mult din pricina neînțelegerii limbii de obște chinezești. Și aici credința catolică este puțin răspîdită pentru că nu este nici un oraș mare sau mic în care să se găsească vreo biserică catolică, în afară de un sat de călugări catolici din cinul Taiminsk, care au [aici] singura lor biserică în toată China, iar celelalte toate sînt iezuite.

Provincia aceasta este cea mai mică din împărăția chineză, are opt orașe mari, iar mai mici 48, în afară de o mulțime de cetăți, care sînt construite pentru apărarea dinspre mare. Din cartea de numărătoare a populației chinezești din această provincie, se găsește aici 592.000² de familii, bărbați 1.883.000³, se dă dajdie 194.000⁴ de funți mătase

¹ Marco Polo a părăsit China pe mare, după șaptesprezece ani de ședere acolo, în împrejurări deosebite, însoțind-o pe fata hanului, care pleca în Persia, la soțul ei.

² La Nieuhoff: 509 200; idem la Martini.

³ La Nieuhoff: 1 802 677; idem la Martini.

⁴ Doar la Nieuhoff: 194.

crudă, mătase lucrată cite 600.000¹ de baloturi, dar mai mult decit orice se strînge aici vamă mare de la corăbii, deoarece plătește fiecare, după mărimea corăbiei, însă altă vamă aici nu se ia. [Clima în] această provincie este mai caldă decit [în] alte provincii, cu toate acestea este sănătoasă și pe aici curg riuri mari, iar în multe locuri se întind golfuri de mare și de acolo [se aduce] mulțime de pește de mare, pe care îl trimit spre vinzare în toată China proaspăt, sau sărat și uscat și din asta se îmbogățesc. Aici se găsește mult minereu de aur și de argint, dar pentru aceasta au legi aspre și mare opreliște să nu sape, însă plumb și minereu de fier sapă fără nici o piedică.

Cel dintîi oraș și capitală a provinciei, cu numele Fohus², este vestit prin construcțiile obștești și prin mulțimea lui de neguțători și de bărbați învățați. Iar prin așezarea sa, acest oraș le întrece pe toate celelalte ale provinciei, [căci] pămîntul este foarte roditor și marea este acolo foarte bogată în pește, iar un golf de mare ajunge chiar pînă la oraș, pînă unde vin corăbiile mari de mare. Peste acest golf este construit un pod preaminunat [care duce] de la oraș pînă la cea mai mare dintre mahalale, și podul întreg este făcut din piatră albă cioplită, iar sub el are mai mult de o sută de bolți. Lungimea podului acestuia este de 800 de arșini și lățimea de opt arșini, pe amîndouă părțile are parmaclieuri de piatră pe care sînt sculptați lei, iar în Europa nu se află nici un pod asemenea [acestuia], însă în China se află și mai bune; mai este încă unul la fel în această provincie și se [mai] găsească altele multe mai mici. În acest oraș sînt o mulțime de temple, dintre care unul, construit dincolo de pod, le întrece pe toate celelalte prin frumusețe.

Provincia aceasta a fost supusă de împăratul Ghiiaon care și-a așezat în orașul acesta hanatul, iar sub acest oraș sînt alte multe orașele și cetăți. Și în locurile dinprojurul acestui

¹ La Nieuhoff și la Martini: 600.

² Fudjou.

oraș crește mulțime de trestie albă de zahăr, iar venețianul¹ numește orașul acesta Fugu. Mai cu deosebire se fac în tot ținutul [acesta] o mulțime de poame numite lihi pe chinezește, care [poamă] pe bună dreptate o numesc „împăratul tuturor poamelor“, iar aceasta crește pe cei mai înalți și mai mari copaci pe care atîrnă ciorchini, la fel ca și ciorchinii de struguri, însă mai rari. Rода aceasta este adusă din China în ciorchini, mărimea lor este cit o nucă grecească, pe deasupra are o coajă subțire care se sparge cu mîna, miezul ei e alb, de culoarea argintului, la gust simburele parcă ar fi fiert în zahăr. Cînd este proaspăt atunci este mult mai bun decît uscat, căci odată uscat își pierde dulceața, și cu cit este mai puțin uscat, cu atît are gust mai bun. Este și o altă poamă mai mică decît aceasta, numită lungun¹, adică „vocea balaurilor“, care este mai mică decît lihi, iar coaja ei este tare, totuși și aceasta este bună, și pe amîndouă le usucă chinezii și le vînd din belșug. Din poama aceasta lihi se face un vin bun pe care îl vînd cu preț ridicat; sînt niște prune foarte mari și bune care, pentru frumusețea lor, se numesc mukghili², adică „prunele femeilor frumoase“. În orașul acesta este o biserică iezuită și pe lingă ea trăiesc mulți catolici. În împrejurimi sînt munți înalți, pe care se află multe mănăstiri catolice cu călugări, iar în munți sînt grădini încîntătoare unde crește lămîi, portocali și chitri, și acolo este și marele rîu Mil, pe care se află praguri mari; cu toate acestea, datorită măiestriei lor, chinezii le trec cu ușurință și își duc corăbiile ca pe un cal de căpăstru.

Al doilea oraș mare al acestei provincii este cel numit Tîveheu³, înfloritor nu numai prin mărime, ci și prin negoț și prin bogăție, și mai strălucitor decît altele prin construcția templelor sale. Ulițele acestui oraș sînt podite peste tot pe marginile mai ridicate cu piatră, iar pe mijlocul lor cu cără-

¹ Lung-in.

² Mei-dzi-li.

³ Tîuendjou.

midă și sint foarte curat podite, și nicăieri nu sint construite asemenea case ca aici. Și cu toate că aici se află multe clădiri și arcuri triumfale minunate, totuși [mai presus] e un templu preaminuat ridicat între două clopotnițe cu cîte șapte briie care ating în înălțime cîte 500 de arșini. Împrejurul acestor clopotnițe sint construite peste tot parmaclicuri de piatră, și în ele se află statui din aramă și marmură ale idolului Fe¹, atît de frumoase, încît chinezii spun că nu sint făcute de [mină de] om, ci de către kseken², adică de către „oameni nemuritori“. Orașul acesta este așezat lîngă mare într-un golf unde corăbiile cele mari pot intra pe amîndouă părțile, iar lîngă golf sint niște tîrguri mari și [tot atît de] bogate ca și orașele cele mari. Din locul acela începe vestitul, preamăritul și preaminuatul pod care nu are asemănare pe lume și este construit pe acel golf în care, odinioară, se sfărimau multe corăbii. Podul acesta l-a construit un voievod vestit și a cheltuit 400.000 de galbeni de aur³ și l-a făcut în acest chip; acolo, chiar în mare, au fost așezați 300 de pilaștri din granit, iar acci stîlpi, ca mărime și înfățișare, sint făcuți ca niște corăbii mari, ascuțiți de amîndouă părțile pentru ca valul mării să nu-i vatăme. Pe acești stîlpi sint așezate grînzi mari din aceeași piatră, [care se întind] de la un stîlp la altul pe deasupra, și fiecare grindă are în lungime 20 de arșini, iar în lățime un arșin și jumătate, la fel și grosimea. Și asemenea grînzi de piatră sint 1400 la podul acesta, toate la fel, iar de amîndouă părțile podului sint așezate parmaclicuri și minunați lei sculptați. Lungimea podului este de 1800 de arșini, iar lățimea de opt arșini și un alt pod la fel nu se mai află nici în China și nici în [toată] lumea. Și aici am scris destul despre acest pod mare, dar mai este acolo încă unul, cu puțin mai mic decît acela, care duce de la podul cel mare pînă la mal, însă este construit în același chip. Iar dacă i s-ar părea cuiva că cheltuielile

¹ Buddha, chinezește Fe.

² Sien-jăn.

³ Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 268.

arătate mai înainte sînt mici pentru asemenea construcție, trebuie să se știe că în China se pot tocmi pentru lucru zece oameni cu același preț cu care în Europa se tocmește un singur om. Iar din acest oraș și din celelalte supuse lui, așa cum porneau odinioară, tot așa pornesc și astăzi chinezii pentru negoț în țări străine. Și aici sînt multe semne că în vremurile vechi ei au umblat prin acele locuri [străine] și orașul acesta are sub el șapte târguri mai mici. Aici este un munte înalt și în vârful lui este construită o clopotniță cu caturi, în care arde întotdeauna un foc, drept semn corăbiilor care vin.

Al treilea oraș mare al acestei provincii, cu numele Han-heu¹, este construit pe malul marelui riu Hang, peste care se află un pod mare de piatră cioplită, cu 36 de bolți mari, foarte înalte, însă este așa de larg că pe amîndouă părțile podului sînt clădite palate și dughene în care se găsește tot ce se află în țările străine și în China. Sub el are zece târguri mai mici, și în acest oraș sînt multe pietre pe care sînt săpate semne creștinești, cum ar fi cruci și icoane, chipul Mintuitorului și icoana preacinstitei Fecioare. De asemenea sînt cruci de marmură și în afară de aceasta iezuiții au găsit [aici] cartea sfintei Evanghelii scrisă în limba latină cu scrierea veche, însă acel boier la care a fost găsită, cu nici un preț nu a [vrut] s-o vîndă și nu le-a dat cartea aceea, căci nimic nu este mai prețuit în China decît lucrurile vechi și mai ales cărțile. Orașul acesta este foarte populat și impozabil cu tot felul de construcții, iar neguțătorii sînt foarte bogați și populația este foarte îndemînică și obișnuită cu orice îndeletnicire. Aici cresc niște portocale cum nu cred să se mai găsească altele asemenea în lume, căci la gust sînt ca strugurii muscați, și sînt foarte bune nu numai proaspete, ci și așezate între două scînduri și presărate cu zahăr, așa cum sînt trimise nu numai în [toată] China, dar și în țările străine. De asemenea se află acolo un munte pe care

¹ Djangdjou.

se găsește o stincă înaltă care, înainte de furtună, se elatină fără să o miște nimeni. Și astfel scriindu-se destul aici despre aceste trei orașe, se cuvine să scriem despre celelalte orașe ale acestei provincii.

CAPITOLUL AL PATRUZECI ȘI OPTULEA

Despre celelalte patru orașe ale provinciei, ce se găsește în ele și în împrejurimile lor

Al patrulea oraș mare al acestei provincii, pe nume Kiaking¹, este construit pe malul râului Min și, cu toate că e mai mic în rang decât Capitala, ca mărime este însă la fel, și stăpânește un ținut întins. Sub el are șapte țiguri mai mici, dar în războaiele de acum cu bogdoii, orașul acesta a suferit multe neazuri, căci s-a răzvrătit și multă vreme li s-a împotrivit, după aceea a fost cucerit de ei și nimicuit cu totul, iar oamenii au fost uciși. Aici este și o biserică catolică năruită, iar un pod dărâmat, care a fost foarte frumos [înainte], a început să fie făcut din nou acum, căci în China se reclădește mai cu deosebire palatele cele mai vechi, [dar apoi] și celelalte. De asemenea este un alt pod mare de piatră pe care, de amândouă părțile, se află câte 33 de dughene; și întreg acel pod este așternut cu piatră. În acest oraș este un port mare, așa că multe mărfuri trec în jos și în sus pe râu, și acolo, printre munți înalți, este un drum de trei zile, așternut peste tot și netezit cu piatră în patru colțuri, iar pe lângă el sînt sate, țigulețe și hanuri pentru călători. Pe drum se află peste 10.000 de hamali care poartă tot felul de mărfuri peste acei munți și ei sînt atît de deprinși [cu aceasta], încît oricare ar fi povara ei pot să o ridice. Acolo se strînge vama, pe care o iau cîte puțină

¹ Dzienming.

din mărfuri pentru îngrijirea drumului [și tot] acolo sînt și două temple mari. Mai deosebit este un munte înalt de pe care se văd toți munții cînd răsare soarele, de asemenea este și un alt munte cu numele Fu, pe care sînt multe temple unde locuiesc călugări de-ai lor. Pentru că s-au lepădat de lume, [aceștia] își rad părul, și între ei a fost unul mai mare, un fel de egumen al lor, care a spus ucenicului său, un călugăr mai tînăr, că peste 40 de ani în China va fi altă credință mai bună și după aceea a murit; iar cuvintele acestea le-a scris ucenicul lui într-o carte spre pomenire. După trecerea a 40 de ani, cînd au sosit iezuiții [în China] și au început să propovăduiască credința catolică, acela, auzind ceea ce se propovăduia și uitîndu-se în cartea de pomenire, a văzut că se împliniseră anii aceia cu adevărat. După asta, luînd idolii lor din două temple, i-a sfărîmat cu securea și i-a călcat în picioare și a primit cu toată graba credința catolică, iar templul cel vechi l-au făcut biserică și au așezat [în ea] icoana lui Christos Mintuitorul și icoana Preacinstitei Născătoare de Dumnezeu. În locul acela se găsește pînă astăzi nu numai călugării lor ci și catolici și o mulțime de pustnici și în fiecare zi se înmulțesc cei care trăiesc după obiceiul creștinesc; acolo [mai] sînt și alți munți foarte înalți.

Al cincilea oraș mare al provinciei aceleia, cu numele Ianțing¹, este construit pe riul Min, acolo unde se varsă riul Si și de unde începe un lac mare, din care pricină, din toate părțile vin corăbii mari spre orașul acesta. Și cu toate că orașul nu este așa de mare, este totuși foarte frumos și plin de construcții de tot felul, și are ziduri foarte frumoase și este ca o cheie a acelei provincii. Mai ales este vestit pentru că toată populația lui vorbește limba chineză cea vorbită de învățați, și, nicăieri altundeva chinezii nu au asemenea vorbire. Aici, pentru curățenia orașului, sînt aduse pe țevi în toate casele izvoare din munți. În oraș sînt trei temple mari, de asemenea și două poduri mari plutitoare. Sub el

¹ Yungling.

are cîteva tîrguri mai mici, între care se află și cel numit Ksa, poreclit „de argint“, pentru că [aici] se fac din belșug tot felul de roade. Orașul a fost dărimat în vechime de un împărat și a fost construit apoi pe celălalt mal, deoarece în [vechiul oraș] un fiu și-a omorît tatăl, și astfel judecătorii chinezi au hotărît să fie [mutat orașul]. Acolo se află și un pod mare, cu multe dughene de tot felul pe el, iar lângă el se află o biserică a iezuiților; acolo sînt și munți înalți, și pe unul din aceștia trăiește un animal sălbatic, păros și mult asemănător cu omul.

Al șaselea oraș mare al provinciei acesteia, cu numele Hinhua, este foarte curat și frumos, și mai cu deosebire are pămîntul mai roditor decît toate orașele acestei provincii; acolo se află și multe școli și mulți bărbați învățați, și morminte foarte frumoase. Atît de roditor este ținutul [acela] că, deși are [numai] două tîrguri sub el, totuși plătește în fiecare an o dajdie destul de mare, cîte 72.000 de saci de orez. Însă [aici] este asemenea mulțime de tîrgușoare și sate, încît gîndești că-i un singur oraș în tot ținutul acela, și peste tot drumurile sînt pietruite cu piatră în formă pătrată, pe o lungime de 60 de verste și o lățime de patru stinjeni, lucrare uriașă; de asemenea sînt în acest oraș și multe poduri de construcție foarte frumoasă. Pe tot cuprinsul acestui ținut se face multă mătase și crește poama libi care nu se face nicăieri mai bună ca aici, iar în oraș sînt [și] cinci temple mari. Acolo sînt și munți înalți, iar pe unul din acești munți este un sat mare care prin întindere și mulțimea de neguțători este asemenea orașelor mari, și atît de bogați sînt neguțătorii [aceia], că nicăieri în China nu se mai află alții la fel [ca ei]. Numai că satul nu este înconjurat cu ziduri și nu i s-a dat rangul de oraș, și acolo este un palat cu miște curți mari, unde, atunci cînd vine ploaia, [se aude] un zvon ca de clopoțel.

Al șaptelea oraș mare al acestei provincii are numele de Tinheu¹, sub care sînt opt tîrguri mai mici. Cu toate că pămîn-

¹ Tingdjou.

tul din jurul lui este muntos, totuși este îmbelșugat, dar nu este tocmai sănătos, iar locuitorii din oraș sînt ca fiarele sălbatice și încă nu s-au supus chinezilor. Și acolo sînt munți înalți, iar pe unul din aceștia se găsește minereu de aur; tot acolo este și un lac în care dacă aruncă cineva [o bucată de] fier, ea se schimbă îndată în aramă. Într-un alt lac apa este verde și orice s-ar înmuia în el se face verde; acolo este și un riu cu multe praguri pe care umblă corăbii mari, iar atunci cînd [corăbiile] coboară aceste praguri, [corăbierii] aruncă înaintea lor snopi de paie, pentru ca să nu se spargă corabia.

Al optulca oraș al acestei provincii este numit Ksauvu¹, care era odinioară [doar] un tirgușor, iar apoi a primit rang de oraș, și are sub el încă patru tirguri mai mici. Este ridicat pe un loc foarte frumos și de aceea este numit Cheia ținutului acestuia, care [mai] are încă o mulțime de tirgușoare și cetăți, însă despre acelea se cade să se știe că nu sînt construite în același chip ca în Europa, [adică nu sînt] mici, ei sînt tot așa de întinse și înconjurate cu ziduri ca și orașele cele mari. Numai prin aceea se deosebesc, că în ele locuiesc o mulțime de oșteni, și peste tot în China sînt astfel de cetăți. Aici se află și un port foarte mare și două capîști uriașe, aici locuitorii țin un *kitacc* foarte bun din chiepă, cu care umblă [îmbrăcați] vara chinezii. Acolo sînt și munți înalți, unde se găsește multe izvoare care tămăduiesc tot felul de neputințe.

În afară de acele orașe mari, mai este încă unul [destul de] mare, sub care sînt trei tirguri mai mici, acesta este foarte întins și foarte frumos, iar ținutul de sub el este foarte roditor și acolo se găsește mult argint; este și un sat mare, în care dominicanii² catolici își au biserica lor, singura în [toată] China, [fiindcă] înainte vreme a mai fost alta asemănătoare cu aceasta, dar a fost dărimată în timpul războiului.

¹ Kao-n.

² În original: *dominikotti i Katoliki*, probabil spre deosebire de iezuiți.

Acolo sint și munți înalți, unde se află un lac în care, dacă se moaie hainele. [ele] se fac azurii, așijderea cu apa. În afară de orașele acelea mai sint două cetăți mari, care prin mărime și prin bogăție stau mai presus decît multe orașe; [în ele] se află o mulțime de corăbii, și [mai este] un pod mare de piatră cu multe bolți, construit pe de-a-ntregul din piatră neagră, și de acolo pleacă spre India toate mărfurile chinezești. Aici a trăit și vestitul tilhar numit Ikfon, care stăpînea trei mii de corăbii mari chinezești. Iar în afară de acestea sint încă unsprezece forturi, construite pentru apărarea dinspre mare.

Alături cu această provincie se află insula cea vestită Formoza, care, cu toate că acum nu este sub chinezi, în anii de mai înainte [locuitorii ei] aveau rînduiri chinezești, însă astăzi trăiesc toți de capul lor, nu au nici han, nici vreun conducător, și viețuiesc numai în sate, împărțiți în clanuri. Aici așezaseră mai înainte fortărețele spaniolii, dar după aceea au fost izgoniți de către olandezi, care au ridicat o altă cetate a lor într-o altă insulă a Taivanului, punindu-i numele Zelendi. Și cu toate că aici este un port nu prea mare și prost, totuși ei nu-l părăsesc și îl țin cu strășnicie. Iar insula aceea este foarte mare și acolo sint o mulțime de cerbi, porci mistreți, iepuri și tot felul de păsări, de asemenea și mulțime de vite, însă mai cu deosebire crește mult ghimber, și în munți se găsește și aur, numai că nu se încumetă nimeni să se ducă pînă acolo. Pămîntul acestui ținut este roditor, dar oamenii nu sint harnici; ei vind chinezilor doar piei de cerb, de asemenea și vine uscate de cerb care le plac foarte mult chinezilor; le moaie în apă și le fierb, închipuindu-și că cine le mănîncă trăiește vreme îndelungată ca și cerbul. Poporul insulei umblă vara în pielea goală și iarna în haine rele, sint mari meșteri în a trage cu arcul, iar în timpul iernii îi primesc foarte bine pe neguțători și fac cu multă prietenie negoț cu ei. Și astfel am înfățișat îndeajuns cititorului tot ce se găsește în toate orașele acestei provincii descrise mai sus, iar acum vom vorbi despre provincia care urmează.

CAPITOLUL AL PATRUZECI ȘI NOUĂLEA

**Descrierea celei de a douăsprezecea provincii
chineze cu numele Kwantung¹, cîte orașe mari și
mici se află în ea**

Mult bogata provincie Kwantung este așezată lângă mare și de aceea sînt peste tot multe porturi și o mulțime de corăbii. În cuprinsul său are zece orașe mari și șaptezeci și trei de tîrguri, în afară de portul cel vestit al orașului Makao, iar după numărătoare se află în această provincie 483.300 de familii; bărbați 118.000²; dau bir din sare cîte 27.300 de puduri în afară de mulțime de vămi. Tot ce este trebuincios traiului omenesc se găsește din belșug, și prisosesc mărfurile foarte prețioase, lucrute ori naturale. Cu toate că regiunea nu este toată [numai] șes, ci și muntoasă, totuși cresc din belșug tot felul de cereale care se seamănă și se seceră cu mare câștig de două ori pe an căci aici nu este iarnă. Și chinezii au chiar o zicătoare — că în provincia aceea se întîlnesc trei lucruri neobișnuite: cerul este fără zăpadă, arborii sînt mereu verzi, iar oamenii scuipă singe. [Aici] nu se știe ce este zăpada și ce este iarna și frunza nu cade niciodată, iar oamenii din această provincie mănîncă frunza numită betel³ care face scuipatul roșu, obicei întîlnit și în toată India. Să vedem dar ce mărfuri se află în această provincie, căci totul este bun și scump: aur, mulțime fără număr de pietre prețioase, de mărgăritare, mătase, plumb, mercur, aramă, fier, alun și tot felul de lemne plăcut mirositoare. Și fierul din care se fac arme, flinte pe care le încarcă fără

¹ Guangdong sau Canton.

² Așa în original (p. 167). Nieuhoff și Martini menționează 1.978.022, pentru același număr de familii ca și aici. Este poate o greșală, căci numărul mic al bărbaților față de cel al familiilor nu este justificat de numărul militarilor care nu erau recenzați, așa cum are grijă să spună Nieuhoff cînd vorbește despre provincia Sîtsuan, *op. cit.*, p. 253.

³ Plantă din familia piperului agățător, ale cărei frunze se amestecă cu alte substanțe și apoi se mestecă în gură. Și la J. Nieuhoff, p. 65.

măsură cu praf, este așa de tare, că niciodată [armele] nu plesnesc, ci se moaie [numai] ca ceara și nu vatămă pe nimeni [din cei care le minuiesc]. Aici sint tot felul de poame bune, mai ales de cele indiene, portocale, lămii, chitră și mai cresc aici niște lămii a căror mărime întrece capul omului, iar la gust sint ca portocalele. Din florile lor se face o apă care dă destulă mîreasmă, iar lămiile le atîrnă prin case și se păstrează un an întreg, de asemenea fac și zeamă de lămie din ele. Locuitorii acestei provincii sint foarte isteți în tot felul de lucrări, și ce văd la străini fac [și ei], chiar și mătă-săritul ori aurăritul, iar de la portughezi au învățat să facă sticlă din orez, care nu este atît de tare ca sticla noastră, totuși e bună. S-au învățat să facă și ceasuri mari, dar încă nu știu și nu pot să le facă pe cele mici, fac fire de aur pe fusuri și cutii foarte iscusite. Și toate aceste lucruri le vind peste măsură de ieftin.

Provincia aceasta Kwantung are un trimis locțiitor al marelui împărat, căci este depărtată de Pekin și așezată lingă mare și de multe ori a fost înconjurată de tilhari dinspre mare și dinspre uscat. Și acest trimis împărătesc conduce și cealaltă provincie, dar nu locuiește în orașul de capitală, ci șade între cele două provincii, într-un oraș de hotar, iar în orașul de reședință al acestei provincii locuiește [doar] marele voievod care are putere peste mare. Așa, ca găinile în Egipt, sint în provincia de aici neînchipuit de multe rațe încît își așază ouăle în nisip sau în bălegar, și astfel, fără ajutorul rațelor, se nasc bobocii. După aceea oamenii le dau drumul la malul mării sau al riului, și pe riurile acelea se hrănesc rațele și cresc.

Ceea ce este de mirare e că atunci cînd vine seara și aud bătîndu-se într-o tingire de aramă, fiecare aleargă spre corabia sa. Și așa de multe sint, încît nu numai că se mănîncă proaspete, dar se vind și sărate în toată China. De asemenea locuitorii au născocit un chip în care sărează și ouăle: amestecă lut cu sare și-l pun peste ouă și astfel din pămîntul acesta, sarea străbate prin coajă și pătrunde în ou, căci dacă

sint așezate în apă sărată, nu se sarează; iar aceste ouă le dau și bolnavilor¹. Cel mai ciudat lucru în provincia aceasta este o floare mare argintie care crește aici și care își schimbă culoarea de două ori pe zi, dimineața este toată roșie și seara se face albă. crește pe un copac mare, dar pentru ce își schimbă culoarea nimeni nu știe.

Cel dintii oraș mare și reședința acestei provincii, cu numele Kvanheu², este vestit nu numai prin mărimea lui, ci este și foarte frumos prin construcțiile obștești și prin mulțimea locuitorilor, căci cu mahalaua lui se întinde pe 24 de verste de jur-împrejur, iar locul este foarte mare. De asemenea, nu este așezat departe de țărm și corăbiile mari vin chiar pînă în oraș, căci peste tot sint multe canale, iar în oraș sint o mulțime de neguțatori și tot felul de mărfuri și bogății. Sub el are 15 orașe mai mici, în afară de orașul portughez Makao. Și din acesta sosesc mulțime fără număr de mărfuri, căci numai portughezii [care] sint îngăduiți să vină [aici] de două ori pe an, la bileciuri, cumpără cîte 1.300 de lăzi cu tot felul de mărfuri de mătase, iar în fiecare ladă sint cîte 150 de valuri. Aur [cumpără] cîte 25 de taili, adică un lan, și în fiecare tail sint 10 galbeni; cumpără mosc cîte 70 de funți și, în afară de acestea, multă mătase lucrată și nelucrată și felurite pietre nestemate, mărgăritare și alte mărfuri. Și nu numai portughezii, ci și indienii și mulți alți străini vin în acest oraș și cumpără tot felul de mărfuri și atîta mulțime de corăbii se adună, încît parcă ar fi o pădure și de aceea domnește în oraș nesfîrșita bogăție. Dintre orașele mici ale acestei provincii, în aceleași locuri se află orașul portughez cu numele Makao, construit pe o insulă în mare, chiar la capătul ei, și este socotit printre cele mai bogate orașe indiene și chinezești. Este construit pe un loc așa de întărit că nu se teme de nici o putere omenească, deoarece împrejur se întinde marea, și pămîntul e ca o limbă, dar apa acolo nu este adîncă și corăbiile nu se

¹ La fel la J. Nicuhoff, *op. cit.*, p. 66.

² Guangljou, respectiv Canton.

pot apropia. Și cu toate că are un port, chiar în el este construită o cetate foarte mare pe lângă care trec corăbiile. Pe această cetate se înalță turnuri, în care sînt [așezate] tunuri foarte mari pe care ei le fac din aramă japoneză și chinezească și trimit [din ele și] în toată India, căci acolo la ei sînt prea multe. În vechime în orașul acesta a fost așezat un idol cu numele Ama-aga, adică Păzitorul portului, și de la acesta și-a primit orașul numele. Chinezii înșiși le-au îngăduit portughezilor să se așeze acolo pe insulă pentru negoț, iar astăzi se află acolo un oraș foarte mare, bogat și locuit de către aceia. Aici sosesc tot felul de mărfuri și din Europa și din India; de asemenea și mărfurile chinezești se string tot acolo. În acest oraș, Kvanheu, sînt multe mănăstiri catolice și o biserică catolică, iar pe lângă ele se găsesc o mulțime de călugări de ai lor, și mulți iezuiți propovăduiesc credința catolică. Și de aici se pleacă spre China, spre insula japoneză și spre alte țări [și] se adună vamă; aici crește și un copac ce se numește de fier din pricina greutății și tăriei lui, care în apă se scufundă, iar din el se fac multe lucruri care trebuie să fie tari. Acolo sînt munți înalți pe care locuiește un popor nesupus chinezilor, iar alți munți sînt așezați în mare ca niște insule. Există [și] o insulă numită Ksanhu, ceea ce însemnează Ostrovul corăbiilor. Acolo, în apa mării, s-a găsit o ramură de coral roșu. Al doilea oraș mare al acestei provincii numit Ksaoheu¹, este construit între două riuri, totuși și pe riu se află o mulțime de locuințe, iar după numărătura [locuitorilor], în orașul acesta sînt 5 000 de familii; locul acela este foarte îmbelșugat — și carne, pește, păsări sînt o mulțime, și cresc din belșug tot felul de roade și zarzavaturi. Doar aerul în acest oraș nu este chiar atît de sănătos; acolo se află și o mănăstire catolică vestită, în care trăiesc 1000 de călugări de ai lor, iar lângă ea este un templu foarte mare. Călugării aceia stăpinesc multe ogoare și sate din

¹ Șadjou.

care se hrănese, iar de la întemeierea templului sint mai bine de 800 de ani, căci acolo a fost un călugăr cu numele Luzu pe care îl cinstesc printre sfinții lor. Se povestește că acel călugăr a trăit în mare înfrinare și că s-a legat peste trupul gol cu un lanț mare de fier și l-a purtat pînă cînd i-a putrezit trupul și în răni s-au făcut o mulțime de viermi. Și cînd din întimplare cădea un vierme din rana lui, îndată ridicîndu-l îl punea pe trup și îi vorbea: „De ce fugi de mine, sau nu mai ai ce mîncea?”¹. Pisa zilnic atît de mult griu că le-ar fi ajuns la o mie de călugări să mănince o zi întreagă. Iar mormîntul său se găsește acolo unde este zidită și mănăstirea, și la ei vin [oameni] din toată China la închinăciune, iar în mănăstirea aceea își au starețul lor pînă în ziua de astăzi. În oraș [mai] sint [și] alte trei temple, și a fost o biserică catolică acolo; [orașul] are sub el șase tîrguri mai mici. Pe acolo sint munți înalți pe care crește o trestie neagră, și unde se întîlnesc riurile este un loc foarte primejdios și se sfărîmă multe corăbii, iar aproape de locul acela se află o capiște idolească pe lîngă care trec călătorii și aduc jertfe după obiceiul lor. Din trestia cea neagră chinezii își fac haine desfăcînd-o în fire.

CAPITOLUL AL CINCIZECILEA

**Despre celelalte șapte orașe ale acestei provincii,
ce se găsește pe lîngă ele și în ele și ce se face în
acele orașe**

Al treilea oraș mare al acestei provincii, Naunkhiung² este foarte bogat și foarte populat, căci aici se adună tot felul de mărfuri, pe care le însoțesc oșteni³ peste munți,

¹ Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 95.

² Nansiuung.

³ În original: *razboiniki* (tilhari, bandiți, pirați); din context, însă, reiese că e vorba de oameni înarmați, oșteni, paznici, războinici.

de clădiri obștești. Acolo curge un râu mare pe care un voievod vestit a construit o clopotniță cu nouă briie. Orașul are sub el 11 țiguri mai mici și pe acolo trăiesc păuni nu numai prin case, ci și sălbatici, prin păduri și prin munți, unde se înmulțesc. Altundeva nu se mai află [păuni] de aceștia, totuși [pene] se pot lua din [unele] sate. Acolo în râu trăiește un soi de pește, căruia chinezii i-au spus „vacă de apă”, căci iese pe uscat și se bate cu vacile domestice ale chinezilor, pentru că are și el coarne, iar când rămâne mai mult pe uscat, cornul i se îngălbenesc și se moaie și de aceea fuge îndată în apă unde se face pește ca mai înainte și cornul i se întărește la loc.¹ Aici cresc arbori [cu lemnul] bine mirositor și din aceștia se fac mese și tot felul de lăzi foarte frumoase, de asemenea sînt munți înalți pe care se află două temple mari, numite ale fecioarei, căci acolo a trăit o fecioară departe de oameni chiar pînă la moarte. Și pe munții aceia este un lac mic în care dacă cineva aruncă din întimplare o piatră, îndată se aude ca un tunet și deasupra lui se ridică nori de ploaie.

Al șaptelea oraș mare al provinciei este Koahou² și are sub el șase țiguri mai mici, care sînt înconjurată de mare și de munți, ca de un zid; aici sînt o mulțime de păuni și de șoimi, pe care îi învață să vîneze păsări. Și aici se găsește piatră pestriță de marmură din care chinezii fac mese, cești și multe vase frumoase, și din mare scot o mulțime de mîrgăritare. Acolo trăiește un pește înfricoșător, cu patru capete și șase picioare³, semănînd la înfățișare cu splina, iar despre peștele acela chinezii spun că improașcă mîrgăritare și [lucrul acesta] este vrednic de crezare, căci el înghite acele scoici care fac mîrgăritare. De asemenea trăiește aici în mare o jivină cu cap de pasăre și cu coadă

¹ J. Nieuhoff are o astfel de descriere scurtă; una mai dezvoltată a făcut Ath. Kircher, *op. cit.*, p. 201.

² Gaodjou.

³ Idem, la Ath. Kircher, p. 202.

de pește în care se găsesc pietre scumpe¹. Aici, între aceste orașe și insula Haianian², trăiește cu adevărat un soi de raci pe care îi prind în chipul acesta: îi gonesc doar pe mal, și ei împietresc pe loc. Chinezii și portughezii mănincă racii aceștia împotriva fierbințelilor, și [numai] în lacul de pe insula Anian trăiesc [raci] asemenea. Acolo, lângă acest oraș se află un riu pe care umblă corăbiile chiar până la mare; [tot] acolo sînt și munți atît de înalți, încît chinezii povestesc despre ei că nici potopul nu i-a acoperit cu apa lui. Este și un alt munte, al cărui locuitori nu cunosc nici iarnă nici vară, căci acolo este primăvară veșnică. Pe lângă aceștia sînt și alți munți foarte frumoși, însă despre ei vîi povesti la sfîrșit, din cauza mulțimii descrierilor, iar acum se cuvine să tăcem.

Al optulea oraș mare al acestei provincii, cu numele Hienheu, are sub el alte patru tîrguri mai mici; acolo se află un drum foarte greu peste un munte, iar pe munții aceia trăiesc de asemenea păuni și în mare se găsesc o mulțime de mîrgăritare; în acest oraș sînt două capiști mari. Lîngă el sînt munți înalți și pe acei munți crește un soi de legume din care [acolo] pe munte poți mîncea [oricît, pînă] te saturi, dar dacă le iei cu tine, nu mai poți în nici un chip coborî de pe munți. Orașul este înconjurat de numeroși munți și de riuri.

Al nouălea oraș mare al acestei provincii, cu numele Liuheu, întrece în belșug toate orașele ținutului și este așezat lîngă mare; în el este construit un templu mare în cinstea fulgerului, căci ei cred că un zeu anumit are putere asupra lui. Și așa povestesc chinezii fără frica lui Dumnezeu că atunci cînd tună, bat în ceruri niște ciocane mari în tobe și de aceea se aude bubuitul pe pămînt. Aici se aud întotdeauna, în tot timpul anului, tunete mari. Orașul acesta are sub el trei tîrguri mai mici și în tot ținutul acelora se

¹ Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 102.

² Hainan.

găsese mulțime de mărgăritare. Aici trăiește o fiară pe care chinezii o numesc „vaca cea sprintenă”, și care are un corn rotat și alcargă peste 300 de verste pe zi. Acolo se găsește și o răchită foarte ciudată, care crește ca o funie lungă pe pământ și pe munți, avind frunze verzi lunguiețe, din care chinezii fac tot felul de fringhii pentru corăbii, sau împletește coșuri și scaune, așternuturi, perne și alte lucruri [făcute] de mină. Acolo sînt și alți munți pe care s-au construit o mulțime de sate.

Al zecelea oraș mare al acestei prövincii, cu numele Kiunheu¹ așezat pe malul lacului Hanan, unde marea ajunge printr-un canal chiar pînă în oraș, este capitala unei insule. Sub el are 13 tîrguri mai mici, care toate sînt construite pe această insulă și acolo se află niște munți înalți, pe care se găsește din belșug toate cele de trebuință omului, însă chinezii stăpînesc doar tărîmul. În mijlocul acestei insule locuiește un popor slobod și nu-i îngăduie pe chinezi decît pentru negoț, iar acolo la ei, în munți, se găsește mult aur, și argint, și mărgăritare, care sînt lingă acel mal atîtea cîte nu se găsește nicăieri: acolo cresc copaci [cu lemn] bine mirositor de santal, de asemenea și nuci indiene mari și mici și mai cresc aici un fel de roade care sînt cele mai mari dintre toate roadele lumii, căci dintr-una singură se pot satura 20 de oameni și abia dacă un singur om poate să o poarte, fiind asemenea cu cei mai mari dovleci. Cu toate că acest copac are și ramuri și frunze, totuși pe el nu sînt nici flori, nici poame, și roada aceasta atîrnă chiar de tulpină². Și are o coajă atît de tare, încît o sparg cu secură, iar în el se găsește mulți simburii care au gust deosebit, unii de pepene galben, alții de castană. Aici trăiește o mulțime de cerbi, păsări, sălbătăciuni, și [tot] aici se vîncează balene mari de mare din care se scoate grăsimă, pe care o folosește pentru uns tot felul de lucruri de piele și corăbiile.

¹ Tungdieu.

² În Ath. Kircher, *China... illustrata*, p. 186, se află o gravură care reprezintă acest copac numit de el Arbor Polomiae.

Lângă acest oraș crește o iarbă minunată, pe care chinezii o numesc hifung, adică „prezicătoarea de vînt“, datorită căreia corăbierii știu ca din carte în ce lună și cîte zile va fi timp frumos în anul acela: iar lucrul acesta îl știu din ținutul acelei provincii.¹ Despre această insulă chinezii povestesc că ar fi de o mie de verste, și pe ea se află multe biserici catolice, de asemenea și mulți catolici. Pentru întîia dată acel oraș a fost subjugat de împăratul Ghioav al chinezilor, care l-a numit Hudiai, deoarece a găsit lângă el o sumedenie de mărgăritare, [într-un loc] unde se află o mulțime de marmură roșie.

Aici sînt [și] alți munți înalți de marmură pe care trăiesc niște jivine aidoma ciinilor, dar au istețime ca oamenii. Sînt și alți munți pe care nu este nici ploaie nici vînt și de aceea [chinezii] i-au numit Goniezung, adică Hotarele vîntului, deoarece veghează vînturile și le opresc la mare, ca să bată o jumătate de lună spre răsărit și cealaltă jumătate să se întoarcă înapoi și să bată spre asfințit. Lângă oraș este un lac cu numele Tung, care s-a născut prin scufundarea unei localități; afară de aceste orașe mai sînt încă zece cetăți mari pentru apărare împotriva dușmanilor dinspre mare.

CAPITOLUL AL CINCIZECI ȘI UNULEA

Descrierea celei de a treisprezecea provincii chineze cu numele Kvamsi², cîte orașe mari se află în ea

Această provincie nu se poate asemui cu provinciile chinezești de mai înainte, nici prin mărime, nici prin negoț și nici prin frumusețe, deși [și] aici se găsesc de toate. În pro-

¹ În Ath. Kircher, *op. cit.*, p. 177, se vorbește de această iarbă, cu referire la M. Martini.

² Guangsi.

vincia aceasta sînt 11 orașe mari și o cetate militară, sub care sînt 99 de țiguri mai mici și, măcar că în ele se găsesse toate cele ce sînt și în celelalte provincii, totuși nici ca mărime, nici ca mulțime de locuitori nu sînt asemenea, pentru că regiunea este muntoasă peste tot, în afară de țărmul mării. Acolo unde sînt și locuri calde, sînt așezări multe, iar partea de miazăzi încă nu este supusă împăratului chinez, căci aceste meleaguri sînt supuse hanului Tun-king. În această provincie, partea de răsărit este foarte populată, însă din pricina munților înalți și a pădurilor, în părțile de miazănoapte nu este prea populată: [și aici] trăiește spre asfințit un popor neatîrnat, care încă nu s-a supus hanului chinez. După numărătoarea chinezească, populația acestei provincii este de 187.000¹ de familii, bărbați 1.550.000², care plătesc dajdie de grâu cîte 411.000³ de saci iar celelalte dajdii le vom scrie deosebit la descrierea orașelor. Războiul de acum cu bogdoîții a pustiit de tot provincia aceasta. Aici a fost ales cel din urmă han chinez, cu care au sosit și ieziuții, de aceea astăzi se găsesse în această provincie o mulțime de catolici. Și aici sînt multe riuri mărișoare, care aduc destul folos și frumusețe acestei provincii.

Primul oraș mare și capitala provinciei este numit Kvai-lin⁴, care și-a primit numele de la floarea *kei*⁵, ce crește în împrejurimile orașului, și nu se mai află nicăieri decît în regiunea aceasta. Floarea aceea, turcii o moaie în zeamă de lămie și vopsese cu ea cozile și coamele cailor; floarea crește pe niște copaci înalți și este foarte mică și galbenă și se împarte în multe rămurele, iar mireasma ei este bine mirositoare. Ea înflorește multă vreme pe copac și nu se veste-

¹ La Nieuhoff și la Martini: 186 719.

² *Idem*: 1 054 760.

³ La Nieuhoff: 413 359; la Martini: 431 359.

⁴ *Guilin*, în traducere Pădurea de arbori de scorțișoară.

⁵ *Gui*, arborele de scorțișoară (*Cinnamenum Cassia*).

jeşte nici chiar cînd vine toamna, [căci] atunci cade; şi unde cresc acei copaci se înmiresmează tot locul. Oraşul acesta este aşezat lingă un rîu foarte repede, are sub el nouă tîrguri mai mici şi în oraş sînt de toate din belşug şi este împodobit cu tot felul de clădiri. În vremea războaielor de acumă cu bogdoişii, chinezii au ales ca împărat pe un oarecare numit Iuglim, care s-a războit vreme îndelungată cu bogdoişii, şi acesta este cel din urmă împărat chinez, însă astăzi nu se ştie unde trăieşte. Mama sa, soţia şi copiii au primit credinţa catolică şi după aceea şi boierii lor au primit aceeaşi religie, apoi au trimis prin iezuiţi solie către papa de la Roma. Aici cresc nişte păsări foarte frumoase, cu penele în multe culori, şi aceste pene [localnicii] le ţes în pînzeturi pentru frumuseţe. Tot aici se găsesc pietre bune pe care îşi freacă cerncala, mai sînt şi trei temple foarte mari alături de care se află un izvor tare ciudat, în care jumătate de apă este neasemuit de curată iar cealaltă jumătate este tulbure şi dacă [cineva] amestecă [cele două jumătăţi], totuşi ele rămîn întotdeauna la fel. Lingă oraş sînt munţi înalţi pe care cresc o mulţime de flori din acelea numite kvei, dar copacii pe care cresc ele nu mai lasă să crească acolo şi alţi copaci. În oraşul acesta sînt construite şcoli foarte frumoase pe dealuri, iar pe un munte se află un lăculeţ foarte adînc, în care se găsesc peşti cu patru picioare şi cu coarne, pe care chinezii nici nu-i pescuiesc, nici nu-i omoară, zicînd despre ei că sînt hrana balaurilor¹; pe alţi munţi sînt ca-pişti foarte frumoase, pe lingă care sînt multe riuri şi lacuri.

Al doilea oraş mare al acestei provincii, numit Heuhei, care are sub el 12 tîrguri mai mici, este construit pe un ţărm unde sînt o mulţime de răchite albe, ierburi şi rădăcini foarte bune pe care le strîng doctorii chinezi. De asemenea se găseşte aici iarba puza pe care o socotesc nemuritoare căci este veşnic verde şi de aceea mulţi o ţin în case². Lingă acest oraş sînt două temple mari, iar lingă

¹ Şi la J. Nienhoff, *op. cit.*, p. 273.

² Idem, *ibid.*

ele, școli și clădiri obștești minunate; acolo sînt și munți înalți pe care se află o construcție minunată și un lac cu pește și de asemenea se află o mulțime de riuri mari și mici.

Al treilea oraș mare al provinciei, numit Kinghiven¹, împrejurul căruia sînt peste tot munți frumoși, are sub el nouă țiguri mai mici, în care se găsește pretutindeni aur, [pe care] însă îl string numai din nisip. Aici cresc nuci indiene și poame lihi, de asemenea în oraș se află două temple, iar lângă el un munte înalt care se numește Taulim, adică Muntele cerului.

Al patrulea oraș mare al provinciei acesteia, numit Pinglo, este așezat pe malul riului Li, pe care se mai află 360 de orașe și de aceea dușmanii ar fi nevoiți să vină [aici] cu corăbiile; orașul acesta stăpînește opt țiguri mai mici. Aici se găsește ceară albă din care se fac luminări, așa cum s-a scris mai înainte, și cresc o mulțime de poame lihi. Acolo sînt și munți înalți, iar pe unul din aceștia sînt parcă tăcuți de la natură doi ochi care se văd de departe, și pe alți munți cresc o mulțime de portocali.

Al cincilea oraș mare al acestei regiuni, cu numele Gu-kieu, care este construit tocmai pe locul unde se adună toate riurile acelei provincii și de unde pornesc în provincia Kwantung, întrece, din această pricină, toate celelalte orașe ale provinciei prin negoț. De aceea orașul acesta parcă ar fi un ținut deosebit de provincie, căci toate drumurile se fac pe apă, din care pricină îl numesc Cheia ținutului. Aici, pe munți, se găsește mult chinovar. Acolo trăiesc și niște șerpi [atît de] mari, cît nu pot fi mai mari pe lume, și chinezii scriu despre ei că unii ating în lungime 50 de arșini. Aici sînt și niște sălbătăciuni cu corn pe nas, iar într-un copac mare se găsește, în locul măduvei, o făină pe care chinezii o amestecă în multe bucate și este foarte gustoasă. Aici trăiesc niște maimuțe mari ca niște cîini galbeni, cu față de om, însă

¹ T'ingyuen.

păroasă, și cu glas subțire ca de femeie. În acest oraș sint două temple mari, iar sub el are zece tirguri mai mici; acolo sint și munți înalți prin care trece un drum strimt și îngust care duce spre hanatul Tunking. Iar pe acest drum se află atîtea prăpăstii și este atîta strîmtime că mulți pier, nedovedind să iasă, și de aceea locul se numește Porțile cerului, iar alții îl numesc Kveimun, adică Porțile iadului. Acolo sint niște munți unde este așa de frig încît din pricina gerului prea mare, nimeni nu poate trăi pe ei. Pe alți munți s-au aflat urme omenești în lungime de mai bine de un arșin¹, iar pe alt munte se vede în noapte ca și cînd ar arde lumînări și pe acei munți crește multă trestie indiană. Lîngă ei se întîlnesc mai multe riuri; și se află mai ales acolo lacul Gai, în care împăratul Pegao creștea cîndva zece crocodili, pe care îi hrănea cu osîndiți la moarte, însă ce era de mirare pe cei nevinovați crocodilii nu-i mînceau și [mici] nu-i vătămau, și în acest chip pe accia îi slobozeau de la moarte.

Al șaselea oraș mare al provinciei acesteia, numit Ten-hen², este ridicat între două riuri mari și de aceea pămîntul este roditor și nu este așa de secetos ca în alte ținuturi; acolo sint și temple mari. Sub el, orașul are patru tirguri mai mici, și aici se găsește o scortîșoară bună care se deosebește de scortîșoara de India prin aceea că este mai bine mirositoare și este mai gustoasă. Aici crește și un arbore tare, care din pricina tăriei [lemnului] se numește „de fier”; tot aici se găsește și o jivină încornorată, asemenea unei vaci, care se vinează printr-un șiretlic: [chinezii] umplu niște saci mari cu sare³ și îi așază în locul acela pe unde trece animalul, deoarece îi place foarte mult să mănînce sare. Și așa se repede la sarea aceea, că uită de sine și se lasă prins și chiar dacă îl leagă sau îl bat, de la sare nu se îndepărtează. Aici se sapă un pămînt galben pe care chinezii îl folosesc ca [leac] împotriva oricărei otrăvi și tot aici se fac din iarbă

¹ 0,711 metri.

² Sündjou.

³ Și la J. Nienhoff, *op. cit.*, p. 274, însă doar menționat.

niște țesături¹ ce sînt mai bune decît cele de mătase și se vind mai scump; acolo sînt și niște munți foarte înalți pe care se găsește din belșug tot felul de păduri și pomi roditori.

Al șaptelea oraș mare al provinciei se numește Iaking, este construit pe un loc foarte întins, iar sub el sînt șase tirguri mai mici. Aici este cel mai însemnat loc din China unde se găsește elefanți pe care îi învață la luptă și la cărat [poveri], și trăiesc și niște papagali foarte vorbăreți, ca șoinii la mărime și înfățișare. Minunat este mai ales că aici trăiește un soi de găină care scuipă fire de bumbac și dacă nu le strînge nimeni, le inghite iarăși. De asemenea este aici un animal deosebit, foarte mare, care are peri mai lungi de o jumătate de arșin și improașcă cu ei pe dușmanii care-l urmăresc.² În acel oraș sînt trei temple mari, pe acolo sînt și munți înalți cu tot felul de copaci, se găsește și fier tare, iar lîngă acești munți este o cetate mare.

Al optulea oraș mare din provincia aceasta poartă numele de Taiting³, are sub el douăzeci și trei de tirguri mai mici, și acolo se află hanatul neatîrnat al lui Tuntig, iar pe oamenii aceia chinezii îi numesc barbari. Ei umblă desculți, de asemenea au alte obiceiuri și altă scriere și vorbire decît chinezii, totuși, ca și japonezii, ei înțeleg scrierea și limba chinezilor, și acolo sînt și mulți catolici.

Al nouălea oraș mare al regiunii acesteia, numit Suming, este orașul de scaun al hanului Tunkineg, care mai are și altă reședință la miazăzi, iar sub el orașul are șase tirguri mai mici și în vecinătate se află un munte foarte frumos.

Al zecelea oraș mare al acestei provincii, numit Hangan, nu are sub el nici un tirg; acolo se găsește multă miere și ceară și tot ce este de trebuință se află din belșug, iar lîngă el este și un munte înalt și foarte frumos.

¹ Idem, *ibid.*

² Toate erezurile acestea sînt și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 274.

³ La J. Nieuhoff: Taitung.

Al unsprezecelea oraș mare al acestei provincii, numit Tiniheu, care astăzi se află sub hanul tunhinilor, are sub el șase tirguri mai mici. În afară de aceste orașe mai este și o cetate mare militară, numită Sughien, iar sub ea sînt două orașe în care trăiesc laolaltă neguțători și oșteni și se află la porunca hanului Tunghin; acolo sînt și munți înalți. În afară de orașele acestea mari mai sînt și alte orașe mici și mari despre care nici chinezii nu scriu prea mult¹, iar în afară de acelea nu au mai fost încă două cetăți construite pentru apărarea hotarelor, însă astăzi acelea sînt sub hanul tunhinilor.

CAPITOLUL AL CINGIZECI ȘI DOILEA

**Descrierea celei de a patrusprezecea provincii chineze,
numită Kveiheu², cite orașe mari și mici se află
în ea**

Spre deosebire de celelalte provincii chinezești, această provincie Kveiheu este numită cea muntoasă și nu-i atît de lucrată, căci peste tot sînt munți înalți și repezișuri, iar pe munții aceia sălășluiește un popor sălbatic sub stăpînirea unor cneji. Populația chineză locuiește în orașe și în cetăți de apărare, care mai ales păzesc drumul ce duce din această provincie către Naun, iar ținutul este atît de aspru și de îndepărtat încît chinezii îi trimit aici în surghiun pe împărați și pe mulți boieri care se află în dizgrația împăraților. Prin această provincie au venit în vremurile de demult tătarii calmuci și au cucerit China, cu ei aflîndu-se și Marco Pavel venețianul. În această provincie orașele mari sînt cu toatele opt, iar mai mici [sînt] zece, în afară de ele sînt

¹ Încă o indicație că Milescu a folosit și scrieri chinezești, probabil prin intermediul traducerii lui Verbiest.

² Guidjou.

și patru cetăți militare mari sub care sînt patru mai mici, cit despre forturi și tirgulețe, acelea sînt fără număr.

După numărători, provincia aceasta are populație chineză 45.300 de familii, cu totul sînt 231 000 de bărbați, plătesc bir din orez cîte 47 660 de saci, mărfuri de cinepă și alte ierburi, 5 900 de valuri.¹ Și aceste venituri abia ajung pentru îndestularea oștenilor, și hanul chinezesc mai trimite încă pe deasupra mulți bani pentru plata lor. Fiindcă dacă nu păstrează provincia aceasta, atunci pierde și provincia Naun, și chinezii scriu că în munții de aici se află multime de aur, argint, mercur și alte lucruri de preț, însă poporul din acești munți este foarte greu de supus, căci trăiește ca fiarele sălbatice, iar chinezii fac cu ei schimb cu sare și cu alte lucruri felurite trebuitoare lor. Aici, cu toate că locurile sînt muntoase, totuși sînt multe văi foarte roditoare și aici ar putea crește orice, numai că pămîntul nu este lucrat, iar mătase nu se face. Cit despre carnea de vită și de porc, [aceasta] e foarte multă, iar cai nu se găsesc în toată China mai buni ca cei de aici, de asemenea nici mai mult mercur decît aici nu se găsește [nicăieri].

Cel dintîi oraș mare și capitala acestei provincii, numit Kveiang,² care este așezat pe un loc întins și populat din destul, are sub el 19 orașe mai mici și cetăți care nu sînt mai prejos decît orașele. Acolo sînt și munți înalți pe care se află o capiște frumoasă, iar pe unul din ei, atunci cînd este a ploaie [se aude] de parcă ar bate timpanele; acolo este și un izvor în care se găsește o apă curată și gustoasă.

Al doilea oraș mare al regiunii acesteia, numit Huheu³, are sub el patru cetăți, și aici se găsește mult chinovar, mercur și alte lucruri. Localnicii sînt foarte cruzi, tare înclinați către idoli, aduc jertfă dracilor și umblă întotdeauna

¹ La Martini lipsește; la Nieuhoff este aceeași cantitate, din aceleași sorturi de țesături.

² Guiyang.

³ Sîdjou.

desculți, zbîrlindu-și părul.¹ Acolo se află un munte înalt pe care sînt asemenea prăpăstii, încît nimeni nu se poate sui pe ei.

Al treilea oraș mare al provinciei acesteia, numit Sunan, are sub el două tîrguri și cinci forturi și acolo sînt niște munți foarte înalți pe care trăiesc oameni feroși, încă nesupuși de chinezi.

Al patrulea oraș mare al regiunii, numit Hiniven,² are sub el un tîrg și patru forturi. Aici cresc tot felul de flori, portocali și felurite păsări sălbatice, sînt munți înalți și izvoare preamînuate.

Al cincilea oraș mare al provinciei se numește Ksekien³ și are sub el trei cetăți și ținuturi muntoase. Oamenii au o scriere deosebită, pe care o zgirie pe niște tăblițe⁴, iar cînd cineva se îmbolnăvește, cheamă diavoli în ajutor.

Al șaselea oraș mare al provinciei acesteia, numit Tun-king,⁵ are sub el șapte cetăți, iar acolo se găsește mult aur, de asemenea și aramă, sînt și munți înalți cu tot felul de arbori și izvoare.

Al șaptelea oraș mare al provinciei poartă numele de Liping, iar sub el sînt patru orașele și unsprezece fortărețe. În orașul acela oamenii vorbesc altă limbă, și pentru cei bolnavi aduc jertfă diavolilor oase de găină. Aici cresc și păsările filin⁶, de asemenea și rădăcina foarte prețuită numită hina, care se folosește ca leac. Aici se fac tot felul de rufe de corp din cîneapă. În oraș este un templu foarte frumos și un pod numit Tneisen, adică „lucrat de cer“, care e construit peste riul Tneis, avînd o sută de arșini în lungime și zece arșini în lățime. Tot acolo se află muntele

¹ Și la J. Nieuhoff. *op. cit.*, p. 276.

² Djängyuen.

³ Șifien.

⁴ J. Nieuhoff, *ibid.*, p. 277.

⁵ Tungjăn.

⁶ Bufnița.

Kinping, adică Cel desenat cu aur, [numit așa] din pricina frumuseții lui, în care sînt multe peșteri frumoase.

Al optulea oraș mare al provinciei, numit Tuhoi,¹ care este construit pe riul Koi, are locuitori foarte harnici în vorbe de ocară; sub el are trei tîrguri și nouă cetăți, și aici sînt asemenea [munți] înalți că este cu neputință să fie luați cu asalt.

Iar în afară de aceste orașe mari, mai sînt patru cetăți militare.

Cea dintîi cetate, cu numele Pugan, se mai numește și Cheia acelor ținuturi; locuitorii nu sînt așa de sălbatici ca cei descriși mai înainte, iar în munți se găsește și aici mercur, chinovar, legume, poame și alte lucruri de leac.

A doua cetate militară, cu numele Iuking, are sub ea două fortărețe mai mici, iar pe munții foarte înalți de acolo trăiesc popoare de [vorbesc] altă limbă.

A treia cetate mare [militară] este numită Hinpih, sub care sînt [alte] două cetăți. Aici se găsește mult aur și argint, iar în cetatea aceasta [localnicii] nu doresc altă bogăție decît tauri și vaci și pe acelea le dau și ca zestre; și încă nu sînt supuși chinezilor.

Cea de-a patra cetate [militară], cu numele Kaksun, are sub ea [alte] două cetăți și în ea se află trei poduri mari de piatră. În afară de aceste cetăți [mari] mai sînt încă patru cetăți militare; cea dintîi, Punting, unde se află drumul care duce în China. Aici oamenii trăiesc după bunul lor plac și nu au nici un fel de bunăcuviință. A doua, Intien, are sub ea patru cetăți și bășinașii își tund părul la moartea tatălui sau mamei lor. A treia este Pinghis unde crește un ceai foarte bun, portocali și tot felul de flori și unde se face kitace din cînepă. A patra este Pigan, care are sub ea două cetăți și unde se află un pod mare de piatră și munți înalți. În afară de aceste cetăți [militare], mai sînt multe [alte] cetăți, dintre care [mai] mari zece și mai mici șapte,

¹ Duyum.

care apără de tilhari drumul călătorilor. Aici sînt munți înalți și în mijlocul lor, peste o prăpastie adîncă, este un pod de lemn pe lanțuri de fier, atîrnate de niște scoabe mari de fier bătute în munte de amîndouă părțile. Iar între munții aceștia se află cîmpii întinse unde crește tot felul de roade și pe munți sînt multe riuri și izvoare cu apă minunată.

CAPITOLUL AL CINCIZECI ȘI TREILEA

**Descrierea celei de a cincisprezecea provincii
chinezești, cu numele Iunian¹, și cîte orașe mari
are sub ea**

Această provincie este descrisă de către chinezi ca cea din urmă ca rang și așezare, însă dacă îi cercetăm bogăția și întinderea și [dacă ținem seamă] că în ea se găsește tot felul de lucruri scumpe, atunci se poate număra nu printre cele din urmă, ci de-a dreptul printre cele dintîi provincii chinezești de frunte. Și provincia aceasta este cea mai de apus dintre toate cele de la miazăzi și apropiată de ținuturile indiene, și cu toate că este departe de mare, totuși golfurile de mare și ținuturile indiene Piguan și Bangal nu sînt departe de această provincie. De aceea ea se arată aici peste tot plină de riuri și lacuri, iar munții, deși numeroși, nu sînt însă neroditori și aduc mai ales frumusețe și folos provinciei care este așezată pe loc șes. Regiunea este foarte bogată și tot ce e de trebuință vieții omenești se cumpără foarte ieftin; aici se găsește aur chiar în nisip, unde este foarte mult, dar dacă s-ar săpa minereul, atunci nicăieri nu ar fi atîta belșug de aur. Și despre asta este la chinezi o zicătoare în care spun, cînd văd pe careva că trăiește fără griji: „Oare părinții lui n-or fi fost voievozi în provincia Iunian?” Aici se face mult chihlimbar mai

¹ Yunnan.

roșu decît cel polonez, căci în China nu se găsește din cel galben, iar caii și elefanții de aici sînt foarte buni. În provincia aceasta se găsesc rubine și lapislazuli, de asemenea agată, adică ochiul motanului, și alte multe pietre de preț, de asemenea [se găsește] mosc, mătase și felurite mirodenii, așa cum vom scrie mai departe cînd vom face descrierea orașului. Provincia aceasta are 12 orașe mari, peste ele încă opt mai mari și 84 mai mici; în afară de acestea are și o mulțime de cetăți cum vom vedea mai încolo.

După numărătoare, populația chineză din această provincie numără 133.000 de familii, iar bărbați sînt 1.433.000, și populația e de toate felurile; acolo unii oameni sînt ca niște cneji ai ținutului, chinezii îi numesc *tukfun* și ei stăpînesc după bunul lor plac asupra supușilor lor. Și ei se socotesc chiar ca ținînd locul împăratului chinez și nicăieri în China nu este un bir așa de mare ca în provincia aceasta. Din grîu dau cîte 1.400.300 de saci, sare cîte 57.000, în afară de alte biruri și vămi; pentru că provincia aceasta este așezată aproape de India, de aceea țin și multe obiceiuri indiene, dar chiar la chinezi este obiceiul ca femeile să nu iasă niciodată din casă, ci să trăiască mereu sub pază puternică și să nu se arate niciodată oamenilor. În această provincie, peste tot pe ulițe, [oamenii] umblă și tirguiesc și vînd ca în țările nemțești, iar trupul morților nu se așază în coșciuge, ci se arde, după obiceiul indian. Populația acestei provincii este culezătoare și îi întrece pe toți ceilalți chinezi prin curaj, și de aceea sînt gata de harță întotdeauna și învață elefanții la treburi de război. Oamenii sînt cuviincioși în toate și mai ales înclinați spre credința creștină, iar cei care au primit credința catolică o păstrează cu tărie; și despre provincia aceasta scrie venetianul că [locuitorii] fac multe lucruri pe care europenii nu le cunosc deloc.

Cel dintîi oraș mare și capitala provinciei acesteia e numit Iunan, după numele acestei provincii, care se tilcuiește Sudul înnourat, iar sub el sînt unsprezece tîrguri mai mici. Pămîntul tuturor acestor orașe este foarte bun și rodi-

tor, de asemenea are munți și izvoare foarte frumoase. Orașul acesta este deopotrivă cu orașele mari și bogate chinezești, căci prin mărfuri și negoț, prin bogăție și construcții de tot felul este prea frumos. Este construit pe malul marelui lac numit Tien din care se îndreaptă spre oraș o mulțime de canale pe care umblă corăbii mari chiar pînă acolo. Aici se află un munte înalt împodobit cu temple și cu felurite clădiri obștești, iar printre acele palate este unul foarte mare în care trăiește un cneaz investit pentru slujba militară. Aici mulți locuitori se închină la idoli, iar mai înainte vreme erau unii bărbați care nu se căsătoreau înainte ca fecioria nevestei să o fi luat altul, după cum seriu înșiși chinezii despre acest lucru. Aici cresc cai foarte buni, care, deși nu-s mari, sînt puternici și îndrăzneți; aici se lucrează și niște covoare cum nu se găsesc mai bune nicăieri. Se găsește și piatră de lăpislazuli, vopsele verzi și marmură bună, iar în oraș sînt două temple mari, și în apropierea lui munți înalți pe care se află multe capîști și clădiri. Pe unul din munți se află un izvor foarte rece care tămăduiește neputința paraliziei; într-unul din munți se găsește aur, într-altul multe bogății, și pe munții aceia sînt multe mănăstiri de ale lor; acolo este și un lac foarte mare, care are de jur-împrejur 500 de verste.

Al doilea oraș mare, numit Tali, este ridicat pe malul marelui lac Siun, pe care chinezii îl numesc Marea din pricina mărimii lui, deși este întins mai mult în lungime decît în lățime. Ținutul acesta este cel mai de apus din toate ținuturile chinezești, iar locul este roditor și cu bună înfățișare. Orașul acesta este foarte [întins] și în el sînt construcții atît de mari, încît un singur palat măsoară cinci verste de jurîmprejur și 22 de stînjeni în înălțime; are populație fără număr, este înfrumusețat cu tot felul de clădiri obștești și în el sînt trei temple mari, pe lingă o mulțime de altare mici. Orașul acesta l-a construit împăratul Iva, [în vremea] cînd stăpînea toată India, și a ajuns pînă lingă riul Gange; iar sub el orașul are șase orașe mai mici. În locurile acelea se găsește o mar-

mură foarte frumoasă înflorată de la natură cu tot felul de culori ca niște vine, și în ea pareă se văd munți, riuri, copaci, flori și altfel de lucruri de podoabă, încit crezi că a fost făcută și pictată cu mina. Din marmura aceea chinezii fac lespezi și împodobesc mesele, iar în palate [împodobesc] pereții și tot ce le este de trebuință. Aici crește niște smochine ca și în Europa, pe care chinezii le numesc vukokvo, adică „roadă fără floare”, pentru că rodesc fără flori. Aici crește și ceai bun, iar în ape [sint] o mulțime de pești; sint și munți înalți pe care se află un lac atit de adinc încit nimeni nu i-a dat încă de fund pînă astăzi. Pe alt munte se află un mormint mare, ca o movilă, sub care zac mai mult de 200 000 de oameni, indieni uciși în luptă de chinezi. De asemenea sint pe munți niște capiști foarte frumoase și mănăstiri în care se află mulțime fără număr de călugări de ai lor, iar locul este cunoscut pentru că de aici a venit dinastia Han în China, cînd a biruit noroadele. Odinioară chinezii nu cunoșteau nici un alt Dumnezeu în afară de Ksankti, adică cel mai frumos împărat, pe care ei îl numeau Odoto; aici este și lacul Seul, de o întindere foarte mare, în care munții stau ca niște insule.

Al treilea oraș al acestei provincii este numit Ligan și are sub el zece țîrguri mai mici și nouă fortărețe. De aceea sint aici, peste orașele obișnuite ale acestei provincii, acele fortărețe, ca să apere ținutul acestui oraș, căci în apropiere este hanul tunglinsk. Iar orașul acesta este înconjurat peste tot cu ziduri foarte puternice, și nu e mic în întindere; locul împrejurul orașului este șes, iar în oraș sint două [capiști], lacuri mari și multe riuri, fapt pentru care [ținutul] este plin peste tot de orașe, cetăți, sate și țîrgușoare. În împrejurimile orașului crește foarte mult grîu, [se găsește] micre, ceară și tot felul de poame care cresc și în India. În el are, [în afară de cele două capiști,] și un templu mare, de asemenea un pod mare de piatră, iar pe munții cei înalți sint multe locuințe. Pe munții aceia sint și izvoare din care oricine bea apă i se albește fața și se îngrășă, [și tot] acolo se află și un lac mare și riuri multe.

CAPITOLUL AL CINCIZECI ȘI PATRULEA

Despre celelalte patru orașe ale provinciei acesteia, ce se află în afara lor și în ele și cite târguri mai mici au sub ele

Al patrulea oraș mare al acestei provincii, numit Kubieng¹ este construit în mijlocul ținutului și este înconjurat peste tot de munți și de riuri, ca de un zid și acolo aerul este foarte sănătos, pământul roditor și foarte frumos. Aici se găsesc vopsele verzi și albastre, și sub el are șapte târguri mai mici, iar în vremurile de demult chinezii scriu că aici au trăit niște oameni numiți kinhi, adică „[cu] dinții de aur“. Și astăzi oamenii acestui oraș fac la fel, după cum ne-a povestit nouă boierul chinez askaniama² că la ei sînt niște oameni care își acoperă dinții cu aur, și aceea este provincia numită Ariisada, despre care scrie acel venețian. Aici este un anumit obicei că, aproape de orașul Nangan unde se află o stîncă foarte mare de mai mult de 50 de arșini, în fiecare an se string la această piatră o mulțime de oameni și o împodobesc toată de jur-împrejur cu aur și i se închină ei și o numesc ksinksei, adică „piatra duhurilor“. Acolo sînt și munți înalți și roditori, iar pe unul din ei se găsește argint de bună calitate.

Al cincilea oraș mare în provincia aceea este numit Kin-kiang și are sub el cinci târguri mai mici. Și cu toate că ocupă loc puțin, totuși este roditor și orașul este mare, frumos și îmbelșugat cu de toate, mai ales cu pești, și este un pește anume din care doctorii fac un leac de vindecă orice lepră și riie. Aici se fac covoare bune de mătase și de bumbac. Iar în apropierea orașului acestuia este o stîncă mare despre care se povestește că în vremurile de odinioară un împărat chi-

¹ Tșusiung.

² Rezultă de aci că informațiile orale culese de la askaniama sînt mai ample decît au fost arătate în *Stateini spisok*; vezi *Jurnalul...*, cap. IV și V.

nez, supărându-se pe un han oarecare și pe solii acestuia care l-au întâlnit lângă locul acela, a izbit cu sabia în piatră, despiciind de un arșin și jumătate stînca. După întîmplare, împăratul acela le-a spus solilor: „Duceți-vă și povestiți împăratului vostru ce fel de sabie am eu“, iar după aceea el a supus și împărăția aceluia. Prin aceste părți ale orașului, sînt munți înalți, iar pe unul este construit un templu de al lor; [mai] este și un alt munte care se vede în întregime ca poleit cu aur cînd răsare soarele. Acolo este și un lac mare în care se găsesc niște pești buni, negri, cu care se lecuiesc multe neputințe.

Al șaselea oraș mare al acestei provincii, numit Mun-hoa, are sub el un singur tîrg, dar aici se găsește foarte mult mosec, cît nu este nicăieri mai mult. Acolo se află un munte care-i întrece în mărime pe toți ceilalți munți ai provinciei și un altul care se numește Fungoang, adică moartea păsării fenix; și pe el se spune că a cîntat [această pasăre] și după aceea a murit. Și astăzi se adună în fiecare an o mulțime de păsări pe muntele acela, parcă ar plînge moartea păsării fenix, și asta se întîmplă toamna, spre sfîrșitul ei.¹ Locuitorii orașului, cunoscînd ziua aceea, se duc pe munte, fac focul și prind o mulțime de păsări. Este și un alt munte numit Tiinnug, adică Urechea cerului, deoarece cum rostești chiar încetîșor ceva, îndată ți se răspunde cu glas asemănător.

Al șaptelea oraș mare al acestei provincii, numit Kink-tung, este așezat între niște munți strîmți și împăduriti, și are sub el doar un singur tîrg. Aici oamenii trăiesc și seriu ca și indienii, iar în vechime erau numiți kizeng, adică „făcătorii de argint“ pentru bogăția în minereu [de argint a acestor locuri] și de aci s-au întemeiat multe dinastii. Zidurile orașului se află la opt verste în jurul acestuia, iar ținutul întreg este foarte roditor, mai ales în orez, care se face din belșug. Acolo este o prăpastie foarte adîncă peste care e întins un pod minunat, întepenit cu 20 de lanțuri mari de

¹ Și la J. Nicuhoff, *op. cit.*, p. 283.

fier, de la un munte la alt munte, și fiecare lanț are o lungime de 60 de arșini, iar pe lanțurile acelea sînt așezate grinzii mari de lemn și astfel este construit întregul pod. Și cînd trece lume multă, podul se clatină, iar trecătorii se îngrozesc din pricina prăpastiei. Este construit de un împărat chinez cu numele Ming, iar de atunci pînă astăzi sînt 1602 ani și podul acela încă se află întreg. Acolo este și alt munte pe care sînt multe forturi pentru apărarea călătorilor.

Al optulea oraș mare din această provincie numit Kvingiang, și încă unul de sub el, se află astăzi sub hanul Tunghinsk, iar pămîntul este foarte roditor și pretutindeni plin cu așezări omenești. Și cu tot belșugul său se numește Țara barbarilor, deoarece [locuitorii] se bat mereu între ei, umblă desculți, cu părul zbîrlit, poartă haine scurte și, de cărpănoși ce sînt, mănîncă orice, ca șerpi, șoareci și tot felul de gadine¹. Aici este și un alt munte înalt pe care cresc multe flori, iar printre ele curge un izvor numit Țivonse, adică Izvorul prea înflorit. Și aici este un riușor cu apă caldă, cu care chinezii se spală și se înzdrăvenesc din tot felul de boli.

Al nouălea oraș mare al acestei provincii se numește Kvangsi și se află în stăpînirea hanului tunghinilor, iar sub el sînt patru țiguri mai mici; acolo se află și munți înalți, unul din aceștia este chiar în oraș, și pe el este clădită o școală chinezească.

Al zecelea oraș mare al provinciei cu numele Hiniven este așezat în mijlocul ținutului, și aici trăiesc păuni sălbatici și domestici din care se găsesc o mulțime în orașul acela. Acolo sînt și munți înalți pe care trăiesc mulți castori și viezuri; iar sub el orașul are doar o cetate mică.

Al unsprezecelea oraș mare al acestei provincii, cu numele Nunghing, așezat spre miazănoapte, aproape de statul Sifan, are sub el patru cetăți pentru pază. Aici trăiesc acele vaci minunate, li, cu coadă și coamă ca de cal, din a căror peri se fac tot felul de covoare bune, de asemeni și haine,

¹ Reptile. Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 283.

dulame și altele. Orașul este așezat la lărgime pe un loc șes, iar în jurul lui sînt și munți înalți, însă din piatră goală; mai sînt și alții și lacuri mari.

Al doisprezecelea oraș mare ale acestei provincii se numește Suping și nu este atît de întins; localnicii sînt barbari răi, după cum scriu înșiși chinezii, umblă desculți, mănincă cu minile și nu cu bețe, așa cum mănincă chinezii, ceea ce e [socotit] la ei ca o mare rușine. Acolo sînt și munți înalți prin care curge un riu foarte mare, care împarte regiunea aceasta în două, apoi se unește cu alte riuri și se varsă în mare. Aici este și un idol vestit, femeiesc, numit Kfonin. Chinezii povestesc că aldădată a fost aici mare lipsă de apă și atunci ar fi venit un bărbat bătrîn și a izbit în pămînt cu toiagul și de acolo a izvorit apă și s-a făcut un beleșeu vestit, pe care chinezii l-au numit Kfunking pe limba lor. Și în afară de aceste opt orașe sînt încă un număr de cetăți militare, pe care le va arăta, în parte, pe nume, capitolul ce urmează mai jos.

CAPITOLUL AL CINCIZECI ȘI CINCILEA

Descrierea celor opt orașe militare ale acestei provincii, ce se găsește pe lîngă ele și înlăuntrul lor și cîte orașele și forturi au sub ele

Cea dintîi cetate militară este numită Kiuping, și în aceste cetăți, după cum s-a scris mai înainte, oștenii locuiesc laolaltă cu țigoveții, iar cetatea aceasta este ridicată împotriva hanului tungchin. În afară de șase cetăți întărite pe care le are sub ea, pe riuri sînt ridicate multe fortărețe. Localnicii sînt foarte muncitori și buni agricultori, mulțămîtă cărui fapt și pămîntul este roditor, doar că oamenii accia sînt foarte încăpățînați și porniți meru pe dușmănie, din care pricină își prăpădesc toată averea în judecăți. Aici se găsesc

niște păsări ca rîndunelele¹, pe care chinezii le numesc kseen, adică „rîndunica de piatră”, între care sînt și bărbătuși și femeiuște. Din păsărelele acestea chinezii fac niște leacuri cu totul minunate pentru bolile de ochi. Aici sînt și munți înalți, pe care, zice-se că se află un izvor de unde, atunci cînd beau apă copiii mici, îndată le dă și le sporește înțelepciunea, dar ceea ce spun chinezii cu această basnă este în nădejdea ca tinerii să nu bea vin. Asemenea vorbă de multe ori o folosesc [părinții] și în Europa, sfătuiind pe tineri la cumpătare. Aici sînt și alți munți pe care se găsesc păduri și poteci strîmte, iar între ele riuri, lacuri și multe pîraie.

A doua cetate mare militară a acestei provincii cu numele Iaagan, este vestită pentru belșugul de mose, iar sub ea are trei orașele mai mici. Și locuitorii cetății acesteia sînt grozav de iscușiți în treburile războiului și nu le place deloc pacea, ei mereu se află în război; iar chinezii se ceartă cu aceștia tocmai pentru că ei iubesc statornic pacea și o cinstesc și nu se pregătesc de război. Aici sînt munți înalți cu tot felul de copaci, este o fîntină adîncă ce se numește Peențîng, adică Fîntina sării albe, din apa căreia se scoate sare; acolo este și un rîu din care se culege sumedenie de aur, în afara minereului de aur.

Cea de-a treia cetate mare militară a acestei provincii se numește Sioking, are sub ea trei orașe mai mici și este înconjurată peste tot cu munți și riuri ca de niște ziduri. Locuitorii cetății sînt înarmați în același fel ca și chinezii, și tot timpul poartă arcuri și săgeți. Aici se găsește mult mose și felurite roade, și [tot] aici se fac covoare împodobite cu multă iscusință. Aici sînt munți înalți în care se găsește multime de aur, iar piscul unuia din ei este parcă cu totul și cu totul de aur; pe alt munte se află ca un stîlp mare de piatră și lingă el un idol numit Fe, și un elefant, un leu, un clopot și o tobă, făcute din pietre colorate felurit, dar cine le-a așezat [acolo] nu se știe. Tot acolo, pe munți, este și un lac

¹ Și la J. Nienhoff, *op. cit.*, p. 284.

mare, iar lângă el niște izvoare calde, a căror apă îi lecuiește pe aceia care suferă de năduf.

A patra cetate mare militară a acestei provincii, cu numele Vuting, are sub ea patru cetăți [mai mici] și stăpânește pământuri foarte roditoare, și în ea sînt o mulțime de oșteni pentru apărare împotriva oamenilor din munți. Aici se găsește mose și cresc mulți berbeci, și aproape de cetate sînt munți înalți, și este un munte anumit, care se cheamă Primăvara, pentru că pe el [natura] înverzește și înflorește veșnic. De asemenea este un lac nu prea mare, înconjurat peste tot de pădure, și lângă acest lac sînt niște copaci anume care cînd le cad în apă frunzele, îndată se nasc din ele niște păsări negre, pe care [localnicii] le numesc gonicavo, adică „pasărea născută din apă și frunze”.¹ Aici sînt izvoare cu apă îmbalsămată care vindecă multe neputințe ale oamenilor.

A cincea cetate militară a provinciei acesteia, numită Tinktiun, are în stăpînire un loc foarte mînos. Și în jurul ei trăiesc peste tot turme mari de oi și pe lângă ele mulți păstori, dar nu are nici un tîrg sub ea, ci doar multe sate. Acolo este și un munte foarte înalt pe care trăiesc niște oameni care nu se îmbolnăvesc niciodată de nimic, de asemenea este și un lac mare.

A șasea cetate mare [militară] a acelei provincii poartă numele Likiang. Locuitorii ei sînt boțivi strașnici și tot timpul le place să bea și să dănuțiască, de asemenea sînt meșteri foarte iscusiți la tras cu arcul. Pămîntul aici este roditor și se găsește în el aur, de asemenea cresc multe roade. Sub ea [cetatea] are cinci orașe mai mici, și aici este un pod pe lanțuri ca acela despre care am scris mai înainte. Aici se află un munte mare numit Sive, adică Zăpădosul, pe care stau zăpezi veșnice, și mai este alt munte acolo, numit Kinali, pe care sînt multe riuri și un lac atît de adînc încît nimeni nu-i cunoaște încă fundul.

¹ Și la J. Nieuhoff, *op. cit.*, p. 286.

A șaptea cetate mare militară a provinciei aceleia e numită Ivenkiang și are sub ea o fortăreață care apără hotarul acela de statul tunghin și de Lios; acolo se face multă mătase, [cresc] banani, curmali și larițe și trăiesc și mulți păuni. Aici este și un munte înalt, care pentru frumusețea lui se numește Turnul cel de mare preț.

A opta cetate militară din această provincie se numește Iungang și este mare și foarte populată, căci odinioară a fost capitala statului, numită Kihhi. Sub ea are patru tîrguri mai mici și trei fortărețe mari pentru apărarea împotriva tunghinilor și chinezii scriu despre locuitorii acestui oraș că își îmbracă dinții cu aur, ori și-i înnegresc cu lac și alte culori, iar fața și-o impestrează cu felurite ierburi, ca indianii, întepîndu-și-o cu ace. Pe cai călăresc fără șă, aruncînd doar un covor [peste care] încălecă. Aici se găsește aur, aramă, marmură și chihlimbar, de asemenea sînt mulți elefanți pe care îi învață pentru luptă. [Acestea sînt] ținutul și cetatea despre care scrie venețianul că este așezată nu departe de India și de Bengal, căci în părțile de miazănoapte și în toată China nu cresc elefanți și nu îi învață pentru luptă. Aici sînt munți înalți și pe unul din ei este o fîntînă foarte adîncă, și după cum apa ei crește sau scade se poate ști de cu primăvară dacă anul acela va fi roditor. De asemenea este aici o stîncă asemenea unui nas omenesc și din nările sale curg două izvoare, unul cald, celălalt rece¹, și aici este și un riu, și un lac, împodobite cu tot felul de flori, iar pe munții aceia se află fortărețe.

În afară de acele cetăți militare mai sînt încă două orașe, unul Peksing și celălalt Sing, dar niciunul nu este încă supus nimănui. Aproape de orașele acestea se află niște munți înalți și pe unul din ei curge un izvor cu apă caldă. Lingă orașele acestea se află vestitul lac Hin, despre care scrie și venețianul, iar pentru multa fărâdelege [a locuitorilor],

¹ Și la J. Nieuhoff, p. 286.

Dumnezeu a scufundat în lacul acela oraşul, aşa că au pierit toţi cei ce locuiau în el, doar un singur copil a scăpat, plutind pe o scîndură pe [lacul] Ilin. De acolo şi-a luat numele dinastia¹ acestui oraş, şi despre lacul acesta se vorbeşte în toate hărţile.

În afară de acestea sînt încă 11 fortăreţe mari construite pentru apărarea hotarelor şi printre ele cresc arbori cu aromă plăcută, de asemenea [sînt] şi mulţi rinoceri, şi acolo sînt nişte munţi [mai] deosebiţi, iar pe unul din munţii aceia sînt nişte izvoare din care, dacă bea un om sau o vită, moare pe loc; acolo este [şi] un lac mare pe care se află o insulă şi un munte înalt.

În afară de acestea mai sînt încă trei fortăreţe mari, sub care sînt altele mai mici. Cea dintîi se numeşte Lankang, sub care este un oraş nu prea mare, unde se află mult mosc şi nişte fructe mari, [locuitorii] fac covoare bune şi cresc o mulţime de cerbi. Cealaltă fortăreaţă este numită Monang; are sub ea alte nouă forturi mai mici şi este aşezată lângă India. Oamenii din fortăreaţa aceea poartă haine albe, iar trupul şi-l zgîrie cu ace şi îl tatuează, doar mustaţa şi-o lasă, iar bărbile le smulg şi în jurul miinilor şi picioarelor îşi pun brăţări de aur sau de fildeş, de asemenea poartă şi cercei. Iar femeile lor sînt ca nişte roabe, fac negoţ şi lucrează pămîntul, pisează mosc cu santal şi îşi ung corpul cu acea [alifie]; ei călăresc pe elefanţi şi nu pe cai. Acolo la ei se găseşte piper, plumb şi chihlimbar şi caii sînt buni. A treia fortăreaţă este Miun, care are sub ea şase forturi mai mici; acolo sînt elefanţi şi cai buni. Locuitorii scriu, în felul lor sau pe tăbliţe de aur, sau pe hîrtie; poporul este negru [la piele] din naştere şi foarte şiret; iar acele fortăreţe sînt construite pentru apărarea hotarului.

¹Idem, *ibid.*, comentează legenda şi se referă la tema folclorică Moise.

CAPITOLUL AL CINCIZECI ȘI ȘASELEA

Descrierea marelui ținut chinezesc numit Leotung¹ care se află peste [numărul celor] cincisprezece provincii

Acest mare ținut chinezesc, numit Leotung, este peste numărul acelor provincii mari descrise mai înainte și este așezat între marele zid și între brațul de mare numit Kong, iar ținutul acesta nu este departe de riul Amur, [și este] ca un colț al întregii Chine. Și cu toate că acest ținut poate primi pe dreptate numele de provincie, pentru mărimea lui și mulțimea populației, totuși dinastia chineză nu i-a dat numele acela și peste tot orașele cele vechi, atît cele mari cît și cele mai mici, au fost schimbate în cetăți militare. Puține orașe au rămas, în care trăiesc cel care țin locul hanului și alți voievozi. Împăratul chinez a înființat această slujbă pentru că odinioară a avut nevoie de o mulțime de oșteni. Și așa i-a așezat pe aceștia [aici] pentru apărare împotriva aiurkilor, adică a bogdoților, și împotriva mongolilor, care de multe ori treceau zidul cel mare și făceau mari năvăliri și stricăciuni în China. Iar bogdoții nu au încetat să pustiască pînă ce în vremea împăratului chinez Vaile-Aice au cucerit o parte din împărăția chineză, pînă și astăzi se bat între ei, căci încă multe provincii chinezești nu sînt supuse, iar altele i-au trădat pe bogdoți, cum s-a scris despre acest lucru cu de-amănuntul în cărțile despre tătari. Hotarul dinspre răsărit al acestui ținut este riul Hiao² și brațul de mare prin care se desparte de statul Coreii, căci riul acesta curge din Mongolia și desparte Leotung de Coreea, lângă gurile aceluși riu unde în Marea Chinei se începe vestitul și marele zid chinezesc, despre care de multe ori am scris cu de-amănuntul. Spre soare-apune se hotărînicește cu provincia Pekin prin riul Laban, de-a lungul căruia am călăto-

¹ Liaodung.

² Ialu.

rit noi acuma spre China; [riul] acela desparte [provincia] Pekin de Leotung. Și din anii aceia, cînd stăpînea statul Coreii, împăratul Iov¹ a populat ținutul acesta Leotung cu o mulțime de oameni care, alegeîndu-și alți împărați, au clădit orașe. În acest ținut sînt numai două orașe mari și 18 fortărețe mai mari chiar decît orașele cele mari, iar în apropierea lor se află regiunea Kvantung, pentru care stare sînt și puse sub aceiași voievozi. Locuitorii ținutului acestuia nu sînt deloc înclinați spre învățătură, sînt oameni aspri și puternici, fața o au pătrată, sînt curajoși și pricepuți la treburile războinice, obișnuți în războaiele de acum cu bogdoiții, căci de mult partea de răsărit a Leotungului au cucerit-o bogdoiții și au păstrat-o, și venind de acolo, au cucerit și restul, iar după aceea și întreaga Chină. Și astfel populația aceasta ține mai ales obiceiul bogdoit, și s-au ridicat împotriva chinezilor la un loc cu bogdoiții iar la început bogdoiții au cucerit orașul de scaun Kinghiven² și cu toate că orașul acela nu este întreaga Chină din acea regiune au stăpînit [apoi țara întreagă] pînă acum. În ținutul acela se găsește rădăcina cea rară ghinzen, pe care chinezii o prețuiesc foarte mult pentru leacurile ce se fac din ea, de asemenea se găsesc samuri, jderi, castori și alte blănuri moi pe care le poartă și ei înșiși și le și vînd în întreaga Chină; iar nuci mici nicăieri nu se fac mai multe decît aici. Și aici crește mult mei, griu și în afară de orez cresc tot felul de plante, mai ales varză, care în China și în alte locuri se găsește puțină, de asemenea smochinele, merele, perele și alte roade cresc din belșug. Pămîntul de aici este atît de roditor pentru că se află lîngă mare, și orașe nu sînt multe, iar dacă țara ar fi avut pace cu adevărat, ar fi asemenea celor mai multe provincii chineze, însă războaiele neîncetate nu dau răgaz să se lucreze pămîntul.

¹ Yu, împărat legendar, 2205 î.e.n.

² Orașul Tîngyuen, actuala provincie Liaoning.

Credința lor este asemănătoare cu a chinezilor și sînt tot așa închinători la idoli, doar că la ei este o deosebire în aceea că au niște femei vrăjitoare pe care le cheamă la bolnavi ca să-i lecuiască. Atunci acele năroade dansează și bat în talgere și tobe și nu mai isprăvesc, obicei pe care chinezii nu îl au. Aici sînt și munți înalți care fac o insulă în mare iar la țărm sînt multe porturi; este și un alt munte numit Hankve, care se începe din mare, de la marele zid, și merge spre țara mongolilor. Muntele acela este foarte înalt și lung, iar pe el este un lac mare din care curg două riuri, unul lal, iar celălalt Kventung, care este izvorul riului Singal ce se varsă în riul Amur, și după aceea amîndouă [curg] în mare. În ținut sînt riurile lal, despre care am scris mai sus, și Leoa, ale cărui izvoare sînt în Mongolia, și care curg în mare [străbătînd] peste tot ținutul.

CAPITOLUL AL CINCIZECI ȘI ȘAPTELEA

**Descrierea statului Coreii, care este așezat între
acest ținut și Amur, ce se găsește în jurul și în lă-
untrul său¹**

Statul Coreii e așezat între ținutul Leotung și riul Amur, iar în el stăpînește un han coreean de sine stătător, numai că este supus hanului chinez, și sînt mulți astfel de hani care sînt supuși singurului împărat al Chinei și asta însemnează că hanii aceia care se află în supușenie primesc chiar de la împăratul Chinei pecetea de aur. Și hanul aceluia stat s-a supus anume împăratului chinez, pentru că întotdeauna

¹ În prima ediție a *Jurnalului de călătorie*, București, 1956, în addenda, la p. 430, am dat o versiune românească a acestui capitol după transpunerea în l. rusă a lui J. Arseniev, deoarece încă nu eram în posesia *Descrierii Chinei*. Între cele două traduceri sînt mici deosebiri provenite din faptul că prima a fost făcută după o transpunere intermediară.

trăiește cu teama de locuitorii insulei japoneze, de care îi apără chinezii, deși banii coreeni plătesc tribut japonezilor. Însă cînd hanul coreean moare, atunci acela pe care îl alege la hanat trebuie să se ducă la Pekin pentru întărirea hanatului său, cum povestesc iezuiții, căci mulți dintre ei au primit și credința catolică. Și statul arătat aici este așezat pe o mare peninsulă în mare, nu departe de gurile rîului Amur, și de aceea [pentru a trece] prin aceste guri este o singură greutate, că trebuie să ocolești [peninsula] departe pe mare. Iar dacă nu ar fi cea peninsulă de la gurile rîului Amur, atunci ar fi fost foarte aproape de mers în China, cu toate că și așa se poate ajunge, însă drumul acela pe mare încă nu se cunoaște, căci niciunul din oamenii ruși nu a mers [pînă acum] la dreapta gurilor Amurului. Statul Coreii este numit așa de japonezi, dar chinezii îi zic Haosien. Și astfel coreenii au purtat multe lupte cu chinezii și de multe ori s-au eliberat din supușenie, însă chinezii i-au cumințit de nenumărate ori; de asemenea și cu bogdoiții au purtat multe războaie, dar astăzi sînt mai bine de douăzeci de ani de cînd bogdoiții i-au silit să-și radă părul după obiceiul lor și să poarte aceleași haine. De aceea [coreenii] i-au trădat de multe ori și au purtat lupte multe cu bogdoiții, pînă cînd s-au eliberat cu totul de ei.

Toată țara se împarte în opt ținuturi, iar în mijlocul statului se află preaminunatul și marele oraș de scaun numit Pinghiang,¹ în afară de care sînt încă multe alte orașe. De asemenea în acest stat se găsește populație multă, totuși în orașele lor și pravilele, și obiceiurile, și chipurile, și limba, și știința, și credința sînt aidoma cu ale chinezilor. Trupurile morților ei nu le înmormîntează în pămînt pînă în al treilea an, cum fac chinezii, ci le păstrează în casele lor, dindu-le mereu toată cinstirea și afumindu-le cu ierburi înmiresmate. Ei se deosebesc însă de chinezi prin aceea că pe femeile lor nu le țin atît de păzite cum le țin chinezii, le lasă să

¹ Phenian (chin. Pingyang).

umblă pe ulițe și de aceea chinezii se ceartă cu ei pentru acest fel de purtare al lor. Pe lângă aceasta nu se căsătorește, în același chip ca chinezii, ei își aleg [mireasa] după plac și se căsătorește cu aceea pe care o vor ei și nu părinții lor, și nu se potrivește [hotărârii] acestora. Astfel, ținutul acesta este foarte roditor în tot felul de roade; grâu și felurite poame se fac din belșug, dar mai ales orez, care rodește de două ori pe an ca și în insula japoneză, crește și în apă și pe uscat și este mai bun decât toate celelalte grâne. De asemenea aici se găsește și altele, ca bumbac chinezesc și lac, care se află și în insula japoneză; acolo pe munți crește și vestita rădăcină ghinzen, de asemenea aur și argint este o mulțime, doar că acea țară nu face negoț cu nici o altă țară în afară de chinezi și japonezi și nu e cunoscută; iar acolo, din mare, ei scot multe și bune mărgăritare. Și astfel țara aceasta este de admirat în toate, doar că nu e cunoscută încă de nimeni, nici de oamenii noștri ruși și nici de cei din alte țări, pentru care s-a înfățișat aici o mică descriere a statului acesta, însă e prea puțin pentru cineva care ar dori să-l cunoască.

CAPITOLUL AL CINCIZECI ȘI OPTULEA

Descrierea vestitei și marii insule a japonezilor și ce se află acolo

Marea și vestita insulă a Japoniei începe, așa cum scriu despre ea geografil chinezi, din fața gurilor riului Amur și se întinde pînă departe, prin fața împărăției chineze. Și uneori din împărăția chineză pînă în insula japoneză se navighează în două zile și două nopți, dar de la gura Amurului este mai departe și asta încă nu se știe, dar se pare că insula aceea nu este la mare depărtare, căci de la gurile Amurului se văd multe insule mici cu munți, de la țărmul mării, așa

cum au spus despre asta cîndva niște cazaci băștinași¹ care iernaseră la gurile Amurului. Atunci au umblat ghiliații de la gurile Amurului pe insulele acelea și au adus cel mai strălucitor os de pește și pălării chinezești și alte multe semne, că popoarele acelea se cunoșteau cu chinezii și cu japonezii. Băștinașii aceia arătau că pe insulele cercetate trăiesc mulți locuitori care, ca și japonezii, [au ca singură lege doar] bunul lor plac. Despre această insulă ei scriu că ar avea în lungime mai mult de o mie de verste, iar în lărgime 200 de verste mari. Și cu toate că pe insulă se așază zăpezi mari și geruri, totuși se găsesc vreo sută de locuri anumite unde se sapă și se lucrează argintul, iar de acolo argintul] vine în China; mai înainte de aceasta însă, insulele nu erau cunoscute în Europa pînă cînd au vestit despre acest lucru portughezii în acest chip: din India de răsărit o mare corabie portugheză cu mărfuri a plecat spre China și, aflîndu-se ea pe mare, s-a dezlănțuit o furtună cumplită și fără voie a dus-o către insula japoneză. Și cum au ajuns la țărmul acestei insule au început să facă negoț cu japonezii, să se cunoască și cu încetul s-au așezat acolo cîțiva dintre iezuiți, care din acea vreme s-au înmulțit tare pe insula aceea, încît nu este nici un tîrgușor mai cunoscut în care să nu fie și iezuiți. Această insulă este stăpînită de diferiți hani și fiecare își are țara lui și orașele sale, și cel mai mare dintre toți aceștia este cel care locuiește în mijlocul acelei insule, într-un oraș căruia i se spune Masak, și pe întreaga insulă sînt pînă la 50 de hani. Populația acestei insule este foarte curajoasă, atît în călătoriile pe uscat cît și pe mare, și au toate capiștile idolești, foarte numeroase, construite pe munți, ca niște mănăstiri și în ele se află multe mii de călugări de ai lor care trăiesc în mare cumpătare.

Locuitorii japonezi se trag mai ales din chinezii care și-au schimbat obiceiul cu altele, mulți sînt și dintre mongolii care, sosiți acolo s-au înmulțit, și aceasta se bagă de seamă

¹ În original: *inozemți* (vezi mai sus, p. 7, nota); știm însă din *Jurnal...* că între cazacii din Siberia erau și localnici băștinași.

după aceea că japonezii își rad părul ca și mongolii, lăsându-și moțuri. De asemenea își smulg bărbile tot ca mongolii, lucruri care niciodată nu s-au aflat la chinezi; de asemenea japonezii amestecă în vorbirea lor litera *dobro* (*d*) și *riț* (*r*) pe care chinezii niciodată nu le scriu și nu le vorbesc, iar cît despre litrea *r* chinezii în nici un chip nu se obișnuiesc să o rostească. Limba japonezilor se deosebește cu totul de limba chineză, însă în ce privește credința, învățătura și scrierea, totul au luat de la chinezi, doar că în scriere japonezii au făcut multă adăugiri din pricina deosebirii firești de limbă. La ei se poartă haine la fel cum le purtau vechii chinezi, haină largă cu mâneci lungi și largi, iar ceea ce scrie un oarecine¹, că din chinezii surghiuniți și-au făcut începutul locuitorii japonezi, este totul minciună, căci niciodată chinezii nu scriu așa ceva.

Și mai scriu aceia că vestitul și viteazul împărat Ksi², după ce a cucerit toată China și i-a supus pe mongoli și alte state învecinate, atunci a trimis flota pe mare și a cucerit toate insulele din mare și chiar India, iar cînd s-a văzut el în atitea biruințe, în glorie și în slavă, a început să se gîndească cum să găsească pentru el vreo rădăcină, ori alt leac, pentru că să nu mai moară niciodată, dar nu a găsit nimic. De multe ori și astăzi unii chinezi naivi se căznesc cu asemenea treabă, deoarece ei nu cred în învierea morților. Apoi, în vremea aceluia împărat Ksi, a fost un voievod al luptătorilor de pe mare care din întîmplare a ajuns în insula japoneză și a văzut cît de frumos e pămîntul acela și că pe el trăiesc puțini țărani. Și astfel s-a gîndit să-l înșele pe împăratul chinez Ksi și să-și făurească pentru sine un titlu împărătesc și să-și dobîndească o împărăție veșnică, și venind la împărat i-a spus că a găsit pe mare departe o insulă, un pămînt nou, în care s-ar putea afla cu adevărat leacul acela care-i face pe oameni nemuritori. Trebuie însă să-i dea 300 de

¹ Credem că se referă la scrierile contemporane ale iezuiților.

² Împăratul Și-huangdi din dinastia Țin (246—209 î.e.n.).

feciori și 300 de fecioare, căci așa este hotărât de la Dumnezeu, că fără atîția tineri și fecioare nu-i cu putință să se dobîndească acel leac. Și astfel împăratul Ksi s-a încrezut vorbelor aceluia voievod, pentru că era tare doritor de lucru acela și se temea de moarte ca de un mare dușman; iar atunci îndată a poruncit voievodului să facă o flotă de mare, să strîngă oșteni și pe tinerii și fecioarele acelea și să plece în mare grabă. Și voievodul, luînd oștenii și oamenii, a pornit spre țara aceea, și, fără să-i pese de leac, a început a clădi orașe și a se așeza în acea țară plină de argint și de roade, ajungînd el astfel cel dintîi han japonez, iar de la acela, împărăția s-a mărit. Apoi hanii japonezi au început să trimită soli cu daruri la împăratul chinez; iar cînd calmucii au cucerit China, atunci ei au trimis oști și împotriva japonezilor, care însă s-au apărat cu strășnicie și i-au învins pe calmuci, și nu i-au îngăduit la ei niciodată. După aceea mai tîrziu, prin solii lor, japonezii și-au bătut joc de chinezi că n-au fost destoinici să-și apere împărăția. Și de atunci între chinezi și japonezi s-a început o mare dușmănie și războaie mari; și japonezii au pustiit statul corcean mai ales în războiul care s-a purtat între calmuci și japonezi, despre care pomenind, venețianul scrie în cartea lui.

Originea numelui japonezilor este chinezească, pentru că chinezii i-au numit pe ei *gheputei* și ei de asemenea se numesc *gheputien*¹, adică „răsăritul soarelui” sau „cel dintîi sălaș al soarelui”; iar chinezii numesc astfel Japonia pentru că statul acela este mai departe decît toate împărățiile, și cel mai însemnat către răsărit, căci de acolo răsare soarele peste China. Odinioară chinezii credeau că împărăția lor este singura pe lume, iar despre Japonia nici nu visau, și venețianul îi numește *zipaneri* în limba calmucă, iar chinezii le spun *gheke*, după numele aceluia voievod al mării. Ei mai numesc însă și altfel, *icuku*, adică barbari și îi ocărăsc cu acest nume. Astăzi însă din insula japoneză vin [oamenii]

¹ *Jū-hàn*.

pentru negoț în orașele chinezești de la hotar, dar mai departe nu se duc, însă portughezii se duc și fac negoț cu ei. Se spune despre populația insulei acesteia că oamenii și armele sînt asemănătoare cu ale ghiliaților care trăiesc la gura rîului Amur, unde se pot face nu numai bărci mari, dar și corăbii, însă nu se poate merge [de acolo] în China și în insula japoneză. Mai sus de aceasta se pot căuta alte insule, care nu sînt cunoscute încă pe lume și nu le știe nimeni, căci nu este ușor a se naviga pe Marea de Nord, iar din Marea de Răsărit de asemenea nu se cunoștea nimic.

Și astfel acum sfîrșim această carte a descrierii întregii împărății chineze, și pe lingă ea și arătarea altor state care sînt așezate lingă ea. De asemenea [am scris] în multe locuri pe larg¹, despre vestitul fluviu Amur, ale cărui izvoare le stăpînesc mongolii, mijlocul se află sub stăpînirea împărăției rusești, iar de la jumătate și pînă la guri îl stăpînesc chinezii. S-a scris cîte ceva și despre această insulă japoneză a cărei descriere se găsește aici în Rusia, într-o carte deosebită mai pe larg. Și pe deasupra am deschis și altora, care se vor naște în viitor după noi, drum către o descriere mai bună și mai limpede nu numai a împărăției chineze, ci și a locurilor și statelor necunoscute de dincolo de China.

Și să fie [aceasta] spre proslăvirea numelui lui Dumnezeu și a credinței proslavnice, pentru propășirea în toate și pentru slava întregii împărății rusești.

A fost sfîrșită această descriere în anul 7186, noiembrie, în ziua de 13².

¹ De aici s-ar înțelege că descrierea fluviului Amur este destinată să constituie un capitol din această lucrare, plasat înaintea descrierii insulei japoneze. De altfel, într-un ms. slav de la sfîrșitul secolului XVII-lea *Descrierea Amurului* este numerotată *Capitolul al 59-lea*.

² Luna fiind noiembrie, din 7186 se scade 5509; anul este deci 1677. La această dată, N. Milescu era încă la Tobolsk, așteptînd încuviințarea să se întoarcă la Moscova.

ADDENDA

DESCRIEREA MARELUI RIU AMUR, CARE DESPARTE PE COLONIȘTII RUȘI DE CHINEZI¹

Marele și preavestitul riu Amur, deși nu este măcar pomenit de geografii vechi sau noi, întrece totuși în mărime nu numai orice alt riu siberian, dar, după cum cred, toate riurile de pe lume, mai cu seamă în părțile acelea unde se varsă în el marele riu Șingal [Șungari]. Izvoarele și apele de sus ale Amurului sînt multe și la mare depărtare, unele cunoscute, altele necunoscute; și cunoscute sînt doar rîurile Onon și Ingoda. Acestea-s cele mai de seamă și mai depărtate izvoare ale riului Amur, căci vin dintr-un șir de munți așezați la douăzeci² și mai bine de săptămîni de drum pe uscat de la fortul Selenghinsk și de la riul Selenga; tot din munții aceia se varsă în Selenga și riul Cikoi. De asemeni, multe alte rîuri își au izvoarele în munții aceia și curg în toate părțile; printre ele se numără Ononul și Ingoda. Riul Onon înconjoară pe dreapta un ținut întins de stepă și de-a lungul său rătăcesc mulți taiși mongoli. Ononul este mare și navigabil. Riul Ingoda curge spre stînga din același șir [de munți] și

¹ J.F. Baddeley, *op. cit.*, pp. 237—241, după manuscrisul F.IV.141, din Biblioteca publică, Petrograd. Parantezele drepte cu litere cursive sînt adăugirile lui Baddeley. În note, (n.B.) însemnează nota aceluiași.

² Spaski notează: după două săptămîni și trei zile; douăzeci este probabil o greșeală a copistului, chiar dacă nu este cazul adăugirii unui zero, deoarece numerele folosite sînt literele slavone bisericesti în care B reprezintă 2, K reprezintă 20 (n.B.).

de asemeni înconjoară mult ținut de stepă; și de-a lungul lui rătăcesc neamuri mongole. Pe râul Ingoda a venit cu doșcianicuri Atanasie Pașcov în anii trecuți și a clădit fortul de la Nercinsk. El a venit pe Baikal și apoi pe râul Selenga în sus; și părăsind Selenga, a urcat pe râul Hilok în sus până la fortul Irghen, timp de paisprezece săptămîni¹. Lăsîndu-și bărcile acolo, a făcut transbordare pînă la râul Ingoda cale de o zi; apoi a construit bărci noi și cu ele a coborît timp de șase zile² în jos pe Ingoda și după aceea în jos pe râul Șilka, pînă la întîlnirea cu râul Nercea. Acolo, între riurile Nercea și Șilka, a ridicat un fort, căci pe Onon se găsește din belșug lemnărie de toate felurile, ca și pe Ingoda. Și riurile acelea, Onon și Ingoda, după ce înconjoară mult ținut de stepă, cînd ajung la cale de o zi și jumătate de la fortul Nercinsk, unde Ononul se varsă în Ingoda, se apropie din nou unul de altul printre culmi stîlcoase și împădurite. Din locul unde se unesc, amîndouă riurile își pierd numele lor și capătă unul singur -- Șilka. Este un fapt obișnuit ca riurile să-și piardă numele cînd se unesc cu alte ape.

Un alt izvor de seamă al râului Amur este Argumul, care pornește din marele lac Dalai și o ia după aceea printre stepe și munți, pentru a se vărsa în râul Șilka, la patru zile de călătorie mai jos de Nercinsk. Și de acolo de unde riurile Șilka și Argun se unesc, își pierd iarăși numele și se numesc Amur -- nume băștinaș -- și din locul acela în jos, chiar pînă la mare, râul își păstrează numele de Amur. De la gura Argumului în jos pe Amur este cale de o zi pe apă pînă la Albazin; și mai departe pe Amur în jos primul riu care vine dinspre Albazin pe partea dreaptă este râul Kumara, ce izvoarăște dintr-un șir [de munți] de pe partea bogdoîților [manciurieni]. Ținutul de-a lungul lui este împădurit și locuit de

¹ Patru săptămîni (Spaski) (n.B.).

² Trei săptămîni (Spaski) (n.B.).

dahuri; și pe riul acela, Kumara, se afla cindva un mic fort, nu demult ars de băștinași¹.

Al doilea riu pe stînga este Ziia (Zeia), și riul acesta izvorăște din munții Lena. La gura celui riu locuiau dahurii, și pe apele sale de sus stăpînește tungusul Petruška Oleni [Petre Renul] cu tribul său, care a fugit de la Lena anii trecuți, dar acum a fost prins din nou de cazacii din Albazin și silit să plătească iasak². Voievozii chinezi de pe Naun s-au plîns [împotriva cazacilor] — căci pe riul acela locuiesc supuși chinezi. Pe Ziia și pe Șingal, ca și pe alte riuri ce se varsă în Amur, crește multă viță sălbatică; și din ea se face un vin sfînt. Pe Ziia, de aîndouă părțile, se află păduri și munți. Și de la fortul Albazin, pe lîngă gura Kumarei, pînă la gura riului Ziia este cale de o săptămîină, în jos pe Amur.

Al treilea riu pe partea stîngă a Amurului este Buistraia [adică, *Repceia*; acum *Bureea*]; riul acela izvorăște de asemenea din munții Lena și la gura lui locuiau giucerii — agri-cultori supuși Chinei — și pe apele sale superioare locuiesc „tungușuireni”, care nu plătesc bir nimănui. Și de-a lungul său sînt locuri împădurite și munți.

Al patrulea riu foarte mare este Șingalul și chinezii și bogdoii îl numesc Șongar sau Șongoia, de la locul unde Șingalul se varsă în Amur și pînă la mare. În Șingal se varsă Naunul, de-a lungul căruia se găsesc multe sate chinezești și dahure. Pe aici se cultivă grîne de tot felul. În Naun se varsă riul Ialu, pe care locuiesc torgacini și chinezi. Și de-a

¹ Fortul acesta a fost construit mai întîi de Hubarov, în 1653, și a fost singura așezare rusească pe malul drept sau mancîurian al riului. Stepanov a iernat aici în 1654—1655 și l-a întărit, avînd în vedere amenințatorul atac mancîurian. Stepanov avea sub comanda sa cinci sute de oameni și cu această garnizoană mică el a rezistat cu succes la toate eforturile asediatorilor, care se spune că erau 10 000. Armata mancîuriană s-a retras după nereușita unui asalt din 4 aprilie 1655, după ce mai întîi s-a răzbunat copilărește pe bărcile rusești, tăindu-le în bucățele. Incendierea la care se referă Spătaru trebuie să fi avut loc ulterior (n.B.).

² Bir.

lungul riului acelaia trece drumul de la Nercinsk la Naun; și tot în Naun se varsă și riul Korga. Se spune că pe riul acela¹ s-ar găsi un oraș chinezesc în care locuiesc multe mii de oameni, pentru apărare împotriva rușilor. De la gura Șingalului până la orașul acesta să fie cale de două săptămîni; și de aici până la orașul de seaun chinez faci zece zile călătorind în goana calului; iar de la fortul Albazin până la gura Șingalului, coborînd în jos pe apa Amurului, mergi timp de două săptămîni. Anii trecuți [1658], la gura riului Șingal a fost o luptă navală între chinezi și cazacii dahuri; și chinezii au scufundat doșcianicurile cazacilor, deoarece ei aveau vreo cincizeci de vase mari și busuri cu tunuri pe ele, pe lângă alte vase mici, în timp ce cazacii aveau doar douăsprezece doșcianicuri, din care a scăpat numai unul cu vreo două sute de oameni; celelalte doșcianicuri și patru sute de oameni au pierit². Riul Șingal este foarte mare și vine din stepa Amurului³, și pe malul lui crește multă viță, iar de-a lungul său locuiesc numeroși agricultori, supuși chinezi.

Al cincilea riu pe malul drept al Amurului este Ușuri [Ussuri]; și Ușuri izvorăște din același lanț [de munți]. La gura lui locuiesc *giuceri*, țărani supuși ai Chinei, dar nu se știe cine locuiește la izvorul său. Malurile lui sînt roditoare și băștinașii spun că acest riu Ușuri ar fi mai mare, mult mai mare decît Amurul și că se varsă în mare printr-o gură

¹ Șingal [Șungari], nu Korga. Poate actualul Sansin (n.B.).

² Textul lui Spaski spune: „12 doșcianicuri; 209 oameni cu un doșcianic au fugit, și doșcianicurile care au rămas și 400 de oameni au fost nimicite”. Spaski, citînd pe Müller și Fischer, asemuiește această distrugere a unei bande de pirați cu aceea a celor 300 de la Termopile! Müller și Fischer spun despre chinezi că aveau 47 de doșcianicuri, că unii dintre ruși s-au retras înainte de a începe lupta, pe cînd alții s-au predat chinezilor și că Stepanov, comandantul, cu cei 270 care au mai rămas, s-au aruncat într-o luptă desperată, în care au pierit toți; dar cîți au fost omorîți, cîți au căzut prizonieri, dacă a căzut prins vreunul, nu se știe (n.B.).

³ Spaski spune: „Din partea Dahuriei” (n.B.).

aparte¹. Izvoarele sale au rămas necunoscute. Se spune că pe acest riu locuiesc băștinașii, care se numesc kuari; și kuarii accia țin pinză de bumbac și mătăsuri, și catifele, și altele². Și de la gura Șingalului până la gura riului Ușuri este cale de patru zile³ pornind cu bărcile pe Amur în jos.

Al șaselea riu pe partea stângă a riului Amur este Hamun [Amgun]. De la gura lui Ușuri pe Amur în jos până la gura Hamunului, să tot fie o săptămână de călătorie; și Hamunul izvorăște din păduri întunecoase. De la gura Hamunului pe Amur în jos, până la mare, până în țara ghiliaților, este un drum de două săptămâni. La gura Amurului, lângă mare, se află țara Ghiliat, prin care se varsă în mare următoarele riuri⁴: 1. Lama; 2. Ohota; 3. Tovai; 4. Todui; 5. Penjon; 6. Kamciatka — și pe partea cealaltă a riului Kamciatka se află o colană de piatră foarte înaltă; 7. Ciundon⁵; 8. Anadir. Și ghiliații aceia merg călări pe [sau înhamă] urși⁶. Peste marea Amurului nu se află drum către împărăția Chinei [către Pekin?]; drumul este închis de un perete stîn-

¹ Încin să cred că aici textele sînt defecte, și că această mențiune privește un alt riu chinezesc, probabil Liaonho (n.B.).

² Textul lui Spaski adaugă: „Stofe de aur, covoare cu înflorituri și perdele”. Evident, acesta nu este nici Amurul, nici Sungari (n.B.).

³ În textul lui Spaski: două săptămîni, desigur greșit; Godunov: patru zile (n.B.).

⁴ Notă marginală în original: „Pe ele sînt taberele de iernat ale cazacilor de pe Lena” (n.B.).

⁵ În textul lui Spaski: Ciuldan (n.B.).

⁶ Această aluzie la urși, oricît de ușoară, este interesantă. Vom vedea că Spătaru face aluzie la sărbătoarea urșilor, ținută de ostiari. Mai tîrziu cu douăzeci de ani, Adam Brandt (p. 45, traducere engleză, 1698), scriind despre ostiarii de lângă Eniseisk, spune: „Și ei arată un fel de venerație blîndă de urs și jură pe ea. Cînd vîncează un urs, îi taie capul; și în timpul ritualului fluieră și întrebă: Cine te-a omorît pe tine? — Rușii. — Cine ți-a tăiat capul? — Toporul rusesc. — Cine s-a purtat așa cu tine? — Rușii; dan astfel toată vina pe ruși”, cf. Dahl (dict.) Koșatnik, Koșkar, Koșkodav, Koșkodar — oameni care merg din sat în sat schimbînd blîndi lucruri pentru pisici, pentru blana acestora. După ce fac tirgul și omoară animalul pe loc, izbindu-l de roata carului, Koșcarul murmură: „Nu eu te omor; gospodîna te omoară”. Dar în ceea ce privește deosebit de curioasa adorare a ursului la

cos care nu poate fi ocolit, din pricina gheții. Totuși se află un drum spre regatul nican¹. Pe toate riurile de mai sus rușii fac negoț cu fildeș de morskă. Și riul Anadir izvorăște din munții accia care se întind de la Baikal tocmai până la mare și intră în mare, ca și cînd ar fi un perete muntos, al cărui capăt nu-l cunoaște nimeni. Nu poți să-l ocolești din pricina gheții care împiedică drumul; și ca să treci muntele îți trebuie o zi întreagă. Din virful lui se văd amîndouă mările. De la muntele acela până la riul Kolima se merge cu cocia [vase locale rusești de coastă] timp de o vară; dar cînd gheața împiedică drumul, îți trebuie chiar trei ani. De la apele superioare ale riului Anadir se deschide un drum de transbordare, peste culme, la riul Bludnaia. Și Bludnaia se varsă în Kolima. Ținuturile acestea fac marginea și capătul pămîntului Siberiei.

De-a lungul Amurului se ridică munți înalți cu păduri întunecoase. Riul se varsă în Marea Oceanului printr-o singură gură. În fața gurii Amurului, în mare, se află o insulă² întinsă, locuită de mulți băștinași din neamul ghiliaților; ei au izbe de lemn și vara poartă haine din piele de pește, iar în timpul iernii șube din blană de ciine. Iarna ei înhamă ciinii la narte [lungi sănii ușoare], iar vara folosesc bărcile cioplite în lemn. În ulusele lor cresc ciini în număr de trei, patru, cinci ori șase sute, și urși îmblinziți³; se hrănesc cu pește, ciini, urși și animale de mare de toate felurile. Pe dreapta,

ghiliați, vezi darea de seamă completă în marea lucrare a lui Leopold von Schrenk, *ob. Inorodtch Amurskovo Kraja*, tom III, St. Petersburg, 1903; și *Golden Bough (Creanga de aur, n.n.)* a lui Frazer (n.B.).

¹ Notă marginală în original: „Și nu știu, poate că și spre China, dar foarte departe“. Textul lui Spaski spune: „Dar se află un drum spre împărăția chineză pe partea cealaltă“. În altă parte Spătaru face deosebire între China de nord, Kitai — și China de sud, Nikansk (n.B.).

² Notă marginală la textul original: „Poate că aceea este insula Japoniei“ (n.B.).

³ Textul lui Spaski adaugă: „Pentru muncă pașnică“ (n.B.).

cum mergi de-a lungul mării, în apa golfului crește trestii mari și este cu neputință să-ți faci drum printre ele fiind uriașe și foarte groase¹. Lângă gura râului, la mare... locuiesc mulți băștinași ghiliați; întorcându-te la stînga, spre mare, după ce ai părăsit gura Amurului și urmînd coasta, ajungi la riul Lama. De acolo se văd păduri mari și munți înalți. De la riul acela începe capul Sviatoi [Sfînt], un cap foarte mare ce se întinde departe în mare. Și de la [Capul?] Cînelui nu e cu putință să ajungi cu barca la gura Amurului, din pricina unei stînci uriașe² care sfarmă în locul acela corăbiile în bucăți. Și acolo viețuiesc tot felul de animale de mare: balene și morse și multe altele, dar nu se găsește nici un loc bun de ancorat. Lângă acel cap se poate găsi mult fildeș. Pe capul acela locuiesc numeroși băștinași ghiliați, dar păduri nu se află deloc.

Aici la gura de vărsare a Amurului în mare, cu vreo treizeci de ani mai înainte³, au iernat de mai multe ori cazacii dahuri și povestesc că marea îngheață la țarm, dar mai departe în larg nu îngheață nici iarna. Și zăpada trece de un *sajen*. Totuși iarna nu ține mult, doar pînă în luna mai, pînă în ziua Nikolin [sărbătoarea sfîntului Nicolae de vară], cînd riul Amur și țarmul se curăță de gheață și marea devine navigabilă. Dar de la gura riului Lena pînă la gura Amurului nu e cu putință să pornești pe mare din pricina sloiurilor mari care plutesc pe ea și de asemenea din pricina lanțului de munți arătat mai sus, care se întinde de la Baikal pînă departe în mare; și corăbiile se sfarmă aici. Dar el nu poate

¹ Această afirmație cu privire la trestii de la gura Amurului este repetată de mai multe ori și în alte părți; se arată că trestii sînt ficcare de o mărime deosebită. Nu cunosc nici o bază pentru această afirmație (n.B.); Spătaru are informația din povestirile altora, în special ale lui askaniama. Se poate să fie o bază legendară (n.n.).

² Spaski spune: „banc” (n.B.).

³ Adică în 1645 și după aceea (n.B.).

fi ocolit.¹ Către stînga gurii Amurului, spre alte riuri mai mici, se poate înainta pe mare doar pînă la muntele acela, dar nu mai departe. De la gura Amurului spre dreapta, rușii nu s-au încumetat să pornească pînă acum, dar ghiliații băștinași, care nu plătesc bir nimănui, povestesc că ies să pescuiască mult pe mare, de-a lungul coastei, deoarece bărcile lor sînt mici și ușoare, necuprinzînd mai mult de douăzeci de oameni. Nu pot însă trage la țarm, deoarece în gol-furi și în locurile adăpostite drumul este închis de trestii uriașe, groase și strînse laolaltă. Din această pricină ei nu știu dacă prin apropiere se află ori nu vreo împărăție. Știu doar că în mare sînt insule mari. Și departe de locurile acelea se află împărăția nicană; dar ei nu se duc acolo, din pricina depărtării. Regatul nican este vechea împărăție chineză. Totuși, nici Kamalic, noul oraș de scaun chinez [manciurian], nu poate fi departe de gura Amurului, deoarece Kamalicul, unde trăiește bogdihanul, se găsește doar la o sută cincizeci de verste² departe de mare. Și, de acolo, oamenii din jurul mării vin pe rîu în cetatea de scaun. În anii din urmă, olandezii și alții au ajuns cu corăbiile de la mare pînă în cetatea de scaun, dar se spune că în mare se află multe stînci, ceea ce îngreunează navigația.

Și în privința insulelor, oamenii spun că au văzut o insulă întinsă, la cale de patru zile depărtare de China, peste mare, numită Ieponia.

Askaniama³ a spus că se poate merge de la gura Amurului în China, dar drumul este lung, deoarece trebuie să ocolești

¹ Textul lui Spaski spune: „Cînd este vînt și gheață [corăbiile, n.n.] se sfarmă de sloiurile plutitoare [sau ghețari], care se izbesc unul de altul; ei fac pe mare un vuiet îngrozitor și ridică valuri mari, așa încît oamenii nu pot să-și audă nici glasurile“; însă ambele pasaje sînt oarecum obscure (n.B.).

² O sută de mile. El utilizează versta actuală, evident. Distanța de fapt este de 114 mile (n.B.).

³ Nimeni din cei care citesc jurnalele ambasadurului nu se va îndoi că el este cel care vorbește (n.B.).

marea peninsulă a Coreii, care se întinde până departe în mare¹.

Dar despre riul Amur și despre navigația de la gura sa către China am scris pe larg în multe locuri, îndeosebi [cînd am scris despre] insula Jeponă, unde am vorbit în amănunțime; și prin urmare vom sfîrși acum cartea și descrierea întregii împărății a Chinei.

¹ Totuși harta lui Witsen în călătoria lui Isbrants (Ides) din 1704, aproape cu treizeci de ani mai tîrziu, arată coasta estică asemănătoare cu o linie dreaptă și Coreea ca o insulă ce se află departe în mare (n.B.). Și de aici ca din atîtea alte locuri, se poate vedea cît de reale au fost observațiile și descrierile moldoveanului (n.n.).

1000

NOTE

Pag. 45. Lacul care dă strălucire și înfrumusețează obiectele de artizanat lucrate în China este la fel de specific acesteia ca și cloazonul, porțelanul, bagaua, jadul și fildeşul. Felul în care se fabrică acest lac a fost multă vreme un secret care se transmitea din tată în fiu, fiind păzit cu cea mai mare strășnicie. G. Pauthier și A. Bazin în lucrarea lor *Chine moderne ou description historique...* Paris, 1853, arată la p. 631 care este procedeul de aplicare al acestui lac, destul de complicat: mai întâi se netezește suprafața obiectului de lăcuit cu mare atenție, apoi se lipesc niște fișii de hîrtie ori de mătase deasupra cărora se întinde un grund subțire preparat din fiere de bivol sau de porc amestecată cu un praf fin de cvart roșu și se bătătorește bine cu o plăcuță de abanos. A doua zi se lustruiește ușor, apoi se stropește cu o soluție subțire de clei amestecată cu praf de cretă, pentru a se forma un strat destinat să împiedice lacul să pătrundă în lemn. Abia după aceasta se așterne pe deasupra lacul de culoarea dorită.

După cum reiese din diferite descrieri, acest lac este de fapt o rășină roșiatică, ce se obține din creștăturile făcute în coaja unui arbore indigen care crește în provinciile Suhuen, Kiangsi, Cekiang și Honan.

Lacul cel mai prețuit este de culoare cafeniu închis cu nuanță de roșu. Cu cît nuanța este mai deschisă, cu atît lacul este mai puțin prețuit. Totuși lacul se poate colora în nenumărate alte nuanțe. Fiind transparent, sub poșghița strălucitoare iscușii meșteșugari chinezi fac tot felul de desene, care mai de care mai măiestrite, ce ornează obiectele atît de cunoscute în lumea întreagă.

Pag. 47. Felul cum chinezii își însușeau știința de carte în secolul al XVII-lea este deosebit de interesant. Atît Alvarez Semedo în *Histoire Universelle de la Chine*, Lyon, 1667, cap. VII și VIII, cît și A. Kircher în *China Monumentis...*, Amsterdam, 1667, de asemenea și J. Nieuhoff în *L'Ambassade de la compagnie Orientale...*, Leyda, 1665, prezintă contemporanilor date bogate asupra felului cum se studia, cum se pregăteau școlarii pentru examene, cum se dădeau examenele și cum se acordau diferitele ranguri în împărăția de la răsărit.

Cele dintîi cunoștințe ce se comunicau copiilor erau precepte simple despre virtute, bună cuviință, ascultare față de părinți și de profesori etc. Acestea erau învățate pe dinafară și elevii nu aveau altă datorie decît să le recite fără întrerupere de dimineața pînă seara. Mai tîrziu, cînd se trecea la învățarea scrierii, elevilor li se dădeau niște foi de hîrtie pe care erau desenate felurite caractere, așezate într-o anumită ordine. Elevii punînd de-asupra acestor modele o altă hîrtie transparentă, copiau cu mare grijă semnele pentru a li se forma mîna. Acestui fapt i se dădea o mare importanță, iar scrierea frumoasă era prețuită în mod deosebit.

După ce elevii își însușeau scrierea, învățătorii începeau să facă cu aceștia mici compoziții, care de asemenea erau învățate pe dinafară și deveneau din ce în ce mai ample pe măsură ce elevul creștea și își însușea mai multe cunoștințe.

După cum spun și J. Nieuhoff și A. Semedo, pe vremea aceea nu existau școli de stat în China; mai mulți părinți se asociau și angajau un profesor pentru copiii lor, dar profesorul nu primea în grijă decît un număr mic de elevi, pentru a se putea ocupa atent de fiecare în parte. În general, profesorii stăteau toată ziua cu elevii și îi îndrumau nu numai la învățătură, ci și în felul cum să se poarte în societate. Astfel dascălul era adevăratul mentor a elevului său, pentru a căruia educație completă își dădea cea mai mare osteneală, căci succesele acestuia se răsfrîngeau asupra bunului renume al profesorului.

După un număr de ani de învățătură elevii dădeau un examen în fața autorităților de stat. Examenele se desfășurau cu un ceremonial special, amplificat din ce în ce pentru fiecare categorie, dîndu-se întîi un fel de „bacalaureat“, apoi un fel de „licență“, spre a se încheia cu un adevărat „doctorat“.

Pentru buna desfășurare a examenelor, autoritățile de stat puneau la dispoziția examinatorilor și a candidaților palate somptuoase cu mii de camere (palatul din Nanking avea 7 000 de camere mici destinate numai candidaților). Probele la care erau supuși examinații erau foarte serioase, și puțini puteau să le treacă cu succes. Această seriozitate impunea ca elevii să muncească fără preget spre a-și însuși cit mai temeinic învățătura și astfel să-și deschidă drum spre funcții înalte de stat, căci criteriul acordării rangurilor în China nu era cel familial sau de relații — în afară de membrii dinastiilor împărătești — ci acela de capacitate și grad de cultură. De aici decurgea și marea stimă pe care chinezii o acordau învățaților.

Înainte de ținerea examenelor de „bacalaureat“, pentru a nu se prezenta oricine, după bunul plac, fără să aibă o pregătire corespunzătoare, în fiecare oraș din China se organiza o triere preliminară a candidaților. Cei reușiți mergeau mai departe în capitala provinciei, unde se supuneau probelor examenului de „bacalaureat“ în cadrul unui ceremonial special. După ce erau examinate de către profesori și triate, lucrările erau duse de către un ofițer la guvernatorul orașului, care și el îi examina pe cei reușiți la primele probe, alegând din toți candidații cam 200, care treceau mai departe la un alt examen, mai strict. Guvernatorul provinciei avea permanenta grijă ca acei ce-și treceau examenul de primul grad să continue studiul, să nu renunțe la învățătură. În acest scop erau organizate periodic examene de control și, dintre aceia ce obțineau rezultate bune, erau aleși slujbașii pentru serviciile publice, potrivit nevoilor fiecărui oraș din provincia respectivă. Cei aleși primeau din partea împăratului recompense, iar cei care se dovedeau delăsători față de învățătură, erau pedepsiți.

Din trei în trei ani se țineau examenele care acordau un fel de titlu de „licență“ celor care le treceau cu succes. Aceste examene se desfășurau în principalele orașe ale provinciilor, începând în ziua celei de a opta luni noi, adică spre sfârșitul lunii septembrie și începutul lunii octombrie, iar durata lor era cam de 25 de zile. De fapt examinarea propriu-zisă nu se făcea decât în a noua, a douăsprezecea și a cincisprezecea zi.

Examinatorii principali erau demnitarii provinciei. Președintele examenului era trimis anume din partea împăratului, de la Pekin.

Pentru toți cei ce luau parte la desfășurarea examenului, examinatori și candidați, se punea la dispoziție un palat din care nimeni nu avea voie să iasă tot timpul cît durau probele, în afară de guvernatorul provinciei respective, care era de fapt răspunzător pentru pregătirea celor ce-și trecuseră „bacalaureatul” și se prezentau la acest examen, făcînd în același timp și legătura între aceștia și profesorii lor. De aceea, pe lângă personalul necesar bunei desfășurări a examenelor, secretari, scribi, soldați și ofițeri (care păzeau cu strictețe ordinea) și oameni de serviciu, în palat erau consemnați și un număr de medici, pentru a fi de ajutor în caz de nevoie.

În zilele de examen fiecare candidat intra în cite o cămăruță separată, fiind însoțit pentru pază și supraveghere de cite un soldat așezat sub masa de lucru. În curtea interioară a palatului, în cele patru colțuri, pe niște table mari se scriau subiectele temelor, pe care le vedeau toți candidații pe ferestrele camerelor lor așezate de jur-împrejurul acestei curți. Din acest moment soldații păzeau cu strășnicie toate ieșirile palatului și nimeni nu mai avea voie să circule pe coridoarele palatului pînă seara cînd lucrările trebuiau să fie gata și erau adunate cu grijă.

Criteriile de apreciere a lucrărilor era felul cum fuseseră desenate caracterele grafiei chineze, stilul exprimării și numărul citatelor savante. Examinatorii erau foarte pretențioși, Alvarez Semedo relatează că un candidat cu excelentă pregătire a fost respins pentru că în lucrarea lui a folosit un semn de prescurtare cînd a desenat un cuvînt.

După fiecare din cele trei probe se afișau public numele celor reușiți și greșelile făcute de cei respinși. Unii candidați erau sfătuiți în mod discret să nu se mai prezinte la probele următoare chiar dacă reușiseră la cea dintîi, spre a nu întîmpina dezamăgirea unei căderi. La sfîrșitul examenelor, cei puțini aleși primeau adevărinite de reușit — un fel de diplome — și porneau spre palatul guvernatorului, călare, într-o adevărată defilare. Acolo, cu mare pompă, li se înminau însemnele noii demnități de „licențiați”: o bonetă, o haină lungă, un brîu și o pereche de încălțăminte. Onorurile care decurgeau de aici, funcțiunile și demnitățile erau din ce în ce mai mari și aduceau cu ele o crescîndă îmbunătățire a situației materiale a celor în cauză.

După încheierea acestor ceremonii începea să se discute pregătirea prezentării la examenul de „doctorat“, la care nu se mai încumetau mulți să se înfățișeze, fie din pricina timpului afectat funcției primite, fie că erau foarte bogați și se mulțumeau să fie guvernatori doar cu titlul de licențiați.

Cei care mergeau însă la Pekin, la palatul hanului unde se țineau examenele de „doctorat“, primeau din partea împăratului cîte 80 de *lani* — o sumă imensă — pentru cheltuieli.

La acest ultim examen era primit oricare din licențiații împărăției, bătrîni sau tineri, însă abia după ce dădeau un examen preliminar prin care se alegeau cam 300 de persoane ce mergeau la probele următoare, care se desfășurau chiar în fața împăratului. Ceremonialul cu care se țineau aceste examene era cu totul deosebit, cu un fast impresionant, datorită și prezenței hanului, iar onorurile și rangurile ce se dădeau celor reușiți, — „doctorilor“ — erau asemănătoare cu ale ducilor și marchizilor din Europa.

Dintre acești „doctori“ se alegeau marii *kolai* și sfetnicii împărătești, fără să se țină seamă de familie sau de rangul părinților, așa cum remarcă și Nicolae Spătaru în *Descrierea Chinei*.

Pag. 50 Dintre contemporanii lui Nicolae Spătaru, atît Alvarez Semedo, Martinius Martini, Ath. Kircher cît și J. Nieuhoff vorbesc mai pe larg despre scrierea chinezească atît de curioasă prin caracterul său figurativ, cît și prin faptul că fiecare semn reprezintă o noțiune. Ath. Kircher face chiar o apropiere între scrierea chineză și hieroglifele egiptene, care atunci încă erau o enigmă.

Istoria dezvoltării scrierii chineze este deosebit de interesantă și de-a lungul timpului s-au păstrat relatările unor scriitori și filozofi chinezi din antichitate, care explică atît originea cît și evoluția acestui mijloc de comunicare și reprezentare grafică a ideilor. Astfel, în cea mai veche carte chinezească, *Hiteu*, sau *Cartea transformărilor*, compusă în secolul al XI-lea î.e.n. de Wang și Cenkung, se poate afla¹ că în

¹ După G. Pauthier și A. Bazin, *op. cit.*, p. 289 și urm.

adinea antichitate, pe cînd lumea era stăpînită de Pao-i¹, acesta ridi-cîndu-și privirile spre cer a observat diferite figuri. Coborîndu-și ochii spre pămînt, privind ființele și contemplînd natura, din contururile corpurilor de lîngă el și din cele ce se vedeau în depărtare și le putea determina, a desenat opt simboluri cu ajutorul cărora să poată clasifica pe specii proprietățile tuturor lucrurilor existente. De asemenea mai aflăm că în vechime chinezii foloseau pentru ținerea socotelilor administrației statului niște sfori înnodate pe care Fu-hi le-a înlocuit cu scrierea. Alți scriitori spun că acesta a văzut primele contururi ale scrierii pe spinarea unui dragon ce ieșise dintr-un rîu, de unde și numele de *scrierea dragonului*. De asemenea, putem afla că în anul 2698 î.e.n. împăratul Hoang-ti i-a poruncit ministrului său Tang-hie să găsească un mijloc grafic de a exprima noțiunile. Din alte relații aflăm că în anul 2357 î.e.n. un barbar din sud, Yue-ciang, a venit la împăratul Yao și i-a dăruit o broască țestoasă „divină” — cum spun chinezii — în vîrstă de 1000 de ani, care avea aproape un metru în lungime și în lățime și pe al cărei spate erau încrustate în formă de scriere niște semne asemănătoare mormolocilor, care descriau istoria lumii de la începuturi și pînă atunci. Împăratul Yao a poruncit să se copieze scrierea aceea într-o carte pe care a numit-o *Kvei-lie*, adică *Cronica broaștei țestoase*.

De atunci, pe măsura evoluției sale social istorice și a acumulării de noi cunoștințe, poporul chinez și-a îmbogățit mereu scrierea cu noile noțiuni ce trebuiau exprimate. Se cunosc astfel mai multe perioade, adevărate salturi calitative care pînă în secolul al VII-lea e.n. au adus scrierea chineză în stadiul în care se păstrează și astăzi. Astfel, în anul 1134 î.e.n., Wen-wang și Wu-wang, fondatorii dinastiei Ceu, au fost cei dintii care au folosit în scriere niște caractere ce imitau trăsăturile păsărilor și ale peștilor, iar în anul 1110 e.n. au fost fixate cele șase reguli de formare a caracterelor scrierii, reguli ce au fost predate tuturor copiilor din împărăție spre învățare. Împăratul Ci Hoang-ti din dinastia Ţîn, cu 221 ani înainte de era noastră, i-a ordonat ministrului său Li-se să schimbe vechea scriere figurativă și astfel s-a născut

¹ Numit și Fu-hi; a domnit în jurul anului 3369 î.e.n.

scrierea *ta-ciuan* și *siao-ciuan*. După împărțirea întregii Chine în șapte state mai mici, scrierea a suferit și ea schimbări, iar vechile caractere au fost înlocuite cu altele mai ușor de desenat, numite *li*. În timpul domniei lui Hiao Ciang-ti din dinastia Han, anii 78—88 e.n. s-a introdus în China scrierea cursivă, numită *tao*, un fel de stenografie. Împăratul Hiao Ho-ti însă, a poruncit în anul 89 e.n., când s-a suit pe tron, să se revină la scrierea tradițională, care s-a alterat cu timpul și a păstrat doar unele din caracterele vechi.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Descrierea celei dintii părți a lumii, numită Asia, în care se află și Împărăția Chinei, cu orașele și provinciile ei.** Text slavon-bisericesc după manuscrisul proprietate a lui F.T. Vasiliev, cu biografia lui N.G. Spafari, scrisă de A.I. Iațimirski, cu descrierea manuscrisului făcută de A. A(lexandrov) și cu prefata și indicele lui N.F. Katanov, Kazan, 1910.
- N. Trigauti, *De regni Chinensis Descriptio*, Lugudni, 1635 (*Descrierea împărăției chineze*, Lyon, 1635).**
- Martinius Martini, *De Bello Tartarico Historia*, Antverp, 1654 (*Istoria războiului cu tătarii*, Anvers, 1654).**
- J. Nieuhoff, *L'Ambassade de la compagnie orientale des Provinces unies vers l'empereur de la Chine ou grand Cham de Tartarie*, faite par les srs. Pierre de Goyer et Jacob de Keiser, Leyda, 1665 (*Ambasada companiei orientale a Țărilor de Jos către împăratul Chinei sau marele han al Tartariei, făcută de dumnealor Pierre de Goyer și Jacob de Keiser*, 1665).**
- Ath. Kircheri. *China monumentis qua sacris qua profanis nec non variis naturae et artis spectaculis, aliarumque rerum memorabilium argumentis illustrata*, Amsterdam, 1667 (*China explicată prin documente scrise ale naturii și artei, sau prin alte docci demne de reținut*, Amsterdam, 1667).**
- A. Semedo, *Histoire de la Chine*, Lyon 1667 (*Istoria universală a Chinei*).**

- Gabriel de Magaillans (Magalhaens), *Nouvelle description de la Chine, contenant la description des particularites les plus considerables de ce grand Empire. Composée en l'année 1668 par... et traduite du Portugais en François par le sr. Bernout*, Paris, 1688. (Noua descriere a Chinei, cuprinzînd descrierea particularităților celor mai însemnate din acest mare imperiu. Alcătuită în anul 1668 de către... și tradusă din limba portugheză în limba franceză de domnul Bernout).
- G. Pauthier, *Chine ou description historique, géographique et littéraire de ce vaste empire, d'après des documents chinois, première partie*, Paris, 1837 (*China sau descrierea istorică, geografică și literară a acestui mare imperiu, după documente chineze, prima parte*).
- G. Pauthier, A. Bazin, *Chine moderne ou description, historique, géographique et littéraire de ce vaste empire, d'après des documents chinois, deuxième partie*, Paris, 1853.
- P. Martinoff, *Les Manuscrits slaves de la Bibliotheque imperiale de Paris*, Paris, 1858 (*Manuscrisele slave din Biblioteca imperială de la Paris*, Paris, 1858).
- H. Cordier, *Essai d'une bibliographie des ouvrages publiés en Chine par les européens au XVII et XVIII-e siècle. Melange orientaux*, Paris, 1883, pp. 495—546 (*Încercare asupra unei bibliografii a lucrărilor publicate în China de către europeni în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*).
- J. F. Baddeley, *Russia, Mongolia, China*, London, 1919, 2 vol.
- P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milesco*, Paris, 1925.
- C. C. Giurescu, *Nicolaie Milesco Spătarul, contribuții la opera sa literară, Analele Academiei Romane, Memoriile secției istorice, seria a III-a, tom VII, mem., 7*, București, 1927.
- Eberhard Wolfram, *Types chinesischer Volksmärchen*, Helsinki, 1937, F(olklore) F(ellows) C(ommunications), nr. 120 (*Tipuri ale poveștilor populare chinezești*).
- M. Lebedev, *Geografia în Rusia în veacul al XVII-lea*, Moscova, 1948.

- A. A. Novoselsko, N. V. Ustiugov, *Cercetări asupra istoriei U.R.S.S. în perioada feudalismului din veacul al XVII-lea*, Moscova-Leningrad, 1955.
- V. Soloviov, A. Kidel, *Siberia și China*, Chișinău, 1956.
- Marea Enciclopedie sovietică*, Moscova, ed. a II-a.
- Istoria literaturii române*, I, Editura Academiei, București, 1970.
- G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1971.
- N. Spătaru Milescu, *Jurnal de călătorie în China*, București, 1974.

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	XXVII
<i>Notă asupra ediției</i>	XXXV
Descrierea celei dintii părți a pământului, numită Asia, în care se află și împărăția Chinei cu orașele și provinciile sale..	1
Capitolul întâi. De cînd se începe împărăția Chinei, cîte dinastii au fost și cînd au început ei să scrie cărți și leto- pisețe, și despre ce.....	3
Capitolul al doilea. De unde se trage numele împără- ției chinezilor și cum se numesc ei înșiși.....	6
Capitolul al treilea. Despre împărăția chineză, cu cine se mărginește, ce fel de hotar are și cît este de mare	10
Capitolul al patrulea. Mulțimea căilor maritime spre împărăția chineză și cum se ajunge în China pe mare cu corăbiile	12
Capitolul al cincilea. Care sînt drumurile de uscat spre Chină și pe unde călătorește diferitele popoare din Siberia și din alte împărății și care drum este mai bun și mai sigur decît toate	17
Capitolul al șaselea. În cîte provincii este împărțită împărăția chineză, cîte orașe mari și mici se află în ea și cîți locuitori	22

Capitolul al șaptelea. La ce latitudine și la ce longitudine se află împărăția chineză, care îi este bogăția în roadele pământului și altele.....	26
Capitolul al optulea. Care este credința chinezilor, de unde au primit-o și cum au fost ei încreștinați în vremurile de demult	31
Capitolul al nouălea. Împărăția chineză o stăpinesc împăratul și mandarinii; cite dregătorii sînt și cit bir se strînge pe an	36
Capitolul al zecelea. Cum îl numesc chinezii pe împăratul lor și cum i se închină, cum se numesc boierii lui și ce leafă primesc de la împărat.....	39
Capitolul al unsprezecelea. Ce fel de fire au chinezii, cum sînt la înfățișare, cum le sînt datinile și spre ce sînt mai înclinați	43
Capitolul al doisprezecelea. Cum se face învățătura la chinezi, cum le este scrierea și cum le prețuiesc. Cum se practică medicina la ei, în ce fel tămăduiesc și ce fel de leacuri folosesc.....	47
Capitolul al treisprezecelea. Cum sînt la fire femeile, cum se face căsătoria, ce fel de haine poartă, ce fel de mîncare și ce băuturi au.....	51
Capitolul al patrusprezecelea. Cum sînt construite orașele la chinezi, ce fel de clopotnițe au și cum sînt casele de locuit	54
Capitolul al cincisprezecelea. Cum sînt făcute drumurile la chinezi, cum sînt înfrumusețate toate dealurile, de asemenea cum se lucrează corăbiile cele minunate care plutesc pe riuri	58
Capitolul al șaisprezecelea. Care sînt riurile mari ale chinezilor, de unde izvorăsc, încotro curg și ce provincii se află pe malurile lor.....	62
Capitolul al șaptesprezecelea. Descrierea Marelui zid chinezesc, cînd a fost zidit, de cine, de unde începe și unde se termină	65

Capitolul al optsprezecelea. Cum se înfățișau împărații chinezi supușilor lor pe cînd China era încă sub stăpînirea lor, ce stemă aveau, ce culoare și ce podoabe se foloseau la curte și cum se căsătoreau ei altădată....	67
Capitolul al nouăsprezecelea. La ce idoli se închină chinezii, ce nume au idolii, cum le sînt templele..	69
Capitolul al douăzecilea. Cum erau oastea și armele la chinezi și cum este oastea la bogdoiți, care sînt corăbiile de mare și cele militare.....	72
Capitolul al douăzeci și unulea. Descrierea celei dintîi provincii a orașului împărațesc Pekin, care se rostește Pejîn sau Peheli	75
Capitolul al douăzeci și doilea. Descrierea orașului Pekin, orașul cel mai însemnat, scaun și oraș împărațesc, în care împăratul chinez își are reședința..	80
Capitolul al douăzeci și treilea. Descrierea Cetății Roșii în care locuiește împăratul chinez, despre palatele sale și de asemenea despre munții și riurile care sînt în jurul Pekinului	85
Capitolul al douăzeci și patrulea. Descrierea orașului Paoting, al doilea ca mărime, și a altor șase orașe, ca și a acelor mai mici care sînt sub ele.....	88
Capitolul al douăzeci și cincilea. Descrierea celei de a doua provincii a împărăției chineze, numită Ksansi, cite orașe are, ce se poate găsi [aici] și ce rodește în ea	92
Capitolul al douăzeci și șaselea. Descrierea celei de a treia provincii a împărăției chineze, numită Ksensi, cite orașe are și ce se găsește [aici].....	95
Capitolul al douăzeci și șaptelea. Descrierea orașului Sigan, cel mai însemnat și capitala provinciei Ksensi, cite țiguri are sub el și ce se găsește în el.....	99
Capitolul al douăzeci și optulea. Descrierea celorlalte șase orașe mari ale acestei provincii Ksensi și a țărmurilor care se află sub ele și a cetăților militare....	102

Capitolul al douăzeci și nouălea. Descrierea celei de a patra provincii chineze, numită Ksantung, cite orașe sînt în ea și ce se găsește acolo.....	107
Capitolul al treizecilea. Despre celelalte cinci orașe mari ale provinciei și ce se găsește în ele.....	110
Capitolul al treizeci și unulea. Descrierea celei de a cincea provincii chineze, numită Honan, cite orașe mari și mici are și ce se găsește în ea.....	114
Capitolul al treizeci și doilea. Despre celelalte patru orașe mari ale acestei provincii și ce se găsește în ele din belșug	118
Capitolul al treizeci și treilea. Descrierea celei de a șasea provincii a Chinei, numită Suhuen, cite orașe mari și mici are și ce rodește din belșug acolo.....	122
Capitolul al treizeci și patrulea. Despre celelalte orașe mari din această provincie și ce se găsește în ele și [despre cele] mai mici de sub ele.....	126
Capitolul al treizeci și cincilea. Despre celelalte orașe mari, cetăți militare, fortărețe și ce se află în ele	130
Capitolul al treizeci și șaselea. Descrierea celei de a șaptea provincii chineze Hukvang, cite orașe are și ce se găsește în ea.....	134
Capitolul al treizeci și șaptelea. Despre celelalte orașe mari, despre cele mai mici de sub ele și despre ce se află acolo.....	138
Capitolul al treizeci și șaptelea [bis]. Despre celelalte orașe mari și mici, despre cetăți și despre ce se găsește în ele	142
Capitolul al treizeci și optulea. Descrierea celei de a opta provincii chineze, numită Kiansi, cite orașe sînt în ea și ce se găsește în ele.....	145
Capitolul al treizeci și nouălea. Despre celelalte orașe mari și mici ale provinciei și despre ce se află în ele	149

Capitolul al patruzecilea. Descrierea celei de a noua provincii a Chinei, numită Kaughian sau Nanking, cite orașe are și ce se găsește în ele.....	154
Capitolul al patruzeci și unulea. Descrierea celui dintii oraș al provinciei, ce se găsește într-însul și cite țiguri și cetăți are sub el.....	157
Capitolul al patruzeci și doilea. Descrierea celorlalte orașe mari și mici din acea provincie și ce se găsește în ele	161
Capitolul al patruzeci și treilea. Descrierea celorlalte orașe mari și mici și ce se găsește în ele.....	166
Capitolul al patruzeci și patrulea. Despre celelalte cinci orașe mari ale acestei provincii și despre cele patru țiguri mici, și ce se găsește în ele.....	169
Capitolul al patruzeci și cincilea. Descrierea provinciei numite Henkiang, cite orașe are sub ea, [zece] mari și mici și ce crește în ea.....	173
Capitolul al patruzeci și șaselea. Descrierea celui de al doilea oraș mare al provinciei acesteia, numit Kiaking, cite țiguri are sub el și ce se găsește în el.....	180
Capitolul al patruzeci și șaptelea. Descrierea provinciei cu numele Fokien, cite orașe mari și mici are și ce se găsește în ea [a XI-a regiune].....	186
Capitolul al patruzeci și optulea. Despre celelalte patru orașe ale provinciei, ce se găsește în ele și în împrejurimile lor	192
Capitolul al patruzeci și nouălea. Descrierea celei de a douăsprezecea provincii chineze cu numele Kvanlung, cite orașe mari și mici se află în ea.....	197
Capitolul al cincizecilea. Despre celelalte șapte orașe ale acestei provincii, ce se găsește pe lângă ele și în ele și ce se face în acele orașe.....	201
Capitolul al cincizeci și unulea. Descrierea celei de a treisprezecea provincii chineze cu numele Kvamsi, cite orașe mari se află în ea.....	207

Capitolul al cincizeci și doilea. Descrierea celei de a patrusprezecea provincii chineze, numită Kveihueu, cîte orașe mari și mici se află în ea.....	213
Capitolul al cincizeci și treilea. Descrierea celei de a cincisprezecea provincii chinezești, cu numele Iunian, și cîte orașe mari are sub ea.....	217
Capitolul al cincizeci și patrulea. Despre celelalte patru orașe ale provinciei acesteia, ce se află în afara lor și în ele și cîte tîrguri mai mici au sub ele....	221
Capitolul al cincizeci și cincilea. Descrierea celor opt orașe militare ale acestei provincii, ce se găsește pe lîngă ele și înlăuntrul lor și cîte orașele și forturi au sub ele	224
Capitolul al cincizeci și șaselea. Descrierea marelui ținut chinezesc numit Leotung care se află peste [numărul celor] cincisprezece provincii	229
Capitolul al cincizeci și șaptelea. Descrierea statului Coreii, care este așezat între acest ținut și Amur, ce se găsește în jurul și înlăuntrul său.....	231
Capitolul al cincizeci și optulea. Descrierea vestitei și marii insule a japonezilor și ce se află acolo..	233
Addenda. Descrierea marelui rîu Amur, care desparte pe coloniștii ruși de chinezi.....	239
<i>Note</i>	249
<i>Bibliografie selectivă</i>	256

Lector : ECATERINA TARĂLUNGĂ
Tehnoredactor : POMPILIU STATNAI

Bun de tipar 18.II.1975. Tiraaj 15 910 ex. broşate.
Coli ed. 16,21. Coli tipar 9,5.

Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”
Bucureşti — Piaţa Scintei nr. 1
Republica Socialistă România
Comanda nr. 40 752